

શ્રી વીતરાગાય નમઃ



ઉપનેઈવા
વિગમેઈવા
ધુવેઈવા

શ્રી ત્રણછેદ સૂત્ર

ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી

આશીર્વાદ દાતા : તપસ્વી ગુરુદેવ પૂજ્ય શ્રી રતિલાલજી મહારાજ સાહેબ
પ્રધાન સંપાદિકા : અપૂર્વ શ્રુત આરાધક પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મહાસતીજી

સ્વ. પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ના હસ્તાક્ષરો



જરા દૃઢાણં વીયાણં ન જાયંતિ પુણઝંકુરા
કમ્મ વીણસુ દૃઢેસુ ન જાયંતિ જવંકુરા - ૧૧ -

દશાશ્વતસ્કંધ. અ. ૫. ગા. ૧૫

જેવી રીતે બાળી ગયેલા (બાળી ના બેલેલા) બાળે માંથી ફરી ઝાંડુરા મગર થતા નથી
તેમ. ઉર્મ રૂપી બાળે ને દૃઢ. બાળી ના બેલવાથી (બાળી નથી થતા) બાળ રૂપ (જન્મ મરણ
રૂપ) ઝાંડુર ઉત્પન્ન થતા નથી.

જો ઉવસમદ્ તસ્મ અત્યિ આરાહણા, જો ન ઉવસમદ્ તસ્મ નત્યિ
આરાહણા, તમ્હા અપ્યણા-ચેવ ઉવસમ્મિથવ્વં સક્કિમાદુ જંતે ઉવસમં,
ઉવસમસારં સામણો.

વૃહદ્વકત્પ સૂત્ર

જે બાળને બાળવાને શાંત ધર્મ પ્રાપ્ત છે તે આત્માની આરાધના કરી પાડે છે પરંતુ
જે બાળને બાળવાનો નથી. તે આરાધના કરી શકતો નથી. તેમણે પોતે
બાળાવયું. શામાટે બાળને બાળાવયું? (તેનો ઉત્તર આ છે-) સાધુત્વનો ભાર
હીશમ (હીસાતે પાડું બાળાવવા પાડું) છે. માટે બાળાવયું.



આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર
આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર

આગમ શાસ્ત્ર



આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર
આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર આગમ શાસ્ત્ર

આગમ શાસ્ત્ર



શ્રી વીતરાગાય નમઃ

ગોંડલ ગચ્છ જયવંત હો

પૂ. શ્રી ડુંગર - દેવ - જય - માણેક - પ્રાણ - રતિ ગુરુત્થો નમઃ

શ્રી ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસી

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની ચીર સ્મૃતિ તથા
તપસચ્ચાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા. મહાપ્રચાણ દશાબ્દીવર્ષ ઉપલક્ષ
સ્થાવિર રચિત છેદ સૂત્ર

શ્રી દશાશ્રુતરત્ન સૂત્ર

શ્રી બૃહત્કલ્પ સૂત્ર, શ્રી વ્યવહાર સૂત્ર

(મૂળપાઠ, ભાવાર્થ, વિવેચન)

: પાવન નિશ્રા :

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમદાર્શનિક પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.

: સંપ્રેરક :

વાણીભૂષણ પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ. સા. અને આગમ દિવાકર પૂ. જનકમુનિ મ. સા.

: પ્રકાશન પ્રેરક :

ધ્યાનસાધક પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ. સા. અને શાસનઅરુણોદય પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ.સા.

: શુભાશિષ :

મંગલમૂર્તિ પૂજ્યવરા
પૂ. શ્રી મુક્તાબાઈ મ.

: પ્રધાન સંપાદિકા :

અપૂર્વ શ્રુત આરાધક
પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.

: અનુવાદિકા :

ડૉ. શ્રી ડોલરબાઈ મ.

: પરામર્શ પ્રયોજિકા :

ઉત્સાહધરા
પૂ. શ્રી ઉષાબાઈ મ.

: સહ સંપાદિકા :

ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ.
તથા સાધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

: પ્રકાશક :

શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

પારસધામ, વલ્લભબાગ લેન, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

: આગમ પ્રકાશન પ્રારંભ :

ઈ. સ. ૧૯૯૭ - ૧૯૯૮ પૂ. શ્રી પ્રાણગુરુ જન્મશતાબ્દી વર્ષ • ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન, રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશન - ઈ. સ. ૨૦૦૯

પ્રકાશક : શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન, પારસધામ, ઘાટકોપર

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત : ૧૦૫૦ * દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રત : ૧૦૦૮

પ્રકાશન તારીખ : આસોવદ અમાસ - વીર નિર્વાણ કલ્યાણક તથા

તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂજ્ય શ્રી રતિલાલજી મ. સા. જન્મદિન

ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

શ્રી પરાગભાઈ શાહ • શ્રી શૈલેષભાઈ દેસાઈ • શ્રી બર્જશભાઈ દેસાઈ
શ્રી સુમતિભાઈ શાહ • શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ • શ્રી જિતેનભાઈ શાહ

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

www.parasdham.org * www.jainaagam.org

૧. મુંબઈ -

પારસધામ

વલ્લભભાગ લેન,

ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

૨. U. S. A. -

Girish P. Shah

4048, Twyla Lane, Campbell

CA - 95008-3721. U.S.A.

Ph. : (India) 09867054439

(U.S.A) 001- 408-373-3564

૩. રાજકોટ -

શેઠ ઉપાશ્રય

પ્રસંગ હોલ પાછળ,

૧૫૦ ફુટ રીંગ રોડ,

કાલાવડ રોડ, રાજકોટ - ૩૬૦૦૦૫

ફોન - ૯૮૨૪૦૪૩૭૬૯

૪. વડોદરા -

શ્રી હરેશભાઈ લાઠીયા

ગૌતમ, ૧૨, પંકજ સોસાઈટી,

નર્મદા ગેસ્ટ હાઉસની સામે,

ઈલોરા પાર્ક, વડોદરા - ૩૯૦૦૨૩

ફોન - ૯૮૨૪૦૫૮૪૮૯

મુદ્રક : શિવકૃપા ઓફસેટ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ - ફોન : ૦૭૯-૨૫૬૨૩૮૨૮

સ

મ

પ

લ

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી

બા. બ્ર. પૂ. ગુરુદેવ

શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ને અનન્ય શ્રદ્ધાભાવે..

સમર્પણ

સૌરાષ્ટ્રની ધીંગીઘરાના ભક્તજનોના

આપ છો શ્રદ્ધાસ્તંભ,

મમ ગુરુણીમૈયા પૂ. મુક્ત-લીલમના

આપ છો અંતરના આધારસ્તંભ ,

આપની જન્મશતાબ્દી આગમ અવગાહન માટે

બની ગઈ પ્રેરણાસ્તંભ,

ઓ પ્રાણ ગુરુદેવ ! આપ સદૈવ બની

રહ્યા છો અમ રક્ષાસ્તંભ..

આ ત્રણ છેદ સૂત્રના પ્રકાશન સાથે

આગમ સમાપનના આરે આપને શું સમર્પું?

મારા હૃદયનો પ્રત્યેક ઘબકાર

મારા જીવનનો પ્રત્યેક શ્વાસ

મારા શરીરના પ્રત્યેક સ્પંદનો

આપના શતશઃ સહસ્રશ્મિ ગુણોના સ્મરણોમાં

સદા ઓળધોળ રહે,

તેનું એકાદ કિરણ અંતરને અજવાળે

એ જ મમ આર્દ્રભાવે આરઝૂ.

- પૂ. મુક્ત - લીલમ ગુરુણીના સુશિષ્યા

સાધ્વી ડોલર

તપ સમ્રાટ તપસ્વી ગુરુદેવ પૂ. રતિલાલજી મ. સા. ના

આશીર્વાચન

ગુરુ મહારાજની
જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે
આગમોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે,
તેનો મને આનંદ છે,
તમે સહુ સાધ્વીવૃંદ આગમનો અભ્યાસ કરી,
તેનાં મૂળભૂત તત્ત્વોને સમજો,
જીવનને પંચાચારમય બનાવો,
સમાજમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરો.
ગુરુ મહારાજના નામને અમર બનાવો અને
સંયમી જીવનને સફળ બનાવો.
એ જ મારા અંતરના આશીર્વાદ છે.

મારી સાથે ચાતુર્માસ અર્થે રોયલ પાર્ક સંઘમાં જિરાજમાન સાધ્વીવૃંદ
ભગવાન મહાવીરની વાણીને સમગ્ર વિશ્વમાં
ગૂંજતી કરે તેવા શુભાશિષ.

– મુનિ રતિલાલ
તા. ૧૪/૯/૯૭
રોયલ પાર્ક ઉપાશ્રય,
રાજકોટ.

ગોંડલ ગરહ શિવોમણિ પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા. ના સ્વદેસતાકારે

આશીર્વાચન

ૐ
ૐ નમો નામો ૨૨૫

ઐત્ર અનુજાયતે લલ્યેય અનુમન્યતે ચ
યદ્ "ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીશી" પુનર્પ્રકાશને
અવશ્યં કાર્પી/દલે મલા કાર્પી પૂજ્ય -
ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય
નમ્ર મુનિના પ્રારંભ્યતે દત્તિ મમ ભાવઃ
તત્ર કાર્ત્તવ્ય લોભો ન સ્થાતુ દત્તિ સદા -
પિશ્યક્ષતેન અનુમાદનં કિયતે -
શુભં સ્થાતુ
દત્તિ આશીર્વાચનં આપિ સુચરં સ્થાતુ
અર્પિતે -

આનંદ મં ગમો મુ

૨૭-૫-૨૦૦૭

અક્ષયગુપ્તા

સોમવાર

હું આજ્ઞા આપું છું તથા આ કાર્યને સ્વીકૃતિ આપું છું કે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીશીનું પુનઃ પ્રકાશન અવશ્ય કરવું જોઈએ. આ મહાકાર્ય પૂજ્ય ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય શ્રી નમ્રમુનિ પ્રારંભ કરે, આ મારા ભાવ છે. આ કાર્યની અનુમોદના કરું છું.
આનંદ મંગલમ્.

શુભ થાઓ... સુંદર થાઓ...
આ આશીર્વાચન અર્પિત કરું છું.

તા. ૨૭-૦૪-૨૦૦૬
અક્ષયવૃત્તીયા - સોમવાર.

ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી

અનુવાદિકા

મહાસતીજીઓ

પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની
બા. બ્ર. પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.
સહસંપાદિકા
ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ. તથા
સાધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

સાનિધ્ય
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.
પૂ. શ્રી ગિરીશચન્દ્રજી મ. સા.
જ્ઞાનદાનના સંપૂર્ણ સહયોગી
પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિ મ. સા.

સૂત્રનું નામ

અનુવાદિકા

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર
શ્રી ભગવતી સૂત્ર (૧ થી ૫ ભાગ)
શ્રી જ્ઞાતા સૂત્ર
શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અનુત્તરોવવાઈ સૂત્ર
શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર
શ્રી વિપાક સૂત્ર
શ્રી ઉવવાઈ સૂત્ર
શ્રી રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર
શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર
શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર (ભાગ-૧ થી ૩)
શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
શ્રી જ્યોતિષગણરાજ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
(ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ)
શ્રી ઉપાંગસૂત્ર (શ્રી નિરયાવલિકાદિ)
શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (ભાગ-૧, ૨)
શ્રી દશવૈકલિક સૂત્ર
શ્રી નંદી સૂત્ર
શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર
શ્રી નિશીથ સૂત્ર
શ્રી ત્રણ છેદ સૂત્ર
શ્રી આવશ્યક સૂત્ર

પૂ. હસુમતીબાઈ મ., પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.
પૂ. ઉર્મીલાબાઈ મ.
પૂ. વીરમતીબાઈ મ.
પૂ. વનીતાબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. આરતીબાઈ મ.
પૂ. સુમનબાઈ મ.
પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.
પૂ. ભારતીબાઈ મ.
પૂ. સન્મતિબાઈ મ.
પૂ. સુનિતાબાઈ મ.
પૂ. ઉષાબાઈ મ.
પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.
પૂ. બિંદુ-રૂપલ દ્વય મ.
પૂ. પુનિતાબાઈ મ.
પૂ. સુધાબાઈ મ.
પૂ. મુક્તાબાઈ મ.
પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.
પૂ. કિરણબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. અમિતાબાઈ મ. પૂ. સુમતિબાઈ મ.
પૂ. ગુલાબબાઈ મ.
પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.
પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.
પૂ. લીલમબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. ડોલરબાઈ મ.
પૂ. રૂપાબાઈ મ.

સિંહ સમા પરાક્રમી, હંસ સમા ઉજ્જવલ યશોમૂર્તિ, સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂજ્ય
ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. નાં શ્રી ચરણોમાં શતગુણ

પ્રણામંજલિ



વૃદ્ધિમંજલિ

જાગૃતતા
આર્જવતા

સહિષ્ણુતા
લઘુતા

સજ્જનતા
પ્રસન્નતા
ભવ્યતા
તજ્જતા
માર્દવતા
અપ્રમત્તતા
દક્ષતા

પ્રતિરૂપતા
ઉત્સાહિતા
નમ્રતા
વિભુતા
કૃતજ્ઞતા
પ્રભુતા
પ્રીદતા

કરુણતા
સૌમ્યતા
સામ્યતા
શૂરવીરતા
ધીરતા
સ્થિરતા
દયાળુતા
સમયજ્ઞતા
પ્રમોદતા

ગિરાગુરુત્વતા
વ્યવહાર કુશળતા
ઈન્દ્રિય દમનતા
ગરિષ્ઠતા
વિશાળતા
પ્રેમાળતા
નિર્ભયતા
સ્વરમાધુર્ય

આત્મરમણતા
તલ્લીનતા
સત્યવક્તૃત્વતા
પ્રતિભાસંપન્નતા
પવિત્રતા
દાક્ષિણ્યતા
પ્રશમતા
અહંતા

ક્રાંતિકારકતા
સમન્વયતા
લોકપ્રિયતા
જ્ઞાનદાતા
શિક્ષાદાતા
કૃતાર્થતા
તત્ત્વલોકતા

સુવિનીતતા
નિર્વેદતા
સમતા
વીરતા

જ્ઞાનોત્સુકતા
આસ્તિક્યતા
જ્ઞાનવૃદ્ધતા
ક્ષમાશીલતા
વૈરાગ્યવાર્ધક્ય
ઉદાસીનતા
નેતિકતા

પ્રવિણતા
ઉપશાંતતા
શ્રુતસંપન્નતા
ખમીરતા

ઓજસ્વિતા
તેજસ્વિતા
વર્યસ્વિતા
પ્રયવન પદુતા
ગુણઆલકતા
જ્ઞાનપ્રસારકતા
શ્રદ્ધાળુતા
ઉદારતા

પરિપક્વતા
શ્રેષ્ઠતા
અમીરતા

સેવાશીલતા
અકુતૂહલતા
એકાંતપ્રિયતા
અનેકાંતદર્શિતા
વિચક્ષણતા
આરાધકતા
લાવણ્યતા
પરમાર્થતા
કુશલતા

અમીરતા
ચારિત્ર પરાયણતા

કર્મનિષ્ઠતા
નિર્લેપતા
દિવ્યતા

રોચકતા

વાત્સલ્યતા
ઉપશમતા

શતાદિ સદ્ગુણાલંકૃત તવ વપુઃ ભૂયાદ્ ભવાલંબનમ્

પૂ. શ્રી હંમર-દેવ-જય-માણિક-પ્રાણ-રતિ-જમ-ગુરુભયો નમઃ
પૂ. હીર-વેલ-માન-દેવ-ઉજમ-ફૂલ-મોતી-આમ્ર-અમૃત-ગુરુહીભયો નમઃ

ગોંડલ સંપ્રદાય-ગુરુપ્રાય રતિ પરિવાર

મંગલ મનીષી મુનિવરો
શાસ્ત્ર શુશ્રૂષિકા શ્રમણીવુંદ

- | | |
|---------------------------------|----------------------------------|
| ૦૧. પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા. | ૦૬. પૂ. શ્રી મનહરમુનિ મ. સા. |
| ૦૨. પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ.સા. | ૦૭. પૂ. શ્રી ગજેન્દ્રમુનિ મ. સા. |
| ૦૩. પૂ. શ્રી જનકમુનિ મ.સા. | ૦૮. પૂ. શ્રી સુશાંતમુનિ મ. સા. |
| ૦૪. પૂ. શ્રી જગદીશમુનિ મ.સા. | ૦૯. પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા. |
| ૦૫. પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ.સા. | ૧૦. પૂ. શ્રી પીયુષમુનિ મ. સા. |

- | | | |
|---------------------------|--------------------------|-------------------------|
| ૦૧. પૂ. ગુલાબબાઈ મ. | ૩૭. પૂ. પ્રીતિસુધાબાઈ મ. | ૭૩. પૂ. નલિનીબાઈ મ. |
| ૦૨. પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ. | ૩૮. પૂ. મીનળબાઈ મ. | ૭૪. પૂ. રક્ષિતાબાઈ મ. |
| ૦૩. પૂ. લલિતાબાઈ મ. | ૩૯. પૂ. મનીષાબાઈ મ. | ૭૫. પૂ. રોશનીબાઈ મ. |
| ૦૪. પૂ. લીલમબાઈ મ. | ૪૦. પૂ. કિરણબાઈ મ. | ૭૬. પૂ. અંજીતાબાઈ મ. |
| ૦૫. પૂ. વિમળાબાઈ મ. | ૪૧. પૂ. હસ્મિતાબાઈ મ. | ૭૭. પૂ. સંજીતાબાઈ મ. |
| ૦૬. પૂ. હંસાબાઈ મ. | ૪૨. પૂ. શૈલાબાઈ મ. | ૭૮. પૂ. સંઘમિત્રાબાઈ મ. |
| ૦૭. પૂ. પુષ્પાબાઈ મ. | ૪૩. પૂ. ઉર્મિબાઈ મ. | ૭૯. પૂ. આરતીબાઈ મ. |
| ૦૮. પૂ. વિજયાબાઈ મ. | ૪૪. પૂ. સુધાબાઈ મ. | ૮૦. પૂ. રૂપાબાઈ મ. |
| ૦૯. પૂ. તરૂલતાબાઈ મ. | ૪૫. પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ. | ૮૧. પૂ. મિતલબાઈ મ. |
| ૧૦. પૂ. જસવંતીબાઈ મ. | ૪૬. પૂ. સ્મિતાબાઈ મ. | ૮૨. પૂ. શ્રેયાબાઈ મ. |
| ૧૧. પૂ. વસુબાઈ મ. | ૪૭. પૂ. ઉર્મિલાબાઈ મ. | ૮૩. પૂ. શ્રીદેતાબાઈ મ. |
| ૧૨. પૂ. પ્રભાબાઈ મ. | ૪૮. પૂ. ડોલરબાઈ મ. | ૮૪. પૂ. શ્રુતિબાઈ મ. |
| ૧૩. પૂ. લતાબાઈ મ. | ૪૯. પૂ. કલ્પનાબાઈ મ. | ૮૫. પૂ. ભાવનાબાઈ મ. |
| ૧૪. પૂ. ભદ્રાબાઈ મ. | ૫૦. પૂ. સંગીતાબાઈ મ. | ૮૬. પૂ. ભવિતાબાઈ મ. |
| ૧૫. પૂ. સુમિત્રાબાઈ મ. | ૫૧. પૂ. નંદાબાઈ મ. | ૮૭. પૂ. જીજ્ઞેષાબાઈ મ. |
| ૧૬. પૂ. સાધનાબાઈ મ. | ૫૨. પૂ. સુનંદાબાઈ મ. | ૮૮. પૂ. શ્રેયાંસીબાઈ મ. |
| ૧૭. પૂ. અરુણાબાઈ મ. | ૫૩. પૂ. જયેશાબાઈ મ. | ૮૯. પૂ. પરિજ્ઞાબાઈ મ. |
| ૧૮. પૂ. સરલાબાઈ મ. | ૫૪. પૂ. અર્ચિતાબાઈ મ. | ૯૦. પૂ. શ્વેતાંસીબાઈ મ. |
| ૧૯. પૂ. વનિતાબાઈ મ. | ૫૫. પૂ. અજિતાબાઈ મ. | ૯૧. પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ. |
| ૨૦. પૂ. દીક્ષિતાબાઈ મ. | ૫૬. પૂ. અમિતાબાઈ મ. | ૯૨. પૂ. શીલાબાઈ મ. |
| ૨૧. પૂ. ધીરમતીબાઈ મ. | ૫૭. પૂ. પુનિતાબાઈ મ. | ૯૩. પૂ. હેમાંશીબાઈ મ. |
| ૨૨. પૂ. રાજેમતીબાઈ મ. | ૫૮. પૂ. સુનિતાબાઈ મ. | ૯૪. પૂ. નમ્રતાબાઈ મ. |
| ૨૩. પૂ. હસુમતીબાઈ મ. | ૫૯. પૂ. ગીતાબાઈ મ. | ૯૫. પૂ. પત્રાબાઈ મ. |
| ૨૪. પૂ. સુમતિબાઈ મ. | ૬૦. પૂ. વિદુબાઈ મ. | ૯૬. પૂ. પૂર્વીબાઈ મ. |
| ૨૫. પૂ. અનુમતિબાઈ મ. | ૬૧. પૂ. તરુબાઈ મ. | ૯૭. પૂ. જાગૃતિબાઈ મ. |
| ૨૬. પૂ. વીરમતીબાઈ મ. | ૬૨. પૂ. મીનાબાઈ મ. | ૯૮. પૂ. પ્રબોધિકાબાઈ મ. |
| ૨૭. પૂ. ચશોમતીબાઈ મ. | ૬૩. પૂ. પૂર્ણાબાઈ મ. | ૯૯. પૂ. પ્રિયલબાઈ મ. |
| ૨૮. પૂ. જ્ઞાનશીલાબાઈ મ. | ૬૪. પૂ. રશ્મિતાબાઈ મ. | ૧૦૦. પૂ. સ્વરૂપાબાઈ મ. |
| ૨૯. પૂ. દર્શનશીલાબાઈ મ. | ૬૫. પૂ. ભિંદુબાઈ મ. | ૧૦૧. પૂ. સુહાનીબાઈ મ. |
| ૩૦. પૂ. વિનોદીનીબાઈ મ. | ૬૬. પૂ. વિરલબાઈ મ. | ૧૦૨. પૂ. હૃદયાબાઈ મ. |
| ૩૧. પૂ. પ્રજ્ઞાબાઈ મ. | ૬૭. પૂ. રૂપલબાઈ મ. | ૧૦૩. પૂ. વૈદેહીબાઈ મ. |
| ૩૨. પૂ. પ્રિયદર્શનાબાઈ મ. | ૬૮. પૂ. તેજલબાઈ મ. | ૧૦૪. પૂ. ભવ્યાંશીબાઈ મ. |
| ૩૩. પૂ. કૃપાબાઈ મ. | ૬૯. પૂ. સુજીતાબાઈ મ. | ૧૦૫. પૂ. જયણાબાઈ મ. |
| ૩૪. પૂ. મીરાબાઈ મ. | ૭૦. પૂ. સ્વાતિબાઈ મ. | ૧૦૬. પૂ. સંબોદીબાઈ મ. |
| ૩૫. પૂ. કુંદનબાઈ મ. | ૭૧. પૂ. શ્વેતાબાઈ મ. | ૧૦૭. પૂ. ભવ્યાનીબાઈ મ. |
| ૩૬. પૂ. જયોતિબાઈ મ. | ૭૨. પૂ. રેણુકાબાઈ મ. | |

શ્રુત સેવાનો સત્કાર

શ્રુતાધાર (મુખ્યદાતા)

રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ

હ. ટી. આર. દોશી

ગોંડલગરછના અનસ્ત સિતારા સંતોના શિરતાજ, પ્રાણ પરિવારના સાધ્વીજીઓના પ્રાણ સમાન હજારો ભક્તોના શ્રદ્ધાના કેન્દ્રસ્થાન, તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા. એ પોતાના સાધક જીવનમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધનાથી સ્વયંની આત્મસાધનાને પરિપક્વ બનાવી, તેની સાથે જ ૧૪૫ મુમુક્ષુઓના દીક્ષાદાતા બનીને રત્નત્રયની આરાધનાના પ્રેરક બન્યા હતા.

સાધક જેમ જેમ અધ્યાત્મ સાધનામાં ગહનતમ ઊંડાણમાં જતો જાય છે, તેમ તેમ તેમનું અંતર કંડુણાભાવથી દ્રવિત થાય છે અને તેના પરિણામે તેવા સાધકો કેટલાય જીવદયા, માનવસેવા જેવી પ્રવૃત્તિઓનો પણ ઉપદેશ આપે છે. પૂ. તપસ્વી ગુરુદેવના જીવનમાં પણ આવી જ ઘટના ઘટિત થઈ.

અનેક ભક્તોએ પૂ. ગુરુદેવની શ્રદ્ધા - ભક્તિથી તેઓના જ પુણ્યનામથી ટ્રસ્ટનો પ્રારંભ કર્યો. પૂ. ગુરુદેવની પ્રત્યક્ષ ઉપસ્થિતિમાં જ આ ટ્રસ્ટના માધ્યમથી અનેક માનવસેવાની પ્રવૃત્તિઓ, મેડિકલ સહાય, ગૌશાળા જેવી પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ જ હતી. જે આજે પણ ટ્રસ્ટી વયોવૃદ્ધ સુશ્રાવક શ્રી રતિભાઈ દોશી તથા શ્રી ટી. આર. દોશી કરી રહ્યા છે, તે ઉપરાંત પૂ. ગુરુદેવને જ્ઞાનારાધનાનું અદમ્ય આકર્ષણ હતું. તેથી જ ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસીના પ્રથમ પ્રકાશનમાં તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી ચાર આગમના શ્રુતાધાર બની પ્રકાશન કાર્યનો પ્રારંભ કરાવ્યો હતો. પૂ. ગુરુદેવની ભાવનાને લક્ષમાં રાખીને આજે આગમ બત્રીસીના પુનઃ પ્રકાશનમાં પણ ટ્રસ્ટીગણ લાભ લઈ રહ્યા છે. તેઓને ધન્યવાદ.

ટ્રસ્ટીઓ સદાય પૂ. ગુરુદેવના આદર્શોને લક્ષમાં રાખી, તેઓએ ચીંધેલા રાહે જ કાર્યશીલ રહે એ જ ભાવના...

ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય

સદ્વિવેક

- તીર્થંકર પ્રભુના પવિત્ર ઉપદેશરૂપ આગમગ્રંથો દરેક ધર્મનિષ્ઠ સ્વાધ્યાયપ્રેમી શ્રમણોપાસકે પોતાના ઘરમાં વસાવવા જોઈએ.
- તીર્થંકરોની અનુપસ્થિતિમાં તીર્થંકરોના ઉપદેશરૂપ ગ્રંથો સાક્ષાત્ તીર્થંકર તુલ્ય માનીને આગમગ્રંથોને ઘરમાં કબાટ કે શોકેશમાં સુવ્યવસ્થિત રૂપે રાખવા.
- પ્રતિદિન તીર્થંકરોને સ્મૃતિપટ પર લાવી અહોભાવપૂર્વક ત્રણ ભાવ વંદન કરવા .
- ઘરના સદસ્યોએ સાથે મળી શ્રદ્ધાપૂર્વક આગમવાંચન કરવું.
- વિનય ધર્મનું મૂળ છે તેથી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય માટે ગુરુની આજ્ઞા લેવી.
- ૩૨ આગમગ્રંથોમાંથી કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસના પ્રથમ અને ચોથા પ્રહરમાં અને ઉત્કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય અસ્વાધ્યાય કાલને છોડીને એટલે કે બે સંધ્યા અને બે મધ્યાહન કાલીન ૪૮ મિનિટને છોડીને ગમે ત્યારે કરી શકાય છે.
- પ્રાતઃ ઉષાકાલ, સંધ્યાકાલ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિએ બે - બે ઘડી શાસ્ત્રનો મૂળપાઠ વાંચવો નહીં.
- ૩૨ અસ્વાધ્યાયમાં શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય થાય નહીં.
- ઘરમાં સંડાસ - બાથરૂમ હોય, સ્ત્રીઓને માસિકધર્મ હોય, વગેરે કારણોથી ઘરમાં આગમ રાખવાથી અશાતના થાય, તેવી માન્યતા યોગ્ય નથી કારણકે સાધ્વીજી પોતાની પાસે આગમ ગ્રંથો રાખે છે.
- માસિક ધર્મવાળા બહેનોએ શાસ્ત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તે વ્યક્તિની સામે પણ સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તેનાથી દૂર અલગ સ્થાનમાં બેસીને સ્વાધ્યાય કરી શકાય છે. ગુજરાતી અનુવાદ, ભાવાર્થ, વિવેચન, માસિક ધર્મમાં પણ બહેનો વાંચી શકે છે. તેમાં કોઈ જાતની અશાતના નથી.
- **આ સમસ્ત નિયમો મૂળપાઠ વાંચવા કે સ્વાધ્યાય કરવા માટેના છે.** કેવળ શાસ્ત્રોના ગુજરાતી ભાવાર્થ વાંચવા હોય, તો ઉપરોક્ત નિયમો લાગુ પડતા નથી.
- આગમગ્રંથોના આધારે જ ભૂતકાલમાં અનંત જીવોએ આત્મકલ્યાણ કર્યું છે. આગમગ્રંથોના આધારે જ પાંચમા આરાના અંત સુધી જિનશાસન જયવંતું રહેશે. તેથી આગમગ્રંથોનું સંપૂર્ણતઃ બહુમાન જાળવવું.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	13	એક ક્ષેત્રમાં રહેવાનો વિવેક	૧૩૧
પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	15	બજાર આદિમાં રહેવાનો વિવેક	૧૩૨
પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	17	દરવાજાના વિનાના સ્થાનો	૧૩૩
પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ	19	ઘટી માત્રકનું ગ્રહણ	૧૩૩
પૂર્વ પ્રકાશનના બે બોલ	21	ચિલમિલિકા-મચ્છરદાની વિવેક	૧૩૪
અભિગમ	23	જલાશયના કિનારે પ્રવૃત્તિ નિષેધ	૧૩૪
છેદ સૂત્રની વિશેષતાઓ	28	ચિત્રોવાળા ઉપાશ્રયો	૧૩૫
સંપાદકીય	33	સાગારિકની નિશ્રા	૧૩૫
સંપાદન અનુભવો	53	ગૃહસ્થયુક્ત ઉપાશ્રય	૧૩૬
અનુવાદિકાની કલમે	55	પ્રતિબદ્ધ સ્થાનો	૧૩૭
૩૨ અસ્વાધ્યાય	64	પ્રતિબદ્ધ માર્ગવાળા સ્થાનો	૧૩૭
શાસ્ત્ર પ્રારંભ		શ્રમણપણાનો સાર-ઉપશમભાવ	૧૩૮
શ્રી દશાશ્વતરસ્કંધ સૂત્ર		વિહાર વિવેક	૧૩૮
પહેલી દશા : અસમાધિ સ્થાન	૧	વૈરાજ્ય કે વિરુદ્ધ રાજ્યમાં ગમનાગમન	૧૩૮
બીજી દશા : શબલ દોષ	૭	નિમંત્રિત વસ્ત્રાદિનું ગ્રહણ	૧૪૧
ત્રીજી દશા : આશાતના	૧૪	રાત્રે આહાર, વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ નિષેધ	૧૪૨
ચોથી દશા : ગણિ સંપદા	૨૦	રાત્રે ગમનાગમનનો નિષેધ	૧૪૪
પાંચમી દશા : ચિત્ત સમાધિ સ્થાન	૩૭	રાત્રે સ્થંડિલભૂમિ આદિમાં એકલા જવાનો નિષેધ	૧૪૪
છટી દશા : ઉપાસક પડિમા	૪૭	આર્ય ક્ષેત્રમાં વિચરણ	૧૪૫
સાતમી દશા : ભિક્ષુ પડિમા	૬૪	ઉદ્દેશક-૨	
આઠમી દશા : પર્યુષણ કલ્પ	૮૧	પ્રાક્કથન	૧૪૭
નવમી દશા : મહામોહનીય બંધસ્થાન	૮૬	ધાન્યયુક્ત ઉપાશ્રય	૧૪૮
દસમી દશા : નિદાન	૯૪	માદક દ્રવ્યયુક્ત સ્થાન	૧૪૯
શ્રી બૃહદ્કલ્પ સૂત્ર		પાણી ભરેલા ઘટયુક્ત સ્થાન	૧૫૦
ઉદ્દેશક-૧		અગ્નિયુક્ત સ્થાન	૧૫૦
પ્રાક્કથન	૧૨૫	ખાદ્ય પદાર્થયુક્ત સ્થાન	૧૫૧
સાધુ-સાધ્વીને ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય તાલપ્રલંબ	૧૨૭	ધર્મશાળા આદિ સ્થાન	૧૫૨
ગ્રામાદિમાં રહેવાની કલ્પ મર્યાદા	૧૨૮	અનેક માલિક હોય તેવા મકાનની આજ્ઞા વિધિ	૧૫૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શય્યાતરપિંડ ગ્રહણ	૧૫૫	વાંચના લેનારની યોગ્યતા-અયોગ્યતા	૧૮૨
શય્યાતરના ઘરે આવેલા કે મોકલેલા આહારનું ગ્રહણ	૧૫૭	શિક્ષા પ્રાપ્તિની યોગ્યતા-અયોગ્યતા	૧૮૩
શય્યાતરની ભાગીદારીવાળા આહારનું ગ્રહણ	૧૫૮	વિજાતીય સ્પર્શની અનુમોદનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૮૪
શય્યાતરના પૂજ્યજનોને આપેલા આહારનું ગ્રહણ	૧૫૯	કાલાતિકાંત દોષ અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૮૫
સાધુ-સાધ્વીને માટે કલ્પનીય વસ્ત્ર	૧૬૦	ક્ષેત્રાતિકાંત દોષ અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૮૫
સાધુ-સાધ્વીને માટે કલ્પનીય રજોહરણ	૧૬૧	અનૈષણીય આહારનો વિવેક	૧૮૬
ઉદ્દેશક-૩		કલ્પ-અલ્પ સ્થિત સાધુઓ માટે	૧૮૭
પ્રાક્ટિકથન	૧૬૩	ઔદેશિક આહાર વિવેક	
સાધુ-સાધ્વીને પરસ્પરના ઉપાશ્રયમાં પ્રવૃત્તિ નિષેધ	૧૬૪	અન્ય ગણમાં જવાની વિધિ	૧૮૯
ચર્મખંડ ગ્રહણ	૧૬૪	સાંભોગિક વ્યવહાર માટે અન્ય ગણમાં જવાની વિધિ	૧૯૧
વસ્ત્ર ગ્રહણ વિવેક	૧૬૫	આચાર્ય આદિના નેતૃત્વ માટે અન્ય ગણમાં	૧૯૪
અવગ્રહાનંતક ધારણ કરવાનો વિવેક	૧૬૭	જવાની વિધિ	
સાધ્વીને પોતાની નિશ્ચામાં વસ્ત્ર ગ્રહણ	૧૬૮	સાધુના મૃત શરીરને પરઠવાની વિધિ	૧૯૭
દીક્ષા સમયે ઉપધિ ગ્રહણ	૧૬૮	કષાયોના ઉપશમની અનિવાર્યતા	૧૯૮
વસ્ત્ર ગ્રહણની કાલમર્યાદા	૧૬૯	પરિહાર કલ્પસ્થિત સાધુની સેવા	૧૯૯
રત્નાધિકોની પ્રધાનતા	૧૭૦	મહાનદી પાર કરવાનો વિવેક	૨૦૦
ગૃહસ્થોના ઘરમાં નિવાસ	૧૭૧	નીચા ઉપાશ્રયમાં રહેવાનો વિવેક	૨૦૧
ગૃહસ્થોના ઘરમાં વાર્તાલાપનો નિષેધ	૧૭૨	ઉદ્દેશક-૫	
શય્યા સંસ્તારક પાછા આપવાનો વિવેક	૧૭૩	પ્રાક્ટિકથન	૨૦૩
આંગતુક શ્રમણોને શય્યા સંસ્તારકની આજ્ઞા વિધિ	૧૭૪	દેવ-દેવીના સ્પર્શજન્ય વિકાર ભાવનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૦૪
સ્વામી વિનાના ઘરની આજ્ઞા વિધિ	૧૭૫	કલેશ કરીને આવેલા સાધુ પ્રતિ અન્ય સાધુનું કર્તવ્ય	૨૦૪
માર્ગ આદિમાં રહેવા માટે આજ્ઞા વિધિ	૧૭૭	રાત્રિ ભોજનના અતિથાર અને પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૦૫
સેનાની સમીપના ક્ષેત્રમાં ગોચરી ગમન	૧૭૭	ઉદ્ગાલ સંબંધી વિવેક અને પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૦૭
અવગ્રહ ક્ષેત્રનું પ્રમાણ	૧૭૮	સંસકત આહાર વાપરવાનો વિવેક	૨૦૮
ઉદ્દેશક-૪		પશુ-પક્ષીના સ્પર્શજન્ય વિકાર ભાવનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૦૯
પ્રાક્ટિકથન	૧૭૯	સાધ્વીને એકલા જવાનો નિષેધ	૨૧૦
અનુદ્ધાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન	૧૮૦	સાધ્વીને વસ્ત્ર-પાત્ર રહિત થવાનો નિષેધ	૨૧૦
પારાયિત પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન	૧૮૧	સાધ્વીને પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થઈને આસન આદિ	૨૧૦
અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન	૧૮૧	કરવાનો નિષેધ	
દીક્ષા આદિને અયોગ્ય ત્રણ પ્રકારના નપુંસક	૧૮૨	આકુંચનપટ્ટક ધારણ કરવાનો વિવેક	૨૧૨

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
આવલંબનયુક્ત આસન	૨૧૩	અનવસ્થાપ્ય અને પારાચિત સાધુની ઉપસ્થાપના	૨૫૬
સવિષાણ પીઠ આદિનો ઉપયોગ	૨૧૩	અકૃત્ય સેવનનો આક્ષેપ તથા તેની નિર્ણય વિધિ	૨૫૭
સાધ્વીને માટે નિષિદ્ધ ઉપકરણ	૨૧૪	સંયમ ત્યાગનો સંકલ્પ તથા પુનરાગમન	૨૫૮
પરસ્પર મોક આદાન-પ્રદાન	૨૧૪	એકપક્ષીય સાધુને પદ પ્રદાન	૨૫૯
વાસી આહાર-ઔષધનો વિવેક	૨૧૫	પારિહારિક-અપારિહારિકનો વ્યવહાર	૨૬૧
પારિહારિક સાધુના દોષ સેવન તથા પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૧૬	ઉદ્દેશક-૩	
પૌષ્ટિક ભોજનથી પ્રાપ્તિ પછી ગોચરી જવાનો વિવેક	૨૧૬	પ્રાકૃકથન	૨૬૪
ઉદ્દેશક-૬		ગણધારકની યોગ્યતા	૨૬૬
પ્રાકૃકથન	૨૧૮	ઉપાધ્યાય પદની યોગ્યતા	૨૬૭
અકલ્પ્યવચન	૨૧૯	આચાર્ય પદની યોગ્યતા	૨૭૦
કલ્પ પ્રસ્તાર	૨૧૯	ગણાવચ્છેદક પદની યોગ્યતા	૨૭૧
વિજ્ઞાતીય સ્પર્શનો અપવાદ	૨૨૦	અલ્પદીક્ષા પર્યાયવાળાને પદ પ્રદાન	૨૭૩
સંયમ નાશક છ સ્થાન	૨૨૩	આચાર્ય આદિના નેતૃત્વની અનિવાર્યતા	૨૭૫
છ પ્રકારની કલ્પસ્થિતિ	૨૨૫	અબ્રહ્મ સેવીને પદ પ્રદાનનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ	૨૭૬
શ્રી વ્યવહાર સૂત્ર		સંયમ ત્યાગીને પદ પ્રદાનનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ	૨૭૮
ઉદ્દેશક-૧		પાપસેવી બહુશ્રુતને પદ પ્રદાનનો નિષેધ	૨૮૧
પ્રાકૃકથન	૨૨૮	ઉદ્દેશક-૪	
કપટ રહિત, સહિત આલોચનાથી પ્રાયશ્ચિત્તની	૨૩૦	પ્રાકૃકથન	૨૮૪
તરતમતા		આચાર્યાદિના વિહારમાં સાધુઓની સંખ્યા	૨૮૫
પારિહારિક-અપારિહારિક સાધુનો વ્યવહાર	૨૩૮	ગણધારકના કાલધર્મ સમયે શેષ સાધુઓનું કર્તવ્ય	૨૮૬
પારિહાર કલ્પ સ્થિત સાધુનો વૈયાવચ્ચ માટે વિહાર	૨૩૯	આચાર્યાદિના કાલ ધર્મ પછી પદ પ્રદાનનો નિર્ણય	૨૮૮
એકલા વિચરનારને ગણમાં પાછા લેવાની વિધિ	૨૪૧	આચાર્યાદિ સંયમ ત્યાગ પછી પદ પ્રદાનનો નિર્ણય	૨૮૯
પાર્શ્વસ્થ આદિ સાધુને ગણમાં પાછા લેવાની વિધિ	૨૪૨	ઉપસ્થાપના-વડીદીક્ષાની કાલમર્યાદા	૨૯૦
અન્ય લિંગ ગ્રહણ કરનારને ગણમાં પાછા	૨૪૨	અન્ય ગચ્છમાં ગયેલા સાધુનો વિવેક	૨૯૨
લેવાની વિધિ		અભિનિયારિકા માટે વિધિ-નિષેધ	૨૯૩
સંયમ છોડીને જનારને ગણમાં પાછા લેવાની વિધિ	૨૪૬	ચર્યા પ્રવિષ્ટ-ચર્યા નિવૃત્ત સાધુના કર્તવ્ય	૨૯૪
આલોચનાનો ક્રમ	૨૪૬	શૈક્ષ અને રત્નાધિકોનો વ્યવહાર	૨૯૬
ઉદ્દેશક-૨		રત્નાધિકોના નેતૃત્વમાં વિહાર	૨૯૮
પ્રાકૃકથન	૨૫૦	ઉદ્દેશક-૫	
સહવર્તી સાધર્મિકોમાં પરિહાર તપ	૨૫૧	પ્રાકૃકથન	૩૦૦
રુગ્ણ સાધુઓની વૈયાવચ્ચ	૨૫૩	પ્રવર્તિની આદિના વિહારમાં સાધ્વીઓની સંખ્યા	૩૦૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અગ્રણી સાધ્વીના કાલધર્મ સમયે શેષ	૩૦૨	ઉદ્દેશક-૮	
સાધ્વીઓનું કર્તવ્ય		પ્રાકૃકથન	૩૩૩
પ્રવર્તિનીના કાલધર્મ પછી પદ પ્રદાનનો નિર્ણય	૩૦૪	શય્યા સંસ્તારક ગ્રહણ વિધિ	૩૩૪
આચાર પ્રકલ્પ વિસ્મૃતને પદ પ્રદાનની વિધિ	૩૦૫	શય્યા સંસ્તારકની ગવેષણા વિધિ	૩૩૪
સાધુ-સાધ્વીને પરસ્પર આલોચના કરવાનો	૩૦૮	એકાકી સ્થવિરના ભંડોપકરણની સુરક્ષા	૩૩૬
ઉત્સર્ગ-અપવાદ		શય્યા સંસ્તારકની આજ્ઞા વિધિ	૩૩૭
સાધુ-સાધ્વીને પરસ્પર સેવાનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ	૩૦૮	શય્યા સંસ્તારકની આજ્ઞા પછી ગ્રહણ વિધિ	૩૩૮
સર્પદંશ ચિકિત્સા	૩૦૮	માર્ગમાંથી મળેલા ઉપકરણની વ્યવસ્થા	૩૩૯
ઉદ્દેશક-૬		અધિક પાત્રા લાવવાનું વિધાન	૩૪૧
પ્રાકૃકથન	૩૧૧	આહાર ઉણોદરીનું પરિમાણ	૩૪૧
સ્વજન-પરિજનના ઘરે ગોચરી ગમન	૩૧૨	ઉદ્દેશક-૯	
આચાર્યાદિના અતિશય	૩૧૩	પ્રાકૃકથન	૩૪૪
અગીતાથ સાધુઓને સાથે રહેવાનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ	૩૧૫	શય્યાતરપિંડની ગ્રાહ્યતા-અગ્રાહ્યતા	૩૪૫
સાધુને એકલા રહેવાનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ	૩૧૬	સપ્ત સપ્તમિકા આદિ ભિક્ષુ પ્રતિમાઓ	૩૫૧
અબ્રહ્મચર્ય ભાવોનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૩૧૭	મોક પ્રતિમા	૩૫૪
અન્ય ગણના સાધુને ગણમાં લેવાની વિધિ	૩૧૮	દત્તીનું સ્વરૂપ	૩૫૬
ઉદ્દેશક-૭		ત્રણ પ્રકારનો આહાર	૩૫૭
પ્રાકૃકથન	૩૨૦	અવગૃહીત આહારના પ્રકાર	૩૫૭
અન્ય ગણના સાધ્વીને રાખવા માટે પૃચ્છા	૩૨૧	ઉદ્દેશક-૧૦	
સંબંધ વિચ્છેદ કરવા માટેના નિયમો	૩૨૨	પ્રાકૃકથન	૩૫૯
પ્રવર્જિત કરવા માટેના વિધિ-નિષેધ	૩૨૪	બે પ્રકારની ચંદ્ર પ્રતિમાઓ	૩૬૦
દૂરસ્થ ગુરુના નિર્દેશપૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ	૩૨૫	પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર	૩૬૬
દૂરસ્થ સાધુ-સાધ્વી સાથે ક્ષમાયાચના વિધિ	૩૨૬	ગણની વૈયાવચ્ચ કરનાર સાધુના ચાર પ્રકાર	૩૬૮
વ્યતિકૃષ્ટ કાલમાં સ્વાધ્યાયનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ	૩૨૭	ધર્મ દંઢતાની અપેક્ષાએ પુરુષના ચાર પ્રકાર	૩૭૦
સ્વાધ્યાય કાલનો વિવેક	૩૨૭	આચાર્ય તથા શિષ્યોના ચાર પ્રકાર	૩૭૨
સાધ્વીને આચાર્યાદિની નિશ્રાની આવશ્યકતા	૩૨૮	સ્થવિરના ત્રણ પ્રકાર	૩૭૩
મૃત શરીરની ઉત્તર ક્રિયા	૩૨૯	શૈક્ષની કાલમર્યાદા	૩૭૪
શય્યાતરનો નિર્ણય	૩૨૯	બાલ સાધુને ઉપસ્થાપનાનો નિષેધ	૩૭૫
આજ્ઞા ગ્રહણ વિધિ	૩૩૧	બાલ સાધુને આચાર પ્રકલ્પના અધ્યયનનો નિષેધ	૩૭૬
રાજ્ય પરિવર્તનમાં આજ્ઞા ગ્રહણ વિધિ	૩૩૧	દીક્ષા પર્યાય અનુસાર અધ્યયન ક્રમના પ્રકાર	૩૭૭
		વિવેચિત વિષયોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા	૩૮૨

ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ, એકાવતારી આચાર્ય પ્રવર

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.

જીવન દર્શન

નામ	: શ્રી ડુંગરસિંહભાઈ.
જન્મ	: વિ. સં. ૧૭૯૨.
જન્મભૂમિ	: માંગરોળ.
પિતાશ્રી	: ધર્મનિષ્ઠ શ્રી કમળસિંહભાઈ બદાણી.
માતૃશ્રી	: સંસ્કાર સંપન્ના શ્રીમતી હીરબાઈ.
જન્મ સંકેત	: માતાએ સ્વપ્નમાં લીલોછમ પર્વત અને કેસરી સિંહને પોતાની સમીપે આવતો જોયો.
ભાતૃ ભગિની	: ચાર બેન - બે ભાઈ.
વૈરાગ્ય નિમિત્ત	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.નો ઉપદેશ.
સંયમ સ્વીકાર	: વિ. સં. ૧૮૧૫ કારતક વદ - ૧૦ દિવસબંદર.
સદ્ગુરુદેવ	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.
સહ દીક્ષિત પરિવાર	: સ્વયં, માતૃશ્રી હીરબાઈ, બહેન વેલબાઈ, ભાણેજી - માનકુંવરબેન અને ભાણેજ - હીરાચંદભાઈ.
સંયમ સાધના	: અપ્રમત્તદશાની પ્રાપ્તિ માટે સાડા પાંચ વર્ષ નિદ્રાત્યાગ, જ્ઞાનારાધના, ધર્મશાસ્ત્રો, દર્શનશાસ્ત્રો અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ.
તપ આરાધના	: રસેન્દ્રિય વિજયના વિવિધ પ્રયોગો, મિતાહાર. સ્વાધ્યાય, સાડાપાંચ વરસ નિદ્રાત્યાગ, ધ્યાનરૂપ આભ્યંતર તપ.
ગોંડલ ગચ્છ સ્થાપના	: વિ. સં. ૧૮૪૫ મહાસુદ - ૫ ગોંડલ.
તથા આચાર્ય પદ પ્રદાન	
જ્વલંત ગુણો	: વિનય, વિવેક, વિચક્ષણતા, વિરક્તિ, કડ્ડણા, સમયસૂચકતા વગેરે...

પ્રમુખ શિષ્ય	: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
પ્રમુખ શિષ્યા	: પૂ. શ્રી હીરબાઈ મ., પૂ. શ્રી વેલબાઈ મ., પૂ. શ્રી માનકુંવરબાઈ મ.
સાધુ સંમેલન	: વિ. સં. ૧૮૬૧માં આજ્ઞાનુવર્તી ૪૫ જેટલા સાધુ-સાધ્વીજીઓનું સંમેલન કરી સંતોની આચાર વિશુદ્ધિ માટે ૧૩ નિયમો બનાવ્યાં.
વિહાર ક્ષેત્ર	: કાઠિયાવાડ, અલાવાડ, કચ્છ, માંગરોળ, વેરાવળ, પોરબંદર, દીવબંદર આદિ કંઠાળ પ્રદેશમાં ગ્રામાનુગ્રામ.
પ્રતિબોધિત શ્રાવકવર્ગ	: શ્રી શોભેચંદ્ર કરસનજી શાહ - વેરાવળ.
સ્થિરવાસ	: વિ. સં. ૧૮૭૧ ચૈત્ર સુદ - ૧૫ થી ગોંડલમાં.
અનશન આરાધના	: વિ. સં. ૧૮૭૭ ફાગણ સુદ - ૧૩ થી અનશન પ્રારંભ, વૈશાખ સુદ - ૧૫ સમાધિમરણ.
આયુષ્ય	: ૮૪ વર્ષ, સંયમ પર્યાય - ૬૨ વર્ષ, આચાર્ય પદ - ૩૨ વર્ષ.
ઉત્તરાધિકારી	: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
ઉપનામ	: ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રાવિજેતા, યુગપ્રધાન, એકાવતારી.
પાટ પરંપરા	: ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય પ્રવર ગુરુદેવ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા. દ્વિતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી. તૃતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી નેણસી સ્વામી. ચતુર્થ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી જેસંગજી સ્વામી. પંચમ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી દેવજી સ્વામી. મહાતપસ્વી પૂ. શ્રી જયચંદ્રજી સ્વામી યુગદષ્ટા તપસ્વી પૂ. શ્રી માણેકચંદ્રજી મ.સા. સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા. તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.
વિદ્યમાન વિચરતો પરિવાર	: ૧૧ સંતો, ૩૦૦ જેટલા સતિજીઓ.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી, મુનિપુંગવ
પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.

જીવન દર્શન

શુભ નામ	પ્રાણલાલભાઈ.
જન્મભૂમિ	વેરાવળ.
પિતા	શ્રીમાન શ્રી કેશવજીભાઈ મીઠાશા.
માતા	સંસ્કાર સંપત્તા કુંવરભાઈ.
જ્ઞાતિ	વીસા ઓસવાળ.
જન્મદિન	વિ. સં. ૧૯૫૪, શ્રાવણ વદ પાંચમ, સોમવાર.
ભાતૃ-ભગિની	ચાર ભાઈ, ત્રણ બહેનો.
વૈરાગ્ય બીજારોપણ	બે વર્ષની બાલ્યવયે.
વૈરાગ્ય ભાવ-પ્રગટીકરણ	૧૩ વર્ષની કુમાર અવસ્થામાં.
સંયમ સ્વીકાર	૨૧ માં વર્ષે વિ. સં. ૧૯૭૬ ફાગણ વદ છટ્ટ, ગુરુવાર. તા. ૧૩-૩-૧૯૨૦
દીક્ષા ભૂમિ	બગસરા-દરબાર વાજસુરવાળાના ઉદ્યાનમાં વટવૃક્ષ નીચે.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
સંયમદાતા	મહાતપસ્વી પૂ. જયચંદ્રજી મ.સા.
શિક્ષા દાતા	પરમ શ્રદ્ધેય તપસ્વી માણેકચંદ્રજી મ. સા.
ધાર્મિક અભ્યાસ	આગમજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા સાહિત્ય, રાસ સાહિત્ય, વ્યાકરણ, મહાકાવ્યો, કર્મસાહિત્ય, જૈનેતર ગ્રંથોનું વિશાળ અવલોકન, દર્શન શાસ્ત્રના તજજ્ઞ.
સંઘ નેતૃત્વ	ત્રણ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયે તપસ્વી પૂ. માણેકચંદ્રજી મ. સા. ના સંચારાના સમયથી.
સેવા શુશ્રૂષા	વડીલ સાત ગુરુબ્રાતા અને અનેક સંતોની સેવા કરી.

સમાજોત્કર્ષ

ચતુર્વિધ સંઘ સમાધિ માટે તારવેલા ત્રણ સિદ્ધાંત
(૧) લોકોના પરોપકાર માટે દાનધર્મની પ્રધાનતા
(૨) અ ખંડન વાદ (૩) નીતિ અને પ્રામાણિકતાનું
આંદોલન, જૈન-જૈનેતરો (કાઠી, દરબાર, આહિર)ને સપ્ત
વ્યસનથી મુક્તિ, અનેક સ્થાને સાધર્મિક રાહત યોજના.

જ્ઞાન પ્રસાર

રાજકોટ, ગોંડલ, જેતપુર, ધોરાજી, વડિયા, વેરાવળ,
પોરબંદર, માંગરોળ, જામનગર, ભાવનગર વગેરે અનેક
સ્થાને જ્ઞાન ભંડાર, વિદ્યાલયની સ્થાપના અને જીર્ણોદ્ધાર.

દેહ વૈભવ

લાવણ્યમયી મુદ્રા, સૂર્ય સમ તેજસ્વી મુખ, ચંદ્રસમી શાંત
આત્મા, વિશાળ ભાલ, નૂરભર્યા નયનો, ઘૂઘરાળા કેશ, વીણા
જેવો સુમધુર કંઠ અને સિંહ જેવી ગર્જના.

આભ્યંતર વૈભવ

વિનય સંપત્તતા, વિવેક, સાદાઈ, પ્રેમ, વૈરાગ્ય, સેવા,
પ્રવચન-પટુતા, ગુરુચરણ સેવા, દીર્ઘ દષ્ટિ, ત્યાગમસ્તી.

વિહાર ક્ષેત્ર

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત.

ગોંડલ ગચ્છ સંમેલન

વિ. સં. ૨૦૦૭માં ગચ્છ ઐક્યતા માટે મહત્ત્વનું યોગદાન.

ઉપનામ

પંજાબ કેસરી કાશીરામજી મ. સા. દ્વારા પ્રદત્ત
'સૌરાષ્ટ્ર કેસરી'

સ્વહસ્તે દીક્ષિત પરિવાર

ચાર સંત- તપોધની પૂ. રતિલાલજી મ. સા., અનશન
આરાધક તપસ્વી પૂ. જગજીવનજી મ. સા., પૂ. નાના
રતિલાલજી મ. સા., પરમ દાર્શનિક પૂ. જયંતમુનિજી
મ. સા., પૂ. મોટા પ્રભાભાઈ મ. આદિ ૧૫ સતીજી.

અંતિમ ચાતુર્માસ

બગસરા.

દેહ વિલય

વિ. સં. ૨૦૧૩ માગસર વદ તેરસ, શનિવાર પ્રાતઃ ૭-૩૦
કલાકે ઈ. સ. ૨૯-૧૨-૧૯૫૬.

અંતિમ વિધિ

સાતલડી નદીના કિનારે (બગસરા)

શિષ્ય પરિવાર

વર્તમાને ૧૧૮ સંત-સતિજીઓ 'પ્રાણ પરિવાર' ના નામે
સમગ્ર ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

તપસત્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ.સા. નું

જીવન દર્શન

શુભ નામ	રતિલાલભાઈ
જન્મસ્થાન	પરબવાવડી (સૌરાષ્ટ્ર)
જન્મદિન	આસોવદ અમાસ વિ. સં. ૧૯૬૯
પિતા	શ્રીમાન માધવજીભાઈ રૈયાણી
માતા	સદાચાર સંપત્તા જમકુબાઈ
વૈરાગ્ય ભાવ	૧૭ મા વર્ષે
દીક્ષા	ફાગણ વદ પાંચમ, ગુરુવાર વિ. સં. ૧૯૮૯-જૂનાગઢ
ગુરુદેવ	સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. પ્રાણલાલજી મ.સા.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
અભ્યાસ યોગ	વ્યાવહારિક- પાંચ ધોરણ, ધાર્મિક- ૧૯ આગમ કંઠસ્થ, શ્વેતામ્બર-દિગંબર સાહિત્ય, કાર્મગ્રંથિક સાહિત્ય, દાર્શનિક સાહિત્ય, વ્યાકરણ સાહિત્ય
સાધના યોગ	રાત્રિ-દિવસ નિરંતર જાગૃતદશાએ આત્મસાધના અલ્પનિદ્રા.
સેવાયોગ	વડીલ વૃદ્ધ ૯ સંતોની સેવા કરી.
તપયોગ	૧૯ વર્ષ એકાંતર ઉપવાસ, ૯૯૯ આર્યંબિલ તપ(સાગાર), ૧૯ વર્ષ પાણીનો ત્યાગ, ૯ વર્ષ મકાઈ સિવાય શેષ અનાજ ત્યાગ.

મૌનયોગ

દીક્ષા પછી ૯ વર્ષ એકાંત મૌન સાધના. ઈ. સ. ૧૯૯૨ નવેમ્બરથી આજીવન મૌન આરાધના.

પુણ્ય પ્રભાવ

ગુરુદેવના પુણ્ય પ્રભાવે અનેક આત્માઓએ માસખમણ આદિ નાની મોટી તપશ્ચર્યાઓ તથા હજારોની સંખ્યામાં વર્ષોત્તરની આરાધના કરી છે. તેમજ દાન, શીલ અને ભાવની વૃદ્ધિ થઈ છે.

વિહાર ક્ષેત્ર

ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, ઓરિસ્સા, બિહાર, બંગાળ

જ્ઞાન અનુમોદન

શ્રમણી વિદ્યાપીઠના પ્રેરક બની ૩૦ શિષ્યાઓ અને ૩૦ વૈરાગી બહેનોને અભ્યાસાર્થે રહેવાની આજ્ઞા આપી. ત્રણ સામૂહિક ચાતુર્માસ કરાવી શાસ્ત્રવાચના કરાવી.

દીક્ષા પ્રદાનસંખ્યા

૧૪૫ મુમુક્ષુઓને અણગાર બનાવ્યા.

આચરિત સૂત્રો

જતું કરવું, ગમ ખાવો, વાદ—વિવાદ કે દલીલ ન કરવા, જે થાય તે સારા માટે, કોઈ પણ જીવની ટીકા કે નિંદા ન કરવી.

જીવંત ગુણો

વિશાળતા, ઉદારતા, માધ્યસ્થતા, સહિષ્ણુતા, ભદ્રિકતા, સમાધાન વૃત્તિ, જ્ઞાનરુચિ.

અનશન પ્રત્યાખ્યાન

ઈ. સ. ૧૯૯૨ રાજકોટમાં પૂ. ભાગ્યવંતાબાઈ મ. ને ૫૯ દિવસની અનશન આરાધના કરાવી.

અંતિમ ચાતુર્માસ

રાજકોટ, શ્રી રોયલપાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ સંચાલિત ઓમાનવાળા ઉપાશ્રય.(૧૯૯૭)

મહાપ્રયાણ

રાજકોટ, તા. ૮-૨-૧૯૯૮ મહા સુદ ૧૧૧૧ રવિવાર મધ્યાહ્ન કાળે ૧.૩૫ કલાકે.

અંતિમ દર્શન તથા પાલખી

શ્રી રોયલ પાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ, રાજકોટ.

અંતિમક્રિયા સ્થાન

'તપસમ્રાટ તીર્થધામ',
રાજકોટ—અમદાવાદ હાઈ—વે, સાત હનુમાન સામે,
રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ

(બીજી આવૃત્તિ)

તીર્થંકર ભગવાનના અમૃતસમા વચનોને ‘આગમ’ રૂપે ગણધર ભગવંતોએ ઝીલીને શિષ્ય પરંપરાને અર્પણ કર્યાં અને આપણને અમૃત વચનો પ્રાપ્ત થયા.

તીર્થંકર ભગવાને અનંતજ્ઞાનને શ્રીમુખેથી પ્રગટકરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગણધર ભગવંતોએ આગમજ્ઞાનને હૃદયસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

શિષ્ય પરંપરાએ આગમ જ્ઞાનને કંઠસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમજ્ઞાનને ગ્રંથસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગ્રંથસ્થ આગમોને અનેક આચાર્યોએ સમયાનુસાર લોકભોગ્ય ભાષાશૈલીમાં અનુવાદ કરીને સર્વજન સહજ બનાવ્યા. આ જ પરંપરામાં સૌરાષ્ટ્રકેસરી પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની જન્મશતાબ્દી અવસરે તેમના જ પરિવારના મહાસતીજીઓએ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરીને જૈન સમાજની જ્ઞાન સાધનાને આગમિક બનાવવામાં બહુમૂલો ફાળો આપ્યો છે. આ મહા કાર્યમાં અપૂર્વ શ્રુત આરાધિકા પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની શ્રી લીલમબાઈમ. અને સહ સંપાદિકા શ્રી આરતીબાઈમ., શ્રી સુબોધિકાબાઈમ. ના સહયોગ મળ્યો છે.

આ આગમ બત્રીસીની પ્રથમ આવૃત્તિને ગુજરાતના દરેક સંપ્રદાયના સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો બહોળો પ્રતિસાદ મળતા ટૂંક સમયમાં ૧૦૦૦ આગમ ગ્રંથો અનુપલબ્ધ થઈ ગયા અને પુનઃ પ્રકાશનની આવશ્યકતા ઉભી થઈ.

અહીં એક ખાસ ઉલ્લેખ કરવાનો કે જ્યારે પ્રથમવાર આગમ પ્રકાશનની તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે જ તપસમ્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ. સા. એ શાસન પ્રભાવક પૂ. શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. પર કૃપાદષ્ટિ વરસાવી. તેમણે પાટીમાં લખી આપ્યું કે નમ્રમુનિ આગમ પ્રકાશનનું કાર્ય સંભાળશે.

પૂ. ગુરુદેવની દીર્ઘદષ્ટિ અને કૃપાદષ્ટિને અનુભવતા પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. એ અમોને આજ્ઞા આપી કે આપણે આગમ ગ્રંથો પ્રકાશનની બીજી આવૃત્તિ ‘પારસધામ’ ના ઉપક્રમે પ્રગટ કરવી છે.

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. ની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીને પારસધામ - ઘાટકોપરના ઉપક્રમે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીને પુનઃ પ્રગટ કરતા આનંદ અનુભવીએ છીએ.

અમારા આ આણમોલ કાર્યમાં અમને શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ (હેમાણી)-U.S.A. તથા શ્રી જિતેનભાઈ શાહ (કલકત્તા) નો અનન્ય સહકાર મળ્યો, જેના કારણે અમારું કાર્ય સરળ બન્યું છે. અમારા આ કોમ્પ્યુટર કાર્યમાં શ્રી અમીનભાઈ આઝાદ તથા સ્નેહા અમીત દર્જનો પણ સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે. તેવી જ રીતે ઉદારદિલા દાતાશ્રીઓ એ પણ અમને સહયોગ આપીને અમારું કાર્ય વેગવાન બનાવેલ છે.

અમે તે સર્વના આભારી છીએ.

અંતમાં આગમ પ્રકાશન આપણા સહુના આત્માને અનંતજ્ઞાન પ્રાગટ્યમાં સહયોગી બને એ જ ભાવના.

• શ્રી ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન •


PARASDHAM

વલ્લભબાગ લેન, તિલક રોડ, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

પૂર્વ પ્રકાશકના બે બોલ

(પહેલી આવૃત્તિ)

અનંત તીર્થંકર સહ પ્રભુ મહાવીરના અનંત જ્ઞાનની અમૂલ્ય નિધિ છે આપણા આગમગ્રંથો. જેના માધ્યમથી જ જિનશાસન જયવંતું રહ્યું છે, રહે છે અને રહેશે. તેને જીવંત રાખવા અને જન જનનાં મન સુધી પહોંચાડવા તે પ્રત્યેક જૈન નામ ધરાવતી વ્યક્તિની પવિત્ર ફરજ છે. આ પવિત્ર ફરજને જ ધર્મ સમજીને જે તેનું આચરણ કરે છે અને પોતાનાં તન-મન અને ધનને તે કાર્યમાં સમર્પિત કરે છે, તેનું મનુષ્ય જીવન સફળ થાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તે સાધક જિનશાસનની પ્રભાવનાનો અમૂલ્ય લાભ પ્રાપ્ત કરે છે.

આવો જ અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરવા આપણા ગુજરાતી સમાજને માટે આગમોના મૂળ પાઠ તથા સરળ ગુજરાતી અનુવાદ વિવેચન સહિત પ્રકાશન કરવા માટે પૂ. મુક્ત લીલમ પરિવારને એક ચિંતનધારા જૂનાગઢની પુણ્યભૂમિ પર સ્પર્શી અને જેને રાજાણા નગરી રાજકોટમાં રોયલપાર્ક ઉપાશ્રયમાં સાકાર સ્વરૂપ મળ્યું.

આપણા સૌના પરમ ઉપકારી ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રા વિજેતા, એકાવતારી, યુગપુરુષ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ. સા.ની પાટ પરંપરાએ પૂ. શ્રી જય-માણેકના લાડીલા શિષ્યરત્ન સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા.ની જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે આ વિરાટ આયોજન કર્યું. પૂ. મહાસતીજીઓએ પોતાની ચિંતનધારાને પૂજ્ય ગુરુવર્યોની સમક્ષ પ્રગટ કરી. સહુના હર્ષોલ્લાસ અને આશીર્વાદ સાથે સ્વીકૃતિના સમાચાર પ્રાપ્ત થયા. રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘની નિશ્રામાં અમે તુરંત સમિતિ રચવાની જાહેરાત કરી.

રાજકોટ પ્રાણ પરિવારના સામૂહિક ચાતુર્માસ દરમ્યાન જન્મ શતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે વિ. સં. ૨૦૫૩ સન્ ૧૯૯૭ માં "પૂ. પ્રાણગુરુ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિ રાજકોટ"ની સ્થાપના થઈ. ત્યાર પછી તપસમ્રાટ શ્રી રતિલાલજી મ. સા., ગુજરાત કેસરી પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા. ઠા. પાંચ તથા પ્રાણ પરિવારના ૭૩ સાધ્વીજીઓના પાવન સાંનિધ્યમાં જન્મ શતાબ્દીના પ્રથમ ચરણની તપ-જપ, સાધના સાથે ભવ્ય રીતે ઉજવણી કરવામાં આવી.

શ્રી ગુરુ પ્રાણ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ દ્વારા ૩૨ આગમો અને પ્રાણગુરુ સ્મૃતિ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનું નિશ્ચિત થયું. આગમોનું લેખન કાર્ય પ્રાણ પરિવારના સતીવૃદ્ધ સહર્ષ સ્વીકારી લીધું. આ રીતે સર્વ સમવાયનો સુયોગ થતાં કાર્યનો પ્રારંભ વેગવંત થયો અને બત્રીસ આગમો ક્રમશઃ ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થયા.

આ પ્રકાશનના અણમોલ અવસરે આશીર્વાદ વરસાવી સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપનાર તપ સમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા. તથા દરેક આગમના રહસ્યોને પ્રગટ કરતો, તત્ત્વોનું વાસ્તવિક દર્શન કરાવતો, આશીષ વરસાવતો અમારા ઉત્સાહને વધારતો અભિગમ પ્રેષિત કરનારા ગોંડલ ગચ્છના સંત શિરોમણિ પરમ દાર્શનિક પૂ. શ્રી જયંતીલાલજી મ. સા., અમ માર્ગદર્શક ગુજરાત કેસરી પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા., તથા આગમ દિવાકર પૂ. શ્રી જનક મુનિજી મ. સા. નીડર વક્તા પૂ. શ્રી જગદીશમુનિજી મ. સા. આદિ મુનિ ભગવંતો તથા આગમને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપનાર, અથાગ પરિશ્રમ સહિત નિઃસ્વાર્થ ભાવે સંપૂર્ણ સહયોગ આપનાર આગમ મનીષી પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિજી મ. સા. ના પણ અમો ઋણી છીએ.

વાત્સલ્ય વરિષ્ઠા પૂજ્યવરા પૂ. મુક્તાબાઈ મ., પ્રધાન સંપાદિકા અપૂર્વશ્રુત આરાધક પૂ. લીલમબાઈ મ., અમ પ્રકાશન કાર્યના ઉદ્ભાવિકા, ઉત્સાહધરા પૂ. ઉષાબાઈ મ., સહ સંપાદિકા ડો. પૂ. શ્રી આરતીબાઈ મ. તથા પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ. અને પ્રાણ પરિવારના અનુવાદિકા સર્વ મહાસતીજીઓના અમે ઋણી છીએ.

શ્રુતાધાર સહયોગીઓ, અમ આગમ પ્રકાશનમાં નિષ્ઠાથી સેવા આપનાર શ્રી મુકુંદભાઈ પારેખ, શ્રી મણિભાઈ શાહ, શ્રી નવનીતભાઈ – તરુબેન, કુમારી ભાનુબેન, શ્રી જયવંતભાઈ શાહ તથા આગમને કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ કરી મુદ્રણ કરી આપનાર ભાઈ શ્રી નેહલ હસમુખભાઈ મહેતાના અમો આભારી છીએ.

આગમ પ્રકાશન કાર્યમાં શુદ્ધિકરણનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. છતાં ક્યાંય અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય તો શુદ્ધ વાંચી તે તરફ અમારું ધ્યાન દોરવા નમ્ર વિનંતી છે.

અંતમાં સૌના સહિયારા પુરુષાર્થ બદલ શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન સદાને માટે સૌના કૃતજ બની રહેશે.

જય જિનેન્દ્ર

શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન – ટ્રસ્ટી મંડળ

શ્રી ચંદ્રકાંત માણેકચંદ શેઠ (પ્રમુખ)
શ્રી અશ્વિનભાઈ કુંભાણી (ટ્રેઝરર)
શ્રી કે. પી. શાહ (ટ્રસ્ટી)

શ્રી રમણીકલાલ નાગરદાસ શાહ (ચેરમેન)
શ્રી ટી. આર. દોશી (ઉપપ્રમુખ)
શ્રી કીરીટભાઈ શાહ (ટ્રસ્ટી)

અભિગમ

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમ દાર્શનિક
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ.સા.

છેદ સૂત્રની ચિંતનપૂર્ણ પૃષ્ઠભૂમિ

લગભગ બધા શાસ્ત્રોમાં અભિગમરૂપે અમારું મંતવ્ય આપ્યું છે, પરંતુ અહીં છેદ શાસ્ત્ર માટે અભિગમ ન કહેતા તેની પૃષ્ઠભૂમિનો વિચાર કર્યો છે.

છેદ શાસ્ત્રના સામાન્ય વક્તવ્ય જે આગમરૂપે પ્રણિત થયેલા છે, જેમાં માનવીય સહજ વૃત્તિઓના નિરોધ માટે કેટલુંક વિવૃત્ત વિવેચન છે. જેનું સામાન્ય જનતા વચ્ચે આલોકન થઈ શકે તેવું નથી. ફક્ત વ્યક્તિગત સાધુ કે સાધ્વીજીઓ પોતાના મનને કે રાગાદિ ક્રિયાઓને નિયંત્રિત કરે, તે માટે ઉદાહરણો આપીને વિવેચન કર્યું છે. જેથી નંબર એક તો આ શાસ્ત્રનું પ્રકાશન આમ જનતામાં આવશ્યક નથી. આ માટે સમાજમાં નાનો-મોટો મતભેદ પણ પ્રવર્તે છે, પરંતુ આપણા ‘ગુરુપ્રાણ આગમ પ્રકાશન ટ્રસ્ટે’ સળંગ બત્રીસ શાસ્ત્રોની પુષ્પમાળા ગૂંથીને તેમનું પ્રકાશન કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો અને છેદ શાસ્ત્રના પ્રકાશન માટે વિચાર ભેદ ઉત્પન્ન થતા, આ બાબત અમને પણ પ્રેરિત કર્યા હતા. તો અમોએ યુક્ત રીતે મધ્યમ માર્ગથી પ્રકાશન કરવા માટે સમ્મતિ આપી અને આજે આ શાસ્ત્ર પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. તો તે બાબત અમોને અમારા ચિંતનના આધારે ફક્ત તેમની પૃષ્ઠભૂમિ જ કહેવાનું યોગ્ય લાગ્યું છે.

લાગે છે કે— આજથી બે, ચાર હજાર વર્ષ પહેલા સમાજમાં સ્ત્રી-પુરુષોના સંબંધ વિશે માણસો વધારે ઉત્સુક ન હતા, સામાન્ય જનતા ભોગાત્મક ક્રિયાથી સંતોષ મેળવતી અને તે બાબતના સંસ્કારો વધારે દૃઢમૂલ હતા. મનુષ્ય જ્યારે સાક્ષાત્ ભોગનું નિમિત્ત ન હોય ત્યારે કેટલીક કુચેષ્ટાઓથી મનની વાસનાઓને તૃપ્ત કરતા. આ પ્રકારના માનવ સમાજમાંથી સહજ પ્રેરણા મળતા કેટલાક ભવ્ય જીવો ત્યાગ માર્ગમાં જોડાઈ સાધુ જીવન સ્વીકાર કરતા. સાધુ જીવનનો સ્વીકાર કર્યા પછી પણ સામાન્ય કુટેવથી મનુષ્ય આકાંત થતો રહેતો અને જો આ કુચેષ્ટાઓને પ્રબળ રીતે સમજાવીને રોકવામાં ન આવે કે તેનું દંડાત્મક(સજારૂપે) પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં ન આવે, તો તેમનું મન સ્થિર ન થઈ શકે, તે સ્વાભાવિક છે. જેથી આખું છેદશાસ્ત્ર ઠેર-ઠેર જ્યાં જરૂર લાગી ત્યાં બીજા વિષયોની સાથે આવી કુચેષ્ટાઓનું ખુલ્લું વિવરણ આપી દંડાત્મક વિધાન કરે છે.

જૈન સંસ્કૃતિનો ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમયનો કાળ, એક મોટો પરિવર્તન

કાળ છે અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીને, ગણધરોને તથા શાસ્ત્રકારોને બ્રહ્મચર્ય માટે ઘણા કડક નિયમો બતાવવા પડ્યા અને ચોથા મહાવ્રતની વિશેષરૂપે સ્થાપના કરી બ્રહ્મચર્યના બાહ્ય અને આભ્યંતર, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ, બધા આચરણો ઉપર પૂરું જોર આપવામાં આવ્યું અને જૈન પરંપરામાં અંતિમ તીર્થંકરના સમયના સાધકોને વક્ર અને જડ માનવામાં આવ્યા છે. જેથી તેઓને કડીબદ્ધ ઘણી અપેક્ષાઓએ ફેરવી ફેરવીને ગુપ્ત તથા વિવૃત્ત સૂચનાઓ આપવામાં જરાપણ ક્યાશ રાખવામાં આવી નથી છતાં પણ શાસ્ત્રકારો મહાશ્વતના ઘણી હોવાથી આવા વિષયોને બધા શાસ્ત્રોમાં જ્યાં ત્યાં ઉપદેશીને તેમની મહત્તા ઓછી ન થાય તેનું પૂરું ધ્યાન રાખીને આ વિષય માટે કેમ જાણે ચાર શાસ્ત્રો નક્કી કર્યા હોય; તેમ ફક્ત ‘નિશીથ સૂત્ર’ અને ‘ત્રણ છેદસૂત્ર’ને જ આવરી લીધા છે અને આ શાસ્ત્રો ગોપ્ય છે. એકાંત શિષ્યોને ઉપદેશ કરવા લાયક છે, તેવી પરંપરા ચાલી આવે છે.

આજના પ્રકાશન યુગમાં અને પાઠક લોકોની સંખ્યા બહુ જ વધેલી છે તથા વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોમાં બધા વિષયો ઉપર ઊંડું સંશોધન ચાલે છે. ઉપરાંત જનસમાજમાં પણ સાહિત્યની ઉપલબ્ધિને કારણે વાંચનની રચિ વ્યાપક બની છે ખાસ કરીને ધાર્મિક વર્ગ પોતાના શાસ્ત્રોને મૂળ આગમોને જાણવા માટે ઉત્કંઠિત છે. એવા સમયે અમુક શાસ્ત્ર ગોપ્ય છે તેમ કહેવાથી પરિણામ વિપરીત આવે અને તેને જાણવા માટેની આકાંક્ષા તીવ્ર બને, તેથી આજના યુગમાં મૂળ આગમોનું પ્રકાશન રોકી શકાય તેમ નથી. આના અનુસંધાનમાં આ છેદ શાસ્ત્રોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે અને તે માટે કેટલુંક સ્વતંત્ર ચિંતન અમે પ્રસ્તુત કરી રહ્યા છીએ, છતાં પણ આ શાસ્ત્રોની વિવૃત્ત આજ્ઞાઓ માટે મૌન રાખીને આજનો સભ્ય સમાજ પચાવી શકે તેવી બે ચાર વાતો લખશું.

હવે આપણે મૂળ વિષય ઉપર આવીએ. પ્રાચીન જૈન પરંપરાઓ નિયમાવલીની સાથે સાથે નિયમોનું ખંડન થતાં તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાની એક જબરજસ્ત પ્રક્રિયા ચાલતી હતી. અહીં શાસ્ત્રકારે ‘છેદ’ શબ્દનો ખાસ અર્થ બતાવ્યો નથી, પરંતુ ‘છેદ’ એક પ્રકારનું પ્રક્ષાલન છે. લાગેલા ડાઘ કે મેલને ધોવાની એક માનસિક પ્રક્રિયા છે. મનથી ઉદ્ભવેલા દોષો મનને મનાવી લેવાથી મટતા નથી તેમજ તેનો પ્રભાવ પણ પડતો નથી પરંતુ દંડાત્મક-સજા માટે મનુષ્ય પોતે પગલું ભરે અથવા ગુરુ આજ્ઞાને માની દંડનો સ્વીકાર કરે તો મન પર અમુક અંશે તેની સ્થાયી અસર થાય છે. ‘છેદ શાસ્ત્ર’ આવા પ્રકારની દંડાત્મક વિધિથી ક્રિયાત્મક ખોટા આચરણોને સ્વચ્છ કરવા માટે પ્રભુની આજ્ઞારૂપે સાધુ-સંતોને આદેશ આપે છે. ‘પાપનું છેદન’ સચોટ વિપરીત ક્રિયાથી જ થઈ શકે છે. યોગશાસ્ત્રમાં પણ લખ્યું છે. વિકર્ત્ત બાધને પ્રતિપક્ષભાવનં

અર્થાત્ વિર્તક, કુવિચાર કે કુચેષ્ટાઓ કે બ્રહ્મચર્યનું ખંડન થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓનો છેદ કરવા માટે તે પ્રવૃત્તિઓને અટકાવી શકાય, તેવું પ્રતિપક્ષરૂપે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ.

આખું ‘છેદશાસ્ત્ર’ આ વાતનું પગલે પગલે વિધાન કરે છે અને તે માટે ભિક્ષુ અને ભિક્ષુણીઓને વારંવાર સંબોધ્યા છે, જાગૃત કર્યા છે. તે વખતમાં આવા વિધિવત્ ઉપાશ્રયો ન હોવાથી તથા સાધુ-સાધ્વીઓ સમાજના બંધનમાં ન હોવાથી ગમે ત્યાં, ગમે તે ક્ષેત્રોમાં, ગમે તેવી જાતિઓ વચ્ચે વિચરણ કરતા હતા અને તેથી સાધુઓ અણધાર, નિર્દોષ જન જાતિઓના કુરિવાજો કે કુચેષ્ટાઓના સંપર્કમાં આવે તે સહજ હતું. શાસ્ત્રકારોએ પ્રબળ રીતે આ બધી વાતોનો ઉલ્લેખ કરી, ભિક્ષ-ભિક્ષુણીઓને ચેતવ્યા છે કે આ બધી ભૂલો કરવા જેવી નથી, તે સાધારણ ભૂલો નથી પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જેવા દોષો છે, તેથી ખૂબ જ જાગૃત રહેવાની જરૂર છે. આ બધી આજ્ઞાઓમાં મહાજ્ઞાની પુરુષોએ સમયને અનુકૂળ લાગ્યું તે રીતે, તે સમયના શબ્દ પ્રવાહોના આધારે સાધુ-સાધ્વીઓને એકાંતમાં આવી આજ્ઞાઓ આપી હોય, તેમ જણાય છે.

આ ફક્ત કામવૃત્તિઓ સંબંધી જે આજ્ઞાઓ છે, તે માટે અમે વિવેચન આપ્યું છે, પરંતુ આખું છેદશાસ્ત્ર ફક્ત વાસનાના નિયમોનો જ ઉલ્લેખ કરે છે, તેવું નથી. આ છેદ શાસ્ત્રોમાં નાની-મોટી સાધનાને અનુકૂળ એવી સંખ્યાબંધ આજ્ઞાઓ છે, જેમાં જરાપણ અસભ્યતા નથી. શાસ્ત્રનું વાંચન કરતા એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્થવિર ભગવંતો સમગ્ર સાધુ જીવન માટે કેટલા બધા સાવધાન હતા અને કેટલી ચીવટભરી ઝીણી આજ્ઞાઓનું પણ ફરમાન કર્યું છે. જેમ કે— સાધુ કાન ખોતરવાની સળી પોતાને માટે માંગીને લાવે અને પછી બીજા સાધુને વાપરવા આપે તો પણ દોષના ભાગી બને છે અને તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન કર્યું છે, તે જ રીતે સાધુ આહાર સંજ્ઞાનો શિકાર ન થાય તે માટે આજ્ઞા આપી છે કે— ગોચરી લઈને આવ્યા પછી સારું—સારું તારવીને ન ખાય અને સામાન્ય લુખો-સુકો આહાર પરથી દે, તે તેમ કરે તો સાધક ઘણા દોષને ભાગી બને છે.

શાસ્ત્રના વિવેચનથી લાગે છે કે— સાધુઓએ જીવનભર રૂક્ષ આહાર વાપરવાનો છે. વિગયનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનો છે અને તે જ રીતે વર્તે, તો તેને યોગ્ય સાધુ ગણી તેનાથી વિપરીત આચરણ કરનારને દોષી માને છે. (ખાસ પ્રસંગોમાં મુખ્ય આચાર્યની આજ્ઞાથી જ પરિમિત વિગય વાપરવાનું કહ્યું છે.)

આ ઉપરાંત જેઓએ આહારસંજ્ઞાને સંક્ષિપ્ત કરી નથી અને ગૃહસ્થને ત્યાં ગોચરી જાય કે આહાર લેતી વખતે સાવધાન ન રહે તે માટે લખ્યું છે કે— જે સાધુ રસોડામાં પ્રવેશ કરી ત્યાં બનેલી બધી આહાર સામગ્રીને તીવ્ર ભાવે નિહાળ્યા પછી

આંગળી ચિંધીને એમ કહે કે— ‘આ આહાર મને આપો અને આ આહાર મને ન આપો’ એવી ચિકાસ કરે, તે ભિક્ષુ કે ભિક્ષુણી દોષના ભાગી બને છે. આ રીતે નામ નિર્દેશપૂર્વક વસ્તુ માંગવામાં સાધુની લાલસા પ્રગટ થાય છે, તે ઉપરાંત ગૃહસ્થો ઉપર પણ તેનો બરાબ પ્રભાવ પડે છે.

આહાર સંબંધી અને ગોચરી સંબંધી ઘણી ઘણી સૂચનાઓ છે તે જ રીતે બીજા સેંકડો બાહ્ય નિયમોનું વિધાન કરી શાસ્ત્રકારે એક સખત અનુશાસન પ્રણાલી સ્થાપિત કરી છે અને જો તે અનુશાસનને અનુસરે નહીં તો તેના માટે ડગલે-પગલે પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન છે. આગળ ચાલીને પ્રાયશ્ચિત્તને વફાદાર રહેનારા અને પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય રીતે ન અનુસરનારા એવા બે ભેદ ઉપસ્થિત કરી પારિહારિક અને અપારિહારિક સાધકોનું વિવેચન કર્યું છે. આવા બંને પક્ષના સાધક એક બીજા સાથે હળી-મળી ન જાય તે માટે યોગ્ય શિક્ષા આપી છે.

ભગવાનનું આખું શાસન ઘણા કાયદાઓથી અને દંડાત્મક વિધાનોથી ભરેલું હોવા છતાં ખાસ ખૂબી એ છે કે સર્વત્ર અહિંસક દૃષ્ટિનો ખ્યાલ રાખવામાં આવ્યો છે અને સાધકને અથવા સાધનાહીન વ્યક્તિને કષ્ટ અપાય તેવો કોઈપણ ઉલ્લેખ નથી. મન, વચન અને કર્મથી તેઓ દુભાય અથવા પીડિત થાય તેવું પગલું ભરવાનો ઉદ્દેશ જરાપણ સ્થાન પામ્યો નથી. ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું અમર વાક્ય જહાસુહં દેવાણુપ્પિયા મા પહિબંધ કરેહ એ ભાવનાને બરાબર જાળવી રાખવામાં આવી છે. આખું શાસ્ત્ર નાનામાં નાની પર્વતીય ઊંચી-નીચી કેડી ઉપરથી પાર થાય છે, પરંતુ ક્યાંય બેલેન્સ ગુમાવ્યું નથી. આ ઉલ્લેખ ફક્ત છેદશાસ્ત્ર માટે નહીં પરંતુ સમગ્ર આગમ વાણીમાં જોઈ શકાય છે. છેદશાસ્ત્રમાં તેનું વધારે પ્રગટ દર્શન થાય છે.

અસ્તુ... અહીં અમે આટલું ‘છેદશાસ્ત્ર’ વિષે કહીને વિરમીએ છીએ. કહેવાનું તો ઘણું જ વિપુલ છે અને ઘણા જ ઉદાહરણો છે પરંતુ પ્રબુદ્ધ સંત-સતીજીઓ એ જે પરિશ્રમ કર્યો છે અને આગળ સમગ્ર શાસ્ત્રનો ભાવાર્થ અને વિવેચન આપી રહ્યા છે, તેથી અમે વિશેષ સ્પર્શ કર્યો નથી. અહીં એટલું જ કહેવાનું છે કે સાધકના જીવનમાં જે લક્ષ નક્કી કર્યું છે, તે લક્ષથી હટી જવાય તેવા નાના-મોટા ભૌતિક સાધનો અને ખાસ કરીને પોતાનું શરીર પણ એક ભૌતિક સાધન છે, જેમાં કર્મભોગની અને વિષયાત્મક ભોગની જે નિર્મિતિ છે, તે બધી અંતઃકરણથી લઈ મનોદશા અને ત્યારબાદ અંગ-ઉપાંગમાં જાળરૂપે પથરાયેલી છે. જેમ જાળમાં ફસાયેલું મુગ તરફડે તેમ સાધક આ સૂક્ષ્મ વાસનામય જાળમાંથી નીકળવા માટે પ્રયાસ કરે ત્યારે તે નાના-મોટા નિમિત્તોમાં અટવાઈ જાય છે અને યોગશાસ્ત્ર અનુસાર ‘નિમિત્ત આધીન જીવ કરી શકે ન કલ્યાણ’

અર્થાત્ ઉપાદાનની શુદ્ધિ ન થઈ હોય અને ઉપાદાનની અપરિપક્વતા હોય ત્યારે આવા અશુભ નિમિત્તો જીવને પરાધીન કરે છે. એટલે સાધકે ઉપાદાનની સાધનાની સાથે સાથે નિમિત્તોથી પણ બચવાનું છે. નિમિત્ત સ્વયં અકિંચિત્ છે, પરંતુ તે ઉપાદાનની અશુદ્ધિના આધારે મહા કર્તૃત્વનો ભાગ ભજવે છે એટલે આ બધા શાસ્ત્રોમાં આવા કોમળ નિમિત્તોથી બચવા માટે પૂરેપૂરું ધ્યાન આપ્યું છે અને નિમિત્તોની પ્રબળતાને અથવા તેની અનુકૂળતાને સ્પર્શ કરી ઉપાદાન મેલું ન થાય તે માટે સંખ્યાબંધ આજ્ઞાઓ ફરમાવી છે.... અસ્તુ...

અહીં અમે છેદશાસ્ત્રની પૃષ્ઠભૂમિરૂપ આ અભિગમ પૂર્ણ કરીએ છીએ. વસ્તુતઃ તે કેવળી ગમ્ય છે, છદ્મસ્થ બુદ્ધિએ ઓછું-વધતું મૂલ્યાંકન થયું હોય તે અરિહંતો અને સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ ક્ષમ્ય છે.

આ અભિગમના નિમિત્તે શાસ્ત્ર પર્યાલોચના કરવાનો ‘આગમ સમિતિ’ના ત્યાગી વૃંદોએ અમને જે અવસર આપ્યો છે તે બદલ શત્ શત્ અભિનંદન આપીએ છીએ અને ઘણા જ પરિશ્રમપૂર્વક આવા ગહન શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી આપ સૌ જે રીતે સ્વાધ્યાયરૂપી તપ કરી શાસન પ્રભાવના કરી રહ્યા છો અને કરોડો જીવોને આગળ ઉપર શાસ્ત્ર સરોવરમાં અવગાહન કરવાની તક મળશે તે નિરવધ પુણ્યના આપ સૌ સહભાગી બનશો. તે બદલ પણ હાર્દિક મંગલકામના પાઠવી સૌને સદ્ભાવ સાથે આશીર્વાદ આપતા આનંદ અનુભવીએ છીએ...

જયંત મુનિ
પેટરબાર

છેદ સૂત્રોની વિશેષતા અને તેના રહસ્યમય ભાવો

આગમ દિવાકર
પ. પૂ. જનકમુનિ મ. સા.

છેદ સૂત્રો એટલે જિંદગીના છિદ્રો(ભૂલો)ની સારવારનું સૂત્ર. સામાન્ય છિદ્રો તો પ્રતિક્રમણથી પુરાય છે. (ઉત્ત. સૂ., અધ્યયન-૨૮, સૂત્ર-૧૧) પણ કોઈ કઠિન છિદ્ર હોય તો તેને વિશેષ સારવાર દેવી પડે છે.

છિદ્રો ઊભા કરવાનું કામ તો ઉદય કર્મનું છે અને તેની સારવાર ક્ષયોપશમ ભાવની જાગૃતિ સિવાય શક્ય નથી. ક્ષયોપશમ ભાવની જાગૃતિ ધરાવનાર સાધક જ આ છેદ સૂત્રોનો સાચો અધિકારી છે. ઉદય કર્મથી ઘેરાયેલાં આત્માઓની પાસે જાય તો તે પોતાનું અને સહુનું અહિત કરી બેસે.

છેદ સૂત્રોમાં માત્ર ઉદય કર્મના યોગે ઊભા થયેલા છિદ્રોની સારવાર જ નથી, પરંતુ કર્મયોગે ઊભી થયેલી મુશ્કેલીઓનું અને તેના ઉકેલનું માર્ગદર્શન પણ છે.

આપણી કોઈપણ ભૂલ કે મુશ્કેલી હોય તેને સુધારવાને બદલે જો આગળ પાછળ નો વિચાર કર્યા વિના ‘તે વાત કે તે મુશ્કેલી અમે ભૂલી ગયા છીએ’, અગર તો તે વાતને કે તે ભૂલને દાટી દઈએ, તો તે આપણા ઔદાસીન્ય ભાવ આપણા ભવિષ્ય માટેની ખતરાની પૂર્વ ભૂમિકા તૈયાર કરે છે અને આગળ જતાં શરીર ઉપરનાં ગૂમડાની જેમ ફૂટી નીકળે છે.

અજ્ઞાનીઓનો સ્વભાવ ભૂલોને દાટી દેવાનો કે ભૂલો તરફ આંખ મીંચી જવાનો હોય છે, તેથી ભૂલનું પરિણામ થોડાં સમય માટે સંતાપ જાય છે પણ છેલ્લે ઝનૂની સ્વરૂપ ધારણ કરીને જીવન ઉપર ટૂટી પડે છે.

જિંદગીને ભયથી બચાવવા માટે જ છેદ સૂત્રો છે. ‘જે ઉગરેલો હોય તે જ ઉગારી શકે’ માટે આચાર્યો, સ્થવિરો, ગીતાર્થો જ છેદ સૂત્રોના અધિકારી છે. તે અન્ય સહુને માટે નથી.

મન, વચન, કાયાની જે અનાદિની આદતો છે તેનું નામ અવ્રત અને અવ્રતથી ઉગારે તેનું નામ ચારિત્ર. દેશથી(શ્રાવક ધર્મ) કે સર્વથી(શ્રમણ ધર્મ), ગમે તે પ્રકારે સંયમનો સ્વીકાર કર્યો, પણ જે કષાયના(અપચ્ચક્ષ્માણાવરણીય, પરચ્ચક્ષ્માણાવરણીય, કષાય મોહનીય કર્મની બીજ અને ત્રીજી ચોકડી) ક્ષયોપશમે રસ્તો કરી આપ્યો, તે પોતે જ આવરણથી યુક્ત છે. તે આવરણ જે કાંઈપણ છિદ્ર ઊભું કરે, તો તેને વ્યવસ્થિત

કરી દેવાનું કાર્ય છેદ સૂત્રનું છે.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ કહો કે ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ કહો, તેનું કાર્ય તો માત્ર એટલું જ છે કે ચારિત્ર સ્વીકાર કરવામાં મદદ કરે. ચારિત્ર અંગીકાર કરવા જેટલી જ સમય મર્યાદા પૂરતી તેની જવાબદારી છે. હવે ચારિત્ર મોહના ક્ષયોપશમે જે ચારિત્રનો ભેટો કરાવી દીધો, તેને જીવન પર્યંત ટકાવીને, તેમાં સ્થિતિ અને વૃદ્ધિ કરવાની જવાબદારી વીર્યાતરાયના ક્ષયોપશમની છે. દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ગમે તે પદને પામ્યા, પરંતુ જે કષાયના ક્ષયોપશમે માર્ગ કરી દીધો તે આવરણથી યુક્ત છે.

પચ્ચક્ષુખાણાવરણીય અને અપચ્ચક્ષુખાણાવરણીય, આ બંને કષાયોનો ક્ષયોપશમ થયો એટલે પોતાની મર્યાદામાં રહીને આત્માને સમકિત અને સંયમનો યોગ તો કરાવી આપ્યો, પરંતુ તે બંને પોતે જ આવરણથી યુક્ત હોવાના કારણે એકને ઉચ્ચ પ્રકારની તો બીજાને ઉપદ્રવી એમ બંને પ્રકારની ભાજગડ તો ઊભી કરવાનું જ છે.

અપચ્ચક્ષુખાણ + આવરણીય + કષાયનો ક્ષયોપશમ (વ્રતના આવરણથી યુક્ત છે) સમકિતનો યોગ તો કરાવી આપે પરંતુ ઉત્કટ ભાવના હોવા છતાં, તેને સંપૂર્ણતયા અવ્રતથી ઉગરવા ન દે. સમકિતીને અવ્રતમાં જ બંધાય રહેવાનો જે ખેદ અનુભવાય છે, તે કામ આવરણ(ઉદય)નું છે.

પચ્ચક્ષુખાણ + આવરણીય + કષાયના ક્ષયોપશમે ચારિત્રનો તો યોગ કરાવી આપ્યો, પરંતુ તે આવરણ પણ (ઉદય કર્મનું)થી યુક્ત છે. જેથી તે અવ્રત તરફ આકર્ષણ ઊભું કરાવ્યા કરે; તે ભાજગડ સામે વીર્યાતરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ ઝઝૂમે છે અને ક્યારેક નાની કાંકરી મોટા ઘડામાં છિદ્ર પાડી દે છે, તેમ ઉદય કર્મ બળવાન બને તો વીર્યાતરાય કર્મનાં ક્ષયોપશમને પણ ઉલ્લંઘીને ચારિત્રમાં છિદ્ર ઊભું કરી દે છે. તે છિદ્ર પુરવાનું કાર્ય છેદ સૂત્રનું છે.

ગત જન્મનો જેને બળવાન સંકલ્પ(પ્રશસ્ત ક્ષયોપશમ) હોય તેને માટે આ જન્મમાં વ્રત કે મહાવ્રતની આરાધના સરળ બને છે સંકલ્પ બળનો પ્રવાહ ક્યારેક આવરણથી યુક્ત(અવ્રત એટલે અનાદિની મન, વચન, કાયાની આદતો આવરણનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે) બને ત્યારે પુરુષાર્થ (સંકલ્પ બળની વિશેષ શુદ્ધિ) કામે લાગે છે અને પુરુષાર્થ પણ જ્યારે ટૂંકો પડે છે ત્યારે જે ઉદયાધીન દશા આવે, તે સમયે છેદસૂત્ર ઉપયોગમાં આવે છે.

ઉપરોક્ત તમામ પ્રક્રિયા જાગૃત સાધક હોય તેને લાગુ પડે છે કારણ તે જ પરીક્ષામાં બેઠેલા ગણાય, તેથી પાસ નાપાસનું પરિણામ તેને જ લાગુ પડે છે. અમુક આત્માઓ તો એવા હોય છે કે જે પરીક્ષામાં બેસતાં જ નથી. તેને માત્ર ઓઘ સંજ્ઞા જ હોય છે. ઓઘ સંજ્ઞામાં થતું આચરણ તેને બેહોશ અગર દંભી બનાવે છે.

ભગવાન તીર્થંકર દેવો કદી પણ કોઈને સલાહ કે ભલામણ દેતા નથી કારણ કે સર્વના આત્માનાં ઊંડાણમાં તેમણે સર્વજ્ઞ પદ નિહાળ્યું છે, તેથી પોતાના ઉપદેશમાં માત્ર સાવધાની સ્વરૂપ જાગૃતિ આપીને ભવ્યાત્માને સભાન બનાવે છે. તેથી જ ‘તમો ખાડામાં પડશો નહીં’ તેવું જ્ઞાન નથી આપ્યું પરંતુ ‘ખાડામાં પડવા જેવું નથી’ તેટલી જ માત્ર જાગૃતિ આપી છે, તેની સાક્ષી (દશ. સૂ. અધ્યયન-૪, ગાથા-૧૧) છે.

કોઈ પણ જાગૃત સાધકથી પ્રતિસેવના(દોષાચરણ) કે વિરાધના થઈ જાય તો ભગવાન એમ નથી કહેતા કે મેં તને ના કહી હતી, જે થઈ ગયું તે, હવે ખાડામાંથી આ છેદ સૂત્રોનો આધાર લઈને બહાર આવો અને જે ગંદવાડ લાગેલો હોય તેનાથી સ્વચ્છ થઈ નિર્મલ બનો.

ખાડો કે શિખર એ બંને જાગૃત અને સભાન સાધકને જ લાગુ પડે છે કારણ કે મોક્ષ માર્ગે ગતિ તેની જ છે. જ્યાં માત્ર સાવધાની વગરની સંયમ યાત્રા છે. તે એક પ્રકારની ઉદયાધીન ઓઘ સંજ્ઞા છે. (દશ. અ.-૨, ગાથા-૨), તેથી તેઓ તો વગર ખાડે ગબડેલા છે અને વગર પાણીએ ડૂબેલા હોવાથી તેને માટે છેદ સૂત્રોનો કોઈ ઉપયોગ નથી.

પાંચમું અને છઠ્ઠું ગુણસ્થાન એટલે સંસાર દશાથી તો મુક્તિ મળી પણ છન્નસ્થ દશામાં તો તેની ફસામણ છે જ ! એટલે સંજવલન કષાયની ઉપરના જે બે કષાયો છે તે દૂર હટીને(પ્રશસ્ત ક્ષયોપશમ) ગમે તેટલો પણ સંયમ માર્ગ નિર્મલ બનાવે તો પણ છન્નસ્થ દશાનાં આવરણથી તો ઘેરાયેલો છે એટલે જ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયોનાં નામ સાથે ‘આવરણ’ શબ્દ જોડેલો છે.

આ આવરણનું કાર્ય એટલું છે કે સંયમના ભાવોને અસંયમના ભાવો તરફ આકર્ષણ ઊભું કરવું, આ વાત ભલે ગંભીર હોય પણ તેની મર્યાદા માત્ર અતિક્રમ-વ્યતિક્રમ અને અતિચારની હદ સુધી જ છે. મહાસાગરના માછલા જેમ ક્યારેક મોજાના ધક્કા ખાઈને કિનારા ઉપરનાં છીછરા પાણી સુધી પહોંચે, પણ સાગરની હદ બહાર તો ન જ જાય. તેમ આ ‘આવરણ’ પણ મર્યાદાવંત છે અને તેથી જ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં શતક-૨૬માં સંજયા-નિયંદાના અધિકારે ‘છટ્ટાણવડિયા’ ષટ્સ્થાનક હાનિ વૃદ્ધિ અધિકાર આત્માના સાંત્વન અને વર્ધમાન ભાવોનાં પોષણ માટે છે.

છટું ગુણસ્થાનક જે એક ભવ આશ્રી ૭૦૦ વાર આવે છે, તે ઉપરોક્ત આશયથી જ ફરમાવેલું છે. જો આટલું રહસ્ય ભગવાન ન બતાવે તો આત્મા ‘ઓસન્ન’ એટલે તેનો સંયમનો ઉત્સાહ ઓસરી જાય અને આગળ જતાં પાસત્યાની પતિત દશા પામી જાય. આવા દુર્નિર્વાવાર પરિણામથી ઉગરવા માટે જ ઉપરોક્ત રહસ્યો ભગવાને ખોલ્યા છે.

આત્મા ભલે પોતાના અસંગ અને નિર્લેપ ભાવની આરાધના માટે સંયમના ભાવને વહન કરે, પણ અનંત અવતારથી આત્માને પુદ્ગલનો (પાંચ ઈન્દ્રિયના ૨૩ વિષયોનો) સંગ છે, તેથી તે પૂરી પરીક્ષા કર્યા વિના જલદીથી મુક્ત થવા દેતો નથી અને તે પોતાના (પુદ્ગલ) તરફ ખેંચ-ખેંચ કર્યા કરે છે. આવા આકર્ષણ સમયે આત્માને જો જાગૃતિ ન રહી તો પુદ્ગલની ખેંચ આત્માને અંધકારમાં ધકેલીને એક એવી ગંભીર ભૂલ ઊભી કરાવે છે કે સુખ આત્મામાં નથી પણ પુદ્ગલમાં સુખ છે એટલે પછી તે આત્માને નામે અને સંયમની આડમાં શાતા અને સગવડતાની જ શોધમાં રહે છે અને પરિણામે પોતાના સંયમને નકલી અને બનાવટી બનાવે છે. (દશ. અ-૪, ગાથા ૨૬) જો છેદ સૂત્રો ન હોત તો આચાર સૂત્રો અપૂર્ણ ગણાત, સૌથી મોટું અને મહત્વનું છેદસૂત્ર શ્રી નિશીથ સૂત્ર છે, તે આચારાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના એક વિભાગ તરીકે જ છે. ઉત્સર્ગ માર્ગ અને અપવાદ માર્ગ એ બંનેનો સમન્વય થાય ત્યારે જ સંયમ પરિપૂર્ણ બને છે.

‘કોઈપણ આશ્રવ દ્વારનું સેવન કપટને આધારે ટકેલું હોય છે. યોગ્ય જ્ઞાની ગુરુ પાસે કપટને જો ખુલ્લું કરી દેવામાં આવે તો તે કપટ(દોષ) નિરાધાર બની જાય છે, પછી નિરાધાર બનેલા અપરાધીનું આચરણ ક્યાં સુધી ટકે ? એટલા માટે જ શાસન વ્યવસ્થામાં ભગવાને ‘આલોચના’ સર્વ પ્રથમ કહી છે. દોષ મુક્ત થવાની તમન્ના કેટલી જાગૃત છે, તેનું માપ વિચારીને પછી જ પ્રાયશ્ચિત્તનું તપ નિશ્ચિત કરે છે.

મહાવીર દેવનો માર્ગ નિર્વાણનો માર્ગ છે. નિર્વાણનો અર્થ એ છે કે સર્વ પ્રકારના કલેશો અને સંતાપોના મૂળ સમાન અજ્ઞાનથી નિવૃત્ત થવું. અજ્ઞાનથી હળવા થવા માટે જીવનની દિશા બદલવી જરૂરી છે. પોતાના જીવન પંથના માર્ગને સુધારવાના માર્ગનું નામ છે. ‘વિરતિભાવ’ એટલે સંયમ અને ચારિત્ર.

ચારિત્ર એ એક મોટી સાધના છે પણ તે સાધના અનાદિકાળથી આત્માના ઊંડાણમાં ઉતરી ચૂકેલા અજ્ઞાન ભાવ અને કર્મભાવના હુમલાથી ઘેરાયેલા છે. તપ અને સંયમના ભાવપૂર્વકના પાલનથી સંગ્રહીત થયેલી આત્મ શક્તિ, અજ્ઞાનના એ હુમલા સામે ઝઝૂમીને પણ પોતાના અંગીકાર કરેલા ચારિત્ર રત્નનું રક્ષણ અને પોષણ કરે છે.

આત્મશુદ્ધિ અંગેની પૂર્વજન્મની તૈયારીમાં જો થોડી ક્યાશ હોય તો તે સંયમ ભાવમાં સ્થિર થવા માટે આત્માને જરા નડે છે. તેમ છતાં પણ જો તે ક્યાશમાં જ અટવાય જઈએ તો આદર્યા અધૂરાં રહે.

કર્મના ઉદયનો હુમલો ક્યારેક ક્યારેક તો પોતાના અંગીકાર કરેલા રત્નત્રય (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને અંધકાર(દોષ) તરફ લઈ જાય છે. તે એક સનાતન સત્ય છે. તેથી જ સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવે સાધક આત્માઓને માટે પ્રતિક્રમણ-આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત ક્ષમાપના વગેરેથી શુદ્ધિનાં ઉપાયો પણ તે જ કારણે શાસ્ત્રોમાં ફરમાવ્યા છે.

આત્મા ભલે કર્મભાવ અને અજ્ઞાન ભાવના ધક્કાથી જ વિભાવમાં(અવગુણી વર્તન અને દોષ દષ્ટિ) ફેંકાતો હોય, પરંતુ પરિવર્તનશીલ આ જગતમાં અવગુણ આચરવાના સાધનો (દોષોનું આચરણ કરવાની રીતરસમ) અને દોષોમાં ઢસડાય જવાના નિમિત્તો દરેક યુગે જુદાં-જુદાં હોય છે, કારણ કે દરેક યુગમાં સંયોગો-સમય પરિસ્થિતિ શરીરબળ-પુણ્યશુદ્ધિ અને આત્મશુદ્ધિ વગેરેની હાલત એક સમાન હોતી નથી.

ગુણદોષની વ્યાખ્યા અને તેના આચરણની પદ્ધતિ દરેક યુગે એક સમાન હોતી નથી, તેથી જ દરેક યુગે આલોચના કરવાના સમયે યુગને પણ લક્ષમાં લેવો પડે છે અને તે કારણે જ આલોચનાની શબ્દરચના દરેક યુગે જુદા જુદા વાક્યોથી ગોઠવાતી હોય છે. તેમ છતાં પણ આલોચનાના પ્રાણ સમાન આત્મ શુદ્ધિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે તે તો અબાધિત જ રહેતો હોય છે.

આત્મશુદ્ધિ વિના શાંતિ-સ્વસ્થતા કે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી અને આ છેદસૂત્ર શુદ્ધિ પામવા માટેનું જ અપૂર્વ સાધન છે. સૌ સંયમી સાધકો આ સૂત્રનો ઉપયોગ આત્મ શુદ્ધિને માટે આરાધ્યે એટલે શ્રેયનો માર્ગ સફળ બને. અસ્તુ ઈતિ અલમ્...

જનકમુનિ

જામનગર

સંપાદકીય

અપૂર્વ શ્રુતઆરાધક ભાવયોગિની
બા. બ્ર. પૂ. લીલમબાઈ મ. સ.

શ્રમણ સુસંસ્કૃતિનો સંદેશ સંપૂટ યા ને શ્રમણ પ્રતિમા

“ ગૌરવવંતા ગોંડલ ગચ્છના ગિરિ-હરિ,
ગચ્છાધિપતિના ગરિમાભર્યા ગુણલા ગાવા ગમે છે,
આચાર્ય ભીમજી-નેણશી-જેસંગજી-દેવજી,
મુનિવરોના શ્રી ચરણોમાં નેણલા ઢળી નમે છે,
બહુશ્રુત ગુરુ જસાજી-જય-માણેક-ઉત્તમ-પ્રાણ,
પ્રતાપે સાકારિત સોણલા થઈ શમે છે,
તપોધની રતિ ગુરુદેવના વરદ્ હસ્તે આપેલા,
આશીર્વાદનાં સિદ્ધ વેણલા હેયે રમે છે.”

પ્રિય પાઠકગણ !

આપ સહુની સમક્ષ પ્રાણ આગમ બત્રીસીનું અમૂલ્ય આગમ રત્ન-ત્રિવેણી સંગમ સમાન, રત્નત્રયનો રણકાર કરતું, જિનવાણીનો જયકાર કરતું, આત્મ મંદિરમાં સદ્ધર્મરૂપ સુધોષઘંટાનો ઘંટારવ કરતું, કલ્યાણકારી, ખમીરીનો ઝણકાર ઝંકૂત કરતું, આત્મ પુરુષાર્થ કરાવતું, અવળો માર્ગ છોડાવી સવળા માર્ગે લઈ જતું, સંયમી જીવનનું અખંડ અનુસંધાન સાધતું, પાપને બાળતું, પુણ્યનું પાથેય એકત્રિત કરાવતું, જ્ઞાનની ચિનગારી પ્રગટાવતું, શ્રદ્ધાના સ્વસ્તિકને દોરતું, ચારિત્રને યથાખ્યાત બનાવવા અંગૂલી નિર્દેશ કરતું, મંગલકારી માનવ મંદિરની ઉપર કીર્તિ કળશ સમું શોભતું ત્રણ છેદ સૂત્રનું અનેક સંદેશ સંપૂટથી ભરેલું, શ્રમણ-શ્રમણી, શ્રમણોપાસક-શ્રમણોપાસિકાના શ્રૃંગારરૂપ સૂત્ર પ્રગટ કરી રહ્યા છીએ. જેમાં સંસાર વર્ધક સંસ્કૃતિનું આમૂલ્યૂલ પરિવર્તન કરીને સિદ્ધ દેશાનું સૌંદર્ય પ્રગટ કરાવવા સ્નાતક શ્રમણ સંસ્કૃતિની જંગમ પ્રતિમા પ્રગટ કરવાના અનેક ધર્મરૂપી શિલ્પકળાની પદ્ધતિ ભરેલી છે. સર્વ કળાને જાણનારો એક

ધર્મ કળા ન જાણે તો અધૂરો કહેવાય, એક ધર્મકળાનો જાણનારો સર્વ કળા ન જાણતો હોય તો પણ તે પૂર્ણ કહેવાય છે. તે કથન મુજબ આ ત્રિરત્ન છેદ સૂત્ર સંપૂર્ણ સાચા શ્રમણની જંગમ પ્રતિમા દેહરૂપ દેવાલયમાં ગુપ્તેન્દ્રિયના ગભારામાં કેવી શોભાયમાન હોય છે તેની ઝાંખી કરાવે છે. અધમનો ઉદ્ધાર કરે છે, પડેલાને ઊભા કરે છે, મૂર્છિતને જાગૃત કરે છે, મરેલાને જીવતા કરે છે, શૂર-નૂર પૂરી સાચો શ્રમણ બનાવે છે. અનાદિની કુટેવ, કુસંસ્કાર, કુચેષ્ટાઓ છોડાવી શ્રમણત્વની સુટેવ, સુસંસ્કાર, સુચેષ્ટા શીખવાડે છે.

ચાલો... સાધક વૃંદ ! આપણે સાચા શ્રમણ બનવા અરિહંત પરમાત્મારૂપી પિતા અને કરુણારૂપી માતાથી જન્મ પામેલા નિર્ગ્રંથ પ્રવચનકુમાર જેઓ ધર્મકળાનું શિલ્પ જાણનાર છે, તે શિલ્પીની શિલ્પ શાળામાં જઈએ. જ્યાં અનેક શિલ્પીઓ માનવરત્નની શ્રમણ પ્રતિમા બનાવી રહ્યા છે, તેનું દિવ્ય દર્શન કરીએ. મારી આ વાત સાંભળી, શિલ્પ શાળા જોવા ઉત્સુક બનેલી અમારી સાધક મંડળી એકાએક તૈયાર થઈ ગઈ. અમોએ અમારા મનોરથ સારથિને બોલાવીને કહ્યું, હે સારથે ! તમે ધર્મરથ તૈયાર કરો. સારથિએ તે વાત સ્વીકારી અને આનંદિત થયો. તે ધર્મરથ તૈયાર કરી હાજર થયો. અમો બધા ધર્મરથમાં બેસી શિલ્પશાળામાં આવ્યા. શિલ્પશાળા ચારિત્રાચારની સુગંધથી મહેકી ઊઠી હતી. ત્યાં જબરજસ્ત મહાવ્રતનું મેદાન હતું. ફરતો અણુવ્રતનો વરંડો હતો. એક સુંદર મધ્ય ભાગમાં સમિતિનું સિંહાસન હતું. તેની અંદર મુલાયમ મધ્યસ્થ ભાવનાની ગાદી હતી. તેના ઉપર નિર્ગ્રંથ પ્રવચનકુમાર આરુઢ થયા હતા. તેની સામે અનેક શિલ્પીઓ બેઠા હતા.

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન કુમાર તેઓને બોધ આપી રહ્યા હતાં. તેમનો બોધ આ પ્રમાણે હતો, હે દેવાણુપ્પિયા ! આ લોકની અંદર અઢીઢીપ છે તેમાં મનુષ્યનાં ૧૦૧ ક્ષેત્ર છે. તે એકસો એક ક્ષેત્રમાંથી પંદર ક્ષેત્રો ચિંતામણિ મનુષ્ય રત્નોથી ભરેલા છે. તે માનવ રત્નોને તમે પરીક્ષા કરીને લઈ આવો અને લાવ્યા પછી તમારી દીર્ઘદષ્ટિથી, ગંભીર ઉપયોગથી તપાસ કરીને જુઓ, આરપાર જોશો તો તેમાં શ્રમણાકૃતિ નજરે પડશે, અથવા શ્રમણો-પાસકની આકૃતિ નજરે પડશે. તે આકૃતિ જોઈને તે રત્નને ગ્રહણ કરી તમારી પ્રજ્ઞા છિણીથી શ્રમણાકૃતિ કે ઉપાસકાકૃતિ બંનેને ઉપસાવવા હું આદેશ આપું, તે પ્રમાણે તે કરતા જશો, તો તમે સિદ્ધહસ્ત ધર્મ કલાકાર બની જશો. શરત એટલી જ છે કે તમે તમારી સ્વછંદમતિનો ઉપયોગ વચ્ચે ન જ લાવતા. તમારો મત-આગ્રહ વગેરે તમારા માનસમાં જે કાંઈ ભર્યું છે, તે બધું જ કાઢીને મારી મતિ પ્રમાણે કાર્ય કરશો તો જ

જ્ઞાની શિલ્પી બની શકશો. બધા શિલ્પી બનવાના જિજ્ઞાસુ હોવાથી એકદમ શુશ્રૂષાપૂર્વક હા પાડી, મસ્તક નમાવીને પ્રવચનકુમારના ચરણોમાં આવીને બોલી ઊઠ્યા. ભંતે ! સદહામિ, પતિયામિ, રોએમિ, ફાસેમિ, પાલેમિ, અણુપાલેમિ અને અમારી સાધક મંડળીએ પણ તેમાં સૂર પુરાવ્યો. આગળનું દૃશ્ય જોવા બધા તત્પર બની ગયા. પેલા શિલ્પી બનવા આવેલા, તે હતા ખંતિકુમાર, મુક્તિકુમાર, આર્જવકુમાર, માર્દવકુમાર, લાઘવકુમાર, સત્યકુમાર, તપકુમાર, આર્કિયન્યકુમાર, બ્રહ્મકુમાર, અહિંસાકુમાર, સત્યકુમાર, અયૌર્યકુમાર, શીલકુમાર, અપરિગ્રહકુમાર, દિશાપરિમાણકુમાર, ઉવભોગ-પરિભોગ પરિમાણકુમાર, અનર્થદંડત્યાગકુમાર, સામાયિકકુમાર, દયાકુમાર, પૌષ્ઠકુમાર, અતિથિસંવિભાગકુમાર.

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન કુમારે આ શિલ્પીઓની જિજ્ઞાસાને માન આપી, સત્કાર કરી આશીર્વાદ આપ્યા. ‘તથાસ્તુ’. બધાએ જિનેશ્વર દેવની જય બોલાવી.

પ્રવચનકુમારે આજ્ઞા આપી, જાઓ અને લઈ આવો માનવ રત્નોને... બધા જિજ્ઞાસુઓ ઉપડ્યા અને કર્મભૂમિની ખાણમાંથી માનવ રત્નો લાવીને પ્રવચનકુમારના દરબારમાં હાજર થયા. પ્રવચનકુમારે ! માનવ રત્નો જોયા, ખુશ થયા, પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા મારા વહાલા વિદ્યાર્થીઓ !

તમારો પ્રયત્ન સફળ છે. આ રત્નો પાણીદાર છે. તેના ઉપર લાગેલો કર્મનો મેલ છે. તેને કાઢવા માટે દશાશ્રુતસ્કંધ નામનું છેદ સૂત્ર સ્થવિર ભગવંતોએ રચેલું છે. તેમાં બધા જ ઉપાયો દર્શાવ્યા છે. તે ઉપાયનો પ્રયોગ તમારે કરવાનો છે. આ રત્નો જંગમ છે. હાલતા-ચાલતા રત્નો છે. તે તમારા હાથમાંથી છટકી-પટકી ન જાય તેવી કાળજી રાખીને કાર્ય કરવાનું છે. તેઓ બધા જ સુખ શોધી રહ્યા છે. પરંતુ તેઓના સુખની વચ્ચે કર્મ રાજાએ અસમાધિની વીસ દીવાલો ઊભી કરી દીધી છે, તેથી આ રત્નો પોતાની જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ, મોક્ષ માર્ગરૂપ સમાધિનો અનુભવ કરી શકતા નથી. તે અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા અસત્ માર્ગે ઉતાવળા ઉતાવળા દોડી રહ્યા છે. પ્રતિલેખન-પ્રમાર્જન કર્યા વિના, દુષ્ટ રીતે પ્રમાર્જન કરીને, તેમની સામે આવનાર રત્નાધિકોનું અપમાન કરીને, અવહેલના કરતા, પ્રમાદના રજકણો એકત્રિત કરીને, અસમાધિની દિવાલમાં ભટકાઈ-પટકાઈ પાછા ફરે છે, દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે. તેવા આ માનવ રત્નોના દુઃખ હરવા તમે પ્રજ્ઞા છિણીનો ઉપયોગ કરો અને તેના ઉપરનું અસમાધિનું પડ ઉખેડી નાંખો.

બાવીસ શિલ્પીઓ કામે લાગી ગયા. પ્રવચન કુમારના આદેશ અનુસાર અસમાધિની દિવાલ ચરણ વચ્ચે આવી રહી હતી તેને ઘડાઘડ કડડભૂસ કરીને તોડી નાંખી. બાવીસ શિલ્પીઓએ પહેલો જ પ્રયોગ વ્યવસ્થિત કર્યો અને પેલી અવસ્થામાંથી પસાર થઈ ગયા. માનવ રત્નનું સાચું આત્મતેજ ધૂંધળુ ધૂંધળુ દેખાવા લાગ્યું તેઓ આનંદમાં આવી ગયા. આ પરાક્રમ જોઈને નિર્ગ્રંથ પ્રવચન કુમારે બાવીસ શિલ્પીઓને શાબાશી આપી અને કહ્યું હવે બીજો પ્રયોગ શીખવા માટે થોડો આરામ કરીને મારી પાસે આવી જજો. બધાએ આજ્ઞા શિરે ચઢાવી જ્ઞાનામૃતનું ભોજન કરી સમાગમ સુખ શય્યામાં આરામ કરીને પ્રવચન કુમાર પાસે પહોંચી ગયા.

પ્રવચનકુમાર બોલ્યા— સાંભળો... મારા પિતા અરિહંત પરમાત્માએ ફરમાવ્યું છે કે આત્મા ચેતનવંતો અને પુરુષાર્થશીલ છે. આચરણ ચરણથી ઉપડે છે. ચરણ સ્થિર રહે તો તે સ્વરૂપાનંદી બને છે પરંતુ કર્મના સંયોગે ચરણ સ્થિર રહેતા નથી. અસ્થિર ચરણ આંદોલન મચાવે છે અને અનેક જીવોની સમાધિને લૂંટે છે, તેથી તે જીવ પોતે અસમાધિ પામે છે અને બીજાને પણ પમાડે છે, શોધે છે સમાધિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે અસમાધિ. હિંસાથી ખરડાયેલા આ ભ્રમણીય ચરણ ભ્રમણીય બની જાય છે. ભ્રમણીય ચરણ પછી રોક્યા રોકાતા નથી. તે ધમધમાટી-ઘડબડાટી કરતા અભિમાનમાં આંધળી દોટ મૂકાવે છે. તે ચાલવાથી લઈને કાયાની ક્રિયામાંથી વાચામાં આવી રત્નાધિકોના અપમાન, અટમ્ સંટમ્ બોલવાની ટેવ, જીભ દ્વારા દોડાદોડી કરે છે અને મનનાં વિચારો રત્નાધિકોની ઘાત કરવા સુધી આંદોલન મચાવે છે, તેથી કુટુંબ, ગચ્છ, કુળ વગેરેમાં કલહ પેદા કરાવે છે અને ભોજનાદિક ખાવા-પીવાનું આંદોલન મચાવી દોષિત આહાર ખાવા સુધીની પ્રવૃત્તિ કરાવે છે આવા વીસ સંદેશ સંપુટ સ્થવિર ભગવંતોએ દર્શાવી તેનો નિરોધ કરવા નિગ્રહની બેડી બાંધવી ચરણને સ્થિર કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તે ઉપદેશ ઉપાયનો ઉપયોગ મારા માર્ગદર્શન નીચે તમે બરાબર કર્યો છે. તો પૂછવાનું એટલું જ છે કે આ પુરુષાર્થ તમારા બાવીસમાંથી કોણે કેટલા પ્રમાણમાં કર્યો ? બધા બોલી ઉઠ્યા પુરુષાર્થ બધા એ કર્યો પ...ણ નંબર પ્રથમ ખંતીકુમારનો છે અને બીજો નંબર અહિંસાકુમારનો છે. અમારી ઉતાવળને રોકી ક્ષમા પકડાવી હિંસા કોઈની ન થાય તેવી અહિંસાની આહલેક જગાડી. પેલા કર્મરાજને પાણીયું પકડાવી આબાદ રીતે વીસ દિવાલો ભેદી નાંખી અને સ્થિરતાની બેડી ચરણમાં પહેરાવી દીધી. હવે ચરણ સમાધિમાં સ્થિત થઈ ગયા, તેથી પ્રતિમા કોતરવામાં મુસીબત નહીં નડે, આ પરાક્રમ મુખ્ય ખંતીકુમાર અને અહિંસાકુમારનું છે. તેના કહેવા પ્રમાણે અમે ચાલ્યા,

તેથી બધાનો જય થયો. આ માનવ રત્નની મલિનતા ઓછી થઈ ગઈ. હવે જલદી બીજો પ્રયોગ આપશ્રી પ્રસ્તુત કરો અને તે અમે જલદી શીખી લઈએ.

પ્રવચનકુમાર મધુર ભાષામાં મુખરિત બનીને બોલ્યા— વહાલા વિદ્યાર્થીઓ ! આ માનવ રત્નોની કર્મધૂલીને તો ખંખેરી, હવે તમારે માનવ રત્નોની ઉપર પડેલા ખાડા ટેકરા હટાવવાના છે. ટેકરાઓની નીચે પ્રતિમા દટાયેલી છે. તે પ્રતિમામાં ખાડા ટેકરા માનવ રત્નોએ પોતાના હાથે જ ઊભા કરેલા છે. તેઓ સમતાની શોધમાં નીકળ્યા હતા પણ કર્મરાજે વચ્ચે આવીને તેના હાથે જ પુદ્ગલના ખાડા ટેકરાઓ એકવીસની સંખ્યામાં ઊભા કરાવી દીધા. તેઓ કાર્યોત્સર્ગની મુદ્રામાં બેસવા જતાં હતાં. ત્યાં મૈથુન સંજ્ઞાને મોકલી બળાત્કાર કરી હસ્તકર્મ આદિથી લઈને વાસનાને ઉત્તેજિત કરવાની કુચેષ્ટા કરાવી દીધી. તે શબલ દોષનું દૂરાચરણથી લઈને ઈરાદાપૂર્વક અસૂઝતા, દોષિત આહાર હાથથી કરાવતા એકવીસની સંખ્યામાં થઈ ગયા અને તે બિચારાની સીધી આકૃતિ વિકૃત બની ગઈ છે. શ્રમણ આકૃતિને ઈજા ન પહોંચે તે રીતે તમારે ઋજુતાની હથોડીને, કલ્યાણની છીણીથી કોતરણી કરવાની છે. ટેકરાને હઠાવી ખાડાને પૂરી આબેહૂબ પ્રતિમાની આકૃતિ પ્રગટ કરવાની છે હો ને ?

સર્વ વિદ્યાર્થીઓએ આનંદપૂર્વક લલકાર કરીને કહ્યું અમે એમ જ કરશું. પ્રવચન કુમારે કહ્યું, તો ચાલો— ઉપાડો હથિયાર, કરો કામ. દશાશ્રુતસ્કંધની બીજી દશામાંથી હું જે રીતે આદેશ આપું તે રીતે કરવા તત્પર બની જાઓ. બધા તૈયાર થઈને હથિયાર લઈ ચાલ્યા. માનવ રત્નો પાસે આવીને ઊભા રહ્યા. તે રત્નો શાંત ભાવે સમાધિસ્થ બની ઊભા હતા. આ બાવીશ શિલ્પીઓ પ્રવચનકુમારના આદેશ અનુસાર કાર્યશીલ બન્યા. એકવીસ સ્થાન ઉપર જે શબલ દોષના ટેકરા હતા તે બધા જ હટાવી તોડી ફોડી નાંખ્યા અને બંને હાથની કુચેષ્ટાને સુચેષ્ટામાં લાવી દીધી. આ પરાક્રમ બ્રહ્મકુમારે તથા શીલકુમારે આગળ આવીને કર્યું હતું, તે બરાબર પ્રવચન કુમારે જોઈ લીધું. શાબાશી આપીને બધાને વધાવ્યા. બ્રહ્મકુમાર અને શીલકુમારનો વાંસો થાબડ્યો, ધન્ય છે તમારા પરાક્રમને તમે હવે સમતા ગુણની શ્રમણમૂર્તિ જરૂર પ્રગટ કરી શકશો. તમારી જેવા શિલ્પી પામી હું ધન્ય બની ગયો.

ચાલો... હવે ત્રીજો પ્રયોગ શીખવાડું. બધા શિલ્પી શાણા થઈને શ્રોતા બનીને બેસી ગયા. પ્રવચનકુમાર બોલ્યા ! તમે શબલ દોષને તો બરાબર હઠાવ્યા. આ બધી કુચેષ્ટા પ્રાયઃ કરીને હાથ દ્વારા તેના સ્પર્શ દ્વારા થાય છે. કુચેષ્ટા માનવને કામી બનાવે

છે. કામી માનવ પોતાના જ દ્વારા પોતાનો સ્વરૂપ રમણતાનો આનંદ ગુમાવી પુદ્ગલાનંદી બની જાય છે. તે પુદ્ગલનો આનંદ ઉદંડ બનાવે છે, ઉદ્ધત બનાવે છે, તે ઉદ્ધતાઈ ઉધઈ જેવી બનીને પોતાને કોરી ખાય છે. તે દુઃખ આશાતાનું સહન નહીં કરી શકવાના કારણે ચારે કોર ઘૂમી રત્નાધિક વડીલોની આશાતના કરી બેસે છે. પોતાને જોઈએ છે શાતા પણ કામીના ધંધા હોવાથી કામાંધ બની તેત્રીસ આશાતના ઊભી કરે છે. પછી તેમાં મોહકર્મની રતિકીડા ભળવાથી જબરજસ્ત જોમ આવે છે. જેમ મર્કટને દારૂ પીવડાવવામાં આવે, વીંછી કરડે પછી કેવા કૂદકા મારે તેની જેમ આ માનવરત્નો પોતાના કૂદકા ભૂસકાથી કરેલી આશાતનાના પાપ દ્વારા ચારિત્રમાં ચાંદા ઉત્પન્ન કરે છે. પોતાનામાં જ ઊભા કરેલા તે તેત્રીસ પ્રકારના ચાંદા અસહ્ય અશાતાની વેદના ઉપજાવે છે. તેની નીચે શ્રમણાકૃતિ સ્વચ્છ હોવા છતાં ઘવાયેલી દેખાય છે માટે તેમાં પડેલા ચાંદાના સ્થાન તેત્રીસ દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રની ત્રીજી દશામાં સ્થવિર ભગવંતોએ દર્શાવ્યા છે. તે ટાળવાનો ઉપાય પણ તેમાં દર્શાવ્યો છે. આ આશાતના ચાંદાના ઘાવ પૂરવા તમારે વિનય વિવેકનો મલમ લેવો પડશે. એવી ચાલાકીથી શાતાની સળી દ્વારા ઘાવને રુઝાવી દેવા પડશે તો ચાલો હવે મલમ પટ્ટી તથા શાતાની સળી લાવીને મારા આદેશાનુસાર કરવા લાગી જાઓ. બધા ઊભા થયા. સમતામાં સ્થિત માનવરત્નો પાસે આવી લક્ષ બાંધી પ્રવચન કુમારના ઈશારા પ્રમાણે તેત્રીસ ઘાવ રુઝવવા મલમ પટ્ટી કરવા લાગ્યા.

રત્નાધિકની આગળ, પાછળ, પડખે ચાલવાની, બેસવાની, ઊભા રહેવાની ઉદ્ધતાઈને શાંત કરી ઘાવ પૂરી દીધા, બોલવાની કુચેષ્ટા, કાર્ય કરવાની કુચેષ્ટા એમ તેત્રીસ આશાતનાનાં કરેલા પાપના પડેલા ચાંદાની અશાતાના દુઃખને દૂર કરી વિનયશીલ શાંત મૂર્તિની આભા પ્રગટ કરી દીધી. બાવીસ શિલ્પીઓમાંથી લાઘવકુમાર અને અયૌર્યકુમારની ઘા રુઝાવવાની રળીયામણી હસ્ત લાઘવતા જોઈ પ્રવચનકુમાર પ્રમોદિત બની ગયા અને દરેક શિલ્પીની વીરતાને બિરદાવી ખુશ કરી દીધા. પ્રવચન કુમાર જે આદેશ આપે, જે શિક્ષા આપે તે પ્રમાણે તેઓ ઝડપથી શીખવા લાગી ગયા. હવે શ્રમણ આકૃતિ નજરે પડવા લાગી. પગ સ્થિર, હસ્ત સ્થિર, ઘા-ઘોબા વિનાની નરવી આકૃતિ પ્રગટ થવા લાગી. બાવીસે વિદ્યાર્થી તેમના ગુરુજી પાસે આવી મસ્તક નમાવી નવી કળા શીખવવાની તત્પરતા દેખાડવા લાગ્યા.

પ્રવચનકુમારે કહ્યું— તમારે હવે તમારી બુદ્ધિથી આઠ અંગની આકૃતિ ઓળખવી પડશે અને તે આઠ અંગની સંપદા દશાશ્રુતસ્કંધમાં દર્શાવી છે. તેવી જ કોતરણી

કરવી પડશે. આજે મારે મૌનપણે તમારી બુદ્ધિ મત્તાથી કરેલી કાર્યકુશળતા જોવાની છે. માનવ રત્નમાં આઠ અંગ હોય છે. તેના પેલ પાડી મસ્તક-હૃદય-ઉદર-કરોડરજ્જૂવાળી પીઠ, બે હાથ અને બે પગ આ રીતે અખંડિત પ્રતિમા ખડી કરવાની છે. શિલ્પીઓ એક બીજાનાં મોઢા સામું જોવા લાગ્યા. તેમાં માર્દવકુમાર અને સામાયિકકુમાર શૌર્ય દર્શાવવા આગળ આવ્યા અને વિનયપૂર્વક બોલ્યા, ગુરુજી આપની કૃપા જો અમને મળે તો અમે આ કાર્ય કરશું. અમે બધા સાથે મળીને, સંપીને આઠ અંગને ઉપસાવી દેશું. પ્રવચનકુમારે હા પાડી, તેણે વિનયપૂર્વકના વચન વધાવી લીધા. તે બંનેને આગળ કરી વીસ શિલ્પી તેમની પાછળ હર્ષ ઘેલા થતાં ચાલ્યા. બધા પહોંચી ગયા. પહેલા માનવ રત્નો પાસે માર્દવકુમારે દશાશ્રુતસ્કંધની ચોથી દશામાં દર્શાવેલી આઠ સંપદા વાંચી અને વિચારી લીધું, બધા શિલ્પીને ઇશારો કર્યો. જુઓ, પેલી આચાર સંપદા છે તે પાંચ પ્રકારે છે. તેનાથી આપણે મસ્તકની આકૃતિ પ્રગટ કરીએ. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચારની પાંચ ભાવેન્દ્રિયવાળું મસ્તક કમળ ઉત્તમોત્તમ રચીએ. બધાએ હા પાડી અને કાર્યશીલ બની આચાર સંપદાથી મસ્તકનો ભાગ પ્રગટ કર્યો, શ્રુતસંપદાથી હૃદયનો ભાગ ઉપસાવ્યો, શરીર સંપદાથી પીઠનો કરોડરજ્જૂ સહિતનો ભાગ ઉપસાવ્યો, વચન સંપદાથી ઉદરનો ભાગ પ્રગટ કર્યો, વાંચના સંપદા અને મતિ સંપદાથી બંને હાથ ઉપસાવ્યા. પ્રયોગ અને સંગ્રહ સંપદાથી બંને ચરણ પ્રગટ કર્યા. આ રીતે આબેહૂબ મૂર્તિ પ્રગટ કરી દીધી. પ્રવચનકુમાર જોતાં જ રહી ગયા, માર્દવ કુમાર, સામાયિક કુમાર સહિત બધાના કાર્ય બિરદાવી બાવીસ શિલ્પીને પોતાને ત્યાં લઈ ગયા અને સત્સંગનું સરખત પીવડાવ્યું.

આ માનવ રત્નની શ્રમણ મૂર્તિ પ્રગટ થતાં જ બધામાં પાપશ્રમણની મૂર્છિત ચેતનામાં સારું શ્રમણ ચેતન જાગૃત થયું, જેઓ પ્રમાદની પથારીમાં સૂતા હતાં તે સળવળી ઊઠ્યા તેઓને લાગ્યું કે અમે દેહથી જુદા છીએ. સંસારના ત્યાગી છીએ. તેઓ વૈરાગ્યનો આનંદ અનુભવવા લાગ્યા.

અહીં પ્રવચનકુમારે બધા શિલ્પીઓને બોલાવીને કહ્યું— આ શ્રમણ પ્રતિમા ઉપર પોલીશ કરવા માટે પાંચમી દશામાં ચિત્ત સમાધિનાં દસ ઔષધ છે. તેના વડે આ મૂર્તિને પોલીશ કરશો, તેથી તેના ઉપાંગ બધા જ બહાર દેખાશે અને તે ઉપાંગોથી ચિત્તની સમાધિ જંગમ રત્નો પ્રાપ્ત થશે. તો આ દસ ઔષધ લઈને હું ચાલું છું. તમને આપું છું. તે પ્રમાણે મૂર્તિ ઉપર લેપ કરતા જાઓ. ગુરુજીના આદેશ પ્રમાણે તેમની

પાછળ બધા શિલ્પીઓ ઉપડ્યા અને માનવ રત્નો પાસે આવ્યા. આ રત્નો આજે તેજસ્વી બની ગયા હતા. તેઓ કહેતા હતા અમારે તમોને પંચાંગ પ્રણિપાત કરવા છે પણ અમારા ઉપાંગ હજુ જડ જેવા છે. તેને સજીવ કરો તો અમે નમસ્કાર કરીએ. ગુરુજીએ અને શિલ્પીઓએ વાત સાંભળી, બધા કાર્યમાં લાગી ગયા. ઔષધ લેપ કર્યોને અંદરના અનંત ધર્માત્મક ગુણો વીર્યવાન બની ઉપાંગોના રૂપમાં પાંચ ઈન્દ્રિય, કાન, નાક આદિ પ્રગટ થઈ ગયા. તેમાં ચિત્તે સમાધિ પ્રાપ્ત કરી બીજું ઔષધ લગાવ્યું. કેટલીક મૂર્તિમાં જાતિ સ્મરણ થયું, મસ્તિષ્કમાં સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ, કેટલાકને સ્વપ્ન દર્શન અને કેટલાકને દેવદર્શન થયું, તે ઉપરાંત અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળ જ્ઞાન, કેવળદર્શન, કેવળમરણ. બાકીના બોલનું જ્ઞાન પ્રગટ થયું અને તે જાણવાથી ચિત્તની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય તેવી પ્રતીતિ થઈ. શ્રમણ પ્રતિમા હવે સજીવન થઈ રહી હતી, જડ ન રહી. એવું જાણી પ્રવચન કુમારે સીધો બોધ તેમને જ આપ્યો. જુઓ... શ્રમણો ! સાધકવૃંદ ! તમારી પ્રતિમાને આ શિલ્પીઓએ બનાવી છે. માટે તેનું મૂલ્ય ચૂકતે કરવા તમારે તપ કરવો પડશે. બધા સાંભળી રહ્યા. તેમાં કેટલાક માનવ રત્નોએ કહ્યું, અમે શ્રમણની સાધના કરવા સમર્થ નથી અમે ફક્ત શ્રમણોપાસક બની રહેશું, તેથી અમારે માટે જુદી ઉપાસના દર્શાવો. કેટલાક માનવ રત્નોએ કહ્યું, અમે તો સાચા શ્રમણ બનવા તપ કરશું અમારી ઉપાસના એવી દર્શાવો કે અમે અમારા દેહને દેવાલય બનાવી શકીએ. આ માનવરત્નોની વાત સાંભળી શિલ્પીઓનાં બે વિભાગ પાડી દીધા. દસકુમાર શિલ્પીને શ્રમણ જંગમ પ્રતિમા પાસે મૂક્યા અને બારને શ્રમણોપાસક પ્રતિમા પાસે મૂકી દીધા. ગુરુજીનાં આદેશાનુસાર બાર શિલ્પીઓને ઉપાસકની અગિયાર પ્રતિમાને વહન કરવાનો માર્ગ બતાવ્યો અને કહ્યું, અધર્મ ભરેલા કાર્યો કરી જીવન જીવનારો પક્ષ મિથ્યાત્વનો છે. તેનો પરિચય ક્યારેય ન કરવો, તેવી પ્રતિજ્ઞા કરાવી. ધર્મ પક્ષની પહેલી દર્શન પ્રતિમાથી લઈને શ્રમણભૂત અગિયારમી પ્રતિમા તપનું વહન કરાવ્યું. દશાશ્રુતસ્કંધની છટ્ટી દશા પ્રમાણે બાર શિલ્પીઓનું મૂલ્ય ચૂકવી દીધું. સાતમી દશા પ્રમાણે શ્રમણોએ અગિયાર ભિક્ષુની પ્રતિમાનું વહન કરી તે બાર શિલ્પીઓનું તપરૂપ મૂલ્ય ચૂકવી દીધું.

બાવીસ શિલ્પીઓ પ્રવચનકુમાર પાસે આવીને પોતાની શિલ્પ કલાનું મૂલ્ય તપરૂપે મળ્યું તેની વાત કરી. બંને પ્રકારની પ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠિત કરવા, વધારે વિશુદ્ધ બનાવવા ૨૨ શિલ્પીઓ સાથે તેઓ શ્રમણાદિ પ્રતિમા પાસે આવ્યા. તેઓ તપના પ્રભાવે

ખૂબ તેજસ્વી બની ગયા હતા. પ્રતિમાઓએ પંચાંગ પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું કે અમને ઉપદેશ આપો. પ્રવચનક્રમારે ઉપદેશ આપ્યો. પ્રભુ મહાવીર અરિહંત પરમાત્માનાં જન્મથી લઈને મોક્ષ પામવાના પાંચ (છ) કલ્યાણકનું વર્ણન કરી પ્રભુની કઠોર સાધના ભરેલું આઠમી દશાનું વ્યાખ્યાન કર્યું. પ્રભુએ પૂર્વભવના બાંધેલા કર્મના ઉદયનો સ્વીકાર કરી, પ્રતિક્રિયા કર્યા વિના કેટલી સહનશીલતાથી કર્મ ભોગવીને તેઓ ભગવાન બની ગયા તેનો ઉપદેશ આપ્યો અને કહ્યું હવે તમે જે શરીરનાં સ્થાનમાં રહી જે ઉપાસના કરી રહ્યા છો તે તમારો દેહ દેવાલય બની ગયો છે. તેમાં તમે પ્રતિષ્ઠિત થઈને રહો છો પણ કર્મ રાજા મોહકર્મની ફોજ લઈ તમારી સામે આવશે અને મોહોત્પાદક શબ્દો બોલાવવાની કોશિષ કરશે. ત્રીસ પ્રકારની લાલચથી તમને લલચાવશે, તમો જરાય લલચાશો નહીં, તો જીવન જીતી જશો. નહીં તો દેહ દેવળ કચરાવાળું કરી ઉકરડો બનાવી દેશે માટે કષાય મોહનીયથી બચજો. તે તમે નવમી દશામાંથી સજાગપણે જાગૃત બની વાંચીને અવધારી લેશો. તેવા કાર્યમાં ક્યારેય ક્રિયાશીલ બનતા નહીં હોને ? ઉપરાંત પાંચેય ઈન્દ્રિય તમારી સજાગ બની ગઈ છે. તેમાં ચક્ષુઈન્દ્રિય રૂપ જોઈને કામી બનીને નિદાન ન કરી બેસે તેનો ખાસ ખ્યાલ રાખજો. ખુદ ભગવાનની હાજરીમાં શ્રેણિક રાજા તથા ચેલણા દેવીના રૂપ જોઈને સાધુ-સાધ્વીઓએ નિદાન કર્યા હતાં. તે નિદાન કરવાથી શું ગેરલાભ થાય છે તે નિદાનના અનેક પ્રકાર દર્શાવી, સમજાવી નિદાન છોડાવવા ભગવાને નિર્ગ્રંથોને નિર્ગ્રંથીઓને આલોચના કરાવી શુદ્ધ કર્યા હતા, તેનું જ્ઞાન તમે દસમી દશાથી વાંચી લેજો અને આ શિલ્પીઓને તમે તમારી પાસે સદા રાખજો જેથી તમારું રક્ષણ થાય.

આ દશાશ્રુતસ્કંધનો બોધ પૂર્ણ થયો. હવે દેહ દેવાલયમાં શું કરવું જોઈએ તેની વાત અવસરે કરીશ. વાયક વર્ગ ! આપ સમજી ગયા હશો ! આ છેદ સૂત્ર છે. તેમાં દસ અધ્યયન હોવાથી દશ શબ્દ વપરાયો છે. તેમાં અનેક સંદેશા લિપિ બદ્ધ થયેલા છે, તેથી શબ્દનો સ્કંધ બની ગયો છે. શ્રુત-સાંભળવું. દસ અધ્યયનના સ્કંધ બનેલા શબ્દોને સાંભળીને તમે તમારી દશા(અવસ્થા) સુધારી લઈને વ્યવસ્થિત બનો તેવો બોધ આપ્યો છે. તે દસ દશા સાધક વર્ગ ઉપર ઉતારી છે. સાધક સ્વચ્છ સાધના કરે તો તેની સાધનાનું સાધ્ય સિદ્ધ થાય છે. સામાયિક ચારિત્રમાં જે કંઈ દોષના ભાંગા-છિદ્ર પડે છે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા સાંધી દેવામાં આવે છે તેને છેદ સૂત્ર કહેવાય છે માટે શ્રમણ અવસ્થા ધારણ કર્યા પછી અતિચાર દોષને સાંધીને અવસ્થા સુધારી પોતાની પ્રતિમાને સ્વચ્છ કરવી જોઈએ,

એમ વિચારી આ શ્રમણ પ્રતિમાનું વાસ્તવિક દર્શન કરાવ્યું છે. હવે આવે છે—

બૃહત્કલ્પ સૂત્ર :-

બહુ સમય બાદ પ્રવચનકુમાર પધાર્યા અને સીધા શ્રમણ વર્ગનાં સંઘ સમક્ષ ઉપદેશ આપતા સંબોધન કર્યું— પ્રિય સાધકવૃંદ ! તમારે સાધક દશાની જંગમ પ્રતિમાથી હાલતા ચાલતા દેહ દેવાલયની છ ક્રિયા કરવી પડશે. તે ક્રિયા સત્ક્રિયા—ધર્મ ક્રિયા બનવી જોઈએ. એક બાજુ તમે સાધુ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે. તો બીજી બાજુ તમારી ક્રિયા શુષ્ક ક્રિયા ન થવી જોઈએ, તે માટે સ્થવિર ભગવંતોએ સાધક જીવો માટે બૃહત્કલ્પની રચના કરીને શ્રમણ સંસ્કૃતિનો સંદેશ સંપુટ સમર્પણ કર્યો છે.

તે તમારી પાસે રજુ કરું છું, એમ કહી તે અરિહંત પરમાત્મા તથા કરુણાદેવીના સુપુત્ર નિર્ગ્રંથ પ્રવચન કુમાર આહ્વાદ ભાવમાં ઝૂલતા બહુધા સાધક આત્મા ઉજજવળ પરિણામવાળા બની પુદ્ગલાનંદીપણું છોડી પ્રાયશ્ચિત્ત કરી જાગૃત બની ગયા હતા. તેઓ બધાને તથા બાવીસ શિલ્પીઓને સાથે લઈને પ્રવચન કુમાર મહાવ્રતનાં મેદાનમાં સભા ભરીને બેઠા, તેને સાધક વર્ગ સામે જોઈને ઉદ્બોધન કર્યું. તમે આઠ અંગ સંપદાથી શોભી રહ્યા છો. તમો દેહને દેવાલય બનાવી આત્મ દેવને ઉજળા કરી રહ્યા છો. દેવાલયમાં ત્રિરત્નથી શોભતી તમારી શ્રમણ પ્રતિમા જ્યાં સુધી મોબાઈલ બની, મંગલ પરમાણુથી વાસિત થઈ ધરતીને ધૂંસરિત કરે ત્યાં સુધી આહાર, વિહાર, નિહાર, ઊઠવું, ઊભા રહેવું, ચાલવું, સૂવું, બોલવું, તે સર્વે ક્રિયા યોગ્ય અને સાત્ત્વિક, નિર્વિકારી હોવી જરૂરી છે. તેવી સામગ્રી ભરેલો આ બૃહત્કલ્પ ગ્રંથ હું તમને અર્પણ કરું છું. તેમાં તમારે માટે બધા નિયમો છે જેમ કે— તાલપ્રલંબ — કાચા ફળ, સચેત્ત ફળ હોય તો તમોને કલ્પતા નથી, પરંતુ અચેત્ત થઈ ગયેલા હોય, તે લેવા હોય તો લઈ શકે છે સાધ્વીઓએ આખી ચીજ અખંડ ન લેવી જોઈએ. મનમાં વિકારનું સ્મરણ મોહરાજાનો ઉદય કરાવે છે. તમે જે દેવાલયમાં વસો છો, તે દેહ દેવાલયમાં તમારી સાથે અરે... પાસે જ, તે જગ્યામાં જ મોહ રાજા રહે છે. જેથી ચેતીને ચાલવું પડે છે.

બૃહત્ એટલે મોટી મોટી આચાર વિધિ દર્શાવી ચેતવણી આપી છે. તમે જ્યાં વિહાર કરીને જાઓ તે સ્થાનમાં ધાન્ય વેરાયેલું પડ્યું હોય, ખાદ્ય પદાર્થો હોય, સચેત્ત પાણીના ઘડા ભરેલા હોય તથા ધર્મશાળા જેવા અસુરક્ષિત સ્થાનમાં કેટલા દિવસ રહી શકાય, તદ્વિષયક વર્ણન તથા વિવિધ પરિસ્થિતિમાં શય્યાતર પિંડની ગ્રાહ્યતા—

અગ્રાહ્યતાને સમજાવી છે.

બીજા ઉદ્દેશકમાં ૩૦ સૂત્રો દર્શાવ્યા છે. ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં સાધુનાં ઉપાશ્રયમાં સાધ્વીજીને બેસવું, ઉઠવું, સૂવું, ખાવું, પીવું, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ કરવાનું કલ્પતું નથી. તે જ રીતે સાધ્વીજીનાં ઉપાશ્રયમાં સાધુને કલ્પતું નથી. વગેરે ખ્યાલ આપી એક ઉપાસના દર્શાવી છે અને વસ્ત્ર સંબંધી, પાઢીહારી વસ્તુ વિષયક પણ ઘટસ્ફોટ દર્શાવ્યો છે.

ચોથા ઉદ્દેશકમાં અબ્રહ્મચર્ય, રાત્રિ ભોજન આદિ વ્રતો સંબંધી કોઈ દોષ લાગી જાય તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન દર્શાવ્યું છે. પ્રવ્રજ્યા યોગ્ય, વાંચન યોગ્ય કોણ હોય શકે ? અવિનિત, રસલોલુપી, ક્રોધી, આ ત્રણ અવગુણયુક્ત વ્યક્તિને શાસ્ત્ર જ્ઞાન ન આપવા સંબંધી તથા પ્રથમ પ્રહરના આહાર પાણી ચોથા પ્રહરમાં ન વાપરવા સંબંધી તથા કલ્પનીક-અકલ્પનીક આહારાદિ સંબંધી વગેરે અનેક વિધ વિધ વિષયનો બોધ સાધુચર્યા ઉજ્જવળ કરવા માટે આપ્યો છે.

પાંચમા ઉદ્દેશકમાં કોઈ દેવ સ્ત્રીનું રૂપ બનાવીને સાધુનો હાથ પકડે ત્યારે કોમલ સ્પર્શને સુખરૂપ માને તો સાધકને મૈથુન સંબંધી દોષ લાગે છે. તેને ગુરુચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. એવી જ રીતે સાધ્વી માટે જાણી લેવું. ઉપરાંત કોઈ શ્રમણ કલેશ કરી અન્ય ગચ્છમાં જાય તેની શાંતિ માટે કેવા પ્રયોગ કરવા જોઈએ, કેવી સમજણ આપવી તેનો ઉલ્લેખ કરી અનેક વિગતો આ ઉદ્દેશકમાં શીખવાડી તથા આહારાદિ વહોરાવનાર ગૃહસ્થીઓ છે. તેઓ આહાર આપે અને તેમાં કોઈ જીવજંતુ અચાનક પડી જાય ત્યારે તેને બહાર કાઢી એક બાજુ મૂકી આહાર વાપરી લેવો જોઈએ અથવા જો જીવજંતુ નીકળી શકે તેમ ન હોય તો તે આહાર નિર્દોષ જગ્યામાં પરઠવી દેવો જોઈએ. સાધ્વીને કેવા આસને બેસાય, કેવા આસને ન બેસાય. સાધુ કેવા આસને બેસે, તેની વિગતવાર માહિતી આ ઉદ્દેશકમાંથી વાંચીને જાણી લેવી. આ વિધિ નિષેધ ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગમાં કોઈ દોષ અજાણતા લાગી જાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી મૂર્તિનું પ્રક્ષાલન રોજ કરવું જોઈએ. આ કાયા સંબંધી શુદ્ધિનું વર્ણન છે.

છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં સાધુ-સાધ્વીએ વચનનો ઉપયોગ કેમ કરવો તેનું સુંદર વિવેચન આપ્યું છે અને કહ્યું છે કે— હે સાધક વર્ગ ! તમોને જીભ મળી છે તો બોલનો તોલ કરીને બોલજો. ક્યારેય જૂઠ વચન, હીલિત વચન, ખિંસિત વચન, કઠોર વચન, નિંદનીય વચન, કલહ પ્રિય વચન, કલેશની ઉદીરણા થાય તેવા વચન બોલવા નહીં. પ્રાણાતિપાત,

મુષાવાદ, અદત્તાદાન, અબ્રહ્મ, નપુંસક, દાસ આદિ વિષયક આક્ષેપ-આરોપ મૂકવાના દોષ સેવતા નહીં. જેમ કે— કોઈ સાધુને પગમાં કાંટો વાગ્યો હોય આસપાસના રહેલા કોઈ સાધુ કે કોઈ ભાઈ કાંટો કાઢી શકે તેમ ન હોય અને સાધ્વીને કાંટો કાઢતા આવડતો હોય, તો અપવાદ માર્ગે તે સાધ્વી સાધુનો કાંટો કાઢી શકે છે તે જોઈને નિંદા કરશો નહીં. સત્ય વસ્તુને ગંભીર બની વિચારવી પરંતુ વગર વિચાર્યું કાર્ય કરશો નહીં. અપવાદરૂપે કોઈ સાધ્વી ઉપરથી લપસીને પડી રહી હોય, ત્યારે તેને સહારો આપનાર બીજું કોઈ ન હોય, તો સાધુ તેને સહારો આપી બચાવી શકે છે. વગેરે એવા કાર્ય ક્યારે કરાય, ક્યારે ન કરાય તેની સુંદર વિગત દર્શાવી વિકાર ભાવ રહિત પરસ્પર સંયમ રક્ષાની ભાવનાએ કાર્ય કરવું એમ કહી, સ્થવિર ભગવંતોએ મહા ઉપકાર કર્યો છે. આ છે તમારા શ્રમણ જીવનની રક્ષા પોટલી. તેને બહુ સારી રીતે સાચવીને, વાંચીને વર્તનમાં ઉતારી લેજો, તો નવો દેહ ધારણ કરવો નહીં પડે. બૃહત્કલ્પ સૂત્ર, રોગી કાયાને પલટાવી આરોગ્યમય કાયા કલ્પ કરે છે. આત્માને વિશુદ્ધ કરવા માટે કાયાકલ્પ મોક્ષનું સાધન બની શકે છે. વિકારના રોગથી મુક્ત બની નિર્વિકારી બનવાનો ઉપદેશ આપે છે. રોજ તેનો સ્વાધ્યાય કરી દોષથી ખરડાયેલા દેહ દેવાલયનું પ્રક્ષાલન કરજો એવો મારો હિતોપદેશ છે. તમારી રક્ષા કરવા આ શિલ્પીઓ સાથે જ રહેશે. તેમની પાસે જે સામગ્રી છે તેનાથી દોષિત છિદ્રને પાછા પૂરી તમારી પ્રતિમા અખંડ રાખશે. તેની રક્ષા કરશે ખંડિતને સાંધી દેશે.

ચાલો... હવે તમને ત્રીજા વર્ગમાં લઈ જાવ. ત્યાં તો મારે તમને ઉપદેશ આપતાં આપતાં વ્યવહારની પદ્ધતિ શીખવાડવી પડશે. જો કે બૃહત્કલ્પનું તે પૂરક શાસ્ત્ર છે. આચાર પાળતાં પ્રમાદવશાત્ આજ્ઞા ભૂલી દોષો ઉત્પન્ન થઈ જાય, આત્મ પ્રતિમાને સાફ કરવાનો આલોચનારૂપી સાબૂન અને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપી પાણી ગુરુના આદેશાનુસાર લેવો જોઈએ. ગુરુદેવ પાસે કેમ ઉપસ્થિત થવું, કેવી રીતે બોલવું, બોલવાની સત્યતા, પ્રમાણિકતાનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરાય તેની વિધિ તથા સંદેશ સંપૂર્ણ આ વ્યવહાર સૂત્ર વર્ગમાં ભર્યા પડ્યા છે. તેના દસ ઉદ્દેશક છે. તે પૂર્ણ ચરણાનુયોગ છે, ચારિત્રનું પૂરક છે. આ સૂત્ર પણ સ્થવિર ભગવંતોએ વીતરાગ વાણી મુજબ તારવીને આપણા ઉપર ઉપકાર કરવા લિપિ બદ્ધ કર્યું છે. તેના દસ ઉદ્દેશકની સંક્ષિપ્ત માહિતી આપી તેનાથી તમોને માહિતગાર કરી દઉં છું. પછી આ ગ્રંથ તમને અર્પણ કરી દઈશ. આ પ્રમાણે સાધક વર્ગને ઉદ્દેશીને પ્રવચન કુમારે વાર્તા આગળ ચલાવી.

વ્યવહાર સૂત્ર :-

અહીં... પ્યારા શ્રમણ સાધકો ! આ વ્યવહાર સૂત્રના પહેલા ઉદ્દેશકમાં સ્થવિર ભગવંતે કહ્યું છે. ગુરુદેવ પાસે તમે જાઓ ત્યારે જે દોષથી મલિનતા આવી ગઈ છે, તે એક મહિનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય તેવો દોષ છે તે દોષ જે રીતે સેવ્યો હોય તેની યથાતથ્ય રૂપે જ આલોચના કરવી જોઈએ. તે સાચા પૂરવાર થઈ જાય તેમ ગુરુદેવને લાગે તો એક મહિનાનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે, પરંતુ આ દોષ બીજા જાણી જશે, તો તે મારી સાથે કેવો વ્યવહાર કરશે, એમ વિચારી ગુરુદેવ પાસે કપટ કરીને આલોચના કરે તો એક મહિનાનું વધુ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. વધી વધીને છ મહિનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. માયાપૂર્વક આલોચના કરનારનો કોઈ વિશ્વાસ કરતા નથી માટે સચ્ચાર્થપૂર્વકનો વ્યવહાર કરવો. એક કે અનેક દોષ કર્યા હોય તેની ક્રમશઃ ગુરુદેવ સામે ઉપસ્થિત થઈને આલોચનાપૂર્વક આત્મશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. જેટલીવાર પાપ થઈ જાય તેટલીવાર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી મૂર્તિ પવિત્ર રાખવી જોઈએ. બીજો ખાસ ઉપદેશ એ છે કે જે નિર્મળ સાધકે પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરનારા સાધક પાસે બેસવું, ઊઠવું હોય તો તેના વડીલ રત્નાધિક ગુરુદેવને પૂછી આજ્ઞા લઈને જવું જોઈએ. ક્યારેક આજ્ઞાની અવહેલના કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત વાહક સાથે બેસવા ઉઠવાનો વ્યવહાર કરવો ન જોઈએ અને જો એવો વ્યવહાર કરે, તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. એવી જ રીતે કોઈ શ્રમણગણનો પરિત્યાગ કરી સાધક એકાકી વિચરણ કરે છે તે પોતે શુદ્ધ આચારનું પાલન કરવામાં અસમર્થ છે તો તેમને આલોચના કરાવી છેદ આપી નવી દીક્ષા ધારણ કરાવવી જોઈએ. જે નિયમ સામાન્ય એકલવિહારી સાધુ માટે છે તે જ નિયમ ગણાવચ્છેદક, આચાર્ય તેમજ શિથિલાચારી શ્રમણને માટે હોય છે. વ્યવહાર શુદ્ધિ દરેકમાં જાળવવી જોઈએ. શ્રમણની સ્વચ્છ પ્રતિમા થયા પછી વારંવાર અકૃત્યનો દોષ સેવી મલિન થવું ન જોઈએ. છતાં ય મલિન થઈ જવાય તો જ્ઞાની ગુરુદેવો, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પાસે દોષ પ્રગટ કરીને સચ્ચાર્થપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ. કોઈ એવા જ્ઞાની ન મળે તો જંગલમાં સ્થિત થઈને પૂર્વ-ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખીને પોતાના દોષ પ્રગટ કરવા જોઈએ આ રીતે પ્રતિમાને પવિત્ર જ રાખવી જોઈએ.

ઉદ્દેશક બીજો : એક સમાચારીવાળા બે સાધુ સાથે વિચરતા હોય, ત્યારે બેમાંથી એકે અકૃત્યનું સેવન કર્યું હોય તો તેણે પેલા સાધુ પાસે આલોચના કરી પવિત્ર થઈ જવું જોઈએ. બંનેએ દોષ સેવ્યો હોય તો તેમણે અરસપરસ આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધ થવું જોઈએ. એવી જ રીતે ઘણા સાધુમાંથી એક અથવા બધાએ દોષ સેવ્યો હોય તો

તેઓએ એક પાસે આલોચના કરીને શુદ્ધ થવું. પછી બાકી રહેલા તે એકને પણ આલોચના કરી પવિત્ર થઈ જવું તે વ્યવહાર છે. પ્રાયશ્ચિત્ત સેવન કરનાર બીમાર થઈ જાય તો તેની વૈયાવચ્ચ કરવી. આ રીતે ગ્લાન, વ્યગ્રચિત્તવાળા, હર્ષના અતિરેકથી પાગલ થઈ ગયેલા, ભૂત પ્રેતાદિ વળગાડવાળા, ઉન્માદને પ્રાપ્ત, ઉપસર્ગથી ગ્લાન બનેલા, ક્રોધ કલહથી રોગી બનેલા, ઘણું પ્રાયશ્ચિત્ત આવતા ભય પામેલા, અણસણ કરી વ્યગ્ર ચિત્તવાળા વગેરે કોઈપણ સાધક, ગણાવચ્છેદક પાસે આવે તો તેને ગચ્છની બહાર કાઢવા કલ્પતા નથી પણ નિરોગી સાધુએ તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની વૈયાવચ્ચ કરવી જોઈએ. તે રોગમુક્ત થાય ત્યાર પછી તેને સેવા લેવાનું નામ માત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું, તે દયાળુ સાધુનું કર્તવ્ય છે. તે વ્યવહાર શુદ્ધિ કહેવાય છે. આ રીતે બીજા ઉદ્દેશકમાં પ્રતિમા પ્રક્ષાલન કરવાના ઘણા જ ઉપાયો છે, તમારે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

ઉદ્દેશક ત્રીજો : આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગચ્છનાયક આદિ પદવી આપવી હોય તો તેની દીક્ષા પર્યાય, શિષ્ય પરિવાર, આચાર શુદ્ધિ, સાર સંભાળ લેવાની કુશળતા, વગેરે ગુણોની પરીક્ષા કરી તેની સ્થાપના કરવાનો કેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ તેનું વર્ણન છે, તે ત્રીજા ઉદ્દેશકમાંથી જાણી લેવું.

ઉદ્દેશક ચોથો : આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને ઉનાળા શિયાળામાં એકલાપણે વિચરવું ન કલ્પે. પોતા સહિત બે સાધુને વિચરવું કલ્પે. ગણાવચ્છેદકને પોતા સહિત ત્રણ સાધુને વિચરવું કલ્પે છે. ઘણા સાધુઓ, ગણાવચ્છેદક, આચાર્ય કે આ સર્વે એકઠા થઈને વિચરે ત્યારે બધા સમાન હોય, તેમ વિચરવું ન કલ્પે. પણ નાનાએ મોટાને વંદનાદિ વ્યવહાર કરતા વિચરવું કલ્પે છે.

ઉદ્દેશક પાંચમો : પ્રવર્તિની સાધ્વીને શિયાળે-ઉનાળે પોતાના સહિત બે સાધ્વીને વિચરવું ન કલ્પે. ત્રણ હોય તો કલ્પે. એવી રીતે ગણાવચ્છેદિકા સાધ્વીને શિયાળે ઉનાળે પોતાના સહિત ચાર સાધ્વીને વિચરવું કલ્પે. ચોમાસામાં ચાર-પાંચ અનુક્રમે વિચરવું કલ્પે છે. સાધુ-સાધ્વીને રાત્રે અથવા સંધ્યાકાળે સર્પ કરડે ત્યારે સાધુ સ્ત્રી પાસે કે સાધ્વી પુરુષ પાસે ઔષધ કરાવે, તે અપવાદ માર્ગ સ્થવિરકલ્પીને કલ્પે છે. આવા અપવાદ માર્ગનું સેવનાર સ્થવિરકલ્પીને પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી. આ સ્થવિરકલ્પી માટેનો આચાર કલ્પો છે. જિનકલ્પીને આ રીતે અપવાદ માર્ગનું પણ સેવન કરવું કલ્પતું નથી. તેઓ ઉત્સર્ગ માર્ગમાં રહે છે. વગેરે વર્ણન આ ઉદ્દેશકમાંથી પ્રાપ્ત કરીને શુદ્ધ વ્યવહાર તમે આચરશો તો સુખી થશો.

ઉદ્દેશક છટ્ટો : આ ઉદ્દેશકમાં જે કોઈ અગીતાર્થ સાધુ-સાધ્વી પોતાના સગાને ઘેર ગોચરી આદિએ જવા ઇચ્છે તો સ્થવિરને પૂછ્યા સિવાય જવું ન કલ્પે. સ્થવિર આજ્ઞા આપે તો કલ્પે અને આજ્ઞા ન આપે તો ન કલ્પે.

અલ્પસૂત્રી કે આગમના અલ્પ જ્ઞાતાને એકલા પોતાના સગાને ત્યાં જવું ન કલ્પે. બીજા બહુશ્રુત કે ઘણા આગમના જ્ઞાતાની સાથે સગાને ઘેર જવું કલ્પે. ત્યાં ગયા પછી પહેલા ભાત થયા હોય પણ દાળ થઈ ન હોય તો ભાત લેવા કલ્પે, દાળ લેવી ન કલ્પે. પહેલાં દાળ થઈ હોય પણ ભાત થયા ન હોય તો દાળ લેવી કલ્પે, બંને પહેલા ઉતરી ગયા હોય તો બંને લેવા કલ્પે છે.

આ રીતે અગીતાર્થ સાધુએ ગીતાર્થની નિશ્રા વિના રહેવું કલ્પતું નથી વગેરે વિષય આ ઉદ્દેશકથી વાંચી હૃદયગત કરી તમારી પ્રતિમા પવિત્ર રાખજો.

ઉદ્દેશક સાતમો : આ ઉદ્દેશકમાં સાધુ જીવનના અનેક મહત્વના વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે. જે સાધુ-સાધ્વીઓ સમાન સમાચારીવાળા છે. ત્યાં સાધુને પૂછ્યા સિવાય સાધ્વીએ ખંડિત, શબલ-ભેદાચેલ કે સંકલિષ્ટ આચારવાળા કોઈ અન્ય ગણના સાધ્વીને તેના પાપ સ્થાનકની આલોચના, પ્રતિક્રમણ, પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કર્યા સિવાય તેઓને શાતા પૂછવી, વાચના દેવી, એક માંડલે આહાર કરવો, સાથે રહેવું, થોડો કાલ કે કાયમ માટે કોઈ પદવી દેવી આદિ કશું કલ્પતું નથી. પણ જો તેણી આલોચના આદિ સર્વે કરે તો ગુરુની આજ્ઞા લીધા પછી તેને શાતા પૂછવી યાવત્ પદવી આપવી કે ધારવી કલ્પે. આ પ્રકારના સાધ્વીને જો સમુદાયના સાધ્વી ન ઇચ્છે તો તે ગચ્છમાં પાછું જવું. આ રીતે સાધ્વીને માટે આચાર્યાદિની નિશ્રાની અગત્યતા, મૃતદેહને પરઠવાની વિધિ વગેરે અનેક વિગત ભરીને વર્ણન છે. તે વ્યવહારથી શ્રમણની પ્રતિમા શુદ્ધ અને સ્વચ્છ રહે છે માટે જિનાજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

ઉદ્દેશક આઠમો : આ ઉદ્દેશકમાં હે સંયમી સાધકવૃંદ ! તમારા દેહ દેવાલયને જે ઘરમાં, સ્થાનકમાં રાખ્યો હોય તેના માટે તે ઘરમાંથી સુવા યોગ્ય પાટ પથરણાદિ મળી જાય, અથવા દૂરથી લેવા જવાનું હોય ત્યાંથી લાવવા માટે ગુરુજનોની આજ્ઞા લઈને લાવી શકાય છે. જે શય્યા સંથારા યોગ્ય, એક હાથે ઉપાડી શકાય તેવું હળવું લેવું અને જેને જેટલા દિવસ રાખવું હોય તે પ્રમાણે આજ્ઞા લેવી અને આજ્ઞા પૂરી થાય ત્યારે ત્યાં પહોંચાડી દેવું જોઈએ. તે ઉપરાંત પાઠીહારી ચીજ વસ્તુ કેટલા પ્રમાણમાં કોના-કોના માટે કેવી રીતે લાવવી, પાછી આપવી તેનું ગણિત બરાબર વાંચી લઈને જાણી લેવું, તે

પ્રમાણે દેહ દેવાલયની ચર્યા કેવી રીતે સ્વચ્છ રાખવી, તેની વિધિ આ ઉદ્દેશકમાં છે.

ઉદ્દેશક નવમો : આ ઉદ્દેશકમાં સંયમી શ્રમણ પ્રતિમાને સ્વચ્છ રાખવાનો સંદેશ આપ્યો છે. જે સ્થાનમાં તમે ઉતારો કરો ત્યારે કોની આજ્ઞા લેવી, કોની લઈ શકાય. આજ્ઞા જેની લીધી હોય તે વ્યક્તિને શય્યાતર કહેવાય. તેની આજ્ઞા લીધા પછી તેના ઘરના આહાર ન કલ્પે અને તેની માલિકી છૂટી ગઈ હોય અને પોતાનો આહાર બીજાને આપી દીધો હોય તેવો આહાર લેવો કલ્પે. તે શય્યાતરના ઘેર મહેમાન અથવા નોકર-ચાકર, સેવક આદિ કોઈપણ ઘરમાં કે બહાર જમતા હોય તેમને માટે બનાવેલો આહાર જમતા વધે અને તે નોકર વગેરેને શય્યાતર આપી જ દે, પોતાની માલિકી છોડી દે, નોકરાદિની માલિકીનો આહાર થઈ જાય અને તે આહાર સાધકને વહોરાવે તો લેવો કલ્પે છે. આ રીતે નિર્દોષ આહારાદિ વિષયક વિધિ વિધાન પ્રસ્તુત આ ઉદ્દેશમાં છે. જિનાજ્ઞા પ્રમાણે વિશુદ્ધ પ્રતિમાના ઉદરમાં વિશુદ્ધ આહાર ભરવામાં આવે તો તે પવિત્ર રહે છે નહીં તો પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગીદાર થાય છે. શ્રમણ પ્રતિમાને શુદ્ધ રાખવા શુદ્ધ આહારાદિની ગવેષણા જરૂર કરજો અને તમારા દેહ દેવાલયને શુદ્ધ રાખવાની મારી ખાસ ભલામણ છે. તેમાંથી વિશેષ તપશ્ચર્યાદિની વિગત પણ જાણી લેવી.

ઉદ્દેશક દસમો : સાધક વર્ગે તપશ્ચર્યાદિ વગેરે કેમ કરાય ? જવ મધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા અને વજ્ર મધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા વગેરે તપ કેવી રીતે કરવો તેની વિગત, તપ કરવા સમયે દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચ સંબંધી ઉપસર્ગ પરિષદ આવે ત્યારે કેવી સહનશીલતા કેળવવી તથા વિવિધ અભિગ્રહો ધારણ કરવા વિષયક વિધિ દર્શાવી છે. તે ઉપરાંત પાંચ વ્યવહાર દર્શાવ્યા છે. આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા, જીત. જ્યાં આગમ વ્યવહારી એટલે કેવળી કે પૂર્વધર હોય ત્યાં આગમ વ્યવહાર સ્થાપવો. જ્યાં આગમ વ્યવહારી ન હોય ત્યાં સૂત્ર વ્યવહાર સ્થાપવો. જ્યાં સૂત્રના જ્ઞાતા પણ ન હોય ત્યાં આજ્ઞા વ્યવહાર સ્થાપવો, જ્યાં આજ્ઞા વ્યવહારી ન હોય ત્યાં ધારણા વ્યવહાર સ્થાપવો, જ્યાં ધારણા વ્યવહારી ન હોય ત્યાં જીત એટલે પરંપરાથી આવતો ધર્મ વ્યવહાર સ્થાપવો. આ પાંચ વ્યવહારથી સાધુચર્યાની સમાચારી ચાલે છે.

કેટલા વર્ષની પ્રવ્રજ્યા પર્યાય હોય, તેમ તેની બુદ્ધિ પ્રમાણે ક્યા આગમનું જ્ઞાન ભણાવવું. તેનો ક્રમ બતાવ્યો છે. આ રીતે આ ઉદ્દેશકમાં સ્થવિર ભગવંતોએ દેહ દેવાલયની જંગમ શ્રમણ પ્રતિમાને વ્યવસ્થિત રાખવાનું જ્ઞાન આ સૂત્રમાં આપ્યું છે.

અંતમાં નિર્ગ્રંથ પ્રવચનક્રુમારે ફરમાવ્યું છે કે— આ બાવીસ શિલ્પીઓએ

દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રના આધારે મારા કહેવા પ્રમાણે તમારા સંયમ દેહની દસ અવસ્થા બદલાવી નરરત્નને શ્રમણરત્નની પ્રતિમા બનાવી ગુપ્તિના ગભારામાં તમને પ્રતિષ્ઠિત કરી જાગૃત દેવ કર્યા છે. ત્યારપછી બૃહત્કલ્પમાંથી લાવીને દેહની પૂજા કરીને પૂજનીક બનાવ્યા છે. હવે તમે નિર્ગ્રંથ મહર્ષિ શ્રમણ વર્ગ તરીકે અને ઉપાસક પ્રતિમાથી શ્રમણોપાસક વર્ગ તરીકે પૂજનીય થઈ પંકાઓ છો. આ અવસ્થાનું પાલન, પોષણ વ્યવહાર સૂત્રના આધારે કેમ કરવું તેની સંક્ષિપ્ત માહિતી આપી દીધી છે. આ ચારિત્રનું ઘડતર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને પૂર્ણ કે અપૂર્ણ રાખવું તે તમારી સ્વાધીનતા છે. રોજ રોજ પ્રજ્ઞાલન કરશો તો સિદ્ધાલયમાં જવા યોગ્ય બનતા રહેશો અને નહીં તો પ્રાયશ્ચિત્ત લીધા વિના શુદ્ધ નહિ થાઓ તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વિરાધના કરી વિરાધક બની રહેશો એમ કહીને વિદાય લીધી.

બાવીસ શિલ્પીઓ સાધક વર્ગની સેવા કરવા સદાયે સાથે જ રહ્યા, તેથી તે સાધક વર્ગની શ્રમણ પ્રતિમા શુદ્ધ, બુદ્ધ થઈ સિદ્ધ થવા ઉત્સુક રહેવા લાગી. નિરતિચાર સામાયિક ચારિત્ર પાળતા શુદ્ધિ કરતાં યથાખ્યાત ચારિત્રથી કેવળજ્ઞાન પામી કેવળી તરીકે પંદર કર્મભૂમિના વિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરી રહ્યા છે. કોઈ હજુ આચાર્ય-ઉપાધ્યાય સાધુ ભગવંતની રૂપે પંદર કર્મભૂમિનાં ક્ષેત્રમાં વિચરે છે.

આ ત્રણ છેદ સૂત્રો પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેતાં લેતાં ચારિત્રને શુદ્ધ કરી રહ્યા છે. એવા અઢીદ્વીપની અંદર નરરત્ન શ્રમણ શ્રમણીની પ્રતિમારૂપે સમિતિ ગુપ્તિના અષ્ટ પ્રવચન માતાની ગોદમાં ત્રિરત્ને ઝુલી રહ્યા છે. તેઓ બે હજાર કોડ, નવ હજાર કોડ સાધુના રૂપમાં બિરાજી રહ્યા છે. આવી સુંદર શિલ્પ શાળામાં અમારી સાધક મંડળી ધર્મરથમાં બેસીને ગઈ હતી. પ્રવચન કુમારના પ્રવચન સાંભળી બાવીસ શિલ્પીની ધર્મ કળા જાણી અને શ્રમણ પ્રતિમા જોઈ અમે ધન્ય ધન્ય બની ગયા અને વિદેહ ક્ષેત્રમાં રહેલા સીમંધર સ્વામી આદિ વીસ વિહરમાન તથા સિદ્ધ થતાં અનેક કેવળી ભગવંતોને અમે ભાવ વંદન કરી નમી પડ્યા અને એક સાથે અમો સહુ ડોલી ઊઠ્યા, બોલી ઊઠ્યા—

**‘મહાવિદેહ રૂડું નામ છે, સુંદર એવું ધામ છે, જ્યાં સીમંધર સ્વામી છે
ચાલો પ્રભુજીને વંદના કરીએ આયાહીણં પયાહીણં કરો વંદામિ નમંસ્સામિ
બોલો સકકારેમિ સમ્માણેમિ કલ્લાણં... મંગલં દેવયં ચેઈયં પજજુવાસ્સામિ....’(૧)**

સમોવસરણ જેનું ભવ્ય છે, દેશના જેની દિવ્ય છે,
મુખડું જેનું સૌમ્ય છે ચાલો પ્રભુજીને વંદના કરીએ...પજજૂવાસ્સામી
એક અબજ જેના સાધુ છે, એક અબજ જેના સાધ્વી છે,
દસ લાખ જેના કેવલી છે, ચાલો સહુને વંદના કરીએ...

આ રીતે પર્યુપાસના કરીને નિર્ણય કર્યો કે ભરત ક્ષેત્રનાં માનવીઓ પ્રભુની સાક્ષીએ પાપને એકત્રિત નહીં કરતા રોજ આલોચનાદિ તપ દ્વારા પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવું તેવો નિયમ ધારણ કરીને અમારા મનોરથ સારથિનાં ધર્મરથમાં બેસી પાછા ફર્યા અને અમે સહુ અમારામાં સમાય ગયા.

પ્રિય પાઠકવૃંદ ! મારા સંપાદકીયની રીતથી આપ સહુ પરિચિત છો એટલે વિશેષ સમજાવવાની કોશિષ કરતી નથી. છેદ સૂત્ર આપણું એક ચારિત્ર સાંધતુ શિલ્પ છે. તેનું વાંચન, મનન કરીને, તેને કંઠસ્થ રાખીને આપણે આપણું ચારિત્ર શુદ્ધ રાખશું તો આ પંચમ આરામાં પણ પાંચમી ગતિને લાયક જરૂર બનશું. અસ્તુ..

આ સૂત્ર બહાર પાડવામાં કોઈ મહાત્મા પુરુષની અશ્વત્થાના થઈ હોય તો મન વચન કાયાથી ક્ષમા માંગુ છું. અમારો સંકલ્પ હતો કે બત્રીસ આગમ બહાર પાડવા. તે માટે ગુરુવર્યોની આજ્ઞા અને આશીર્વાદથી અમે પુરુષાર્થ કરી શક્યા છીએ. આપની શુભેચ્છાઓએ અમને પૂર્ણતાને સ્થાને પહોંચાડ્યા છે. તે માટે તમારા બધાનો આભાર માનું છું તથા સર્વનું શ્રેય થાઓ...મંગલ થાઓ...ઓમ શાંતિ...!!

આભાર : ધન્યવાદ : સાધુવાદ :-

પ્રસ્તુત આગમના રહસ્યોને ખુલ્લા કરતો અણમોલ દિવ્ય અભિગમ પ્રેષિત કરનાર, મહાઉપકારી ગોંડલ ગરુડ શિરોમણિ, પરમ દાર્શનિક, અમારા આગમ કાર્યને પ્રોત્સાહિત કરી આશીર્વાદની વર્ષા વરસાવનારા ગુરુદેવ પૂ. શ્રી જયંતીલાલજી મ.સા.નો અનન્ય ભાવે આભાર માનું છું અને શતકોટી સાદર ભાવે પ્રણિપાત, નમસ્કાર કરું છું. શ્રદ્ધેય, પ્રેરક, માર્ગદર્શક જેમના પસાચે પૂ. ત્રિલોક મુનિ મ.સા.નો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે, તેવા વાણીભૂષણ પૂ. ગિરીશ ગુરુદેવનો સહૃદયતાપૂર્વક આભાર માની વંદન કરું છું. ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીના સંપાદન સહયોગી આગમ મનીષી પૂ. ત્રિલોકમુનિવર્યને શતકોટી વંદના પાઠવું છું.

મુનિ પુંગવોના ચરણાનુગામી, પ્રારંભેલા કાર્યને પૂર્ણતાના પગથારે

પહોંચાડનારા, આગમ ગુજરાતી સંસ્કરણના ઉદ્ભવિકા, ઉત્સાહધરા, નિપુણા, કાર્યનિષ્ઠાવાન, ઉગ્ર તપસ્વિની મમ ભગિની તેમજ સુશિષ્યા સ્વ. સાધ્વી શ્રી ઉષાને સ્મરણ સાથે ધન્યવાદ અર્પું છું.

આ ત્રણ છેદ સૂત્રોનાં અનુવાદિકા અમારા સુશિષ્યા બા. બ્ર. ડૉ. ડોલરબાઈ મ. છે. તેઓએ સુચારુ પુરુષાર્થ કર્યો છે. અત્યારે વડીલ મહાસતીજી મમ ગુરુભાગીની પૂજ્યવરની સેવા શુશ્રૂષા કરતા તેઓના સાંનિધ્યમાં છે. તેઓનું નામ જ છે ડોલર, કહેવાય છે કે જે બગીચામાં ડોલરનો છોડ વાવ્યો હોય તે બગીચો રોજ મહેક્યા કરે છે. એમ અમારા સુશિષ્યા ગુરુકુળમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધિ દ્વારા છેદ સૂત્રના લખાણ પ્રમાણે ચારિત્રના બાગમાં મહેક્યા કરે. ચારિત્ર શુદ્ધિ કરતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો ત્રિવેણી સંગમ કરી પવિત્ર બનતા રહે તેવી શુભેચ્છા પાઠવું છું.

આગમ અવગાહન કાર્યમાં સહયોગી સાધ્વીરત્ના પુષ્પાબાઈ મ., પ્રભાબાઈ મ. એવં ધીરમતી બાઈ મ., હસુમતી બાઈ મ., વીરમતી બાઈ મ. સહિત સેવારત રેણુકાબાઈ મ. આદિ દરેક ગુરુકુલવાસી સાધ્વીવૃંદને અનેકશઃ ધન્યવાદ આપું છું.

સતત પ્રયત્નશીલ, અનેક આગમોનું અવગાહન કરીને અનુવાદની કાયાપલટ કરી, આગમને સરલ, સુમધુર, સંમાર્જિત કરનાર, શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ અને વિવેચનનું સંતુલન જાળવી રાખનાર, ભગીરથ કાર્યના યશસ્વી સહસંપાદિકા મમ શિષ્યા-પ્રશિષ્યા સાધ્વીરત્ના ડૉ. સાધ્વીશ્રી આરતી એવં સાધ્વીશ્રી સુબોધિકાને અભિનંદન સહિત સાદર ધન્યવાદ આપું છું.

આગમ નિષ્ઠાથી સેવા આપનાર શ્રમણોપાસક મુકુંદભાઈ પારેખ, મણિભાઈ શાહ એવં કુમારી ભાનુબહેન પારેખને તેમજ ધોમ તાપમાં આવીને અમારા સંપાદકીય લખાણમાં યોગ જોડી, તન્મય બની, મોતીસમા અક્ષરે આલેખન કરનાર યોજાબહેન મહેતાને અનેકશઃ ધન્યવાદ આપું છું.

પરમાગમ પ્રત્યે અવિહડ ભક્તિભાવ રાખનાર ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશનના માનદ્ સભ્ય ભામાશા શ્રીયુત રમણિકભાઈ તથા આગમ પ્રકાશન કરવાના અડગ ભેખધારી, દઢ સંકલ્પી, તપસ્વિની માતા વિજયાબહેન તથા ભક્તિસભર હૃદયી પિતા માણેકચંદભાઈ શેઠના સુપુત્ર, નરબંકા, રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘના પ્રમુખ શ્રુતસેવાસંનિષ્ઠ શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ તથા કાર્યાન્વિત શ્રી સર્વ સભ્યગણ; ધીરુભાઈ,

વિનુભાઈ આદિ કાર્યકર્તાઓ; મુદ્રણ કરનાર નેહલભાઈ, તેમના પિતાશ્રી હસમુખભાઈ તથા સહયોગી સર્વ કાર્યકરો, આગમના શ્રુતાધાર બનનારને અને અન્ય દાનદાતા મહાનુભાવોને અભિનંદન સાથે સાધુવાદ આપું છું.

આગમના અનુવાદ, સંશોધન, સંપાદનમાં ઉપયોગી થયેલા પૂર્વ પ્રકાશિત આગમોના પ્રકાશકોને સાધુવાદ. આગમ અવગાહન કરવામાં ઉપયોગની શૂન્યતાથી કંઈક શબ્દો, અક્ષરો, પાઠમાં અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય, વીતરાગ વાણી વિરુદ્ધ લખાયું, વંચાયું હોય તો ત્રિવિધે-ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડં.

પ્રિય પાઠકો ! તમો આગમ વાંચો ત્યારે કંઈક અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય તે ખ્યાલ આવે તો તેની નોંધ કરી અમને મોકલવા પ્રયત્ન કરશો. નમામિ સર્વ જિજ્ઞાસુ-
ખમામિ સર્વ જીવાણં ।

“ગોંડલ ગચ્છનાં મહામના હિર-વેલ-માન-દેવ-ઉજમ-મોતી ગુરુણીને વંદના અમારા,
દઢતા, વિવેક, બ્રહ્મ નિષ્ઠતા દક્ષતા ઉજ્જવળતા આદિ ગુણોના હતા અખૂટ ભંડારા,
પરમ તારક ફૂલ-આમ્ર-અમૃત-પ્રભા છબલ ગુરુણીમૈયા હતા શાસન ના સિતારા
ચંપા-જય-વિમલ ગુરુણી વૃંદના આગમ સમાપને લીલમ ઝીલે આશીર્વાદ તમારા.

પરમ પૂ. સૌમ્યમૂર્તિ અંબાબાઈ મ.સ.ના
સુશિષ્યા – આર્યા લીલમ.

સંપાદન અનુભવ

ડો. સાધ્વી આરતી તથા સાધ્વી સુબોધિકા

વીતરાગ દશાને પ્રાપ્ત કરીને સ્વરૂપમાં અખંડ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી, તે સાધકનું અંતિમ લક્ષ્ય છે. તે લક્ષ્ય સિદ્ધિ માટે પુરુષાર્થ કરતો સાધક પૂર્વકૃત કર્મના ઉદય ભાવને આધીન થઈને કેટલીય વાર ભૂલો કરે, પાપદોષનું સેવન કરે, કેટલીય વાર ચડે અને પડે, ક્યારેક હતાશ અને નિરાશ થઈ જાય, ત્યારે આચાર્ય તેને છેદ સૂત્રના માધ્યમથી સાંત્વન આપે છે. હે સાધક ! તે ગમે તે દોષનું સેવન કર્યું હોય, તેનો કોઈ વાંધો નહીં. વર્તમાને જો તારી આત્મ વિશુદ્ધિની તીવ્રતમ તમત્રા હોય, તો તેનો માર્ગ ચોક્કસ ઉપલબ્ધ છે. જિનશાસનમાં પાપી વ્યક્તિને પવિત્ર બનાવવાનો અનુપમ માર્ગ છે, તે માર્ગ છે પ્રાયશ્ચિત્ત અને તે પ્રાયશ્ચિત્તનો માર્ગ છેદ સૂત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે.

શિષ્યોની સમગ્ર સાધના ગુરુના સાંનિધ્યમાં અને ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક જ થાય છે, તેથી શિષ્યના દોષ સેવન માટે પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રદાનનો અધિકાર સંપૂર્ણપણે ગુરુનો જ હોય છે. ક્યા દોષનું ક્યું અને કેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું, તે વિષયમાં શિષ્યના તર્ક-વિર્ક નિરર્થક છે. કેવળ સરળભાવે યથાતથ્ય આલોચના કરવી, તે જ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે. પ્રાયશ્ચિત્તનો સર્વ અધિકાર એક માત્ર આચાર્યનો કે ગુરુનો જ હોય છે, તેથી એક દષ્ટિકોણથી પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રધાન શાસ્ત્રોનું સંપાદન કરવું, તે અમારા વિષય બહારની વસ્તુ છે. તેમ છતાં ગુર્વાજ્ઞાએ જે જવાબદારી વહન કરવાની હતી. તે કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો. પૂર્વ પ્રકાશિત નિર્યુક્તિ, ટીકા તેમજ વિવેચનોનું વાંચન કર્યું.

સાધક જીવનની આચાર શુદ્ધિમાં સહાયક શાસ્ત્રોનું સરળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશન થાય, તો જ સર્વ કોટિના સાધકો સમાચારીની પ્રત્યેક ક્રિયાનું મહત્ત્વ સમજે અને તેનું પાલન ન કરવાથી પ્રાપ્ત થતાં પ્રાયશ્ચિત્તના વિષયને જાણીને સમાચારીનું અપ્રમત્તપણે પાલન કરી શકે, તે દષ્ટિકોણથી શાસ્ત્રનું સંપાદન કર્યું છે.

વર્તમાને શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં આઠમી દશા ‘પર્યુષણ કલ્પ’માં ભગવાન મહાવીર સ્વામીના જન્મ આદિ પાંચ વિશિષ્ટ પ્રસંગોના નક્ષત્રોનું વર્ણન જ ઉપલબ્ધ થાય છે. નિર્યુક્તિમાં આ દશામાં પર્યુષણ કલ્પની સ્પષ્ટતા સાથે સાધુ સમાચારીનું વિસ્તૃત વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં નિર્યુક્તિના આધારે સમાચારીનો સંક્ષિપ્ત સાર વિવેચનમાં આપ્યો છે.

દશાશ્રુતસ્કંધની દરેક દશામાં પ્રારંભમાં તે દશાના વિષયની પૃચ્છા સંબંધી

પ્રશ્ન કયરે ખલુ... વાક્યાંશથી છે. ત્યારપછી તે ઉત્તર હમે ખલુ... વાક્યાંશથી છે. તેમાં તંજહા... પછી તે તે દશાના વિષયગત બોલના નામ આપ્યા છે, પરંતુ છટ્ટી દશાના પ્રથમ સૂત્રમાં તંજહા... પછી અક્રિયાવાદી, ક્રિયાવાદી આદિ સંબંધિત વિસ્તૃત પાઠ છે. તે પાઠ અપ્રાસંગિક, અનુપયોગી અને લિપિકાળમાં પરિવર્તિત થયેલો જણાતાં તે પાઠને અને તેના ભાવાર્થને કૌંસમાં ઈટાલી ટાઈપમાં મૂક્યો છે અને તે પ્રસંગાનુસાર અગિયાર પ્રતિમાનો નામ સૂચક પાઠ શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રના પાઠ અનુસાર કૌંસમાં રાખ્યો છે.

વ્યવહાર સૂત્રના છટ્ટો ઉદ્દેશક, સૂત્ર-૫માં એગવગડા આદિ વિશેષણો સાધુને રહેવાના સ્થાન-ઉપાશ્રયની સંબંધિત છે. ભાષ્યકારે પણ તે પ્રમાણે જ વિવેચન કર્યું છે પરંતુ મૂળપાઠમાં એગવગડા... વગેરે વિશેષણો સાથે વિષય રૂપ (વિશેષ્ય) ઉવસ્સય શબ્દ લિપિદોષથી છૂટી ગયો હોય તેમ જણાતા પ્રસ્તુતમાં ઉવસ્સય શબ્દને કૌંસમાં રાખ્યો છે.

વ્યવહાર સૂત્ર, ઉદ્દેશક-૪, સૂત્ર-૧૯ અભિણિચારિયં ‘ અભિનિચારિકાગમન’નો અર્થ કેટલાક આચાર્યોએ ‘વ્રજિકાગમન’ કર્યો છે, પ્રસ્તુતમાં અભિણિચારિયં શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ અનુસાર અર્થ કરીને વ્રજિકાગમનને ઉદાહરણ રૂપે સમજાવ્યું છે.

આ રીતે ત્રણે છેદ સૂત્રોના ભાવાર્થ અને સરળ વિવેચન દ્વારા સાધુ જીવનની મર્યાદા તથા મર્યાદા ભંગના પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાનને સ્પષ્ટ કર્યું છે.

સંપાદન કાર્યની સફળતાની સોનેરી ક્ષણે અનંત ઉપકારી તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા., પ્રધાન સંપાદિકા, સંયમ સંનિષ્ઠા, ગુરુણીમૈયા ભાવયોગિની પૂ. લીલમબાઈ મ., અમારા મૂક સહયોગી, ઉપકારી ગુરુણીમૈયા પૂ. વીરમતિબાઈ મ. તથા સહવર્તી પૂ. બિંદુબાઈ મ. આદિ ગુરુકુલવાસી સર્વ સતિવૃંદના સદ્ભાવના પૂર્વકના સથવારાનો તથા જન્મદાત્રી માતા-પિતાના સંસ્કાર ઋણનો સ્વીકાર કરીને વિરામ પામીએ છીએ.

સદા ઋણી માત-તાત ચંપાબેન-શામળજીભાઈ !	સદા ઋણી માત-તાત લલિતાબેન-પોપટભાઈ !
કર્યું તમે સંસ્કારોનું સિંચન,	કર્યું તમે સંસ્કારોનું સિંચન,
અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !	અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !
આપ્યું અણમોલું સંયમ જીવન	આપ્યું અણમોલું સંયમ જીવન
શરણુ ગ્રહું પૂ. મુક્ત-લીલમ ગુરુણીશ્રી !	શરણુ ગ્રહું પૂ. મુક્ત-લીલમ-વીર ગુરુણીશ્રી !
ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન	ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન
દેવગુરુધર્મની મળે એવી કૃપા	દેવગુરુધર્મની મળે એવી કૃપા
શ્રુત આરતીએ પામું આત્મદર્શન.	શ્રુત સુબોધે કરું કષાયોનું શમન.

અનુવાદિકાની કલમે

- સાધ્વી શ્રી ડોલરબાઈ મ.

ચાર પ્રકારના અનુયોગમાંથી ચરણકરણાનુયોગની પ્રધાનતા ધરાવતા શાસ્ત્રોમાં સાધકના આચાર-વિચારની શુદ્ધિ માટેના વિસ્તૃત વર્ણનો છે. સાધક દૈન્ય સંકલ્પપૂર્વક આચારશુદ્ધિના લક્ષે વ્રત-નિયમોનો સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ ન થાય, મોહનીયકર્મનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી પૂર્વકૃત કર્મના ઉદયે અથવા ક્યારેક વર્તમાનના મંદ પુરુષાર્થે સાધક સ્વીકૃત વ્રતોનું પૂર્ણપણે પાલન કરી શકતો નથી. તે અનેક વાર સ્મરના પામે છે, જાણતાં કે અજાણતાં પાપ-દોષનું સેવન કરે છે અને તેના વ્રત ખંડિત થઈ જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં પતિત થયેલા સાધકને પુનઃ ઉપર ઉઠાવી લેવો, ખંડિત થયેલા વ્રતને પુનઃ અખંડ બનાવવા, તેની સાધનાને પૂર્ણતા સુધી પહોંચાડવી, તે કાર્ય અત્યંત જરૂરી છે. પૂર્વાચાર્યોએ અત્યંત કરુણાભાવે સાધનાની ખૂટતી કડીરૂપ ચાર છેદ સૂત્રોની રચના કરી છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર, બૃહત્કલ્પ સૂત્ર, વ્યવહાર સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્ર. તેમાં પ્રથમ ત્રણ છેદ સૂત્રોનો સમાવેશ પ્રસ્તુત આગમમાં થયો છે.

છેદ સૂત્ર :- ‘છેદ’ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ ‘કાપવું, છેદન કરવું’ થાય છે. ધર્મ સંબંધી છેદનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

વજ્જાણુટ્ટાણેણં જેણ ન બાહિજ્જણે તયે ણિયયા ।
સંભવઈ ય પરિસુદ્ધં સો પુણ ધમ્મમ્મિ છેડત્તિ ॥

જે બાહ્ય ક્રિયાથી ધર્મમાં બાધા થતી ન હોય અને જેનાથી નિર્મળતાની વૃદ્ધિ થતી હોય, તે ક્રિયાને છેદ કહે છે.

કેટલાક આચાર્યના મતાનુસાર પાંચ ચારિત્રમાં પ્રથમ સામાયિક ચારિત્ર છે. તે અલ્પકાલીન છે. બીજું છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર જીવન પર્યંતનું છે, તેમાં દોષ લાગવાની અધિકતમ સંભાવના છે, તેથી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની શુદ્ધિ માટેના ઉપાયો પ્રદર્શિત કરતા આગમોને છેદ સૂત્ર કહે છે, કહ્યું છે કે—

જમ્હા તુ હોતિ સોધી છેદ સુયત્થેણ ખલિતચરણસ્સ ।
તમ્હા છેય સુયત્થો બલવં મોત્તુણં પુવ્વગતં ॥ વ્યવહાર ભાષ્ય, ગાથા

કોઈપણ નિમિત્તથી ચારિત્રમાં સ્ખલના થઈ હોય, તો તેની શુદ્ધિ છેદસૂત્રોના આધારે જ થાય છે, તેથી પૂર્વગત સૂત્રોને છોડીને શેષ સૂત્રમાં અર્થની દૃષ્ટિએ છેદ સૂત્ર બલવત્તર અને મહત્વપૂર્ણ છે.

છેદની પ્રક્રિયા સાધકની શુદ્ધિ માટે છે. જેમ શરીરના હાથ-પગ આદિ કોઈ એક વિભાગમાં સડો થયો હોય, તે અંગની શુદ્ધિ માટે મલમ વગેરે લગાડવા છતાં શુદ્ધિ થતી ન હોય, સડો ધીરે ધીરે આખા શરીરમાં ફેલાવાની શક્યતા હોય, ત્યારે ડોક્ટરો તે દર્દીને બચાવી લેવા માટે ઓપરેશન દ્વારા શરીરના સડી ગયેલા ભાગનું છેદન કરી નાંખે છે. દર્દી પણ શરીરના એક ભાગના છેદનને સ્વીકારીને જીવન બચાવી લે છે. તેમ સાધકની સાધનામાં અતિચારોના, પાપ દોષના સેવનથી સડો થતો હોય, આલોચના આદિથી તેની શુદ્ધિ થઈ શકે તેમ ન હોય, વધતું જતું તે દોષ સેવન સમગ્ર સાધનાનો નાશ કરે તેમ હોય, ત્યારે આચાર્ય આદિ સાધકના સાધના માર્ગને સુરક્ષિત રાખવા માટે દોષ સેવનના દંડરૂપે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેની શુદ્ધિ કરે છે.

દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાં સાતમું છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તેમાં અમુક દિવસની દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરીને સાધકની શુદ્ધિ કરાય છે. છેદ સૂત્રોમાં સંયમી જીવનની વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં થતાં દોષ સેવન તથા તેની શુદ્ધિ માટેના ઉપાય રૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન છે. સંક્ષેપમાં શ્રી દશવૈકલિક સૂત્ર, શ્રી આચારાંગ સૂત્ર આદિ આગમો સાધુ જીવનના આચારનું પ્રતિપાદન કરે છે, તો છેદ સૂત્રો ચારિત્ર શુદ્ધિના ઉપાયોનું દર્શન કરાવે છે.

નિશીથ ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે છેદ સૂત્રોના આધારે જ ચારિત્રની શુદ્ધિ થતી હોવાથી તે **છેયં-છેક** અર્થાત્ ઉત્તમ સૂત્ર છે.

છેદ સૂત્ર રચના :- દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રની નિર્યુક્તિના મંતવ્ય અનુસાર આ ત્રણે છેદ સૂત્રો યૌદ્ધપૂર્વી શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી દ્વારા નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમાંથી નિર્યુદ્ધ થયેલા છે.

વંદામિ ભદ્રબાહું, પાઈજં ચરિય સયલસુયણાણિ ।

સો સુત્તસ્સ કારગમિસં (જં) દસાસુ કપ્પે વવહારે ॥ દશાશ્રુત.નિર્યુક્તિ

આ રીતે સમસ્ત આગમોના ભાવોનો અર્થરૂપે તીર્થકરોએ ઉપદેશ આપ્યો છે. ગણધરોએ તેને સૂત્ર રૂપે ગૂંથ્યા છે અને કાલક્રમે અનેક પૂર્વાચાર્યો તે તે ભાવોમાંથી કોઈ ચોક્કસ વિષયને સંક્ષિપ્ત રૂપ આપી શાસ્ત્ર રૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. સંક્ષેપમાં શાસ્ત્રના સર્વ ભાવો મૂલતઃ તીર્થકર કથિત છે, તેથી તે પરમ શ્રદ્ધેય, આદરણીય અને આચરણીય છે.

છેદ સૂત્રોનો વર્ણ્ય વિષય :- સામાન્ય રીતે છેદ સૂત્રોના વિષયને ચાર વિભાગમાં વિભાજિત કરી શકાય છે. (૧) ઉત્સર્ગ માર્ગ (૨) અપવાદ માર્ગ (૩) દોષ સેવન (૪) પ્રાયશ્ચિત્ત.

ઉત્સર્ગ માર્ગ :- જે નિયમોનું પાલન કરવું પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વીને અનિવાર્ય હોય, તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. જેમ કે પંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું તે સર્વ સાધુ-સાધ્વીઓ માટે સામાન્ય નિયમ છે. સાધુ-સાધ્વીને ત્રણ પ્રકારના વસ્ત્રો કલ્પે છે. ચામડાંનાં વસ્ત્રો કલ્પતા નથી. આ સામાન્ય નિયમ છે, તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. તે નિયમોનું પ્રામાણિકતાથી પાલન કરનાર સાધુ પ્રશંસનીય અને આદરણીય બને છે. ઉત્સર્ગ માર્ગને સામાન્ય આચાર વિધિ કહે છે.

અપવાદ માર્ગ :- વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં સામાન્ય આચાર વિધિના પાલનમાં જે છૂટ અપાય, તે અપવાદ માર્ગ છે, તેને વિશેષ વિધિ પણ કહે છે. જેમ કે— સાધુને ચામડાંના વસ્ત્ર કલ્પનીય નથી, તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે પરંતુ રોગ આદિ વિશેષ પરિસ્થિતિમાં સાધુ ચર્મખંડનો ઉપયોગ વિવેકપૂર્વક કરી શકે છે. આ અપવાદ માર્ગ-વિશેષ વિધિ છે. તેના બે પ્રકાર છે— (૧) નિર્દોષ અપવાદ અને (૨) સદોષ અપવાદ. ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનમાં જે છૂટ-આગાર રખાય, તે નિર્દોષ અપવાદ છે, જેમ કે— સાધુએ ગૃહસ્થને ત્યાં બેસવું નહીં, તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે, પરંતુ વૃદ્ધ, ગ્લાન કે તપસ્વી સાધુને અત્યંત જરૂરી હોય, તો તે થોડીવાર બેસી શકે છે, આ નિર્દોષ અપવાદ છે. નિર્દોષ અપવાદ સેવનનું પ્રાયશ્ચિત્ત હોતું નથી, પરંતુ સાધુ વિવેકપૂર્વક અત્યંત જરૂર હોય ત્યારે જ તેનો ઉપયોગ કરે છે.

જે ક્રિયા અનિવાર્ય પરિસ્થિતિમાં ઈચ્છા ન હોવા છતાં કરવી પડે છે; જે ક્રિયામાં હિંસાદિ દોષનું સેવન કરવું પડે છે; તે સદોષ અપવાદ છે; જેમ કે— સાધુએ જલમાર્ગે વિહાર ન કરવો, તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે પરંતુ અનિવાર્ય પરિસ્થિતિમાં નદી પાર કરવી પડે, તો તે મહિનામાં બે વાર કરી શકે છે. આ સદોષ અપવાદ છે. સદોષ અપવાદના સેવન પછી તુરંત પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરીને સાધક શુદ્ધિ કરે છે.

(૩) દોષ સેવન :- ઉત્સર્ગ કે અપવાદ માર્ગનું, સંયમ સમાચારીનું ઉલ્લંઘન કરવું, વ્રત ભંગ કરવો, તે દોષ-સેવન છે.

(૪) પ્રાયશ્ચિત્ત :- દોષ વિશુદ્ધિ માટેની પ્રક્રિયાને પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. કયા દોષની શુદ્ધિ માટે કયું અને કેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું, તેનું વિસ્તૃત વર્ણન છેદ સૂત્રોમાં છે. પ્રાયશ્ચિત્તના દસ ભેદનું વિસ્તૃત વિવેચન શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના દશામા સ્થાનમાં છે.

ત્રણ પ્રકારના કલ્પ :- સંયમી જીવનના કલ્પ, નિયમો(મર્યાદા)ના ત્રણ પ્રકાર છે—

(૧) વિધિ કલ્પ :- વિધેયાત્મક નિયમો, જેમ કે સાધુને શેષ કાળમાં ગ્રામાનુશ્રામ વિહાર કરવો કલ્પે છે. જે સૂત્ર પ્રયોગમાં કમ્પૈ શબ્દ પ્રયોગ હોય, તે વિધિકલ્પ છે.

(૨) નિષેધ કલ્પ :- નિષેધાત્મક નિયમો, જેમ કે— સાધુને ચાતુર્માસના વિહાર કરવો કલ્પતો નથી. જે સૂત્ર પ્રયોગમાં જો કમ્પૈ શબ્દપ્રયોગ હોય, તે નિષેધકલ્પ છે.

(૩) વિધિ-નિષેધ કલ્પ :- વિધિ-નિષેધાત્મક નિયમો, જેમ કે સાધ્વીને વિધિપૂર્વક ટુકડા કરેલા અર્થાત્ શસ્ત્ર પરિણત તાલ પ્રલંબ કલ્પે છે પરંતુ અખંડ તાલ પ્રલંબ કલ્પતા નથી. જે સૂત્ર પ્રયોગમાં કમ્પૈ, જો કમ્પૈ બંને સૂત્ર પ્રયોગ હોય, તે વિધિ-નિષેધ કલ્પ છે.

શાસ્ત્રમાં પ્રદર્શિત કેટલાક વિધિ-નિષેધો સાધુને માટે, કેટલાક સાધ્વીને માટે છે અને કેટલાક વિધિ-નિષેધો બંને માટે સમાન છે. આ રીતે છેદ સૂત્રોમાં ઉત્સર્ગ, અપવાદ, વિધિ-નિષેધ આદિ વિધાનો દ્વારા સાધુના જીવનોપયોગી સેંકડો સૂચનો છે, તેથી છેદ સૂત્રોને શ્રમણ જીવનની આચાર સંહિતા અથવા દંડ સંહિતા પણ કહી શકાય છે. ત્રણ છેદ સૂત્રોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આ પ્રમાણે છે—

(૧) શ્રી દશાશ્વતસ્કંધ સૂત્ર :- આ પ્રથમ છેદ સૂત્ર છે. છેદ સૂત્રના વર્ણ્ય વિષયને જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે છેદ સૂત્રના બે કાર્ય છે— (૧) સાધકને દોષ સેવનથી બચાવવા અને (૨) પ્રમાદવશ સેવન કરેલા દોષની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન કરવું. શ્રી દશાશ્વતસ્કંધ સૂત્રમાં સાધકને દોષથી બચવા માટેના વિષયોનું પ્રતિપાદન છે. શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં તેનું બીજું નામ ‘આચાર દશા’ પ્રાપ્ત થાય છે. સમવાયાંગ સૂત્ર તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પણ કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્રની પૂર્વે આચારદસા નામ પ્રાપ્ત છે. તેમાં સાધુના આચાર શુદ્ધિ માટેના વિષયોની મુખ્યતા છે તેથી ‘આચાર દશા’ નામ વિષયને અનુરૂપ

અને સાર્થક છે. આ સૂત્રમાં દશ અધ્યયન હોવાથી તેનું ‘દશાશ્રુતસ્કંધ’ નામ પ્રચલિત છે. શ્રી આવશ્યક સૂત્રના ચોથા શ્રમણ સૂત્રમાં તેનું દસા નામ પ્રાપ્ત થાય છે. દસાકપ્પવવહાર... – શ્રી આવશ્યક સૂત્ર.

આ સૂત્રની પ્રથમ ત્રણ દશામાં અસમાધિસ્થાન, શબલ દોષ, આશાતનાઓનું તથા અંતિમ બે દશામાં મહામોહનીય કર્મબંધ સ્થાન તથા નિદાનનું વર્ણન છે. જે સર્વ વિષયો સંપૂર્ણપણે ત્યાજ્ય છે. ચોથી દશામાં આચાર્ય-ગણિની આઠ આચાર સંપદાનું નિરૂપણ છે. જે ગીતાર્થ શ્રમણોને, આચાર્ય પદ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા ધરાવતાં શ્રમણોને અત્યંત ઉપયોગી છે અને અગીતાર્થ શ્રમણોને માટે પણ તેનું જ્ઞાન જરૂરી છે. પાંચમી દશામાં ચિત્ત સમાધિ સ્થાનનો બોધ સર્વ સાધકોને ચિત્ત સમાધિ પ્રાપ્ત કરવાનું માર્ગદર્શન આપે છે.

છટી દશામાં શ્રાવક પડિમા અને સાતમી દશામાં ભિક્ષુ પડિમાનો બોધ ક્રમશઃ શ્રાવક અને સાધુની સાધનાના ક્રમિક વિકાસને સૂચિત કરે છે. આઠમી દશાનું નામ ‘પર્યુષણા કલ્પ’ છે. નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય ગ્રંથોને જોતાં પ્રતીત થાય છે કે પૂર્વે આઠમી દશામાં કેવળ સાધુ સમાચારીનું વર્ણન હતું. તીર્થંકર ચરિત્ર તથા સ્થવિરાવલીનો વિષય તેમાં ક્યારે જોડાઈ ગયો તેના માટે કોઈ ચોક્કસ માહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી. વર્તમાને આઠમી દશામાં કેવળ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના પાંચ કલ્યાણકના નક્ષત્રોના નામનો જ ઉલ્લેખ છે. નવમી દશામાં મહામોહનીય કર્મબંધના ૩૦ બોલનું કથન છે. આઠ કર્મોમાં મોહનીય કર્મ પ્રધાન છે. તે કર્મનો સંવર કરવા તેના બંધસ્થાનથી દૂર રહેવાનું સૂચન છે. દસમી દશામાં સંયમ અને તપનું ફળ મેળવવાના વિવિધ પ્રકારના સંકલ્પ(નિદાન)નું વર્ણન છે. આ નિદાનના ફળ સ્વરૂપે સાધક યથાયોગ્ય સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિપણુ આદિ પામે છે પરંતુ તે સાધક, મોક્ષથી દૂર રહે છે, માટે તેમાં તેવા નિદાન ન કરવાનું સૂચન છે. આ રીતે દશાશ્રુતસ્કંધનો વિષય સાધુ અને શ્રાવક બંનેને ઉપયોગી અને આચરણીય છે.

બૃહત્કલ્પ :- આ સૂત્રનું પ્રાચીન નામ કપ્પસુત્તં છે, પરંતુ ‘પર્યુષણા કલ્પ’ કલ્પ સૂત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું, તેનાથી આ સૂત્રની ભિન્નતા પ્રદર્શિત કરવા કપ્પસુત્તં જ બૃહત્કલ્પ સૂત્રના નામથી ઓળખાય છે. નંદી સૂત્રમાં, આવશ્યક સૂત્રમાં આગમના નામો છે, તેમાં બૃહત્કલ્પ નામ પ્રાપ્ત થતું નથી.

કલ્પ શબ્દના અનેક અર્થ થાય છે. આચાર, મર્યાદા, રાજનીતિ મર્યાદા, ધર્મ મર્યાદા વગેરે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ‘કલ્પ’ શબ્દપ્રયોગ આચાર મર્યાદા અથવા ધર્મમર્યાદાનો સૂચક છે.

જે શાસ્ત્રમાં સાધુ જીવનની આચાર-મર્યાદાનું નિરૂપણ છે, તેને કલ્પસૂત્ર કહે છે. તેના છ ઉદ્દેશક છે. તેમાં લગભગ સેંકડો વિધિ-નિષેધ કલ્પ છે. પાંચ મહાવ્રત અને પાંચ સમિતિની શુદ્ધિ માટે વિવિધ ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. આચાર શુદ્ધિ માટે, શ્રમણ જીવનની નિર્મળતા માટે સાધુ-સાધ્વીને આ સૂત્રનું જ્ઞાન અનિવાર્ય છે.

વ્યવહાર સૂત્ર :- વ્યવહાર શબ્દનો પદ વિગ્રહ કરતાં વિ + અવ + હર = વ્યવહાર. જેના દ્વારા વિવિધ અથવા વિવાદાસ્પદ વિષયોનું અવહરણ અર્થાત્ નિરાકરણ થાય, સંશયાત્મક વિષયોનું નિર્ધારણ થાય, સમાધાન થાય, તેને વ્યવહાર કહે છે. જે શાસ્ત્રમાં તથાપ્રકારના વિષયોનું વર્ણન હોય, તેને વ્યવહાર સૂત્ર કહે છે. તેના દશ ઉદ્દેશક છે. આ સૂત્રમાં વ્યવહાર, વ્યવહારી તથા વ્યવહર્તવ્ય, આ ત્રણ વિષયોનું વર્ણન છે. (૧) **વ્યવહાર**— સાધન. આગમ વ્યવહાર, શ્રુત વ્યવહાર, આજ્ઞા વ્યવહાર, ધારણા વ્યવહાર અને જીત વ્યવહાર, આ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારનું કથન છે. (૨) **વ્યવહારી**— ગણ અથવા ગચ્છના સાધુઓના આચારની શુદ્ધિ કરાવનારા પાંચ પ્રકારના વ્યવહારથી ગચ્છનું સંચાલન કરનારા ગીતાર્થ આચાર્યાદિની યોગ્યતા તથા તેના કર્તવ્ય આદિનું વર્ણન છે. (૩) **વ્યવહર્તવ્ય**— આચાર્યાદિના આદેશ અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનાર સામાન્ય સાધુ-સાધ્વીઓ વ્યવહર્તવ્ય છે.

જેમ કુંભાર(કર્તા) દંડ ચક્ર આદિ (સાધન) દ્વારા કુંભ(કર્મ) તૈયાર થાય છે તેમ આચાર્યાદિ વ્યવહારી પુરુષ(કર્તા) પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર(સાધન) દ્વારા વ્યવહર્તવ્ય—સાધુ-સાધ્વીના આચારની શુદ્ધિ થાય છે.

આ રીતે ત્રણે છેદસૂત્રો શ્રમણ સમાચારીના બંધારણ સમ છે. તેના આધારે ગચ્છાધિપતિ આચાર્યો ગણનું સંચાલન કરે છે, શ્રમણ સંસ્કૃતિની વાસ્તવિકતા જાળવી રાખવા, સંઘીય વ્યવસ્થાનું નિયમન કરવા માટે છેદસૂત્ર મહત્વ પૂર્ણ શાસ્ત્રો છે.

વ્યાખ્યા સાહિત્ય :- આ શાસ્ત્રો વિષયની દૃષ્ટિએ ગંભીર છે, સંક્ષિપ્ત સૂત્રો દ્વારા તેનું રહસ્ય, તેનો પૂર્વાપરનો સંદર્ભ સમજવો કઠિન છે. શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી(દ્વિતીય) એ

કઠિન વિષયને સમજાવવા માટે ચારે છેદ સૂત્ર પર નિર્યુક્તિની રચના કરી છે. તે ઉપરાંત તેના પર ચૂર્ણિની રચના પણ થઈ છે. તથા બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્ર પર વિસ્તૃત ભાષ્યની રચના પણ થઈ છે. બૃહત્કલ્પ પર શ્રી સંઘદાસ ગણિએ લઘુ ભાષ્યની રચના કરી છે.

ભાષ્યકારોએ પોતાની રચનામાં સૂત્રકારનો આશય સમજાવવા માટે તેની પૃષ્ઠ ભૂમિકારૂપે સંઘીય પરંપરા તથા તે તે વિષયોને અનુરૂપ પ્રસિદ્ધ દષ્ટાંતો આદિ દ્વારા વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે. જે જૈન ઇતિહાસ અને તત્કાલીન સામાજિક પરિસ્થિતિના અધ્યયન માટે ઉપયોગી થાય છે.

શ્રી બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્ર પર આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મ.સા. કૃત સંસ્કૃત ટીકા છે. તેમાં પ્રાચીન નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણિ અને ભાષ્ય ગ્રંથોના આધારે વિષય સમજાવ્યો છે. આચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મ. સા. એ દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર પર સંસ્કૃત ટીકા લખી છે અને શ્રી અમોલક ઋષિજી મ.સા.એ સર્વ પ્રથમ હિન્દી અનુવાદ કર્યો છે. તે ઉપરાંત ઉપાધ્યાય શ્રી કનૈયાલાલજી મ.સા.એ તિણિ છેદસુત્તાણી માં ભાવાર્થ અને વિસ્તૃત હિન્દી વિવેચન આપ્યું છે. પ્રવર્તક શ્રી અમરમુનિ મ.સા. એ પૂર્વ પ્રકાશનના આધારે આ આગમને સચિત્ર પ્રકાશિત કર્યું છે.

આ રીતે પૂર્વ પ્રકાશિત આગમ સાહિત્યના આધારે પ્રસ્તુત ગ્રંથ તૈયાર થયો છે. તેમાં સૂત્ર, ભાવાર્થ અને આવશ્યકતા અનુસાર વિવેચન છે.

આભાર દર્શન :- પ્રાતઃસ્મરણીય સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. ગુરુપ્રાણ, ભક્તજનોના આતમપ્રાણની જન્મશતાબ્દી ચીરસ્મરણીય બની રહે તે માટે સરલ સુબોધ ગુજરાતી ભાષામાં આગમ પ્રકાશન કરવાની મારા વડિલ ગુરુભગિની ઉત્સાહધરા પૂ. ઉષાબાઈ મ. ની અંતર પ્રેરણા અને અમારા મુક્ત-લીલમ ગુરુણી સહિત શિષ્યા વૃંદનો અનેરો ઉત્સાહ, સમ્યક પુરુષાર્થ અને તેનાથી પણ સવિશેષ અંતરીક્ષથી સતત અને સતત અસ્ખલિત વહેતી પૂજ્યપાદ ગુરુદેવોની કૃપાધારાએ આ આગમ પ્રકાશનનું અતિ ઉત્તમોત્તમ, વિરાટ સત્કાર્ય સમાપનના આરે પહોંચ્યું છે. તેમાં ત્રણ છેદ સૂત્રોનું (દશાશ્રુત સ્કંધ, બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્ર) પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે. તે સમયે આસન્ન ઉપકારી ત્રિલોકીનાથ ચરમ તીર્થંકર પરમાત્મા મહાવીર સ્વામી, સૂત્ર સંકલન કરનાર સુધર્માસ્વામી, આગમ લિપિ બદ્ધ કરનાર દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણને અંતરમાં અવધારી

શ્રદ્ધાભાવે વંદન કરું છું.

ગોંડલ ગચ્છના આદ્ય સંસ્થાપક નિદ્રા વિજેતા ૧૦૦૮ બ્રા. બ્ર. પૂ. ડુંગરસિંહજી મ.સા., પાટાનુપાટ બિરાજિત સંપ્રદાયના નભોમંડળે ચમકતા અનસ્ત સિતારા મમશ્રદ્ધામૂર્તિ પૂજ્ય જય-માણેક-પ્રાણ-રતિ-ગુરુ દેવની અસીમ-અસીમ કૃપાએ તેમજ મમ જીવન ઉપકારી સંયમ સંસ્કારદાત્રી ગુરુણીમૈયા પૂજ્યવરા મંગલમૂર્તિ મુક્તાબાઈ સ્વામી અને ભાવયોગિની પૂ. લીલમબાઈ મ.ના અવિરત વરસતા અંતરના આશીર્વાદે ‘ત્રણ છેદ સૂત્રો’ના ભગવદ્ ભાવોને સંયમી જીવનની જાગૃતિના લક્ષે, સ્વના સ્વાધ્યાયના સહારે અનુવાદ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ સમયે સૌ ઉપકારીવૃંદ પ્રત્યે અંતરથી કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રગટ કરું છું.

વર્તમાન બિરાજિત ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણિ પરમદાર્શનિક પૂ. જયંતિલાલજી મ.સા. જેઓએ આગમના રહસ્યો સભર અભિગમ મોકલી અનન્ય ઉપકાર કર્યો છે. વાણીભૂષણ પૂ. ગિરીશમુનિ મ.સા., આગમ દિવાકર જનકમુનિ મ.સા., નવકાર મંત્ર આરાધક પૂ. જગદીશમુનિ મ.સા., ધ્યાનયોગી પૂ. હસમુખમુનિ મ.સા., તપસ્વી પૂ. ગજેન્દ્રમુનિ મ.સા., શાસનપ્રભાવક પૂ. નમ્રમુનિ મ.સા. તથા આગમ મનિષી પૂ. ત્રિલોક મુનિ મ.સા. વગેરે ગુરુ ભગવંતો મને હર હંમેશ માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા છે તેઓશ્રીનો પણ હાર્દિક આભાર માની વંદન કરું છું.

મમગુરુણીમૈયા પૂ. લીલમબાઈ મ. જેઓના જીવનમાં અરિહંત આજ્ઞાનું ગુંજન અને મહાવીરના માર્ગનું મંથન ચરિતાર્થ છે તેવા ગુરુણીમૈયાએ સ્વસાધના અને તપ આરાધના સાથે પરામાર્થકાજે છેલ્લા નવ-નવ વર્ષથી તન, મન, જીવન આગમ પ્રકાશન કાર્યને સમર્પિત કર્યું છે અને સહસંપાદિકા મારા ગુરુભગિની સાધ્વી રત્ના ડૉ. આરતીબાઈ મ. અને સુબોધિકાબાઈ મ. એ પણ ગુરુણીના હૃદયભાવોને આત્મસાત્ કરી આગમ પ્રકાશન કાર્યમાં પરમાત્માના ભાવોને પામવા અજોડ સેવા આપી છે. તે માટે ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ. આપ સૌનો શું ઉપકાર માનું? શું આભાર માનું? બધું શબ્દાતીત છે.

**શબ્દની હોડલી શું લઈ જશે મારા ભાવનો ભારો
શબ્દો તો સીમિત છે ભાવ અસીમિત છે ત્યાં હું ક્યાં પામું કિનારો ?**

તેમ છતાં આપ સૌના નવ-નવ વર્ષના અપ્રમતભાવે કરેલા આ પ્રયંસ પુરુષાર્થની ભૂરી ભૂરી અનુમોદના કરી, આ અનુવાદમાં રહેલી ત્રુટિઓને દૂર કરી સુઘડ, સચોટ,

સુંદર સુવ્યવસ્થિત કરવા બદલ અંતરથી ખૂબ ખૂબ આભાર માનું છું.

આ આગમોના અનુવાદનું કાર્ય કરવામાં સહાયક બનનાર સહવર્તી મમ ગુરુભગિનીઓ પૂ. સુમનબાઈ મ., પૂર્ણાબાઈ મ., પૂર્વીબાઈ મ. નો પણ આ તકે આભાર માનું છું.

ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન પ્રમુખ, ઉત્સાહી સક્રિય કાર્યકર્તા શ્રીયુત ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ વગેરે દરેક આ અપૂર્વ વિરાટ સત્કાર્યને સફળ બનાવવા સક્રિય રહ્યા છે. આગમ પ્રત્યેના અહોભાવે શ્રી મુકુન્દભાઈ પારેખ, શ્રી મણીભાઈ શાહ, કુ. ભાનુબેન પારેખ વગેરેએ પ્રુફ સંશોધન કરી, નેહલભાઈએ આગમ મુદ્રિત કરી, જે સહકાર આપ્યો છે તે બદલ સૌનો પણ આભાર માનું છું.

અહો તારક જિનેશ્વર પરમાત્મા !

આપના આગમ ભાવોમાં નિશ્ચિત આત્માની ઉજાગર દશાએ અપ્રમતભાવે અવગાહન કરતાં મારા અનંતાનંત કર્મોનો ક્ષય કરી આત્મ જાગૃતિએ આત્મ ભાવમાં લીન બની આપના અનંત ગુણોમાં વિલીન થઈ પરમાત્મ દશાને પામવા સમ્યક પુરુષાર્થી બનું એ જ અંતર આરજૂ.

આ આગમોના અનુવાદકાર્યમાં મારી અલ્પમતિની ક્ષમતાએ ક્ષયોપશમ અનુસાર લખતા જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કંઈ લખાયું હોય અને આગમ ભાવોની કંઈ આશાતાના થઈ હોય તો અનંતા સિદ્ધ ભગવંતો, ગુરુ ભગવંતોની સાક્ષીએ ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડમ્...

પૂ. મુક્ત લીલમ ગુરુણીના સુશિષ્યા
સાધ્વી ડોલર

૩૨ અસ્વાધ્યાય

શાસ્ત્રના મૂળપાઠ સંબંધી

ક્રમ	વિષય	અસ્વાધ્યાય કાલ
	આકાશસંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧	આકાશમાંથી મોટો તારો ખરતો દેખાય	એક પ્રહર
૨	દિગ્દાહ—કોઈ દિશામાં આગ જેવું દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૩	અકાલમાં મેઘગર્જના થાય [વર્ષાઋતુ સિવાય]	બે પ્રહર
૪	અકાલમાં વીજળી ચમકે [વર્ષાઋતુ સિવાય]	એક પ્રહર
૫	આકાશમાં ઘોરગર્જના અને કડાકા થાય	આઠ પ્રહર
૬	શુક્લપક્ષની ૧, ૨, ૩ની રાત્રિ	એક પ્રહર
૭	આકાશમાં વીજળી વગેરેથી યજ્ઞનું ચિહ્ન દેખાય	જ્યાં સુધી દેખાય ત્યાં સુધી
૮	કરા પડે	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૯	ધુમ્મસ	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૦	આકાશ ધૂળ—૨જથી આચ્છાદિત થાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
	ઔદારિક શરીર સંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧૧	તિર્યચ, મનુષ્યના હાડકાં બળ્યા, ધોવાયા વિના હોય,	૧૨ વર્ષ
૧૨-૧૩	તિર્યચના લોહી, માંસ ૬૦ હાથ, મનુષ્યના ૧૦૦ હાથ [ફૂટેલા ઈંડા હોય તો ત્રણ પ્રહર]	દેખાય ત્યાં સુધી
૧૪	મળ—મૂત્રની દુર્ગંધ આવે અથવા દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૫	સ્મશાન ભૂમિ [૧૦૦ હાથની નજીક હોય]	—
૧૬	ચંદ્રગ્રહણ—ખંડ/પૂર્ણ	૮/૧૨ પ્રહર
૧૭	સૂર્યગ્રહણ—ખંડ/પૂર્ણ	૧૨/૧૬ પ્રહર
૧૮	રાજાનું અવસાન થાય તે નગરીમાં	નવા રાજા થાય ત્યાં સુધી
૧૯	યુદ્ધસ્થાનની નિકટ	યુદ્ધ ચાલે ત્યાં સુધી
૨૦	ઉપાશ્રયમાં પંચેન્દ્રિયનું કલેવર	જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી
	ચાર મહોત્સવ—ચાર પ્રતિપદા	
૨૧-૨૮	અષાઢ, આસો, કારતક અને ચૈત્રની પૂર્ણિમા અને ત્યાર પછીની એકમ	સંપૂર્ણ દિવસ—રાત્રિ
૨૯-૩૨	સવાર, સાંજ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિ.	એક મુહૂર્ત

[નોંધ :— પરંપરા અનુસાર ભાદરવા સુદ પૂનમ અને વદ એકમના દિવસે પણ અસ્વાધ્યાય મનાય છે. તેની ગણના કરતાં ૩૪ અસ્વાધ્યાય થાય છે.]

श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र

श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र

श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र

श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र

श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र

श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र

સ્થવિર રચિત છેદ સૂત્ર

श्री दशा-कल्प-व्यवहार सूत्र श्री दशा-क

શ્રી લલિતપદ્ય સૂત્ર

ઉદ્દેશક-૧

પ્રાક્ટિયન

★ આ ઉદ્દેશકમાં મુખ્યત્વે માયારહિત અને માયાસહિત આલોચના કરનારના પ્રાયશ્ચિત્તની તરતમતાના વિવિધ વિકલ્પોનું કથન છે. સાધુ પોતાના દોષોને અંશ માત્ર પણ છૂપાવ્યા વિના, માયા-કપટ કર્યા વિના, સરળ ભાવે આલોચના કરે, તો તેને પોતાના દોષ અનુસાર પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા-કપટ પૂર્વક આલોચના કરે, તો એક મહિનાનું અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. ભગવાન મહાવીર સ્વામીના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે.

★ ગચ્છના પ્રમુખ સાધુએ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરનાર સાધુની વૈયાવચ્ચની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેમજ પ્રાયશ્ચિત્ત વહનકાલમાં તે સાધુ અન્ય દોષ સેવન કરે, તો સર્વ અપરાધોનું સાથે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું જોઈએ. અર્થાત્ પૂર્વના પ્રાયશ્ચિત્તમાં બીજું પ્રાયશ્ચિત્ત સામિલ કરી દેવું જોઈએ.

★ અપારિહારિક સાધુ પારિહારિક સાધુ સાથે ગુરુની આજ્ઞા વિના કોઈ પણ વ્યવહાર રાખે નહીં, રાખે તો તે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. પારિહારિક સાધુ ગુરુ આજ્ઞાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ તપ વહન કરતાં-કરતાં અથવા તપને છોડીને અન્ય સાધુઓની સેવામાં જઈ શકે છે. તે અન્ય ક્ષેત્રમાં જાય ત્યારે કારણ વિના કોઈ પણ વિહારના ક્ષેત્રમાં વધારે રોકાઈ શકતા નથી.

★ ગણથી છૂટા પડીને એકલ વિહારચર્યા કરનારા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગણાવચ્છેદક કે સામાન્ય સાધુ ફરી ગણમાં આવવાની ઇચ્છા કરે, તો તેને એકલવિહારચર્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને ત્યાર પછી ગણમાં લઈ શકાય છે. ગણથી છૂટા પડેલા પાર્શ્વસ્થ, ઓસન્ન, યથાછંદ આદિ સાધુઓ પણ પુનઃ ગણમાં આવવા ઇચ્છે તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ તપ કે દીક્ષા છેદ આપીને ત્યાર પછી જ ગણમાં સામિલ કરવામાં આવે છે.

★ વિશેષ પરિસ્થિતિ વશ સ્વલિંગ(વેશ)નો ત્યાગ કરીને અન્ય લિંગ ધારણ કરનાર વ્યક્તિને કેવળ આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવીને ગચ્છમાં સામિલ કરવામાં આવે છે. એકવાર સંયમનો ત્યાગ કરેલી વ્યક્તિને ફરી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું આરોપણ કરાવીને ગણમાં લેવામાં આવે છે. આ રીતે આ ઉદ્દેશકમાં એકવાર ગચ્છનો ત્યાગ કરનાર સાધુને ફરી ગચ્છમાં લેવાની વિસ્તૃત વિધિનું વર્ણન છે.

★ આ ઉદ્દેશકના અંતમાં સાધુ જીવનના આવશ્યક કર્તવ્ય રૂપ આલોચના કરવા માટે સુયોગ્ય પાત્રનો ક્રમ સૂત્રકારે નિર્દિષ્ટ કર્યો છે.

★ આ રીતે સાધુએ પોતાના ચારિત્રની નિર્મળતા માટે દોષોની શુદ્ધિનું લક્ષ રાખવું જોઈએ.



ઉદ્દેશક-૧

કપટરહિત, સહિત આલોચનાથી પ્રાયશ્ચિત્તની તરતમતા :-

૧ જે ભિક્ષૂ માસિયં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોણ્જ્જા, અપલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ માસિયં, પલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ દોમાસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ એક માસના પરિહારસ્થાનની પ્રતિસેવના કરીને અર્થાત્ એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેવા પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત(કાંઈ ધૂપાવ્યા વિના યથાતથ્ય) આલોચના કરે, તેને એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૨ જે ભિક્ષૂ દોમાસિયં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોણ્જ્જા, અપલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ દોમાસિયં, પલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ તેમાસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ બે માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય(બે માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેવા) પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તેને ત્રણ મહિનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૩ જે ભિક્ષૂ તેમાસિયં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોણ્જ્જા, અપલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ તેમાસિયં, પલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ ચાઝમ્માસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ ત્રણ માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને ત્રણ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તેને ચાર માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૪ જે ભિક્ષૂ ચાઝમ્માસિયં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોણ્જ્જા, અપલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ ચાઝમ્માસિયં, પલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ પંચમાસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ ચારમાસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને ચાર માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે તેને પાંચ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૫ જે ભિક્ષૂ પંચમાસિયં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોણ્જ્જા, અપલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ પંચમાસિયં, પલિઝંચિયં આલોણ્માણસ્સ છમ્માસિયં । તેણ પરં પલિઝંચિયં વા અપલિઝંચિયં વા તે ચેવ છમ્માસા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને પાંચ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે તેને છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

તેનાથી અધિક અર્થાત્ પાંચ મહિનાથી અધિક પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સ્થાનનું સેવન કરીને માયા સહિત અથવા માયા રહિત આલોચના કરે, તો પણ તેને છ મહિનાનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૬ જે ભિક્ષૂ બહુસોવિ માસિયં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોણ્જ્જા,

અપલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ માસિયં, પલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ દોમાસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર એક માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૭ જે ભિક્ષૂ બહુસોવિ દોમાસિયં પરિહારદ્વાણં પઢિસેવિત્તા આલોષજ્જા, અપલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ દોમાસિયં, પલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ તેમાસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર બે માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તેને ત્રણ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૮ જે ભિક્ષૂ બહુસોવિ તેમાસિયં પરિહારદ્વાણં પઢિસેવિત્તા આલોષજ્જા, અપલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ તેમાસિયં, પલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ ચાઝમ્માસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર ત્રણ માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને ત્રણ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તેને ચાર માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૯ જે ભિક્ષૂ બહુસોવિ ચાઝમ્માસિયં પરિહારદ્વાણં પઢિસેવિત્તા આલોષજ્જા, અપલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ ચાઝમ્માસિયં, પલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ પંચમાસિયં ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર ચાર માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે તેને ચાર માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તેને પાંચ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૧૦ જે ભિક્ષૂ બહુસોવિ પંચમાસિયં પરિહારદ્વાણં પઢિસેવિત્તા આલોષજ્જા, અપલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ પંચમાસિયં, પલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ છમ્માસિયં । તેણં પરં પલિઝંચિયં વા અપલિઝંચિયં વા તે ચેવ છમ્માસા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તેને પાંચ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તેને છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. તેનાથી અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા સહિત અથવા માયા રહિત આલોચના કરે, તો પણ તેને છ માસનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૧૧ જે ભિક્ષૂ માસિયં વા જાવ પંચમાસિયં વા ઈસિં પરિહારદ્વાણાણં અણ્ણયરં પરિહારદ્વાણં પઢિસેવિત્તા આલોષજ્જા, અપલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ માસિયં વા જાવ પંચમાસિયં વા, પલિઝંચિયં આલોષમાણસ્સ દો માસિયં વા જાવ છમ્માસિયં વા । તેણં પરં પલિઝંચિયં વા અપલિઝંચિયં વા તે ચેવ છમ્માસા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ એકવાર એક માસ યાવત્ પાંચ માસ સુધીના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સ્થાનોમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) એક માસ યાવત્ પાંચ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે તો (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) બે માસ યાવત્ છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. તેનાથી અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા સહિત કે માયા રહિત આલોચના કરે, તો પણ તેને છ માસનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૧૨ જે ભિક્ષૂ બહુસોવિ માસિયં વા જાવ બહુસોવિ પંચમાસિયં વા એસિં પરિહારદ્વાણાણં અણ્ણયરં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, અપલિંચિયં આલોએમાણસ્સ માસિયં વા જાવ પંચમાસિયં વા, પલિંચિયં આલોએમાણસ્સ દો માસિયં વા જાવ છમ્માસિયં વા । તેણં પરં પલિંચિએ વા અપલિંચિએ વા તે ચેવ છમ્માસા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર એક માસ યાવત્ પાંચ માસ સુધીના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સ્થાનોમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) એક માસ યાવત્ પાંચમાસ સુધીનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) બે માસથી છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. તેનાથી અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયાસહિત અથવા માયારહિત આલોચના કરે, તો પણ તેને છ માસનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૧૩ જે ભિક્ષૂ ચાઉમ્માસિયં વા સાહરેગચાઉમ્માસિયં વા પંચમાસિયં વા સાહરેગપંચમાસિયં વા, એસિં પરિહારદ્વાણાણં અણ્ણયરં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, અપલિંચિયં આલોએમાણસ્સ ચાઉમ્માસિયં વા સાહરેગચાઉમ્માસિયં વા પંચમાસિયં વા સાહરેગપંચમાસિયં વા, પલિંચિયં આલોએમાણસ્સ પંચમાસિયં વા સાહરેગ પંચમાસિયં વા છમ્માસિયં વા । તેણં પરં પલિંચિએ વા અપલિંચિએ વા તે ચેવ છમ્માસા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ (એકવાર) ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્ત યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનોમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તો પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસ અથવા છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. તેનાથી અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા સહિત અથવા માયા રહિત આલોચના કરે તો પણ છ માસનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૧૪ જે ભિક્ષૂ બહુસોવિ ચાઉમ્માસિયં વા બહુસોવિ સાહરેગચાઉમ્માસિયં વા બહુસોવિ પંચમાસિયં વા બહુસોવિ સાહરેગપંચમાસિયં વા એસિં પરિહારદ્વાણાણં અણ્ણયરં પરિહારદ્વાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, અપલિંચિયં આલોએમાણસ્સ ચાઉમ્માસિયં વા, સાહરેગચાઉમ્માસિયં વા પંચમાસિયં વા સાહરેગપંચમાસિયં વા, પલિંચિયં આલોએમાણસ્સ પંચમાસિયં વા સાહરેગપંચમાસિયં વા છમ્માસિયં

વા। તેણ પરં પલિંચિયં વા અપલિંચિયં વા તે ચેવ છમ્માસા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સ્થાનમાંથી કોઈ એક પાપસ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત આલોચના કરે, તો પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસ અથવા છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. તેનાથી અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને, માયા સહિત અથવા માયા રહિત આલોચના કરે, તો પણ છ માસનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૧૫ જે ભિક્ષૂ ચાઉમ્માસિયં વા સાહરેગચાઉમ્માસિયં વા પંચમાસિયં વા સાહરેગપંચમાસિયં વા એસિં પરિહારદ્વાણાણં અણ્ણયરં પરિહારદ્વાણં પહિસેવિત્તા આલોએજ્જા, અપલિંચિયં આલોએમાણે ઠવણિજ્જં ઠવિત્તા કરણિજ્જં વેયાવહિયં ઠવિયં વિ પહિસેવિત્તા, સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

પુલ્લિં પહિસેવિયં પુલ્લિં આલોઇયં, પુલ્લિં પહિસેવિયં પચ્છા આલોઇયં, પચ્છા પહિસેવિયં પુલ્લિં આલોઇયં, પચ્છા પહિસેવિયં પચ્છા આલોઇયં । અપલિંચિયં અપલિંચિયં, અપલિંચિયં પલિંચિયં, પલિંચિયં અપલિંચિયં, પલિંચિયં પલિંચિયં । આલોએમાણસ્સ સવ્વમેયં સકયં સાહણિય જે એયાએ પટ્ટવણાએ પટ્ટવિએ ણિલ્લિસમાણે પહિસેવેઝ, સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ (એકવાર) ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સ્થાનોમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પરિહારતપમાં સ્થાપિત કરી, તેની યોગ્ય વૈયાવર્ય કરવી જોઈએ. પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી પ્રાયશ્ચિત્ત વહનકાલમાં તે અન્ય કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્વે આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ.

૧. તેણે પૂર્વમાં સેવન કરેલા દોષની પહેલા આલોચના કરી હોય, ૨. પૂર્વમાં સેવન કરેલા દોષની પાછળથી આલોચના કરી હોય, ૩. પાછળથી સેવન કરેલા દોષની પહેલા આલોચના કરી હોય, ૪. પાછળથી સેવન કરેલા દોષની પાછળથી આલોચના કરી હોય, ૧. માયા રહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા રહિત આલોચના કરી હોય, ૨. માયા રહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા સહિત આલોચના કરી હોય, ૩. માયા સહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા રહિત આલોચના કરી હોય, ૪. માયા સહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા સહિત આલોચના કરી હોય. આ રીતે (ઉપરોક્ત આઠ ભંગમાંથી કોઈ પણ ભંગથી) આલોચના કરે, તો તેના સર્વ અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તને સંયુક્ત કરી પૂર્વે આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ. પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી, તે અન્ય કોઈ દોષનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પહેલા આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં આરોપિત કરી દેવું જોઈએ.

૧૬ જે ભિક્ષૂ ચાઉમ્માસિયં વા, સાહરેગચાઉમ્માસિયં વા પંચમાસિયં વા સાહરેગપંચમાસિયં વા એસિં પરિહારદ્વાણાણં અણ્ણયરં પરિહારદ્વાણં પહિસેવિત્તા

આલોઞ્જા, પલિઝંચિયં આલોઞ્માણે ઠવણિજ્જં ઠવહિત્તા કરણિજ્જં વેયાવહિયં । ઠવિઞ્ વિ પહિસેવિત્તા સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

પુઘ્વિં પહિસેવિયં પુઘ્વિં આલોઞ્યં, પુઘ્વિં પહિસેવિયં પચ્છા આલોઞ્યં, પચ્છા પહિસેવિયં પુઘ્વિં આલોઞ્યં, પચ્છા પહિસેવિયં પચ્છા આલોઞ્યં । અપલિઝંચિઞ્ અપલિઝંચિયં, અપલિઝંચિઞ્ પલિઝંચિયં । પલિઝંચિઞ્ અપલિઝંચિયં, પલિઝંચિઞ્ પલિઝંચિયં । આલોઞ્માણસ્સ સવ્વમેયં સકયં સાહણિય જ્ઞે ઇયાઞ્ પટ્ટવણાઞ્ પટ્ટવિઞ્ ણિવ્વિસમાણે પહિસેવેઙ્, સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ (એકવાર) ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સ્થાનોમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને, માયા સહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તસ્થાન અનુસાર) પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પરિહારતપમાં સ્થાપિત કરી તેની યોગ્ય વૈયાવર્ય કરવી જોઈએ. પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી (પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કાલમાં) તે અન્ય કોઈ દોષનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલાં આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ.

૧. તેણે પહેલાં સેવન કરેલા દોષની પહેલાં આલોચના કરી હોય, ૨. પહેલાં સેવન કરેલા દોષની પાછળથી આલોચના કરી હોય, ૩. પાછળથી સેવન કરેલા દોષની પહેલાં આલોચના કરી હોય, ૪. પાછળથી સેવન કરેલા દોષની પાછળથી આલોચના કરી હોય. ૧. માયા રહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા રહિત આલોચના કરી હોય. ૨. માયા રહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા સહિત આલોચના કરી હોય. ૩. માયા સહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા રહિત આલોચના કરી હોય. ૪. માયા સહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા સહિત આલોચના કરી હોય. આ રીતે (ઉપરોક્ત આઠ ભંગમાંથી કોઈપણના ભંગથી) આલોચના કરે, તો તેના સર્વ અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તને સંયુક્ત કરીને પહેલાં આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ. પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી તે અન્ય કોઈ દોષનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પહેલાં આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં આરોપિત કરી દેવું જોઈએ.

૧૭ જ્ઞે ભિક્ખૂં બહુસો વિ ચાઝમ્માસિયં વા બહુસો વિ સાઙ્ગે-ચાઝમ્માસિયં વા, બહુસો વિ પંચમાસિયં વા બહુસો વિ સાઙ્ગે-પંચમાસિયં વા, ઇઞ્સિં પરિહારટ્ઠાણાણં અણ્ણયરં પરિહારટ્ઠાણં પહિસેવિત્તા આલોઞ્જા, અપલિઝંચિયં આલોઞ્માણે ઠવણિજ્જં ઠવહિત્તા કરણિજ્જં વેયાવહિયં । ઠવિઞ્ વિ પહિસેવિત્તા સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

પુઘ્વિં પહિસેવિયં પુઘ્વિં આલોઞ્યં, પુઘ્વિં પહિસેવિયં પચ્છા આલોઞ્યં, પચ્છા પહિસેવિયં પુઘ્વિં આલોઞ્યં, પચ્છા પહિસેવિયં પચ્છા આલોઞ્યં । અપલિઝંચિઞ્ અપલિઝંચિયં, અપલિઝંચિઞ્ પલિઝંચિયં, પલિઝંચિઞ્ અપલિઝંચિયં, પલિઝંચિઞ્ પલિઝંચિયં । આલોઞ્માણસ્સ સવ્વમેયં સકયં સાહણિય । જ્ઞે ઇયાઞ્ પટ્ટવણાઞ્ પટ્ટવિઞ્ ણિવ્વિસમાણે પહિસેવેઙ્, સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, અનેક વાર પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ

માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સ્થાનોમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા રહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ પરિહારતપમાં સ્થાપિત કરીને તેની યોગ્ય વૈયાવચ્ચ કરવી જોઈએ. પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી તે અન્ય કોઈ દોષનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલા આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ.

૧. તેણે પહેલાં સેવન કરેલા દોષની પહેલાં આલોચના કરી હોય, ૨. પહેલા સેવન કરેલા દોષની પાછળથી આલોચના કરી હોય, ૩. પાછળથી સેવન કરેલા દોષની પહેલાં આલોચના કરી હોય, ૪. પાછળથી સેવન કરેલા દોષની પાછળથી આલોચના કરી હોય. ૧. માયા રહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા રહિત આલોચના કરી હોય, ૨. માયા રહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા સહિત આલોચના કરી હોય, ૩. માયા સહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા રહિત આલોચના કરી હોય, ૪. માયા સહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયા સહિત આલોચના કરી હોય. આ રીતે (ઉપરોક્ત આઠ ભંગમાંથી કોઈપણ ભંગથી) આલોચના કરે, તો તેના સર્વ અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તને પહેલાં આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ. પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી તે અન્ય કોઈ દોષનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પહેલા આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ.

૧૮

જે ભિક્ષૂં બહુસો વિ ચાઉમ્માસિયં વા બહુસો વિ સાઝરેગચાઉમ્માસિયં વા બહુસો વિ પંચમાસિયં વા બહુસો વિ સાઝરેગપંચમાસિયં વા એસિં પરિહારટ્ટાણાણં અણ્ણયરં પરિહારટ્ટાણં પહિસેવિત્તા આલોએજ્જા, પલિંચિયં આલોએમાણે ઠવણિજ્જં ઠવિત્તા કરણિજ્જં વેયાવહિયં । ઠવિએ વિ પહિસેવિત્તા સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

પુલ્લિં પહિસેવિયં પુલ્લિં આલોઇયં, પુલ્લિં પહિસેવિયં પચ્છા આલોઇયં, પચ્છા પહિસેવિયં પુલ્લિં આલોઇયં, પચ્છા પહિસેવિયં પચ્છા આલોઇયં । અપલિંચિએ અપલિંચિયં, અપલિંચિએ પલિંચિયં, પલિંચિએ અપલિંચિયં, પલિંચિએ પલિંચિયં । આલોએમાણસ્સ સવ્વમેયં સકયં સાહણિય જે એયાએ પટ્ટવણાએ પટ્ટવિએ ણિલ્લિસમાણે પહિસેવેઝ, સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અનેકવાર ચાર માસ કે સાધિક ચાર માસ, અનેકવાર પાંચ માસ કે સાધિક પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું સેવન કરીને માયા સહિત આલોચના કરે, તો તેને (સેવન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન અનુસાર) પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પરિહારતપમાં સ્થાપિત કરીને યોગ્ય વૈયાવચ્ચ કરવી જોઈએ. પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી તે અન્ય કોઈ દોષનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલાં આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ.

૧. પહેલા સેવન કરેલા દોષની પહેલા આલોચના કરી હોય, ૨. પહેલા સેવન કરેલા દોષની પછી આલોચના કરી હોય; ૩. પાછળથી સેવન કરેલા દોષની પહેલા આલોચના કરી હોય, ૪. પાછળથી

સેવન કરેલા દોષની પાછળથી આલોચના કરી હોય. ૧. માયારહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયારહિત આલોચના કરી હોય. ૨. માયારહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયાસહિત આલોચના કરી હોય. ૩. માયાસહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયારહિત આલોચના કરી હોય. ૪. માયાસહિત આલોચના કરવાનો સંકલ્પ કરીને માયાસહિત આલોચના કરી હોય. આ રીતે (ઉપરોક્ત આઠ ભંગમાંથી કોઈપણ ભંગથી) આલોચના કરે, તો તેના સર્વ અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તને સંયુક્ત કરીને પહેલાં આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ. પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પરિહારતપમાં સ્થાપિત થયા પછી તે અન્ય કોઈ દોષનું સેવન કરે, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પહેલાં આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેળવી દેવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત અઢાર સૂત્રોમાં એક કે અનેક વારના દોષસેવન પછી માયા સહિત કે માયા રહિત આલોચના કરનારના પ્રાયશ્ચિત્તની તરતમતાનું વિવિધ વિકલ્પોથી પ્રતિપાદન છે. શ્રી નિશીથ સૂત્રના વીસમા ઉદ્દેશકમાં આવા જ પ્રકારના અઢાર સૂત્રો છે.

સાધક સ્વયં સાવધાન પણે સંયમનું પાલન કરતાં હોય, તો પણ વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી દોષસેવન થાય તે સહજ છે. દોષસેવનના મુખ્ય ત્રણ કારણ છે. (૧) અનાભોગ—અજાણતા (૨) સહસાકાર—ઉતાવળ કે આતુરતાથી (૩) મોહનીયકર્મજન્ય રાગ-દ્વેષ કે આસક્તિના ભાવોથી દોષસેવન થાય છે. આ ત્રણમાંથી કોઈપણ કારણથી દોષોનું સેવન થયું હોય અને તે દોષસેવનની જાણ થાય ત્યારે સાધુ તુરંત ગુરુ સમક્ષ અત્યંત સરળ ભાવે આલોચના કરીને ગુરુપ્રદત્ત પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરીને આત્મશુદ્ધિ કરે છે. આ જ સાધનાનો માર્ગ છે.

પરિહારઠાણં :- પરિહારસ્થાન. ભાષ્યકારે તેના બે અર્થ કર્યા છે— (૧) પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય (છોડવા યોગ્ય) દોષસ્થાન, પરિહાર સ્થાન કહેવાય છે. (૨) ધારણ કરવા યોગ્ય (ગ્રહણ યોગ્ય) પ્રાયશ્ચિત્ત તપ, પરિહાર સ્થાન કહેવાય છે.

પ્રસ્તુત અઢારસૂત્રોમાં ‘પરિહારસ્થાન’ શબ્દનો પ્રયોગ ‘દોષસ્થાન’ અર્થમાં થયો છે અને નિશીથ સૂત્રમાં પ્રત્યેક ઉદ્દેશકના ઉપસંહારસૂત્રમાં પ્રાયશ્ચિત્ત તપ અર્થમાં તેનો પ્રયોગ થયો છે.

અપલિઝંચિયં આલોચમાણસ્સ માસિયં, પલિઝંચિયં આલોચમાણસ્સ દોમાસિયં...

સાધુ દોષસેવન પછી જો માયા રહિત—નિષ્કપટ ભાવે આલોચના કરે, તો તેના દોષસેવન અનુસાર અર્થાત્ એક માસના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય દોષસેવન થયું હોય, તો એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અને માયા સહિત—કપટપૂર્વક આલોચના કરે, તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

જેમ રોગી વ્યક્તિ ડોક્ટર પાસે પોતાના રોગને છૂપાવ્યા વિના યથાર્થપણે કથન કરે તો જ રોગનું યથાર્થ નિદાન અને સારવાર થવાથી શીઘ્ર સ્વાસ્થ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમ સાધુ પણ પોતાના દોષોને છૂપાવ્યા વિના યથાર્થપણે કથન કરે, તો જ દોષોની શુદ્ધિ થાય છે. આલોચનામાં અપલિઝંચિયં નિષ્કપટભાવ અત્યંત મહત્વનો છે. દોષ નાનો કે મોટો હોય, એકવાર કે અનેકવાર દોષોનું સેવન થયું હોય પરંતુ માયારહિત આલોચના કરનારને ગુરુ તેના દોષ પ્રમાણે જ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે.

સાધક ક્યારેક લજ્જા, અપમાન આદિ કોઈ પણ કારણથી યથાર્થપણે આલોચના કરી શકે નહીં, માયા કપટથી તે દોષોને છૂપાવે, નાના દોષોની આલોચના કરે, મોટા દોષોની આલોચના ન કરે પરંતુ આચાર્ય તે સાધુના ભાવોથી, ભાષાથી કે અન્ય સાધુ દ્વારા તેના માયા-કપટના ભાવોને જાણે, તો ગુરુ તેને અધિક

પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. માયા-કપટના ભાવથી સાધુનો દોષ પુષ્ટ થાય છે, તેથી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત વધી જાય છે.

જો તે સાધુએ એક માસના પ્રાયશ્ચિત્ત યોગ્ય દોષસેવન કરીને માયા સહિત આલોચના કરી હોય, તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, તે જ રીતે બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્તના સ્થાનનું ક્રમશઃ ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. આ રીતે માયાપૂર્વકની આલોચનાથી એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત વધે છે.

શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્ર, શ્રી ભગવતી સૂત્ર, ઔપપાતિક સૂત્ર આદિ આગમગ્રંથોમાં દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તનું કથન છે. ૧. આલોચના, ૨. પ્રતિક્રમણ, ૩. તદ્ભય, ૪. વિવેક, ૫. વ્યુત્સર્ગ, ૬. તપ, ૭. છેદ, ૮. મૂલ, ૯. અનવસ્થાપ્ય, ૧૦. પારાંચિત. તેમાં પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત આલોચના છે, છઠ્ઠું પ્રાયશ્ચિત્ત તપ અને સાતમું પ્રાયશ્ચિત્ત છેદ છે. પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આલોચના, તપ અને છેદ પ્રાયશ્ચિત્તની મુખ્યતાથી જ કથન છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું જ તપ હોવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત તપમાં પોરસી પચ્ચક્ષ્ણાથી છ માસી તપ સુધીનું પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે. કોઈ પણ દોષ સેવનનું પ્રાયશ્ચિત્ત છ માસની અધિક હોતું નથી, તેથી જ સૂત્રકારે તેણે પરં..... તે ચેવ છમાસા । સૂત્રનું કથન કર્યું છે.

મહાવ્રતમાં દોષસેવન થયું હોય, એક જ દોષનું વારંવાર પુનરાવર્તન થતું હોય અથવા લોક નિંદનીય કૃત્યનું પ્રાયઃ છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે. તેમાં પણ એક દિવસથી છ માસની દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરાય છે. ઠવણિજ્ઞં ઠવણ્ણ કરણિજ્ઞં વેયાવહિયં- આલોચના કરનાર સાધુને પરિહારતપમાં સ્થાપિત કરીને તેની વૈયાવચ્ચ કરવી જોઈએ.

પરિહારતપ- દોષશુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે જે તપની આરાધના કરવામાં આવે, તે પરિહારતપ કહેવાય છે અને તે તપની આરાધના કરનાર પારિહારિક સાધુ કહેવાય છે. પારિહારિક સાધુ આચાર્ય સિવાય ગચ્છના સર્વ સાધુઓ માટે પરિહાર્ય હોય છે અર્થાત્ અન્ય સાધુઓ તેની સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર કરતા નથી. તે સાધુ બીમાર થઈ જાય અને તેને સેવાની આવશ્યકતા હોય, તો આચાર્યની આજ્ઞાનુસાર ગચ્છના અન્ય સાધુઓએ તેની સેવા કરવી જોઈએ.

આ પ્રકારના વ્યવહારમાં ગુરુજનોની વત્સલતા, સહૃદયતા અને ઉદારતાનું દર્શન છે. દોષિત વ્યક્તિ જો આત્મશુદ્ધિના લક્ષે પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરે, તો તેની સાથે ઉદાર વલણ રાખવું તે સાધકનું કર્તવ્ય છે. ગુરુપ્રદત કઠોરતમ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પણ ગુરુની એકાંત હિતદષ્ટિ જ હોય છે.

સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા- પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરનાર સાધુ તે કાલ દરમ્યાન અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે તપ કરતાં હોય તે સમયમાં જ અન્ય દોષોનું સેવન કરે અને સૂત્રોક્ત બે ચૌભંગીના આઠ ભંગમાંથી કોઈ પણ ભંગથી આલોચના કરે, તો તેના સર્વ અપરાધોનું સંયુક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે. નવા દોષ સેવનનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્વના પ્રાયશ્ચિત્તમાં જ આરુહેયવ્વે આરોપિત કરાય છે અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્તવહન કાલમાં તે સાધુને કોઈ પણ દોષોનું પૃથક્ પૃથક્ પ્રાયશ્ચિત્ત અપાતું નથી. સર્વ દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત એક સાથે જ અપાય છે.

આ રીતે શિષ્યની મનોવૃત્તિનું યથાર્થપણે પરીક્ષણ કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે. શિષ્યના આલોચનાના ભાવાનુસાર અને દોષસેવનની તરતમતા અનુસાર પ્રાયશ્ચિત્તમાં તરતમતા થાય છે.

પૂર્વોક્ત ૧૮ સૂત્રોમાં સૂત્ર ૧ થી ૫માં એકવાર દોષ સેવનનું, સૂત્ર ૬ થી ૧૧માં અનેકવાર દોષ સેવનનું, સૂત્ર-૧૧-૧૨માં એક વાર, અનેક વાર સમુચ્ચયરૂપે એકથી પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું, સૂત્ર-૧૩-૧૪માં એક વાર, અનેકવાર ચાર-પાંચ કે સાધિક ચાર-પાંચ માસના પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાનનું અને સૂત્ર ૧૫ થી ૧૮માં એક વાર કે અનેકવાર માયા રહિત અને માયા સહિત આલોચના કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે પરિહાર તપનો સ્વીકાર કરવાનું કથન છે.

પારિહારિક અને અપારિહારિક સાધુનો વ્યવહાર :-

૧૯ બહવે પારિહારિયા બહવે અપારિહારિયા ઇચ્છેજ્ઞા એગયઓ અભિણિસેજ્ઞં વા, અભિણિસીહિયં વા ચેઇત્તે, ણો સે કપ્પઇ થેરે અણાપુચ્છિત્તા એગયઓ અભિણિસેજ્ઞં વા અભિણિસીહિયં વા ચેઇત્તે । કપ્પઇ ણં થેરે આપુચ્છિત્તા એગયઓ અભિણિસેજ્ઞં વા અભિણિસીહિયં વા ચેઇત્તે ।

થેરા ય ણં વિયરેજ્ઞા એવં ણં કપ્પઇ એગયઓ અભિણિસેજ્ઞં વા અભિણિસીહિયં વા ચેઇત્તે । થેરા ય ણં ણો વિયરેજ્ઞા એવં ણો કપ્પઇ એગયઓ અભિણિસેજ્ઞં વા અભિણિસીહિયં વા ચેઇત્તે । જો ણં થેરેહિં અવિઙ્ગે, અભિણિસેજ્ઞં વા અભિણિસીહિયં વા ચેઇ, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- અનેક પારિહારિક સાધુઓ અને અનેક અપારિહારિક સાધુઓ જો સાથે રહેવા કે બેસવા ઇચ્છે તો તેઓએ સ્થવિર સાધુ ભગવંતને પૂછ્યા વિના સાથે રહેવું કે બેસવું કલ્પતું નથી. સ્થવિર સાધુને પૂછીને સાથે રહેવું કે સાથે બેસવું કલ્પે છે.

જો સ્થવિર સાધુ આજ્ઞા આપે તો તેઓએ સાથે રહેવું પરિહાર સાથે રહેવું કે સાથે બેસવું કલ્પે છે, જો સ્થવિર સાધુ આજ્ઞા ન આપે તો સાથે રહેવું કે સાથે બેસવું કલ્પતું નથી. સ્થવિર સાધુની આજ્ઞા વિના તે સાથે રહે કે સાથે બેસે. તો તેને મર્યાદા ઉલ્લંઘન માટે દીક્ષાછેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પારિહારિક અને અપારિહારિક સાધુઓના પરસ્પરના વ્યવહારનું કથન છે.

પારિહારિક સાધુ— દોષવિશુદ્ધિ માટે ગુરુપ્રદત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે પરિહાર તપ કરનારા સાધુ પારિહારિક કહેવાય છે. ગચ્છના સમૂહમાં રહેવા છતાં તેના આહાર, પાણી, શય્યા, નિષદ્યા, સ્વાધ્યાય આદિ કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર ગચ્છના અન્ય સાધુઓ સાથે હોતો નથી. આ રીતે તે સાધુ ગચ્છના અન્ય સાધુઓ સાથે કોઈ પણ પ્રકારના વ્યવહારથી પરિહાર્ય-ત્યાજ્ય હોવાથી, તે પારિહારિક કહેવાય છે.

અપારિહારિક સાધુ— નિર્દોષ સંયમચર્યાનું પાલન કરનાર સાધુ અપારિહારિક કહેવાય છે. ગચ્છના સર્વ અપારિહારિક સાધુઓના આહાર-પાણી આદિ સર્વ વ્યવહાર સાથે જ હોય છે.

પારિહારિક સાધુએ એકલા રહીને, પોતાના દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી નિર્જરા દ્વારા આત્મશુદ્ધિ કરવાની હોય છે. તેની સાથે અપારિહારિક સાધુઓએ કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર રાખવો યોગ્ય નથી, કારણ કે સર્વ સાધુઓની સાથેના વ્યવહારથી પારિહારિક સાધુને પોતાના દોષોનો જે ખેદ થવો જોઈએ, તે થતો નથી અને પરિણામે તે દોષોની શુદ્ધિ કરી શકતા નથી. પારિહારિક સાધુ સમૂહમાં હોવા છતાં તેની સાથે સર્વ વ્યવહારો બંધ કરવાથી અન્ય સાધુઓને પણ તથાપ્રકારના દોષસેવનનો ભય રહે છે અને તે પણ દોષસેવનથી દૂર રહે છે.

આ રીતે પારિહારિક સાધુઓની સાથે અપારિહારિક સાધુઓનો વ્યવહાર યોગ્ય નથી. તેમ છતાં ક્યારેક જરૂર પડે, તો વડિલ કે સ્થવિર સાધુઓની આજ્ઞાપૂર્વક જ તેની સાથે ઉઠવા, બેસવા કે બોલવાનો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. જો અપારિહારિક સાધુ આજ્ઞા વિના પારિહારિક સાધુ સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો

વ્યવહાર કરે, તો તે સ્થવિરોની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તે સાધુ જાણતા કે અજાણતા પારિહારિક સાધુના દોષને પ્રોત્સાહન આપે છે, તેથી તે પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગીદાર થાય છે.

પરિહાર તપ વહનની વિધિ નિશીથસૂત્રના ચોથા તથા વીસમા ઉદ્દેશકમાં તથા બૃહત્કલ્પના ચોથા ઉદ્દેશકમાં પણ છે.

પરિહારકલ્પસ્થિત સાધુનો વૈયાવચ્ચ માટે વિહાર :-

૨૦ પરિહારકલ્પક્રિયા ભિક્ષૂં બહિયા થેરાણં વેયાવડિયાએ ગચ્છેજ્જા, થેરા ય સે સરેજ્જા, કલ્પ્પે સે એગરાય્યાએ પહિમાએ જણ્ણં-જણ્ણં દિસિં અણ્ણે સાહમ્મિયા વિહરંતિ તણ્ણં-તણ્ણં દિસં ઉવલિત્તે .

ખો સે કલ્પ્પે તત્થ વિહારવત્તિયં વત્થે, કલ્પ્પે સે તત્થ કારણવત્તિયં વત્થે . તંસિ ચ ખં કારણંસિ ણિટ્ઠિયંસિ પેરો વેજ્જા- વસાહિ અજ્જો ! એ ગરાયં વા દુરાયં વા . એવં સે કલ્પ્પે એગરાયં વા દુરાયં વા વત્થે, ખો સે કલ્પ્પે પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વત્થે . જે તત્થ પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વસે, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા .

ભાવાર્થ :- પરિહારકલ્પમાં સ્થિત(પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તપ કરી રહેલા) સાધુ(સ્થવિરની આજ્ઞાથી અન્યત્ર) કોઈ બીમાર સ્થવિર સાધુની સેવાને માટે જાય ત્યારે સ્થવિર મુનિ તેને સ્મરણ કરાવે અર્થાત્ સ્થવિર તેને પરિહારતપ છોડીને જવાની અનુમતિ આપે તો તપારાધનાને છોડીને જાય છે. તેને રસ્તાના ગ્રામ આદિમાં એક-એક રાત્રિ રહેવાનો સંકલ્પ(અભિગ્રહ) કરીને જે દિશામાં સાધર્મિક બીમાર સાધુ હોય, તે દિશામાં જવું કલ્પે છે.

રસ્તામાં વિચરણના લક્ષ્યે રહેવું કલ્પતું નથી, પરંતુ રોગાદિના કારણે રહેવું કલ્પે છે. તે કારણ પૂર્ણ થયા પછી જો કોઈ વેદ્ય આદિ કહે કે હે આર્ય ! તમે અહીં એક કે બે રાત વધારે રહો, તો તેને એક કે બે રાત વધારે રહેવું કલ્પે છે, પરંતુ એક કે બે રાતથી વધારે રહેવું કલ્પતું નથી. જે સાધુ કોઈપણ સ્થાનમાં એક કે બે રાતથી વધારે રહે છે, તેને મર્યાદા ઉલ્લંઘનનું દીક્ષા છેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૨૧ પરિહારકલ્પક્રિયા ભિક્ષૂં બહિયા થેરાણં વેયાવડિયાએ ગચ્છેજ્જા, થેરા ય સે ખો સરેજ્જા કલ્પ્પે સે ણિવ્વિસમાણસ્સ એગરાય્યાએ પહિમાએ જણ્ણં-જણ્ણં દિસિં અણ્ણે સાહમ્મિયા વિહરંતિ તણ્ણં-તણ્ણં દિસં ઉવલિત્તે .

ખો સે કલ્પ્પે તત્થ વિહારવત્તિયં વત્થે, કલ્પ્પે સે તત્થ કારણવત્તિયં વત્થે . તંસિ ચ ખં કારણંસિ ણિટ્ઠિયંસિ પેરો વેજ્જા- વસાહિ અજ્જો ! એગરાયં વા દુરાયં વા . એવં સે કલ્પ્પે એગરાયં વા દુરાયં વા વત્થે, ખો સે કલ્પ્પે પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વત્થે . જે તત્થ પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વસે, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા .

ભાવાર્થ :- પરિહારકલ્પસ્થિત સાધુ(સ્થવિરની આજ્ઞાથી) અન્યત્ર કોઈ બીમાર સ્થવિર સાધુની સેવા

માટે જાય ત્યારે જો સ્થવિર તેને સ્મરણ ન કરાવે અર્થાત્ પરિહારતપ છોડવાની અનુમતિ ન આપે તો પરિહારતપ સાથે જ જાય અને માર્ગના ગ્રામ આદિમાં એક-એક રાત્રિ રહેવાનો સંકલ્પ (અભિગ્રહ) કરીને જે દિશામાં બીમાર સાધર્મિક સાધુ હોય, તે દિશામાં જવું કલ્પે છે.

માર્ગમાં તેને વિચરણ લક્ષે રહેવું કલ્પતું નથી પરંતુ રોગાદિના કારણે રહેવું કલ્પે છે. તે કારણ સમાપ્ત થયા પછી જો કોઈ વૈદ્ય આદિ કહે કે હે આર્ય ! તમે અહીં એક કે બે રાત વધારે રહો, તો તેને ત્યાં એક કે બે રાત વધારે રહેવું કલ્પે છે, પરંતુ એક કે બે રાતથી વધારે રહેવું કલ્પતું નથી. જો તે સ્થાનમાં એક કે બે રાતથી વધારે રહે તો તેને મર્યાદા ઉલ્લંઘનનું છેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૨૨ પરિહારકપ્પટ્ટિએ ભિક્ષૂં બહિયા થેરાણં વેયાવડિયાએ ગચ્છેજ્જા, થેરા ય સે સરેજ્જા વા, ણો સરેજ્જા વા, કપ્પઙ્ગે સે ણિવ્વિસમાણસ્સ એગરાય્યાએ પડિમાએ જણ્ણં-જણ્ણં દિસં અણ્ણે સાહમ્મિયા વિહરંતિ-તણ્ણં તણ્ણં દિસં ઉવલિત્તે ।

જો સે કપ્પઙ્ગે તત્થ વિહારવત્તિયં વત્થએ, કપ્પઙ્ગે સે તત્થ કારણવત્તિયં વત્થએ । તંસિ ચ ણં કારણંસિ ણિટ્ઠિયંસિ પરો વએજ્જા, વસાહિ અજ્જો ! એગરાયં વા દુરાયં વા । એવં સે કપ્પઙ્ગે એગરાયં વા દુરાયં વા વત્થએ, ણો સે કપ્પઙ્ગે પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વત્થએ । જે તત્થં પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વસઙ્ગે, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- પરિહારકલ્પસ્થિત સાધુ (સ્થવિરની આજ્ઞાથી) અન્યત્ર કોઈ બીમાર સ્થવિર સાધુની સેવા માટે જાય તે સમયે સ્થવિર તેને સ્મરણ કરાવે અથવા ન કરાવે અર્થાત્ પરિહારતપ છોડીને જવાની સ્વીકૃતિ આપે અથવા ન આપે તો તે શક્તિ હોય, તો પરિહાર તપ સહિત (અને શક્તિ ન હોય, તો સ્થવિરની સ્વીકૃતિ મંગાવીને પરિહારતપ છોડીને) માર્ગના ગ્રામ આદિમાં એક-એક રાત્રિ રહેવાનો સંકલ્પ (અભિગ્રહ) કરીને જે દિશામાં બીમાર સાધર્મિક સાધુ હોય, તે દિશામાં જવું કલ્પે છે.

માર્ગમાં તેને વિચરણના લક્ષે રહેવું કલ્પતું નથી, પરંતુ રોગાદિના કારણે રહેવું કલ્પે છે. તે કારણ સમાપ્ત થયા પછી જો કોઈ વૈદ્ય આદિ કહે કે હે આર્ય ! તમે અહીં એક કે બે રાત વધારે રહો, તો તેને ત્યાં એક કે બે રાત રહેવું કલ્પે છે, પરંતુ એક કે બે રાતથી વધારે રહેવું કલ્પતું નથી. જો તે સ્થાનમાં એક કે બે રાતથી વધારે રહે, તો તેને તે મર્યાદા ઉલ્લંઘનનું છેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

વિવેચન :-

પૂર્વસૂત્રમાં પરિહારતપ કરનાર સાધુની સાથે નિષદ્યા આદિના વ્યવહારનો નિષેધ તથા ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક તેના અપવાદનું કથન છે. પ્રસ્તુત ત્રણ સૂત્રમાં પરિસ્થિતિવશ પારિહારિક સાધુને અન્ય સાધર્મિક સાધુની સેવા માટે મોકલવાનું વિધાન છે.

પારિહારિક સાધુ પોતાના પ્રાયશ્ચિત્ત તપની આરાધના કરતાં-કરતાં અન્ય સ્થવિર સાધુની સેવામાં ગુરુની આજ્ઞાથી જઈ શકે છે અથવા તપની આરાધના છોડીને પણ જઈ શકે છે.

પ્રસ્તુત ત્રણ સૂત્રોમાં પરિહારતપ છોડવા કે ન છોડવા વિષયક ત્રણ વિકલ્પનું કથન છે. (૧) સ્થવિરમુનિ તપ છોડવાની આજ્ઞા કરે, તો તપ છોડીને જાય (૨) સ્થવિરમુનિ તપ છોડવાની આજ્ઞા ન કરે,

તો તપસહિત જાય (૩) ક્યારેક સ્થવિરમુનિની તપ કરવાની કે છોડવાની કોઈ આજ્ઞા ન હોય, તો પોતાની શક્તિ હોય તો પરિહારતપ વહન કરતાં જાય અને શક્તિ ન હોય તો આચાર્યાદિની સ્વીકૃતિ લઈને પરિહારતપ છોડીને જાય.

પારિહારિક સાધુ તપ સહિત જાય કે તપ છોડીને જાય, તે રસ્તામાં કોઈપણ સ્થાનમાં એક કે બે રાતથી વધારે રહે નહીં.

ધર્મપ્રભાવના માટે અથવા કોઈની વિનંતિ કે આગ્રહથી તે રસ્તામાં વધારે રહે નહીં, બીમારી આદિના કારણે વધારે સમય રહી શકે છે. સ્વસ્થ થયા પછી વૈદ્ય અથવા હિતેચ્છુ ગૃહસ્થ આદિના કહેવાથી એક અથવા બે દિવસ વધારે રોકાઈ શકે છે, તેનું કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી, પરંતુ બે દિવસથી વધારે રોકાય તો તેની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય છે અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

સે સંતરા છેવ વા સે પરિહારે... જો પારિહારિક સાધુ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે અર્થાત્ માર્ગમાં કોઈ પણ કારણ વિના તે ક્ષેત્રમાં વિચરવાની ભાવનાથી અધિક સમય રહે તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે સંતરા-અંતર સહિત મધ્યમ દીક્ષા છેદ અથવા યથાયોગ્ય તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

સંક્ષેપમાં પારિહારિક સાધુ ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક અપારિહારિક સાધુઓની સેવા માટે એક ગામથી બીજે ગામ જઈ શકે છે પરંતુ સેવાનું લક્ષ્ય ભૂલીને પોતાની ઈચ્છાથી તે કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં અધિક સમય પસાર કરે, તો તેને આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનના કારણે પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

એકલા વિચરનાર સાધુને ગણમાં પાછા લેવાની વિધિ :-

૨૩ ભિક્ષૂ ય ગણાઓ અવક્કમ્મ એગલ્લવિહારપડિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, પુણો આલોએજ્જા પુણો પડિક્કમેજ્જા પુણો છેય-પરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને એકલવિહાર ચર્ચાથી વિચરતાં હોય અને તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા થાય, તો તેને એકલવિહાર ચર્ચા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી, દોષને અનુરૂપ દીક્ષાછેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

૨૪ ગણાવચ્છેદ્દય ય ગણાઓ અવક્કમ્મ એગલ્લવિહારપડિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, પુણો આલોએજ્જા પુણો પડિક્કમેજ્જા પુણો છેય-પરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ ગણાવચ્છેદક ગણમાંથી નીકળીને એકલવિહાર ચર્ચાથી વિચરતાં હોય અને તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા થાય, તો તેને એકલવિહાર ચર્ચા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી, દોષને અનુરૂપ દીક્ષાછેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

૨૫ આયરિય-ઉવજ્ઞાએ ય ગણાઓ અવક્કમ્મ એગલ્લવિહારપડિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, પુણો આલોએજ્જા પુણો પડિક્કમેજ્જા પુણો છેય-પરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય ગણમાંથી નીકળીને એકલવિહાર ચર્યાથી વિચરતાં હોય અને તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા થાય, તો તેને એકલવિહારચર્યા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી, દોષોને અનુરૂપ દીક્ષાછેદ અથવા તપ રૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ગણમાંથી નીકળીને એકાકી વિહારચર્યા કરનાર સાધુ, ગણાવચ્છેદક, આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયને પુનઃ ગણમાં પાછા લેવાની વિધિનું કથન છે.

एगल्लविहारपडिमं- એકલવિહાર ચર્યા. સામાન્ય રીતે સાધુ કે સાધ્વી ગચ્છમાં રહીને જ પોતાની સાધના કરે છે, પરંતુ ક્યારેક તે એકલવિહારચર્યા—એકલા વિચરણ કરે છે. એકલ વિહારચર્યાના બે પ્રકાર છે.

(૧) અપરિસ્થિતિક- સાધુના બીજા મનોરથને પૂર્ણ કરતાં વિશિષ્ટ સાધના માટે, કર્મ નિર્જરાના લક્ષે એકલવિહાર ચર્યાનો સ્વીકાર કરવો. જેમ કે ભિક્ષુની પ્રતિમાની આરાધના કરનાર કે જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરનાર સાધુ એકલવિહારચર્યા કરે છે, તે અપરિસ્થિતિક છે.

અપરિસ્થિતિક એકલવિહાર ગુરુની આજ્ઞા સહિત આદરપૂર્વક થાય છે, તેથી પ્રતિમાનું વહન કરનારા તથા જિનકલ્પની આરાધના કરનારા સાધુની ગણના આચાર્યની સંપદામાં થાય છે, તેનો સાધનાકાલ પૂર્ણ થતાં તે સન્માનપૂર્વક ગણમાં પાછા આવે છે.

(૨) સપરિસ્થિતિક- શારીરિક, માનસિક, સાંયોગિક કારણ, પ્રકૃતિની વિષમતા અથવા સંયમ સમાચારીનું પૂર્ણતઃ પાલન ન થવું, વગેરે કોઈ પણ કારણથી સાધુ ગણને છોડીને સ્વેચ્છાથી એકલા વિચરે, તે સપરિસ્થિતિક એકલવિહાર છે. સપરિસ્થિતિક એકલવિહાર ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક હોતો નથી, તે ગુરુની કે સંઘની ઉદાસીનતા કે વિરોધપૂર્વક થાય છે, તેથી તે સાધુની ગણના આચાર્યની સંપદામાં થતી નથી. અગીતાર્થ, અબહુશ્રુત કે અપરિપક્વ સાધુનો એકલવિહાર શાસ્ત્ર સંમત નથી. સપરિસ્થિતિક એકલવિહાર અપ્રશસ્ત અને નિંદિત છે.

પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત એકલવિહાર કરનાર સામાન્ય સાધુ, ગણાવચ્છેદક, આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયને પુનઃ ગચ્છમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા થાય, તો ગચ્છના પ્રમુખ સાધુ તેનું યોગ્ય પરીક્ષણ કરે, ત્યાર પછી એકલવિહાર ચર્યામાં લાગેલા દોષોની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરાવે તથા એકલવિહારચર્યાના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ગચ્છપ્રમુખ સાધુ દ્વારા પ્રદત્ત તપ કે છેદ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરે, ત્યાર પછી તે ગચ્છમાં આવી શકે છે.

આ પ્રકારના વ્યવહારથી સાધુ જીવનમાં સંયમી જીવનની નિર્મળતા માટે ગુરુકુલવાસની મહત્તા પ્રતીત થાય છે, એકલવિહારચર્યાના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ વ્યવહારથી અન્ય સાધુઓ એકલવિહારની ઈચ્છા કરતા નથી અને ગચ્છનું અનુશાસન વ્યવસ્થિત રીતે જળવાઈ રહે છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રયુક્ત **एगल्लविहारपडिमं** શબ્દ પ્રયોગમાં **पडिमं**— પ્રતિમા શબ્દ ભિક્ષુની પ્રતિમા કે કોઈ વિશિષ્ટ અભિગ્રહનો બોધક નથી કારણ કે પ્રતિમા ધારણ કરનાર ગચ્છની જ સંપદા છે. તેના માટે **इच्छेज्जा दोच्चं पि.....** શબ્દપ્રયોગ જરૂરી નથી, તેથી અહીં કેવળ તથાપ્રકારની સૂત્રશૈલી જ તેમ સમજવું.

पार्श्वस्थ आदि साधुने गणमां पाछा लेवानी विधि :-

૨૬ ભિક્ષૂ ય ગણાઓ અવકલમ્ પાસત્થવિહારં(પડિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણે)

વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, અત્થિયાઇ ત્થ કેઇસેસે, પુણો આલોએજ્જા પુણો પઢિક્કમેજ્જા પુણો છેય-પરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને પાર્શ્વસ્થ વિહાર ચર્યાથી વિચરતાં હોય, તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઇચ્છા થાય અને તેનામાં ચારિત્ર પર્યાયોના કાંઈક અંશો હજુ વિદ્યમાન હોય તો પાર્શ્વસ્થચર્યા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી દોષને અનુરૂપ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેને ગણમાં દાખલ કરવામાં આવે છે.

૨૭ ભિક્ખૂ ય ગણાઓ અવવકમ્મ અહાહંદવિહારં(પઢિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં) વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં, વિહરિત્તે, અત્થિયાઇ ત્થ કેઇસેસે, પુણો આલોએજ્જા પુણો પઢિક્કમેજ્જા પુણો છેય-પરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને યથાઈંદ વિહાર ચર્યાથી વિચરતાં હોય તેને પુનઃ ગણમાં પાછા આવવાની ઇચ્છા થાય અને તેનામાં ચારિત્ર પર્યાયોના કાંઈમ અંશો હજુ વિદ્યમાન હોય તો યથાઈંદ ચર્યા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની પુનઃ આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી દોષને અનુરૂપ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

૨૮ ભિક્ખૂ ય ગણાઓ અવકકમ્મ કુસીલવિહારં(પઢિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં) વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, અત્થિયાઇ ત્થ કેઇસેસે, પુણો આલોએજ્જા પુણો પઢિક્કમેજ્જા પુણો છેય-પરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને કુશીલ વિહારચર્યાથી વિચરતાં હોય, તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઇચ્છા થાય અને તેનામાં ચારિત્ર પર્યાયોના કાંઈક અંશો હજુ વિદ્યમાન હોય તો કુશીલવિહારચર્યા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી દોષને અનુરૂપ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

૨૯ ભિક્ખૂ ય ગણાઓ અવકકમ્મ ઓસણ્ણવિહારં(પઢિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં) વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, અત્થિયાઇ ત્થ કેઇસેસે, પુણો આલોએજ્જા પુણો પઢિક્કમેજ્જા પુણો છેય-પરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને ઓસન્ન વિહારચર્યાથી વિચરતાં હોય, તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઇચ્છા થાય અને તેનામાં ચારિત્ર પર્યાયોના કાંઈક અંશો હજુ વિદ્યમાન હોય તો ઓસન્ન વિહાર ચર્યા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની પુનઃ આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી દોષને અનુરૂપ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

૩૦ ભિક્ષૂ ય ગણાઓ અવક્કમ સંસત્તવિહાર(પડિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં) વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, અત્થિયાઇ તથ કેઇસેસે પુણો આલોએજ્જા પુણો પડિક્કમેજ્જા પુણો હેયપરિહારસ્સ ઉવટ્ટાએજ્જા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને સંસક્ત વિહારચર્યાથી વિચરતાં હોય, તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા થાય અને તેનામાં ચારિત્ર પર્યાયોના કાંઈક અંશો હજુ વિદ્યમાન હોય તો સંસક્ત વિહારચર્યા દરમ્યાન લાગેલા દોષોની આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરાવી દોષને અનુરૂપ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત પાંચ સૂત્રોમાં ગચ્છમાંથી નીકળી ગયેલા પાર્શ્વસ્થ આદિ પાંચ પ્રકારના શિથિલાચારી સાધુઓને ગચ્છમાં પાછા લેવાની વિધિનું કથન છે.

(૧) પાસત્થ-પાર્શ્વસ્થ :- જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધનામાં પુરુષાર્થ કરતાં નથી, જે અતિચારો તથા અનાચારોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પાર્શ્વસ્થ કહેવાય છે.

(૨) અહાછંદ-યથાછંદ :- જે આગમ વિપરીત ઈચ્છિત પ્રરૂપણા અથવા આચરણ કરે છે, તે યથાછંદ કહેવાય છે.

(૩) કુશીલ-કુશીલ :- જે જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર અને ચારિત્રાચારની વિરાધના કરે છે, વિદ્યા, મંત્ર, નિમિત્ત કથન, ચિકિત્સા આદિ સંયમી જીવનથી વિપરીત કાર્ય કરે છે, તે કુશીલ કહેવાય છે.

(૪) ઓસન્ન-ઓસન્ન :- જે સંયમ સમાચારીના નિયમોથી વિપરીત, અલ્પ કે અધિક આચરણ કરે છે, તે ઓસન્ન કહેવાય છે.

(૫) સંસત્ત-સંસક્ત :- શ્રેષ્ઠ આચારવાનની સાથે શ્રેષ્ઠ આચારનું પાલન કરે છે અને શિથિલાચારીઓની સાથે શિથિલાચારી થઈ જાય, જેને સંગનો રંગ લાગી જાય, તે સંસક્ત કહેવાય છે.

અત્થિ ય સેસે... :- જો તે પાર્શ્વસ્થ આદિ સાધુઓની દૂષિત પ્રવૃત્તિઓથી તેના સંયમ પર્યાયો પૂર્ણ નષ્ટ થયા ન હોય, સંયમ પર્યાયના કેટલાક અંશો શેષ હોય, તો જ તેની તપ કે છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધિ થઈ શકે છે. જેના સંયમ પર્યાયો સંપૂર્ણ નષ્ટ થઈ ગયા હોય, તેની પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. આંશિક સંયમ પર્યાયો જ તેને આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરવાની પ્રેરણા આપે છે અને તે ગચ્છમાં પુનઃ પ્રવેશ કરી શકે છે. કોઈપણ સાધુને ફરી ગચ્છમાં લેવા માટે તેના સંયમ પર્યાય કેટલા છે ? તેની પરીક્ષા કરવી, જાણકારી મેળવવી, અત્યંત જરૂરી છે.

(૧) સ્વતંત્ર રહેનાર સાધુ ગચ્છના આચાર-વિચાર તથા અનુશાસનમાં રહી શકશે કે નહીં ? (૨) તે પાર્શ્વસ્થવિહાર આદિ છોડીને ફરી ગચ્છમાં શા માટે આવવા ઈચ્છે છે ? તેના કારણો જાણવા જરૂરી છે.

(૩) ભવિષ્ય માટે તેના કેવા પરિણામો છે ? (૪) ગચ્છમાં રહેવાના તેના પરિણામ સ્થિર છે કે નહીં ? ઈત્યાદિ વિચારણાઓ પછી તેનું તથા ગચ્છનું હિત હોય તેવો નિર્ણય ગણનાયકે લેવો જોઈએ.

તે સાધુ ગચ્છનું અથવા ગચ્છના અન્ય સાધુ-સાધ્વીઓનું અથવા સંઘનું અહિત કરે, વાત વાતમાં

કલહ કરે, ગચ્છ અથવા ગચ્છ પ્રમુખની નિંદા કરે અથવા ફરી ગચ્છને છોડે, અન્ય સાધુઓને પણ વિચલિત કરી ગચ્છ છોડાવે ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિથી ગચ્છની તથા જિનશાસનની હીલના થાય છે, તેથી ઉપરોક્ત વિષયોની દીર્ઘદષ્ટિથી વિચારણા કરીને જ આગંતુક સાધુને ગચ્છમાં લેવા જોઈએ.

પાર્શ્વસ્થ તથા બકુશ કે પ્રતિસેવના કુશીલનો તફાવત :- (૧) જે સાધુ અનિવાર્ય પરિસ્થિતિ વિના દોષનું સેવન કરે છે. (૨) અનિવાર્ય પરિસ્થિતિમાં દોષ સેવન કરીને શુદ્ધિ કરતા નથી. (૩) સંયમની મર્યાદાઓથી વિપરીત આચરણ સદાને માટે સ્વીકારી લે છે. તે શિથિલાચારી, પાર્શ્વસ્થ, આદિ કહેવાય છે

અને જે સાધુ અનિવાર્ય પરિસ્થિતિથી વિવશ થઈને દોષનું સેવન કરે પરંતુ ત્યાર પછી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને દોષોની શુદ્ધિ કરી લે છે અને વિશેષ પરિસ્થિતિથી નિવૃત્ત થાય, ત્યારે તે સદોષ પ્રવૃત્તિઓનો પરિત્યાગ કરે છે તે બકુશ અથવા પ્રતિસેવના નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે.

કેટલીક પ્રતોમાં પાસત્થવિહાર પઢિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં પાઠ જોવા મળે છે. પરંતુ પાર્શ્વસ્થ વગેરે શિથિલાચાર પ્રતિમા રૂપ નથી. તેનો લક્ષ્યપૂર્વક સ્વીકાર કરવાનો હોતો નથી. તેથી પ્રસ્તુતમાં તેને કોંસ અને ઇટાલી ટાઈપમાં રાખ્યો છે.

અન્યલિંગગ્રહણ કરનારને ગણમાં પાછા લેવાની વિધિ :-

૩૧ ભિક્ષૂ ય ગણાઓ અવક્કમ્મ પરપાસંડ પઢિમં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, નત્થિ નં તસ્સ તપ્પત્તિયં કેદ્દુ છેવા પરિહારે વા, નણ્ણત્થે આલોચનાણાં ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને અન્યલિંગને ધારણ કરીને વિચરતાં હોય અને તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઇચ્છા થાય તો તેને લિંગપરિવર્તનની આલોચના સિવાય દીક્ષાછેદ અથવા તપરૂપ કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અન્યલિંગ ગ્રહણ કર્યા પછી તે સાધુને પુનઃ ગણમાં પાછા લેવાની વિધિનું કથન છે.

સામાન્ય રીતે લિંગ પરિવર્તન કરવાના બે કારણ છે— (૧) કષાયને આધીન થઈ આવેશમાં આવીને લિંગ પરિવર્તન કરવું. (૨) અસહ્ય ઉપસર્ગોથી ઉદ્વિગ્ન થઈને ભાવ સંયમની રક્ષા માટે લિંગ પરિવર્તન કરવું. જેમ કે કોઈ દેશના રાજા આર્હતધર્મ કે નિર્ગ્રંથ સાધુઓના દ્વેષી કે વિરોધી હોય, તે ક્ષેત્રને વિહાર આદિમાં પસાર કરવું અનિવાર્ય હોય અથવા તે ક્ષેત્રમાં અન્ય કોઈ પણ કારણે અમુક સમય રહેવું જરૂરી હોય, તો સાધુ અલ્પ સમય માટે લિંગ પરિવર્તન કરે છે.

આ રીતે અનિવાર્ય સંયોગોમાં લિંગ પરિવર્તન કરનાર સાધુ પરિસ્થિતિ પૂર્ણ થતાં પુનઃ સ્વલિંગનો સ્વીકાર કરીને ગચ્છમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા કરે, તો તેને લિંગ પરિવર્તન માટે કેવળ આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત જ આવે છે. તેણે સંયમી જીવનમાં અન્ય દોષોનું સેવન કર્યું ન હોવાથી તેને તપ આદિ કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી.

કષાયને આધીન થઈને લિંગ પરિવર્તન કર્યું હોય, તેને દીક્ષા છેદ અથવા પુનઃ નવી દીક્ષાનું આરોપણ કરીને જ ગચ્છમાં લેવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં કેવળ આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તનું જ કથન છે, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં અનિવાર્ય સંયોગોમાં લિંગ પરિવર્તન કરનાર સાધુનું જ કથન છે.

સંયમ છોડીને જનારને ગણમાં પાછા લેવાની વિધિ :-

૩૨ ભિક્ષૂ ય ગણાઓ અવકલ્પમ્મ ઓહાવેજ્જા, સે ય ઇચ્છેજ્જા દોલ્લં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, નત્થિ નં તસ્સ કેઈ તપ્પત્તિયં છેએ વા પરિહારે વા, નણ્ણત્થે એગાએ સેહોવટ્ટાવણિયાએ ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણમાંથી નીકળીને સંયમનો ત્યાગ કરે અને ત્યારપછી તેને ગણમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા થાય, તો તેના માટે દીક્ષાછેદ કે તપ આદિ કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. તેને ‘છેદોપસ્થાપના’- નવી દીક્ષા સિવાય અન્ય કોઈ માર્ગ નથી અર્થાત્ તેને પુનઃ દીક્ષા આપીને ગણમાં લેવામાં આવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં એકવાર સંયમનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરનાર સાધુને પુનઃ ગચ્છમાં લેવાની વિધિનું કથન છે. ભાષ્યકારે સંયમનો ત્યાગ કરવાના મુખ્ય ત્રણ કારણોનું કથન કર્યું છે. (૧) ઉપસર્ગ-પરીષદો સહન ન થવાથી (૨) સાધુઓની પરસ્પર કલહ આદિ સંયોગજન્ય પ્રતિકૂળતાથી (૩) મોહનીયકર્મના ઉદય જન્ય વિષયાસક્તિના આવેગથી, આ ત્રણ કારણોમાંથી કોઈ પણ કારણથી સાધુ સંયમનો ત્યાગ કરે અને ત્યાર પછી કદાચ તેને કોઈ પણ નિમિત્તથી પુનઃ સંયમ સ્વીકાર કરીને ગચ્છમાં રહેવાની ઈચ્છા થાય, તો તેને પુનઃ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું આરોપણ કરીને અર્થાત્ નવી દીક્ષા આપીને ગચ્છમાં રાખી શકાય છે.

નત્થિ નં તપ્પત્તિયં કેઈ છેએ વા પરિહારે વા..... તેને સંયમનો ત્યાગ કરવા માટે કોઈ તપ કે છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત હોતું નથી. જેણે સંયમનો પૂર્ણતઃ ત્યાગ કર્યો હોય, તેના સર્વ સંયમપર્યાયો નાશ પામી ગયા હોય છે. સંયમ પર્યાય હોય, તો તેની તપ કે છેદ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ થઈ શકે, પરંતુ આંશિક પણ સંયમ પર્યાય જ ન હોય તેના માટે પ્રાયશ્ચિત્તનો કોઈ માર્ગ રહેતો નથી. તેને બીજીવાર દીક્ષા જ આપવાની રહે છે.

આલોચના કરવાનો ક્રમ :-

૩૩ ભિક્ષૂ ય અણ્ણયરં અકિચ્ચટ્ટાણં પડિસેવિત્તા ઇચ્છેજ્જા આલોએત્તએ, જત્થેવ અપ્પણો આયરિય-ઉવજ્ઞાએ પાસેજ્જા, તસ્સંતિયં આલોએજ્જા જાવ અહારિહં તવોકમ્મં પાયચ્છિત્તં પડિવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- સાધુ કોઈ અકૃત્યસ્થાનનું પ્રતિસેવન કરીને તેની આલોચના કરવા ઈચ્છે, તો જ્યાં પોતાના આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય હોય, ત્યાં તેમની પાસે જઈને આલોચના કરે **યાવત્** યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપકર્મનો સ્વીકાર કરે.

૩૪ જો ચેવ નં અપ્પણો આયરિય-ઉવજ્ઞાએ પાસેજ્જા, જત્થેવ સંભોઇયં સાહમ્મિયં પાસેજ્જા બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં, તસ્સંતિયં આલોએજ્જા જાવ અહારિહં તવોકમ્મં પાયચ્છિત્તં પડિવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો પોતાના આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય ન હોય, તો જ્યાં બહુશ્રુત, ઘણા આગમોના જાણકાર, સાંભોગિક(એક માંડલામાં આહાર કરનાર) સાધર્મિક સાધુ હોય, તેમની પાસે જઈને આલોચના કરે **યાવત્** યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપકર્મનો સ્વીકાર કરે.

૩૫ જો ચેવ ણં સંભોઇયં સાહિમ્મયં બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં પાસેજ્જા, જત્થેવ અણ્ણસંભોઇયં સાહિમ્મયં પાસેજ્જા બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં, તસ્સંતિયં આલોએજ્જા જાવ અહારિહં તવોકમ્મં પાયચ્છિત્તં પઢિવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો સાંભોગિક, સાધર્મિક, બહુશ્રુત, ઘણા આગમોના જાણકાર સાધુ ન મળે તો જ્યાં બહુશ્રુત અને ઘણા આગમના જાણકાર અન્ય સાંભોગિક સાધર્મિક સાધુ હોય, તેમની પાસે જઈને આલોચના કરે **યાવત્** યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપકર્મનો સ્વીકાર કરે.

૩૬ જો ચેવ ણં અણ્ણસંભોઇયં સાહિમ્મયં બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં, પાસેજ્જા જત્થેવ સારૂવિયં પાસેજ્જા બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં, તસ્સંતિયં આલોએજ્જા જાવ અહારિહં તવોકમ્મં પાયચ્છિત્તં પઢિવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો અન્ય સાંભોગિક, સાધર્મિક, બહુશ્રુત અને ઘણા આગમોના જાણકાર સાધુ ન મળે, તો જ્યાં બહુશ્રુત અને ઘણા આગમોના જાણકાર સારૂપ્ય-પોતાની સમાન વેષ ધારણ કરનારા સાધુ હોય, તેમની પાસે જઈને આલોચના કરે **યાવત્** યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપકર્મનો સ્વીકાર કરે.

૩૭ જો ચેવ ણં સારૂવિયં બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં પાસેજ્જા, જત્થેવ સમણોવાસગં પચ્છાકડં પાસેજ્જા બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં, તસ્સંતિયં આલોએજ્જા જાવ અહારિહં તવોકમ્મં પાયચ્છિત્તં પઢિવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો પોતાની સમાન વેષ ધારણ કરનારા બહુશ્રુત અને ઘણા આગમોના જાણકાર સાધુ ન મળે તો, જ્યાં બહુશ્રુત અને ઘણા આગમોના જાણકાર પચ્ચાત્કૃત(સંયમ ત્યાગી) શ્રાવક હોય, તેમની પાસે જઈને આલોચના કરે **યાવત્** યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપકર્મનો સ્વીકાર કરે.

૩૮ જો ચેવ ણં સમણોવાસગં પચ્છાકડં બહુસ્સુયં બબ્ભાગમં પાસેજ્જા જત્થેવ સમ્મંભાવિયાઈં ચેઇયાઈં પાસેજ્જા, તસ્સંતિયં આલોએજ્જા જાવ અહારિહં તવોકમ્મં પાયચ્છિત્તં પઢિવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો પચ્ચાત્કૃત(સંયમત્યાગી) બહુશ્રુત અને ઘણા આગમોના જાણકાર શ્રાવક ન મળે, તો જ્યાં સમ્યક ભાવિત જ્ઞાની પુરુષ-સમભાવી, સ્વ, પર વિવેકી, સમ્યગ્દષ્ટિ વ્યક્તિ હોય, તેમની પાસે જઈને આલોચના કરે **યાવત્** યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપકર્મનો સ્વીકાર કરે.

૩૯ જો ચેવ ણં સમ્મંભાવિયાઈં ચેઇયાઈં પાસેજ્જા, બહિયા ગામસ્સ વા જાવ સંણિવેસસ્સ વા પાઈનાભિમુહે વા ઉદીનાભિમુહે વા કરયલપરિગ્ગહિયં સિરસાવત્તં મત્થે અંજલિં કટ્ટુ એવં વણ્ણ- એવઇયા મે અવરાહા, એવઇક્ખુત્તો અહં અવરહ્હો, અરિહંતાણં સિદ્ધાણં અંતિએ આલોએજ્જા જાવ અહારિહં તવોકમ્મં પાયચ્છિત્તં પઢિવજ્જેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- જો સમ્યક ભાવિત, જ્ઞાની પુરુષ પણ ન મળે, તો ગ્રામ **યાવત્** સંનિવેશની બહાર પૂર્વ

અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી, હાથ જોડીને, મસ્તકથી આવર્તનપૂર્વક અંજલિ કરીને આ પ્રમાણે બોલે— હે પ્રભો ! ‘મારા આટલા દોષ છે અને મેં આટલીવાર આ દોષોનું સેવન કર્યું છે,’ આ પ્રમાણે બોલીને અરિહંત ભગવાન અને સિદ્ધ ભગવાનની સમક્ષ આલોચના કરે **યાવત્** યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપકર્મનો સ્વીકાર કરે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આલોચના કરવા યોગ્ય સુપાત્ર વ્યક્તિઓના ક્રમનો નિર્દેશ છે. સંયમસાધના કરતા પરિસ્થિતિવશ અથવા પ્રમાદવશ ક્યારેક શ્રમણધર્મની મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કે અકૃત્યસ્થાનનું આચરણ થઈ જાય તો તરત જ અપ્રમત્તભાવથી આલોચના કરવી, તે સંયમજીવનનું આવશ્યક અંગ છે. તે આભ્યંતર તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રથમભેદ છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, અધ્યયન-૨૮માં આલોચનાનું ફળ બતાવતા કહ્યું છે કે આલોચક પોતાના દોષોની આલોચના કરી શલ્યોને, મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્ન કરનાર દોષોને અને અનંત સંસારની વૃદ્ધિ કરનારા કર્મોને આત્માથી જુદા કરે છે.

શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં આલોચના કરનારા અને આલોચના સાંભળનારા તે બંનેના દશ-દશ ગુણોનું કથન છે. આગમોક્ત ગુણોથી સંપન્ન વ્યક્તિ પાસે જ આલોચના કરવાથી, તેની આરાધના સફળ થાય છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આલોચના કોની સમક્ષ કરવી જોઈએ તેનો ક્રમ પ્રદર્શિત કર્યો છે. જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી આ ક્રમથી આલોચના કરવી જોઈએ. વ્યુત્ક્રમથી આલોચના કરનારને માટે ભાષ્યમાં ગુરુચૌમાસી તથા લઘુચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત્તનું કથન છે.

આલોચનાનો ક્રમ :- (૧) આલોચના કરવા ઈચ્છતા સાધુએ સર્વપ્રથમ પોતાના આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ. (૨) જો આચાર્ય, ઉપાધ્યાયનો યોગ ન થાય અર્થાત્ તે રુગ્ણ હોય, દૂર હોય તથા સ્વયંનું આયુષ્ય અલ્પ જણાય તો પરસ્પર આહારના આદાન-પ્રદાનરૂપ વ્યવહાર જેઓની સાથે કરવામાં આવતો હોય તેવા સાંભોગિક સાધુની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ. તે સાંભોગિક સાધુ પણ આલોચના સાંભળવાના ગુણોથી સુસંપન્ન તથા બહુશ્રુત-છેદસૂત્રોમાં પારંગત તથા અનેક સૂત્રો તથા અર્થના જાણકાર હોવા જરૂરી છે. (૩) ઉક્ત યોગ્યતા સંપન્ન સાંભોગિક સાધુ ન હોય તો અસાંભોગિક (એક મંડળમાં સાથે બેસીને આહાર ન કરનારા) બહુશ્રુત આદિ યોગ્યતા સંપન્ન સાધુની સમક્ષ આલોચના કરવી જોઈએ. (૪) જો આચાર્યસંપન્ન અસાંભોગિક સાધુ પણ ન હોય તો સમાન લિંગવાળા બહુશ્રુત આદિ ગુણોથી સંપન્ન સાધુની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ. (૫) ઉક્ત ભિક્ષુ પણ ન મળે તો જે સંયમ છોડીને શ્રાવકપણાનું પાલન કરી રહ્યા હોય, તેમ છતાં બહુશ્રુત આદિ ગુણોથી સંપન્ન હોય, તેની પાસે આલોચના કરી શકાય છે. (૬) જો તેવા શ્રાવકો પણ ન હોય, તો સમ્યક્રૂપે જિનપ્રવચનમાં ભાવિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા સમભાવી, સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળા, સમજદાર વ્યક્તિ હોય, તેની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ. (૭) ક્યારેક તેવી વ્યક્તિ પણ ન મળે તો ગ્રામ આદિની બહાર નિર્જન સ્થાનમાં મોટા અવાજે અરિહંતો અથવા સિદ્ધોને સ્મૃતિમાં રાખી આલોચના કરવી જોઈએ અને સ્વયં પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવું જોઈએ. છેલ્લા બંને વિકલ્પ ગીતાર્થ સાધુને માટે સમજવા જોઈએ કારણ કે અગીતાર્થ સાધુ સ્વયં પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવા માટે અયોગ્ય હોય છે.

અન્ય વ્યક્તિ પાસે પોતાના દોષનું પ્રગટીકરણ થાય, ત્યારે યથાર્થ રીતે આલોચના થાય છે, તે દોષ પ્રતિ ખેદ અને પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાવ અધિકતમ થાય છે. તેમ જ તે દોષોનું પુનરાવર્તન ન થાય તેનું લક્ષ્ય વિશેષ રહે છે. આ રીતે દોષમુક્તિ શીઘ્ર થાય છે.

વ્યક્તિ સ્વયં આલોચના કરે, ત્યારે કેટલીક વાર પોતે પોતાના સર્વ દોષોની આલોચના કે પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરતા નથી, તેમજ અન્ય સાધુઓને જાણ ન હોવાથી તે દોષોનું પુનરાવર્તન પણ થવાની શક્યતા રહે છે. તેથી જ સૂત્રકારે આલોચના કરવા યોગ્ય વ્યક્તિઓનું સૂચન કર્યું છે.

બહુસુયં બબ્ભાગમં :- બહુશ્રુત અને અનેક આગમના જાણકાર. જેની પાસે આલોચના કરવી હોય, તે સાધુ છેદ સૂત્રના માધ્યમથી પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિના યથાર્થ જ્ઞાતા હોય, અન્ય અનેક આગમોના રહસ્યોના જ્ઞાતા હોય, તે જ દીર્ઘ દષ્ટિથી કોઈ પણ પ્રકારના પૂર્વાગ્રહ વિના, આલોચના કરનારની આત્મવિશુદ્ધિના એક માત્ર લક્ષ્યથી યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને શિષ્યની શુદ્ધિ કરાવી શકે છે.

ઉપરોક્ત સાત સૂત્રોમાંથી ૩૩, ૩૮ અને ૩૯ આ ત્રણ સૂત્રમાં બહુશ્રુત અને બહુઆગમજ્ઞ વિશેષણનો પ્રયોગ નથી, કારણ કે- (૧) આચાર્ય ઉપાધ્યાય તો અવશ્ય બહુશ્રુત, બહુ આગમજ્ઞ જ હોય છે, તેથી તેના માટે આ વિશેષણની જરૂર હોતી નથી. (૨) સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા સમજદાર વ્યક્તિનું બહુશ્રુત હોવું આવશ્યક નથી, તે તો ફક્ત આલોચના સાંભળવાને યોગ્ય હોય છે અને ગીતાર્થ, આલોચક સાધુ સ્વયં જ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરે છે. (૩) અરિહંત, સિદ્ધ, ભગવાન તો સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી છે તેના માટે આ વિશેષણની આવશ્યકતા નથી.

આત્મદોષોની પૂર્ણ વિશુદ્ધિ માટે સૂત્રકારે તેની ક્રમિક પ્રક્રિયાનું કથન કર્યું છે. આલોચના- અતિચાર આદિ દોષોને ગુર્વાદિકો સમક્ષ યથાર્થ રીતે વચનથી પ્રગટ કરવા. પઢિવ્વકમેજ્જા- પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કરી, તેનું મિચ્છામિ દુક્કડમ્ કહેવું. ણિંદેજ્જા- આત્મસાક્ષીએ અયોગ્ય આચરણની નિંદા કરવી અર્થાત્ અંતરમનમાં ખેદ કરવો. ગરહેજ્જા- ગુરુસાક્ષીએ અયોગ્ય આચરણની નિંદા કે ખેદ પ્રગટ કરવો. વિઠ્ઠેજ્જા- અયોગ્ય આચરણને છોડી દેવું. વિસોહેજ્જા- આત્માને શુદ્ધ કરવો અર્થાત્ અયોગ્ય આચરણને સંપૂર્ણ છોડી દેવું. અકરણયાણ અબ્ભુદેજ્જા- અકૃત્યસ્થાનને ફરી સેવન ન કરવા માટે દૃઢ સંકલ્પ કરવો. અહારિહં તવોક્કમ્ પાયચ્છિત્તં પઢિવજ્જેજા- તે દોષને અનુરૂપ તપ આદિ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરવો.

આલોચનાથી લઈને પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરવા સુધીની સંપૂર્ણ પ્રક્રિયા કરવાથી જ આત્મવિશુદ્ધિ થાય છે અને ત્યારે જ આલોચના સાર્થક અને સફળ થાય છે.

સમ્મં ભાવિયાઈં ચેઙ્ગાઈં- સમ્યક પ્રકારે ભાવિત ચિત્તવાળા જ્ઞાનવાન. આ પદમાં પ્રયુક્ત ચૈત્ય શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે. પ્રસ્તુતમાં તે જ્ઞાન અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

આલોચના સાંભળવા યોગ્ય સુપાત્ર જીવોના ક્રમમાં આ શબ્દનો પ્રયોગ છે. જો સંયમનો ત્યાગ કરીને શ્રાવક ધર્મનું પાલન કરનાર બહુશ્રુત શ્રાવક પણ ન મળે, તો જિનવચનોથી ભાવિત થયેલા જ્ઞાનવાન-સમજદાર વ્યક્તિ પાસે આલોચના કરવી અને જો તે પણ ન મળે તો નિર્જન સ્થાનમાં જઈને પાપને પ્રગટ કરવા. આ પ્રકારના સૂત્રનો સંદર્ભ હોવાથી ચેઙ્ગાઈં શબ્દનો અર્થ જ્ઞાનવાન-ધીર, ગંભીર, પરિપક્વ સમજદાર વ્યક્તિ થાય છે.

॥ ઉદ્દેશક-૧ સંપૂર્ણ ॥

ઉદ્દેશક-૨

પ્રાક્કથન

- ★ આ ઉદ્દેશકમાં મુખ્યત્વે પરિહારતપ સંબંધી વિધિ-વિધાનો, ગ્લાન સાધુની સેવા, એકપક્ષીય સાધુની આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય તરીકે નિયુક્તિ તથા પારિહારિક-અપારિહારિક સાધુઓનો પરસ્પરનો વ્યવહાર, વગેરે વિષયોનું કથન છે.
- ★ આચાર્યોની અનુપસ્થિતિમાં બે કે બેથી અધિક સાથે વિચરતાં સાધુઓમાં એક કે અનેક સાધુઓ દોષસેવન કરે, ત્યારે તેની પ્રાયશ્ચિત્ત માટે એક સાધુ અનુપારિહારિક રહે અને શેષ સાધુઓ પરિહારતપનું વહન કરે છે.
- ★ પારિહારિક સાધુ; પ્રાયશ્ચિત્તનું વહન કરતા સાધુ, ઉન્મત્ત સાધુ વગેરે રોગથી પીડિત થાય ત્યારે સહવર્તી સાધુઓએ અગ્લાન ભાવે તેની સેવા કરવી જોઈએ. ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક કરવા, તે યોગ્ય નથી. ગ્લાન સાધુની સેવાથી સંયમ માર્ગની અનુમોદના તથા શાસનની શાન વધે છે.
- ★ નવમા અને દશમા પ્રાયશ્ચિત્તનું વહન કરનારા સાધુને એકવાર ગૃહસ્થવેશ ધારણ કરાવ્યા પછી જ ચારિત્રનું ઉપસ્થાન કરવું જોઈએ તેમ છતાં ક્યારેક અપવાદ માર્ગે ગચ્છ પ્રમુખ સ્વતંત્ર નિર્ણય લઈ શકે છે.
- ★ સાથે વિચરણ કરતાં સાધુઓ કોઈ પણ કારણથી પરસ્પર એકબીજા પર દોષારોપણ કરે ત્યારે ગીતાર્થ સાધુ બંને સાધુઓની વાત સાંભળીને, જાણીને પ્રાયશ્ચિત્તનો નિર્ણય કરે.
- ★ એક જ ગુરુ પાસે વાંચના લીધેલા શ્રુતથી એકપક્ષીય સાધુ અને એક જ ગણમાં રહેતા પ્રવ્રજ્યાથી એકપક્ષીય સાધુને જ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયનું પદ પ્રદાન કરવામાં આવે છે.
- ★ સામાન્ય રીતે પારિહારિક-અપારિહારિક સાધુઓમાં પરસ્પર આહાર-પાણીનો વ્યવહાર હોતો નથી, વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં પરસ્પર એકબીજા માટે આહાર-પાણી લાવી શકે છે પરંતુ સાથે વાપરી શકતા નથી. તેઓ પોત-પોતાના પાત્રમાં આહાર ગ્રહણ કરીને સ્વતંત્ર રીતે વાપરે છે. આ જ સાધુઓનો આચાર છે.



ઉદ્દેશક-૨

સહવર્તી સાધર્મિકોમાં પરિહારતપ :-

૧ દો સાહમ્મિયા એગયઓ વિહરંતિ, એગે તત્થ અણ્ણયરં અકિચ્ચદ્દાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, ઠવણિજ્જં ઠવહિત્તા કરણિજ્જં વેયાવહિયં ।

ભાવાર્થ :- બે સાધર્મિક સાધુ એક સાથે વિચરતા હોય અને તેમાંથી જો એક સાધુ કોઈ અકૃત્યસ્થાનની પ્રતિસેવના કરી આલોચના કરે, તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત તપમાં સ્થાપિત કરીને (બીજા) સાધર્મિક સાધુએ તેની વેયાવચ્ચ કરવી જોઈએ.

૨ દો સાહમ્મિયા એગયઓ વિહરંતિ, દો વિ તે અણ્ણયરં અકિચ્ચદ્દાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, એગં તત્થ કપ્પાગં ઠવહિત્તા એગે ણિવ્વિસેજ્જા, અહ પચ્છા સે વિ ણિવ્વિસેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- બે સાધર્મિક સાધુ એક સાથે વિચરતા હોય અને તે બંને સાધુ કોઈ અકૃત્યસ્થાનની પ્રતિસેવના કરીને આલોચના કરે, તો તેમાંથી એકને કલ્પાક(અગ્રણી) તરીકે સ્થાપિત કરે અને એક પરિહારતપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરે અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્ણ થયા પછી તે અગ્રણી પણ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપને વહન કરે છે.

૩ બહવે સાહમ્મિયા એગયઓ વિહરંતિ, એગે તત્થ અણ્ણયરં અકિચ્ચદ્દાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, ઠવણિજ્જં ઠવહિત્તા કરણિજ્જં વેયાવહિયં ।

ભાવાર્થ :- ઘણા સાધર્મિક સાધુઓ એક સાથે વિચરતા હોય, તેમાંથી એક સાધુ કોઈ અકૃત્યસ્થાનની પ્રતિસેવના કરીને આલોચના કરે તો (તેમાં જે પ્રમુખ સ્થવિર હોય તે) તેને પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરાવે અને બીજા સાધુને તેની સેવા માટે નિયુક્ત કરે.

૪ બહવે સાહમ્મિયા એગયઓ વિહરંતિ, સવ્વે વિ તે અણ્ણયરં અકિચ્ચદ્દાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, એગં તત્થ કપ્પાગં ઠવહિત્તા અવસેસા ણિવ્વિસેજ્જા, અહ પચ્છા સે વિ ણિવ્વિસેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- ઘણા સાધર્મિક સાધુઓ એક સાથે વિચરતા હોય અને તે બધા સાધુઓ કોઈ અકૃત્યસ્થાનની પ્રતિસેવના કરીને આલોચના કરે તો તેમાંથી કોઈ એકને કલ્પાક-અગ્રણી તરીકે સ્થાપિત કરીને શેષ બધા પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરે અને તે સાધુઓનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્ણ થયા પછી તે અગ્રણી સાધુ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરે.

૫ પરિહારકપ્પટ્ટિએ ભિક્ખૂ ગિલાયમાણે અણ્ણયરં અકિચ્ચદ્દાણં પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા, સે ય સંથરેજ્જા ઠવણિજ્જં ઠવહિત્તા કરણિજ્જં વેયાવહિયં ।

સે ય ણો સંથરેજ્જા અણુપરિહારિણં તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવહિયં । સે તં

અણુપરિહારિણં કીરમાણં વેયાવહિયં સાઙ્ગજ્જેજ્જા, સે વિ કસિણે તત્થેવ આરુહેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- પરિહારતપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરનાર સાધુ જો બીમાર થઈને કોઈ અકૃત્યસ્થાનની પ્રતિસેવના કરે અને તેની આલોચના કરે તો તે પરિહારતપ કરવામાં સમર્થ હોય તો આચાર્ય આદિ તેને પરિહારતપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે અને તેની આવશ્યક સેવા કરાવે.

જો તે સમર્થ ન હોય તો આચાર્યાદિ તેની સેવાને માટે અનુપારિહારિક સાધુને નિયુક્ત કરે. જો તે પારિહારિક સાધુ સબળ હોવા છતાં પણ અનુપારિહારિક સાધુ પાસે વૈયાવચ્ચ કરાવે તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્વ પ્રાયશ્ચિત્ત સાથે આરોપિત કરે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં વિચરણ કરનાર બે અથવા બે થી અધિક સાધર્મિક સાધુઓને સ્વતઃ પરિહારતપ વહન કરવાનું વિધાન છે. ઉદ્દેશક-૧માં પરિહારતપ પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રમાણ તેના વૈયાવચ્ચની વ્યવસ્થા આદિનું વિધાન છે અને બૃહદ્દકલ્પ ઉ. ૪, સૂત્ર-૩૧ માં આચાર્યાદિના નેતૃત્વમાં પરિહારતપ વહન કરવાની વિધિનું વર્ણન છે.

સાથે વિચરણ કરનાર બે સાધર્મિક સાધુ જો ગીતાર્થ હોય અને આચાર્ય આદિથી દૂર કોઈ ક્ષેત્રમાં વિચરણ કરી રહ્યા હોય અને તેમાંથી એક કોઈ સાધુને દોષની શુદ્ધિ માટે પરિહારતપ વહન કરવાનું હોય તો બીજા ગીતાર્થ અનુપારિહારિક સાધુ તેના કલ્પાક અર્થાત્ પ્રમુખ બને છે અને તેની નિશ્રામાં તે પરિહારતપ વહન કરી શકે છે.

જો બન્નેએ એક સાથે દોષ સેવન કર્યું હોય અને બંનેને પરિહારતપ વહન કરવાનું હોય તો એક સાધુનું તપ પૂર્ણ થયા પછી બીજા સાધુ તપ વહન કરી શકે છે અર્થાત્ બન્ને એક સાથે પરિહારતપ કરી શકતા નથી કારણ કે એકને કલ્પાક અથવા અનુપારિહારિક રહેવું આવશ્યક હોય છે.

અનેક સાધર્મિક સાધુ વિચરણ કરી રહ્યા હોય તો તેમાંથી એક અથવા અનેકને પરિહારતપ વહન કરવાનું હોય, તો એકને કલ્પાક-અગ્રણી તરીકે સ્થાપિત કરીને બાકી બધા સાધુ પરિહારતપ વહન કરી શકે છે. જો કોઈ પારિહારિક સાધુ રુગ્ણ હોય અને તેણે કોઈ દોષનું સેવન કર્યું હોય તો એ દોષ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તની આરોપણા પૂર્વ તપમાં કરી દેવી જોઈએ. જો તેનામાં તપ વહન કરવાની શક્તિ ન હોય તો તે થોડા દિવસ માટે તપ કરવું છોડી દે અને સશક્ત થયા પછી તે પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરીને પૂર્ણ કરી લે.

જો તે પારિહારિક સાધુ સામાન્ય રુગ્ણ હોય, તેણે પારિહારિક તપના સમય દરમ્યાન અન્ય દોષનું સેવન કર્યું હોય અને અનુપારિહારિક દ્વારા સેવા કરવાથી તપ વહન કરી શકતા હોય તો પૂર્વતપની સાથે પુનઃ પ્રાપ્ત પ્રાયશ્ચિત્ત આરોપિત કરી દેવું જોઈએ અને તેની યથાયોગ્ય સેવા કરાવવી જોઈએ. તે દરમ્યાન જો રુગ્ણ સાધુ સ્વસ્થ અથવા સશક્ત થઈ જાય તો તેણે સેવા ન કરાવવી જોઈએ. સ્વસ્થ અને સશક્ત થયા પછી પણ જો તે સેવા કરાવે તો તેનું પણ તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, કારણ કે પરિહારતપ કરનાર સાધુ ઉત્સર્ગ વિધિથી કોઈનો સહયોગ અને સેવા લઈ શકતા નથી.

સંક્ષેપમાં સાધુએ પોતાના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પરિહારતપનું વહન શીઘ્રતાથી પૂર્ણ કરવું જોઈએ અને

સાથે રહેનારા અન્ય સાધુઓએ પરિહારતપ વહન કરનારને તે તપ કરવાની અનુકૂળતા આપવી જોઈએ તથા જરૂર હોય ત્યારે સેવા પણ કરવી જોઈએ.

રુગ્ણ સાધુઓની વૈયાવચ્ચ :-

૬ પરિહારકપ્પટ્ટિયં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેઇયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે । અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસાએ ણામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- પરિહારતપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરનાર સાધુ રોગાદિથી પીડિત થઈ જાય તો તેને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગ મુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તે પારિહારિક સાધુને (વૈયાવચ્ચ કરાવવા માટે) અતિઅલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૭ અણવટ્ટપ્પં ભિક્ષુ ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેઇયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે । અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસાએ ણામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- અનવસ્થાપ્ય સાધુ (નવમા પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરનાર સાધુ) રોગાદિથી પીડિત થઈ જાય તો તેને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી અનવસ્થાપ્ય સાધુને (સેવા કરાવવા માટે) અતિઅલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૮ પારંચિયં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેઇયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે । અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસાએ ણામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- પારાંચિત સાધુ (દશમા પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરનાર સાધુ) રોગાદિથી પીડિત થઈ જાય તો તેને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તે પારાંચિત સાધુને અતિ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૯ ચિત્તચિત્તં ભિક્ષુ ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેઇયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે । અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસાએ ણામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- વિક્ષિપ્તચિત્ત- અત્યંત ભય કે શોકથી વિક્ષિપ્તચિત્તવાળા ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તેને અતિઅલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૦ દિત્તચિત્તં ભિક્ષુ ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેઇયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે । અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસાએ ણામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- દિપ્તચિત્ત— હર્ષના અતિરેકથી માનસિક સંતુલન ગુમાવેલા ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તેને અતિ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૧ જક્ષ્ણાઈટ્ઠં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે। અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસે નામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- યક્ષાવિષ્ટ—યક્ષની પીડાથી પીડિત થયેલા ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, તે ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી અર્થાત્ તે રોગમુક્ત થાય ત્યારે તેને અતિઅલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૨ ઉમ્માયપત્તં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે, અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસે નામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- ઉન્માદપ્રાપ્ત—અસ્થિરમગજના ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યારપછી તેને અતિ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૩ ઉવસગ્ગપત્તં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે । અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસે નામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- ઉપસર્ગને પ્રાપ્ત થયેલા ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરે, ત્યાર પછી તેને અતિ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૪ સાહિગરણં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે। અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસે નામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- કલહ કરનાર ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગ મુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તેને અતિ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૫ સપાયચ્છિત્તં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે, અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસે નામં વવહારે પટ્ટવિયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થયેલા ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તેને અતિ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૬ ભક્ત-પાણ-પડિયાઈકિચ્ચં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસે નામં વવહારે પટ્ટવિચ્ચે સિયા ।

ભાવાર્થ :- ભક્ત પ્રત્યાખ્યાની-યાવજજીવનના અનશનના પ્રત્યાખ્યાન કરનારા ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તેને અતિઅલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

૧૭ અટ્ટાજાયં ભિક્ષું ગિલાયમાણં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણિજ્જૂહિત્તે અગિલાએ તસ્સ કરણિજ્જં વેયાવડિયં જાવ તઓ રોગાયંકાઓ વિપ્પમુક્કો, તઓ પચ્છા તસ્સ અહાલહુસે નામં વવહારે પટ્ટવિચ્ચે સિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રયોજનાવિષ્ટ-શિષ્યપ્રાપ્તિ, પદ પ્રતિષ્ઠા આદિ પ્રાપ્તિની તીવ્ર ઇચ્છાથી વ્યાકુળ થયેલા ગ્લાન સાધુને ગણથી પૃથક્ કરવા, ગણાવચ્છેદકને કલ્પતા નથી. તે રોગમુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની અગ્લાનભાવે સેવા કરાવે અને ત્યાર પછી તેને અતિ અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બાર પ્રકારની વિભિન્ન અવસ્થાઓવાળા સાધુઓની સેવાનું કથન છે.

સંયમી જીવનમાં સેવાભાવ તે મુખ્ય ગુણ છે. વૈયાવચ્ચએ એક પ્રકારનું આભ્યંતર તપ છે. સંયમી સાધકની સેવાથી તેના સંયમપાલનની અનુમોદનાનો મહામૂલો લાભ મળે છે. ગચ્છમાં રહેતા સર્વ સાધુઓએ પરસ્પર એકબીજાને સહાયક થવું જરૂરી છે.

શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રના ત્રીજા સ્થાનમાં તથા શ્રી ભગવતી સૂત્ર શતક-૮/૮માં નવદીક્ષિત, તપસ્વી અને ગ્લાન, આ ત્રણ પ્રકારના સાધુને અનુકંપાને યોગ્ય કહ્યા છે, તેથી કોઈ પણ અવસ્થામાં રહેલા સાધુ જ્યારે ગ્લાન થાય(બીમાર પડે) ત્યારે તેની સેવા કરવી, તે સહવર્તી સાધુઓનું કર્તવ્ય છે અને તેના માટે સેવાની યથોચિત વ્યવસ્થા કરાવવી તે ગણાવચ્છેદક સાધુની ફરજ છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સૂત્રકારનો આશય એ છે કે કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં કે પ્રાયશ્ચિત્ત વહનકાલમાં ગ્લાન સાધુની ઉપેક્ષા ન કરવી કે તેને ગણથી પૃથક્ કરવા ન જોઈએ. જો તેની સેવા કરનાર સાધુ થાકી ગયા હોય, ખેદનો અનુભવ કરતા હોય, તો ગણાવચ્છેદકે અન્ય સેવાભાવી સાધુઓ દ્વારા તેની સેવાની વ્યવસ્થા કરાવવી જોઈએ.

અગિલાએ- અગ્લાન ભાવે. સેવાનું કાર્ય અગ્લાનભાવે-કોઈ પણ પ્રકારના ખેદ વિના થાય, તો જ તે આભ્યંતરતપ અને નિર્જરાનું કારણ બને છે. ભાષ્યકારે અગિલાએ શબ્દનો અર્થ ‘રુચિપૂર્વક અથવા ઉત્સાહપૂર્વક સેવા કરવી અથવા સ્વયંનું કર્તવ્ય સમજીને સેવા કરવી, આ પ્રમાણે કર્યો છે.

ગ્લાન સાધુની સેવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા હોય તો ગચ્છની તથા જિનશાસનની પ્રતિષ્ઠા વધે છે. તેમજ ધર્મની પ્રભાવના થાય છે. યોગ્ય વ્યવસ્થાના અભાવમાં રુણ સાધુની સેવા કરવા, કરાવવામાં

ઉપેક્ષાવૃત્તિ થવાથી, સેવા છોડી દેવાથી, તેને ગચ્છથી પૃથક્ કરવાથી ગચ્છની તથા જિનશાસનની અવહેલના અથવા નિંદા થાય છે, તેથી ગ્લાન સાધુની અગ્લાનભાવે સેવા કરવી જોઈએ.

णिज्जुहित्तए :- નિર્યૂહિતું-નિવારયિતું ગચ્છથી દૂર કરવા અથવા પૃથક્ કરવા. ભાષ્યકાર તેનો અર્થ ‘ગણમાં સાથે રહેવા છતાં તેની સેવાની ઉપેક્ષા કરવી’, તેવો કરે છે.

अहालहुस्सए णाम ववहारः :- યથાલઘુષ્ક પ્રાયશ્ચિત્ત. યથાલઘુષ્કવવહારં પંચદિન પરિમાણં નિર્વિકૃતિકં કુર્વન્ પૂરયતિ । यदि वा यथालघुष्के व्यवहारे प्रस्थापयितव्यं य प्रतिपन्न व्यवहारः तपः प्रायश्चित्त एवमेवालोचना-प्रदान मात्रतः शुद्धः क्रियते, कारणे यतनया प्रतिसेवनात् । -ટીકા/ભાષ્ય ગાથા-૯૬.

લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત પાંચ દિવસનું હોય છે, તેને વિગય ત્યાગ કરીને પૂર્ણ કરી શકાય છે અથવા પ્રથમ આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તને પણ યથાલઘુષ્ક પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. તે સર્વ જઘન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત છે. જ્યારે વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં અત્યંત યતનાપૂર્વક દોષસેવન થયું હોય, અત્યલ્પ મર્યાદા ભંગ થયો હોય અથવા પરવશ અવસ્થામાં મર્યાદા ભંગ થયો હોય, ત્યારે કેવળ આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તથી જ શુદ્ધિ થાય છે, તેને તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત અપાતું નથી, તે યથાલઘુષ્ક પ્રાયશ્ચિત્ત છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં વવહારે શબ્દ પ્રયોગ પ્રાયશ્ચિત્ત અર્થમાં છે કારણ કે વ્યવહાર, આલોચના, વિશુદ્ધિ અને પ્રાયશ્ચિત્ત, આ એકાર્થક શબ્દો છે. પરિહારતપ કરતાં કોઈ સાધુ બીમાર થાય અને અન્ય સાધુની સેવા લેવી પડે તો તે સેવા લેવા માટે તેને અત્યલ્પ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે.

આ સૂત્રોમાં અને આગળના સૂત્રોમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાયનો નિર્દેશ ન કરતાં ગણાવચ્છેદકનો નિર્દેશ કર્યો છે, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ગચ્છમાં સેવા અને પ્રાયશ્ચિત્તના કાર્યોની મુખ્ય જવાબદારી ગણાવચ્છેદકની હોય છે.

अनवस्थाप्य अने पारंचित साधुनी उपस्थापना :-

૧૮ અણવટ્ટપ્પં ભિક્ખું અગિહિભૂયં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ઉવટ્ટાવિત્તણ ।

ભાવાર્થ :- ગણાવચ્છેદકને અનવસ્થાપ્ય (નવમા પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરનારા) સાધુને ગૃહસ્થવેશ ધારણ કરાવ્યા વિના સંયમમાં ઉપસ્થાપિત કરવા કલ્પતા નથી.

૧૯ અણવટ્ટપ્પં ભિક્ખું ગિહિભૂયં કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ઉવટ્ટાવિત્તણ ।

ભાવાર્થ :- ગણાવચ્છેદકને અનવસ્થાપ્ય (નવમા પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરનારા) સાધુને ગૃહસ્થવેશ ધારણ કરાવ્યા પછી સંયમમાં ઉપસ્થાપિત કરવા કલ્પે છે.

૨૦ પારંચિયં ભિક્ખું અગિહિભૂયં ણો કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ઉવટ્ટાવિત્તણ ।

ભાવાર્થ :- ગણાવચ્છેદકને પારંચિય (દસમા પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરનારા) સાધુને ગૃહસ્થવેશ ધારણ કરાવ્યા વિના સંયમમાં ઉપસ્થાપિત કરવા કલ્પતા નથી.

૨૧ પારંચિયં ભિક્ખું ગિહિભૂયં કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ઉવટ્ટાવિત્તણ ।

ભાવાર્થ :- ગણાવચ્છેદકને પારંચિત(દસમા પ્રાયશ્ચિત્તનું વહન કરનારા) સાધુને ગૃહસ્થવેશ ધારણ કરાવ્યા પછી સંયમમાં ઉપસ્થાપિત કરવા કલ્પે છે.

૨૨ અણવદ્વપ્પં ભિક્ખું પારંચિયં વા ભિક્ખું અગિહિભૂયં વા ગિહિભૂયં વા,
કપ્પઈ તસ્સ ગણાવચ્છેદયસ્સ ઉવટ્ઠાવિત્તણ, જહા તસ્સ ગણસ્સ પત્તિયં સિયા ।

ભાવાર્થ :- તે અનવસ્થાપ્ય સાધુ કે પારંચિત સાધુઓ દ્વારા ગણનું હિત સંભવિત હોય, તો ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ કરાવ્યા પછી અથવા ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ કરાવ્યા વિના પણ સંયમમાં ફરીને ઉપસ્થાન કરવા ગણાવચ્છેદકને કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અનવસ્થાપ્ય અને પારંચિત પ્રાયશ્ચિત્તનું વહન કરતાં સાધુને ગણમાં લેવા માટે ઉત્સર્ગ અને અપવાદનું કથન છે.

સામાન્ય રીતે નવમા અને દશમા પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સાધુને જઘન્ય છમાસ અને ઉત્કૃષ્ટ બારવર્ષ સુધીનું વિશિષ્ટ તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે અને તપ પૂર્ણ થાય, ત્યારે તેને એકવાર ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ કરાવવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી તેને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર આપવામાં આવે છે.

ઉપર્યુક્ત ચાર સૂત્રોમાં ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ કરાવવાનું વિધાન કરીને પાંચમા સૂત્રમાં તેના અપવાદનું કથન છે. કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિને ગૃહસ્થ વેશ ધારણ કરાવવો ઉચિત ન લાગે તો ગણાવચ્છેદક તે સાધુને ગૃહસ્થ વેશ ધારણ કરાવ્યા વિના જ ગણમાં લઈ શકે છે. ગણાવચ્છેદક ગચ્છનું અથવા જિનશાસનનું અત્યધિક હિત થાય, તે રીતે સ્વતંત્ર રીતે નિર્ણય કરી શકે છે.

ભાષ્યકારે તે સાધુને ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ ન કરાવવાના કારણો કહ્યા છે, યથા— (૧) જે સાધુએ કોઈ રાજાને બોધ પમાડીને શાસન રસિક બનાવ્યા હોય. (૨) જેને ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ ન કરાવવાનો કોઈ રાજાનો આગ્રહ હોય. (૩) પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત સાધુ અથવા આચાર્યના અનેક શિષ્યોનો ગૃહસ્થ વેશ ધારણ ન કરાવવાનો આગ્રહ હોય. (૪) તે પ્રાયશ્ચિત્તના સંબંધમાં બે ગણોમાં વિવાદ હોય ઇત્યાદિ પરિસ્થિતિઓમાં તથા અન્ય પણ તેવા કારણોથી તે સાધુને ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ કરાવ્યા વિના પણ ઉપસ્થાપના કરી શકાય છે.

અકૃત્યસેવનનો આક્ષેપ તથા તેની નિર્ણય વિધિ :-

૨૩ દો સાહમ્મિયા એગયઓ વિહરંતિ, એગે તત્થ અણ્ણયરં અકિચ્ચટ્ઠાણં
પડિસેવિત્તા આલોએજ્જા- અહં ણં ભંતે ! અમુગેણં સાહુણા સદ્ધિં ઇમમ્મિ કારણમ્મિ
પડિસેવી । સે ય પુચ્છિયવ્વે- કિં અજ્જો ! પડિસેવી ઉદાહુ અપડિસેવી ? સે ય
વએજ્જા પડિસેવી, પરિહારપત્તે । સે ય વએજ્જા-ણો પડિસેવી ણો પરિહારપત્તે ।
જં સે પમાણં વયઇ સે પમાણાઓ ઘેતવ્વે । સે કિમાહુ ભંતે ? સચ્ચપઇણ્ણા
વવહારા ।

ભાવાર્થ :- બે સાધર્મિક સાધુ એક સાથે વિચરતા હોય, તેમાંથી એક સાધુ કોઈ અકૃત્ય સ્થાનની પ્રતિસેવના કરીને આલોચના કરે કે હે ભગવન ! મેં અમુક સાધુ સાથે અમુક કારણસર દોષનું સેવન કર્યું

છે. તે આ પ્રમાણે કહે ત્યારે આચાર્યાદિએ બીજા સાધુને (દોષ સેવનની આલોચના કરનાર સાધુએ જે સાધુની સાથે પોતે પ્રતિસેવના કરવાનું કહ્યું હોય તે સાધુને) પૂછવું જોઈએ કે હે આર્ય ! શું તમે પ્રતિસેવી છો કે અપ્રતિસેવી ? અર્થાત્ તમે દોષનું સેવન કર્યું છે કે નહીં ? જો તે કહે કે મેં દોષ સેવન કર્યું છે, તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે અને જો તે કહે કે મેં દોષ સેવન કર્યું નથી, તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતાં નથી. તે સ્વયં જે પ્રમાણ આપે તેનાથી નિર્ણય કરવો જોઈએ. **પ્રશ્ન**— હે ભગવાન ! આ પ્રમાણે કહેવાનું શું કારણ છે ? **ઉત્તર**— સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાન સાધુઓના સત્ય કથન પર વ્યવહારનો (પ્રાયશ્ચિત્તનો) આધાર હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં દોષનો આક્ષેપ તથા તેના નિર્ણયની વિધિનું પ્રતિપાદન છે. સાથે વિચરણ કરનારા બે સાધુઓમાં ક્યારેક પરસ્પર વૈમનસ્યનો ભાવ જાગૃત થાય, ત્યારે ગુરુ પાસે આવીને એક સાધુ પોતાના દોષની આલોચના કરે કે મેં સાથે રહેલા આ સાધુ સાથે અમુક દોષનું સેવન કર્યું છે. આ રીતે પોતાના દોષની આલોચના સાથે બીજા સાથી સાધુ પર દોષારોપણ કરે છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં આલોચના સાંભળનાર ગીતાર્થ સાધુએ બીજા સાધુની વાત યથાર્થ રીતે સાંભળ્યા પછી નિર્ણય કરવો જોઈએ.

જો આલોચના કરનાર સત્ય કથન કરી રહ્યા હોય પરંતુ અન્ય સાધુ પોતાનો દોષ સ્વીકારે નહીં અને આલોચક તેને પ્રમાણિત પણ કરી શકે નહીં, ત્યારે દોષનો અસ્વીકાર કરનારને કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત અપાતું નથી. કારણ કે સચ્ચપઙ્ગના વવહારા સાધુ સત્યવચનની પ્રતિજ્ઞાવાળા હોય છે, તેથી સ્વયંના દોષ સ્વીકાર પર જ તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકાય છે. પ્રમાણ વિના ફક્ત કોઈના કહેવાથી તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકાતું નથી. આલોચના કરનાર પોતાના કથનની સત્યતાને પ્રમાણિત કરે, તેમજ ગીતાર્થ સાધુને તેના પ્રમાણોની સત્યતા સ્પષ્ટ થઈ જાય અને તે સાધુ દોષનો સ્વીકાર કરે, તો જ તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકાય છે.

ક્યારેક દોષ પ્રમાણિત થવા છતાં પણ તે સાધુ તેનો સ્વીકાર ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત દાતા ગચ્છના અન્ય ગીતાર્થ સાધુઓની સલાહ લઈ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત જાહેર કરી શકે છે અને તે સાધુ પ્રાયશ્ચિત્તનો અસ્વીકાર કરે, તો તેને ગચ્છથી અલગ પણ કરી શકે છે. (બૃહત્કલ્પ, ઉદે.-૪, સૂત્ર-૩૦)

સંક્ષેપમાં ગચ્છ પ્રમુખ ફક્ત એક પક્ષના કથનથી નિર્ણય તથા વ્યવહાર ન કરે. ઉભય પક્ષના કથનને સાંભળીને ગચ્છના અનુશાસન માટે ઉચિત નિર્ણય કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત આપે.

સંયમ ત્યાગનો સંકલ્પ તથા પુનરાગમન :-

૨૪ ભિક્ષૂ ય ગણાઓ અવક્કમ્મ ઓહાણુપ્પેહી વજ્જેજા, સે ય અણોહાણુ ઇચ્છેજ્જા દોચ્ચં પિ તમેવ ગણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે । તત્થ ણં થેરાણં ઇમેયારૂવે વિવાણ સમુપ્પજ્જિત્થા- ઇમં ભો ! જાણહ કિં પહિસેવી, અપહિસેવી ?

સે ય પુચ્છિયવ્વે- કિં પહિસેવી, અપહિસેવી ? સે ય વણ્ણજ્જા- પહિસેવી પરિહારપત્તે । સે ય વણ્ણજ્જા- ણો પહિસેવી ણો પરિહારપત્તે । જં સે પમાણં વયઇ સે પમાણાઓ ઘેતવ્વે । સે કિમાહુ ભંતે ? સચ્ચપઙ્ગના વવહારા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ સંયમનો ત્યાગ કરવાની ઈચ્છાથી ગણમાંથી નીકળી જાય અને પછી અસંયમનું સેવન કર્યા વિના જ તે ફરી પોતાના ગણમાં પાછા આવવા ઈચ્છે ત્યારે તેને ગણમાં સ્વીકારવાના વિષયમાં

સ્થવિરોમાં પરસ્પર વિવાદ ઉત્પન્ન થઈ જાય (તેઓ પરસ્પર કહેવા લાગે) કે શું તમે જાણો છો કે તેણે દોષનું સેવન કર્યું છે કે દોષનું સેવન કર્યું નથી ?

(તે સમયે) સ્થવિરોએ તે સાધુને જ પૂછવું જોઈએ કે **પ્રશ્ન**— તે દોષસેવન કર્યું છે કે દોષસેવન કર્યું નથી ? **ઉત્તર**— જો તે કહે કે— હા, મેં દોષસેવન કર્યું છે. તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે અને જો તે કહે કે મેં દોષસેવન કર્યું નથી, તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી અને તે સ્વયં જે પ્રમાણ આપે તેનાથી નિર્ણય કરવો જોઈએ. **પ્રશ્ન**— હે ભગવન ! આ પ્રમાણે કહેવાનું શું કારણ છે ? **ઉત્તર**— સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાન સાધુઓના સત્ય કથન પર વ્યવહાર-પ્રાયશ્ચિત્તનો આધાર હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સંયમનો ત્યાગ કરવાના સંકલ્પથી અન્યત્ર ગયેલા સાધુ વિચાર પરિવર્તનથી તુરંત ગણમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા કરે, ત્યારે તેની સદોષતા કે નિર્દોષતાનું પરીક્ષણ કર્યા પછી તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાનું વિધાન છે.

પાછા આવનાર સાધુ પોતાના વિચાર પરિવર્તનનું તથા તેના કારણોનું સ્પષ્ટીકરણ કરી ગચ્છમાં રહેવા ઈચ્છે ત્યારે ગચ્છના ગીતાર્થ સ્થવિરોના વિચારોમાં એકરૂપતા ન હોય અર્થાત્ કોઈને સંદેહ થાય કે આટલા સમયમાં તેણે અવશ્ય કોઈ પણ દોષનું સેવન કર્યું હશે. તે સમયે ગચ્છ પ્રમુખ તે સાધુને પૂછે અથવા અન્ય કોઈ પાસેથી જાણકારી મેળવીને નિર્ણય કરે.

જો પ્રમાણિત જાણકારી ન મળે તો તે સાધુના જવાબ અનુસાર જ નિર્ણય કરવો જોઈએ અર્થાત્ તે દોષ સેવનનો સ્વીકાર કરે તો તેને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપે અને જો તે દોષનો સ્વીકાર ન કરે તો કોઈના સંદેહમાત્રથી તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકાતું નથી, પરંતુ સંયમ છોડવાના સંકલ્પનું તથા તે સંકલ્પથી અન્યત્ર જવાનું યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેને ગચ્છમાં રાખી શકાય છે.

એકપક્ષીય સાધુને પદ પ્રદાન :-

૨૫ એગપક્ષિયસ્સ ભિક્ખુસ્સ કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયાણં ઇત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા, જહા વા તસ્સ ગણસ્સ પત્તિયં સિયા ।

ભાવાર્થ :- એકપક્ષીય અર્થાત્ એક જ આચાર્યની પાસે દીક્ષા અને શ્રુત ગ્રહણ કરનાર એક ગચ્છવર્તી સાધુને થોડા સમય માટે અથવા જીવન પર્યંત આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય પદ પર સ્થાપિત કરવા અથવા તેની નિશ્ચા ધારણ કરવી કલ્પે છે અથવા પરિસ્થિતિવશ ક્યારેક જેમાં ગણનું હિત હોય તેમ પણ કરી શકાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયના પદ માટેની આવશ્યકતાનું કથન છે.

ગચ્છના આચાર્ય, ઉપાધ્યાયે સંઘની વ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત રીતે જળવાઈ રહે, તે માટે પોતાની ઉપસ્થિતિમાં જ અન્ય યોગ્ય આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને નિયુક્ત કરી લેવા જોઈએ. આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયનું પદ ક્યારેક અલ્પકાલ માટે અને ક્યારેક યાવજીવન માટે અપાય છે.

અલ્પકાલીન પદનિયુક્તિના કારણ :- (૧) વર્તમાન આચાર્યને કોઈ વિશિષ્ટ રોગની ચિકિત્સા કરાવવા

અથવા વિશિષ્ટ તપસાધના માટે, અલ્પસમય માટે સંઘભારથી મુક્ત થવાનું હોય. (૨) વર્તમાન આચાર્યને અન્ય આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયની પાસે અધ્યયન કરવા અથવા તેને અધ્યયન કરાવવા તેમજ સહયોગ આપવા જવાનું હોય. (૩) પદનિયુક્તિના સમયે યોગ્ય સાધુનું આવશ્યક અધ્યયન અપૂર્ણ હોય ઇત્યાદિ પરિસ્થિતિઓમાં અલ્પ સમય માટે પદ અપાય છે.

જીવનપર્યંતની પદનિયુક્તિના કારણ :- (૧) આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને પોતાનો મૃત્યુ સમય નજીક હોવાનું જ્ઞાન થાય. (૨) અતિવૃદ્ધાવસ્થા અથવા લાંબા સમયનો અસાધ્ય રોગ થાય. (૩) આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને જિનકલ્પ આદિ કોઈ વિશિષ્ટ સાધના કરવી હોય. આ પરિસ્થિતિમાં આચાર્ય પદયોગ્ય સાધુને યાવજજીવન માટે પદ આપી શકે છે.

આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય પદની યોગ્યતા માટે અન્ય ગુણોની સાથે તે સાધુ એકપક્ષીય હોવા જરૂરી છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં સૂત્રકારે એકપક્ષીયતાનું મુખ્યતાએ કથન કર્યું છે.

एगपक्खियस्स भिक्खुस्स :- ભાષ્યકારે એકપાક્ષિક શબ્દની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે આપી છે—

दुविहो य एगपक्खी, पवज्ज सुह य होई नायव्यो ।

सुत्तम्मि एगवायण, पवज्जाए कुलित्वादी ॥ व्य. भाष्य. गा. ३२५

ભાવાર્થ— એક પાક્ષિક બે પ્રકારના હોય છે. ૧. શ્રુતથી ૨. પ્રવ્રજ્યાથી. જેણે એક ગુરુની પાસે વાચના ગ્રહણ કરી હોય અથવા જેનું શ્રુતજ્ઞાન તથા અર્થજ્ઞાન આચાર્યાદિની સમાન હોય, તેમાં ભિન્નતા ન હોય તે **શ્રુતથી એકપાક્ષિક** કહેવાય છે.

જે એક કુલ, ગણ તથા સંઘમાં પ્રવ્રજિત થઈ એક ગચ્છમાં જ સ્થિરતાથી રહેતા હોય અથવા જેણે એક ગચ્છવર્તી સાધુઓની સાથે નિવાસ, અધ્યયન, આદિ કર્યા હોય તે **પ્રવ્રજ્યાથી એકપાક્ષિક** કહેવાય છે. ભાષ્યકારે આ બે પદના આધારે તેની ચોભંગી કરી છે. (૧) શ્રુતથી એકપાક્ષિક અને પ્રવ્રજ્યાથી એકપાક્ષિક હોય (૨) શ્રુતથી એકપાક્ષિક અને પ્રવ્રજ્યાથી એકપાક્ષિક ન હોય (૩) શ્રુતથી એકપાક્ષિક ન હોય પણ પ્રવ્રજ્યાથી એકપાક્ષિક હોય (૪) શ્રુતથી એકપાક્ષિક ન હોય અને પ્રવ્રજ્યાથી પણ એકપાક્ષિક ન હોય.

ઉપરોક્ત ચાર ભંગમાંથી પદ પ્રદાન માટે પ્રથમ ભંગ શ્રેષ્ઠ છે.

શ્રુતથી એક પાક્ષિક સાધુ વાચના દ્વારા, તેમજ પૂર્વાચાર્યોની પરંપરાનુસાર પ્રરૂપણ દ્વારા શિષ્યોને સંતુષ્ટ કરી શકે છે અને પ્રવ્રજ્યાથી એક પાક્ષિક સાધુને સહવર્તી અન્ય સાધુઓ સાથે આત્મીયતા હોવાથી અનુશાસન સહજ રીતે થાય છે, ગચ્છમાં પ્રેમભાવ અને સંગઠન બળ વધે છે અને ગચ્છના સર્વ સાધુઓનો સર્વાંગી વિકાસ થઈ શકે છે.

જો તે સાધુ શ્રુતથી એકપાક્ષિક ન હોય, તો અન્ય સાધુઓ સાથે તર્ક-વિતર્ક તેમજ વાદ-વિવાદ થયા કરે છે અને પ્રવ્રજ્યાથી એકપાક્ષિક ન હોય, તો તે સાધુ સાથે ગચ્છના અન્ય સાધુઓને આત્મીયતા ન હોવાથી, તેના વચન પર વિશ્વાસ રહેતો નથી અને વ્યવસ્થિત અનુશાસન થઈ શકતું નથી, તેથી શ્રુતથી અને પ્રવ્રજ્યાથી એક પાક્ષિક સાધુને જ આચાર્ય, ઉપાધ્યાયનું પદ પ્રદાન કરાય છે. આપવાદિક પરિસ્થિતિમાં ગચ્છના સર્વ સાધુઓનું હિત થાય, તે પ્રમાણે પ્રસંગોચિત નિર્ણય આચાર્ય લઈ શકે છે.

पारिहारिक અને अपारिहारिकेनो परस्पर व्यवहार :-

૨૬ बहवे पारिहारिया बहवे अपारिहारिया इच्छेज्जा एगयओ एगमासं वा

દુમાસં વા તિમાસં વા ચાઉમાસં વા પંચમાસં વા છમ્માસં વા વત્થએ । તે અણ્ણમણ્ણં સંભુંજંતિ, અણ્ણમણ્ણં ણો સંભુંજંતિ માસં તે, તઓ પચ્છા સવ્વે વિ એગયઓ સંભુંજંતિ ।

ભાવાર્થ :- અનેક પારિહારિક અને અનેક અપારિહારિક સાધુ જો એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ કે છ, મહિના સુધી સાથે રહેવા ઇચ્છે, તો પારિહારિક સાધુ સાથે પારિહારિક સાધુ અને અપારિહારિક સાધુ સાથે અપારિહારિક સાધુ રહી શકે છે, સાથે બેસીને આહાર ગ્રહણ કરી શકે છે. પારિહારિક સાધુ અપારિહારિક સાધુ સાથે બેસી શકતા નથી અને સાથે બેસીને ભોજન કરી શકતા નથી. (છ માસનું પારિહારિક તપ કરનારા પારિહારિક સાધુ છ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત તપ પૂર્ણ થયા પછી) એક માસ પારણાના વ્યતીત થયા પછી સાથે બેસી આહાર કરી શકે છે.

૨૭ પરિહારકપ્પટ્ટિયસ્સ ભિક્ખુસ્સ ણો કપ્પઈ અસણં વા જાવ સાઈમં વા દાઝં વા અણુપ્પદાઝં વા । થેરા ય ણં વણ્ણજ્જા- ઇમં તા અજ્જો ! તુમં એણંસિં દેહિ અણુપ્પદેહિ વા ? એવં સે કપ્પઈ દાઝં વા અણુપ્પદાઝં વા । કપ્પઈ સે લેવં અણુજાણાવેત્તે, અણુજાણહ ભંતે ! લેવાએ ? એવં સે કપ્પઈ લેવં સમાસેવિત્તે ।

ભાવાર્થ :- અપારિહારિક સાધુએ, પારિહારિક સાધુને અશન, પાન, ખાદિમ કે સ્વાદિમ, આ ચારે પ્રકારનો આહાર આપવો અથવા નિમંત્રણ આપવું કલ્પતું નથી. જો સ્થવિર કહે કે હે આર્ય ! તમે આ આહાર પારિહારિક સાધુઓને આપો અથવા નિમંત્રણ કરો, તો અપારિહારિક સાધુએ પારિહારિક સાધુને આહાર આપવો અથવા નિમંત્રણ કરવું કલ્પે છે.

પરિહારકલ્પસ્થિત સાધુ જો લેપ (ઘી આદિ વિગય) લેવા ઇચ્છે તો સ્થવિરની આજ્ઞાપૂર્વક લઈ શકે છે. પારિહારિક સાધુ સ્થવિર ભગવાનને પૂછે કે હે ભગવન ! મને ઘી આદિ વિગય લેવાની આજ્ઞા પ્રદાન કરશો ? અને સ્થવિર આજ્ઞા આપે, તો તેને ઘી આદિ વિગયનું સેવન કરવું કલ્પે છે.

૨૮ પરિહારકપ્પટ્ટિએ ભિક્ખૂ સણં પઢિગ્ગહેણં બહિયા અપ્પણો વેયાવડિયાએ ગચ્છેજ્જા । થેરા ય ણં વણ્ણજ્જા- પઢિગ્ગાહેહિ અજ્જો ! અહં પિ ભોક્ખામિ વા પાહામિ વા । એવં સે કપ્પઈ પઢિગ્ગાહેત્તે ।

તત્થ સે ણો કપ્પઈ અપરિહારિણં પરિહારિયસ્સ પઢિગ્ગહંસિ અસણં વા જાવ સાઈમં વા ભોત્તે વા પાયએ વા, કપ્પઈ સે સયંસિ વા પઢિગ્ગહંસિ સયંસિ વા પલાસગંસિ, સયંસિ વા કમણ્ડલંસિ, સયંસિ વા ખુબ્ભગંસિ, પાણિસિ વા ઉદ્ધટ્ટુ-ઉદ્ધટ્ટુ ભોત્તે વા પાયએ વા । એસ કપ્પો અપરિહારિયસ્સ પરિહારિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પરિહારકલ્પમાં સ્થિત સાધુ પોતાના પાત્ર ગ્રહણ કરી પોતાના માટે આહાર લેવા જાય અને તેને જતાં જોઈને જો સ્થવિર કહે કે હે આર્ય ! મારા યોગ્ય આહાર પાણી પણ લાવજો, હું તે વાપરીશ એ પ્રમાણે કહે તો તેને સ્થવિરને માટે આહાર લાવવો કલ્પે છે.

અપારિહારિક સ્થવિરને પારિહારિક સાધુના પાત્રમાં આહાર પાણી આદિ વાપરવા કલ્પતા નથી,

પરંતુ તેને પોતાના પાત્રમાં, પોતાના પલાસક (માત્રક)માં, પોતાના જળપાત્રમાં, પોતાના ખોબામાં અથવા હાથમાં લઈને આહારાદિ વાપરવા કલ્પે છે. આ અપારિહારિક સાધુનો પારિહારિક સાધુની અપેક્ષાએ આચાર કલ્પો છે.

૨૯ પરિહારકપ્પટ્ટિએ ભિક્ષુ થેરાણં પડિગ્ગહેણં બહિયા થેરાણં વેયાવડિયાએ ગચ્છેજ્જા, થેરા ય ણં વણ્ણજ્જા- પડિગ્ગાહેહિ અજ્જો ! તુમંપિ પચ્છા ભોક્ખસિ વા પાહિસિ વા । એવં સે કપ્પઙ્ પડિગ્ગાહેત્તે ।

તત્થ સે ણો કપ્પઙ્ પરિહારિણં અપરિહારિયસ્સ પડિગ્ગહંસિ અસણં વા જાવ સાઙ્મં વા ભોત્તે વા પાયે વા । કપ્પઙ્ સે સયંસિ વા પડિગ્ગહંસિ, સયંસિ વા પલાસગંસિ, સયંસિ વા કમણ્ડલંસિ, સયંસિ વા ખુવ્વગંસિ, સયંસિ વા પાણિંસિ ઉદ્ધટ્ટુ-ઉદ્ધટ્ટુ ભોત્તે વા પાયે વા । એસ કપ્પો પરિહારિયસ્સ અપરિહારિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પરિહારકલ્પમાં સ્થિત સાધુ સ્થવિરના પાત્રને લઈ તેમની વૈયાવચ્ચ કરતાં તેઓ માટે આહાર પાણી લેવા જાય ત્યારે સ્થવિર સાધુ તેને કહે, કે હે આર્ય ! તમારા માટે પણ આહાર-પાણી સાથે લેતા આવજો અને પછી આહાર-પાણી વાપરી લેજો. સ્થવિર સાધુ આ પ્રમાણે કહે, તો તેને સ્થવિરના પાત્રમાં પોતાના માટે પણ આહાર-પાણી લાવવા કલ્પે છે.

પરંતુ અપારિહારિક સ્થવિરના પાત્રમાં પારિહારિક સાધુને આહારાદિ વાપરવા કલ્પતા નથી. તેને પોતાના જ પાત્રમાં, પોતાના પલાસક-માત્રક પાત્રમાં, પોતાના કમંડલ-જળપાત્રમાં, પોતાના ખોબામાં અથવા હાથમાં લઈને વાપરવું કલ્પે છે. આ પારિહારિક સાધુનો અપારિહારિક સાધુની અપેક્ષાએ આચાર કલ્પો છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પારિહારિક-અપારિહારિક સાધુઓના પરસ્પરના વ્યવહારનું નિરૂપણ છે.

સામાન્ય રીતે પારિહારિક સાધુનો અપારિહારિક સાધુ સાથે આહાર-પાણીના આદાન-પ્રદાનનો વ્યવહાર હોતો નથી. તેઓ એક સ્થાનમાં રહેવા છતાં પોત-પોતાનો આહાર કરે છે. ભાષ્યકારે પારિહારિક સાધુ અપારિહારિક સાધુ સાથે આહાર ક્યારે કરે ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે કે એક માસનું પરિહારતપ કરનાર સાધુ પરિહાર તપના એક માસ અને તપ પૂર્ણ થયા પછી પારણાના પાંચ દિવસ, એમ કુલ પાંત્રીસ દિવસ જુદો આહાર કરે છે. ત્યાર પછી તે અપારિહારિક સાધુ સાથે એક માંડલામાં આહાર કરે છે.

આ રીતે બે માસનું પરિહારતપ કરનાર સાધુ બે મહિના અને દશદિવસ સુધી જુદો આહાર કરે છે. ત્રણ માસનું પરિહાર તપ કરનાર સાધુ ત્રણ માસ અને પંદર દિવસ, ચારમાસનું પરિહાર તપ કરનાર સાધુ ચારમાસ અને વીશ દિવસ, પાંચમાસનું પરિહાર તપ કરનાર સાધુ પાંચ માસ અને પચીશ દિવસ તથા છ માસનું પરિહાર તપ કરનાર સાધુ છ માસ અને ત્રીસ દિવસ (એકમાસ) સુધી જુદો આહાર કરે છે. આ રીતે પરિહાર તપની સમાપ્તિના એક મહિના પછી પારિહારિક-અપારિહારિક સાધુઓ એક સાથે આહાર કરે છે.

પરિહારતપ કરનાર સાધુ સ્વયંનો આહાર સ્વયં લાવે છે. તેને કોઈના આહાર આદિ લેવા કે દેવા

કલ્પતા નથી તે સામાન્ય વિધાન છે પરંતુ પારિહારિક સાધુ તપ કરતા અશક્ત થઈ જાય, પોતાના આહાર-પાણી લાવી શકવા સમર્થ ન હોય, તો સ્થવિર મુનિની આજ્ઞાથી અન્ય અપારિહારિક સાધુ તેને આહાર-પાણી લાવી આપે છે અને પોતે લાવેલા આહાર-પાણીનું નિમંત્રણ કરી શકે છે. પારિહારિક સાધુને ઘી આદિ વિગયની જરૂર હોય તો સ્થવિર મુનિની આજ્ઞાથી વિગય સેવન કરી શકે છે.

ક્યારેક કોઈ પારિહારિક સાધુ સ્થવિર મુનિની આજ્ઞાથી કોઈ અપારિહારિક સ્થવિર સાધુની સેવા માટે ગયા હોય, તો પણ સામાન્ય રીતે પોતાનો અને અપારિહારિક સાધુનો આહાર અલગ-અલગ લાવે છે. ક્યારેક સ્થવિર મુનિ માટે આહાર લેવા જતાં સમયે જો સ્થવિર મુનિ આજ્ઞા આપે તો સ્થવિર મુનિના પાત્રમાં તેમના આહારની સાથે પોતાના પણ આહારાદિ લાવી શકે છે. અથવા પોતાના પાત્રમાં સ્થવિરની આજ્ઞાથી સ્થવિર માટે આહાર-પાણી લાવી શકે છે. આ રીતે કોઈ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં પારિહારિક-અપારિહારિક સાધુઓ આહાર સાથે લાવે છે, પરંતુ તેઓ પોત-પોતાના પાત્રમાં અથવા પોતાના હાથમાં પોતાનો આહાર ગ્રહણ કરીને સ્વતંત્ર રીતે વાપરે છે, તેઓ એકબીજાના પાત્રમાં આહાર વાપરતા નથી.

અન્ય સાધુઓ માટે સાથે આહાર લાવતાં પોતાના રૂક્ષ આહારને કોઈ વિગયનો લેપ લાગી જાય, તો તે સ્થવિરની આજ્ઞાથી વાપરી શકે છે.



ઉદ્દેશક-૩

પ્રાક્કથન

આ ઉદ્દેશકમાં ગણધારક, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગણાવચ્છેદક આદિ પદની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. તે ઉપરાંત આચાર્ય આદિ પદ પર રહીને અથવા પદનો ત્યાગ કરીને વ્રતનો ભંગ કરનાર સાધુ પુનઃ દીક્ષિત થાય, તો તેને માટે પદ પ્રદાનના નિયમો તથા વિધિનું વિધાન છે.

સમસ્ત સાધુ સમુદાયમાં મુખ્ય સાત પદવીઓ છે, યથા—

- (૧) **આચાર્ય** :— જે શ્રમણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય, આ પાંચ આચારનું સ્વયં પાલન કરે અને બીજા પાસે કરાવે, ચતુર્વિધ સંઘના નાયક, સંઘના અનુગ્રહ-નિગ્રહમાં કુશળ, શિષ્યોની સારણા-વારણામાં દક્ષ હોય અને આઠ સંપદાથી સંપન્ન હોય, તેને આચાર્ય કહે છે.
- (૨) **ઉપાધ્યાય** :— જે શ્રમણ દ્વાદશાંગીના જ્ઞાતા અને શિષ્યોના અધ્યયનમાં અપ્રમત્ત હોય, શિષ્યોને ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષાનો બોધ આપે, આલોચના કરાવે, તેને ઉપાધ્યાય કહે છે.
- (૩) **પ્રવર્તક** :— જે શ્રમણ આચાર્ય દ્વારા નિર્દિષ્ટ વૈયાવચ્ચાદિ કાર્યોમાં સહવર્તી સાધુઓની યોગ્યતા અને રુચિ અનુસાર તેને નિયુક્ત કરે છે, તે પ્રવર્તક છે. આ પદ આચાર્ય તુલ્ય ઉત્તમ સાધુને જ અપાય છે.
- (૪) **સ્થવિર** :— જે શ્રમણ અન્ય સાધુઓના સંયમ શૈથિલ્યને જોઈને અથવા સંયમથી વિચલિત થતાં હોય તેને સ્થિર કરે, તે સ્થવિર છે.
- (૫) **ગણિ** :— જે શ્રમણ ગણના— સાધુ સમુદાયના સ્વામી હોય, સાધ્વીઓની પણ વ્યવસ્થા કરતા હોય, તે ગણિ છે અથવા એક મુખ્ય આચાર્યની નિશ્રામાં અનેક આચાર્યો હોય છે. તેમાં મુખ્ય આચાર્યને ગણિ કહે છે.
- (૬) **ગણધર(ગણનાયક)** :— ગણને ધારણ કરીને, સંઘાડાના પ્રમુખ બનીને સ્વતંત્ર વિચરણ કરનાર ગણધારક સાધુને ગણધર કહે છે.
- (૭) **ગણાવચ્છેદક** :— જે શ્રમણ સહવર્તી સાધુઓના આહાર-પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, સ્થાન, ઔષધોપચાર, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ સર્વ વ્યવસ્થા કરે, સંક્ષેપમાં ગચ્છના સંચાલક સાધુને ગણાવચ્છેદક કહે છે.

આ સાત પદવીમાંથી સૂત્રકારે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને ગણાવચ્છેદકની યોગ્યતાનું કથન કર્યું છે.

ઉપાધ્યાય પદની યોગ્યતા :— ત્રણ વર્ષની દીક્ષાપર્યાયવાળા સંયમ કુશળ, અખંડ ચારિત્રવાન આદિ ગુણોથી સંપન્ન તથા (૧) આવશ્યક સૂત્ર (૨) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (૩) દશવૈકલિક સૂત્ર (૪) આચારાંગ સૂત્ર (૫) નિશીથ સૂત્ર. આ પાંચ આગમના ધારક સાધુને ઉપાધ્યાય પદ ઉપર નિયુક્ત કરી શકાય છે.

આચાર્ય પદની યોગ્યતા :— પાંચ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયવાળા સંયમ કુશળ, અખંડ ચારિત્રવાન આદિ ગુણોથી સંપન્ન તથા (૧) આવશ્યક સૂત્ર (૨) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (૩) દશવૈકલિક સૂત્ર (૪) આચારાંગ સૂત્ર (૫) સૂયગડાંગ સૂત્ર (૬) નિશીથ સૂત્ર (૭) દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર (૮) બૃહત્કલ્પસૂત્ર (૯) વ્યવહાર

સૂત્ર. આ નવ આગમના ધારક સાધુને આચાર્ય પદ ઉપર નિયુક્ત કરી શકાય છે.

ગણાવચ્છેદક પદની યોગ્યતા :- આઠ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયવાળા, સંયમકુશળ-અખંડ ચારિત્રવાન આદિ ગુણોથી સંપન્ન તથા (૧) આવશ્યક સૂત્ર (૨) દશવૈકલિક સૂત્ર (૩) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (૪) આચારાંગ સૂત્ર (૫) સૂચગડાંગ સૂત્ર (૬) ઠાણાંગ સૂત્ર (૭) સમવાયાંગ સૂત્ર (૮) નિશીથ સૂત્ર (૯) દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર (૧૦) બૃહત્કલ્પ સૂત્ર (૧૧) વ્યવહાર સૂત્ર. આ અગિયાર આગમના ધારક સાધુને ગણાવચ્છેદક પદ ઉપર નિયુક્ત કરી શકાય છે.

કોઈ વિશેષ પરિસ્થિતિમાં અન્ય ગુણોથી સંપન્ન યોગ્ય સાધુ હોય તો તેને આવશ્યક દીક્ષાપર્યાય અને શ્રુત કંઠસ્થ ન હોય તો પણ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય પદ પર નિયુક્ત કરી શકાય છે.

★ ચાલીશ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ત્રણ વર્ષની દીક્ષાપર્યાયથી ઓછા સંયમ પર્યાયવાળા સાધુએ આચાર્ય, ઉપાધ્યાયની નિશ્ચા વિના સ્વતંત્ર વિચરણ કરવું અથવા રહેવું કલ્પતું નથી અને સાધ્વીઓએ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તેમજ પ્રવર્તિની, આ ત્રણથી રહિત ગચ્છમાં રહેવું ન જોઈએ. તેમાંથી કોઈનો કાળ ધર્મ થાય, ત્યારે પણ એ પદ પર અન્યને નિયુક્ત કરવા આવશ્યક છે.

★ આચાર્યાદિ પદ પર રહીને ચોથાવ્રતનો ભંગ કરનાર સાધુ જીવન પર્યંત કોઈપણ પદ પામી શકતા નથી. પદ ત્યાગ કરીને ચોથા વ્રતનો ભંગ કરનાર સાધુને ત્રણ વર્ષ પછી યોગ્ય હોય તો કોઈ પણ પદ પર નિયુક્ત કરી શકાય છે.

★ જો પદવીધર કોઈ બીજાને પોતાના પદ પર નિયુક્ત કર્યા વિના સંયમ છોડી દે અને પછી ફરી દીક્ષા અંગીકાર કરે, તો તેને કોઈ પદ આપી શકાતું નથી. જો તે પોતાનું પદ અન્યને સોંપીને જાય અથવા સામાન્ય સાધુ સંયમ ત્યાગીને જાય તો ફરી દીક્ષા લીધા પછી યોગ્ય હોય તો તેને યથાયોગ્ય સમયે આચાર્યાદિ પદ આપી શકાય છે.

★ એક કે અનેક બહુશ્રુત સાધુ અથવા આચાર્ય આદિ પ્રબળ કારણથી પણ અનેકવાર જુઠ, કપટ, પ્રપંચ, અસત્ય આક્ષેપ આદિ અપવિત્ર પાપકારી કાર્ય કરે, તો તેને જીવન પર્યંત કોઈપણ પદ આપી શકાતું નથી.

આ રીતે આ ઉદ્દેશકમાં પદવીધારી સાધુઓની મુખ્યતાએ વિષય નિરૂપણ છે.



ઉદ્દેશક-૩

ગણધારકની યોગ્યતા :-

૧ ભિક્ષૂ ય ઇચ્છેજ્જા ગણં ધારેત્તે, ભગવં ચ સે અપલિચ્છણ્ણે એવં સે ણો કપ્પઇ ગણં ધારિત્તે । ભગવં ચ સે પલિચ્છણ્ણે, એવં સે કપ્પઇ ગણં ધારેત્તે ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણને ધારણ કરવા અર્થાત્ ગણના અગ્રણી થવા ઇચ્છે અને તે સૂત્રજ્ઞાન આદિની યોગ્યતાથી રહિત હોય તો તેને ગણ ધારણ કરવો કલ્પતો નથી. જો તે સાધુ સૂત્રજ્ઞાન આદિની યોગ્યતાથી યુક્ત હોય, તો તેને ગણ ધારણ કરવો કલ્પે છે.

૨ ભિક્ષૂ ય ઇચ્છેજ્જા ગણં ધારેત્તે, ણો સે કપ્પઇ થેરે અણાપુચ્છિત્તા ગણં ધારેત્તે, કપ્પઇ સે થેરે આપુચ્છિત્તા ગણં ધારેત્તે । થેરા ય સે વિયરેજ્જા એવં સે કપ્પઇ ગણં ધારેત્તે, થેરા ય સે ણો વિયરેજ્જા એવં સે ણો કપ્પઇ ગણં ધારેત્તે ।

જણં થેરેહિં અવિઙ્ગણં ગણં ધારેઙ્ગ સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા, જે સાહમ્મિયા ઉદ્ઘાએ વિહરંતિ, નત્થિ ણં તેસિં કેઙ્ગ છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણ ધારણ કરવા ઇચ્છે તો તેને સ્થવિરોને પૂછ્યા વિના ગણ ધારણ કરવો કલ્પતો નથી, સ્થવિરોને પૂછીને ગણધારણ કરવો કલ્પે છે. સ્થવિર મુનિ અનુજ્ઞા પ્રદાન કરે તો ગણ ધારણ કરવો કલ્પે છે, સ્થવિર મુનિ અનુજ્ઞા પ્રદાન ન કરે તો ગણ ધારણ કરવો કલ્પતો નથી.

જો સ્થવિરોની અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ ગણ ધારણ કરે છે, તો તે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવાના કારણે દીક્ષાછેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે. જે સાધર્મિક સાધુઓ તેની (આજ્ઞા અપ્રાપ્ત ગણધારકની) પ્રમુખતામાં વિચરે છે, તે દીક્ષાછેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ગણધારકની યોગ્યતાનું કથન છે.

ગણને ધારણ બે પ્રકારે થાય છે. (૧) થોડા સાધુઓના સમૂહના પ્રમુખ-મુખ્ય બનીને વિચરણ કરવું અથવા ચાતુર્માસ કરવું (૨) સાધુ સમૂહના અધિપતિ અર્થાત્ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગણધર, ગચ્છાધિપતિ, ગણિ આદિ પદને ધારણ કરવું.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રથમ પ્રકારના ગણધારકનું કથન છે કારણ કે અહીં સ્થવિરોની આજ્ઞા લઈને ગણધારણ કરવો અને આજ્ઞા વિના ગણ ધારણ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા પ્રકારનું કથન છે. આ વિધાન આચાર્યપદ ધારણ કરનારને માટે ઉપયુક્ત નથી. તેમજ આચાર્ય પદની યોગ્યતાનું કથન પછીના સૂત્રોમાં છે.

ગણધારક સાધુ ઉપર સહવર્તી સર્વ સાધુઓની જવાબદારી હોય છે, તેથી તે સ્વયં પલિચ્છન્ન-શ્રુતસંપદા અને શિષ્યસંપદાથી યુક્ત હોય, તે જરૂરી છે.

પલિચ્છણે :- ભાષ્યકારે દ્રવ્યથી અને ભાવથી બે પ્રકારના પલિચ્છન્નનું કથન કર્યું છે. જે સાધુના એક અથવા અનેક શિષ્યો હોય તે શિષ્યસંપદા યુક્ત કહેવાય છે. તે દ્રવ્યથી પલિચ્છન્ન છે અને જે આવશ્યકસૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રના સૂત્રાર્થને ધારણ કરનાર હોય અર્થાત્ જેણે તે સૂત્રો ઉપાધ્યાયની નિશ્રામાં કંઠસ્થ કર્યા હોય તથા આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય પાસેથી આ સૂત્રોના અર્થની વાચના લીધી હોય, વર્તમાનમાં તે શ્રુત તેને ઉપસ્થિત હોય તે શ્રુતસંપન્ન કહેવાય છે, તે ભાવથી પલિચ્છન્ન છે.

જેને એક પણ શિષ્ય નથી તથા ઉપર્યુક્ત શ્રુતનું અધ્યયન પણ કર્યું નથી તે ગણધારણ કરવા માટે અયોગ્ય છે. જો કોઈ સાધુ શિષ્ય સંપદાયુક્ત હોય, પરંતુ શ્રુત સંપન્ન ન હોય અથવા ધારણ કરેલા શ્રુતને ભૂલી ગયા હોય, તો તે ગણ ધારણ કરી શકતા નથી. જો તે સાધુ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે પૂર્વે ધારણ કરેલા શ્રુતને ભૂલી ગયા હોય, તો તે સ્થવિર હોવાથી શ્રુતસંપન્ન જ કહેવાય છે અને તે ગણ ધારણ કરી શકે છે.

કોઈ ગણમાં પૃથક્ પૃથક્ શિષ્યો કરવાની પરંપરા ન હોય અને તે ગણમાં કોઈ બુદ્ધિમાન સાધુ શ્રુત સંપન્ન હોય પરંતુ શિષ્ય સંપન્ન ન હોય, તો પણ તે આચાર્યની આજ્ઞા અનુસાર ગણ ધારણ કરી શકે છે.

ભાષ્યકારે ગણધારકની યોગ્યતામાં શ્રુતની મુખ્યતાના ત્રણ કારણો સ્પષ્ટ કર્યા છે- (૧) શ્રુત સંપન્ન સાધુ જ સ્વયંના અને અન્ય સાધુઓના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધ આરાધના કરવા, કરાવવામાં સમર્થ હોય છે. (૨) જનસાધારણને પોતાના જ્ઞાન તથા વાણી અને વ્યવહારથી ધર્મની સન્મુખ કરી શકે છે. (૩) અન્ય મતાવલંબી કોઈપણ વ્યક્તિ પ્રશ્નચર્યા કરવા માટે આવે તો યથાયોગ્ય ઉત્તર આપી શકે છે. આ ત્રણે પ્રકારની યોગ્યતા શ્રુતસંપદાથી યુક્ત સાધુમાં જ હોય છે, તેથી શ્રુત સંપદાથીયુક્ત સાધુ જ ગણ ધારણ કરીને વિચરણ કરી શકે છે.

શ્રુતસંપન્ન યોગ્ય સાધુ સ્વેચ્છાએ ગણધારણ કરી શકતા નથી, પરંતુ ગચ્છના સ્થવિર ભગવંતની અનુમતિ લઈને જ ગણધારણ કરી શકે છે. સ્થવિર મુનિની આજ્ઞા વિના ગણધારણ કરનાર સાધુ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, ગણના અનુશાસનનો ભંગ કરે છે, તેથી તેને તપ પ્રાયશ્ચિત્ત અથવા દીક્ષા છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

સે સંતરા છેવ વા પરિહારે... :- વ્યાખ્યાકારે તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે- 'સે' તસ્ય 'સંતરા' સાન્તરાત્ સ્વકૃતાદન્તરાદ, યદ્વા યાવત્કાલં તેન ગણો ધારિતઃ તાવત્કાલિકમન્તરમધિકૃત્ય પ્રાયશ્ચિત્તં છેવ વા પરિહારે વા । જેટલા કાલ પર્યંત તેણે આજ્ઞા વિના ગણને ધારણ કર્યો હોય, તેટલા કાલના અંતરની અપેક્ષાએ તેને યથાયોગ્ય (પાંચ દિવસ આદિ) દીક્ષાછેદ અથવા માસિક પરિહાર તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે અથવા વા દેશકાલ અનુસાર અન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, તે પ્રમાણે સમજવું. ગણધારક સિવાયના અન્ય સાધુઓને કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી.

સૂત્રમાં સાધુને માટે આ વિધાન છે, તે જ રીતે સાધ્વીને માટે પણ સંપૂર્ણ વિધાન સમજી લેવું જોઈએ. તેઓએ વિચરણ કરવા માટે સ્થવિર ભગવંત અથવા પ્રવર્તિનીની આજ્ઞા લેવી જોઈએ.

ઉપાધ્યાય પદની યોગ્યતા :-

૩ **તિવાસપરિયાણ સમણે ણિણ્ણથે-** આચારકુસલે સંજમકુસલે પવયણકુસલે પણ્ણત્તિકુસલે સંગહકુસલે ઉવગ્ગહકુસલે અક્ખાયાયારે અભિણ્ણાયારે

અસબલાયારે અસંકિલિટ્ટાચારે બહુસ્સુએ બબ્બાગમે જહણ્ણેણં આચારપ્પકપ્પધરે કપ્પહ, ઉવજ્ઞાયત્તાએ ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા, આચારકુશળ, સંયમ કુશળ, પ્રવચનકુશળ, પ્રજ્ઞાપ્તિકુશળ, સંગ્રહકુશળ અને ઉપગ્રહ કરવામાં કુશળ, અક્ષત આચારવાન, અભિન્ન આચારવાન, અશબલ આચારવાન, અસંકિલ્પ આચારવાન હોય, બહુશ્રુત તેમજ બહુ આગમજ્ઞ, ઓછામાં ઓછા આચાર-પ્રકલ્પ ધારણ કરનાર શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને ઉપાધ્યાયપદ આપવું કલ્પે છે.

૪ સ ચ્ચેવ ણં સે તિવાસપરિયાએ સમણે ણિણ્ણંથે ણો આચારકુસલે ણો સંજમકુસલે ણો પવચણ કુસલે ણો પણ્ણત્તિકુસલે ણો સંગહકુસલે ણો ઉવગ્ગહકુસલે ખયાયારે, ભિણ્ણાયારે સબલાયારે સંકિલિટ્ટાચારે અપ્પસુએ અપ્પાગમે ણો કપ્પહ ઉવજ્ઞાયત્તાએ ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- તે ત્રણ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ, જો આચારકુશળ, સંયમકુશળ, પ્રવચન કુશળ, પ્રજ્ઞાપ્તિકુશળ, સંગ્રહકુશળ અને ઉપગ્રહ કુશળ ન હોય તથા ક્ષત, ભિન્ન, શબલ અને સંકિલ્પ આચારવાળા હોય, અલ્પશ્રુત તેમજ અલ્પ આગમના જાણકાર હોય, તો તેને ઉપાધ્યાય પદ આપવું કલ્પતું નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉપાધ્યાય પદની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનું કથન છે. એક ગચ્છમાં અનેક સાધુ-સાધ્વી હોય છે. ગચ્છના સર્વ સાધુ-સાધ્વીઓના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધિ તથા તેમનો સર્વાંગી વિકાસ થાય, તે માટે ગચ્છમાં સુયોગ્ય સંચાલકોની જરૂર હોય છે. આ જરૂરિયાતની પૂર્તિ માટે ગચ્છમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગણાવચ્છેદક આદિ પદની નિયુક્તિ કરવામાં આવે છે.

તે તે પદની નિયુક્તિ માટે સાધુઓની યોગ્યતા હોવી જરૂરી છે. સુપાત્ર સાધુને પ્રાપ્ત થયેલું પદ જ સફળ બને છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉપાધ્યાય પદની યોગ્યતા માટેના ગુણોનું કથન છે. તેમાં દીક્ષા પર્યાય, શ્રુતજ્ઞાન તેમજ આચારશુદ્ધિ તથા વ્યવહાર શુદ્ધિ મુખ્ય છે.

(૧) દીક્ષા પર્યાય :- દીક્ષા પર્યાયની વૃદ્ધિ સાથે સાધુમાં સંયમી જીવનનો અનુભવ, ક્ષમતા, પ્રભાવશીલતાનો વિકાસ થાય છે, ઉપાધ્યાયનું મુખ્ય કાર્ય ગચ્છના સાધુઓને અધ્યયન-અધ્યાપન કરાવીને જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવાનું છે. ઉપાધ્યાય પદ માટે ઓછામાં ઓછા ત્રણ વર્ષનો દીક્ષા પર્યાય જરૂરી છે.

(૨) શ્રુતજ્ઞાન :- આચારકપ્પધરે ઓછામાં ઓછું આચાર-પ્રકલ્પને ધારણ કરનાર હોય, તેને જ ઉપાધ્યાયનું પદ પ્રદાન કરાય છે. ‘આચારપ્રકલ્પ’ શબ્દપ્રયોગ આગમમાં અનેક સ્થાને ભિન્ન ભિન્ન અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે. શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રના અષ્ટાવીસમા સમવાયમાં ૨૮ પ્રકારના આચાર પ્રકલ્પનું કથન છે. આચારાઙ્ગાનિશીથાઽધ્યયનસૂત્રાર્થધરઃ । આચારાંગ સૂત્રના ૨૫ અધ્યયન અને નિશીથ સૂત્રના ત્રણ અધ્યયનોનો સમાવેશ આચાર પ્રકલ્પમાં થાય છે.

‘આચારકલ્પ’ શબ્દના વૈકલ્પિક અર્થ આ પ્રમાણે છે— (૧) આચાર અને પ્રાયશ્ચિત્તોનું વિધાન કરનાર સૂત્ર અર્થાત્ નિશીથ અધ્યયનયુક્ત આચારાંગ સૂત્ર. (૨) આચાર વિધાનોના પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રરૂપક સૂત્ર અર્થાત્ નિશીથ સૂત્ર. (૩) આચાર વિધાનો પછી તત્સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તોનું કથન કરતાં અધ્યયન, તે

આચાર પ્રકલ્પ. (૪) આચારાંગથી પૃથક્ કરેલા ખંડ અથવા વિભાગ રૂપ સૂત્ર અથવા અધ્યયન, તે આચારપ્રકલ્પ અર્થાત્ નિશીથ સૂત્ર.

આ રીતે વિવિધ વ્યાખ્યાઓ દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે કે ‘આચાર પ્રકલ્પ’ શબ્દપ્રયોગ આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથસૂત્રનો બોધક છે.

આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રના જ્ઞાતા હોય, તે આચાર પ્રકલ્પધર છે. આચારાંગ સૂત્રમાં આચાર સંબંધી વિધાન છે અને નિશીથ સૂત્રમાં તે આચાર મર્યાદાના ઉલ્લંઘનના પ્રાયશ્ચિત્તનું કથન છે.

ઉપાધ્યાય આચાર-પ્રકલ્પના સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયના જ્ઞાતા હોય અને ઉત્કૃષ્ટ દ્વાદશાંગીના જ્ઞાતા હોય છે. વ્યવહાર સૂત્રના દશમા ઉદ્દેશકના વિધાન અને નિશીથ સૂત્રના ૧૮મા ઉદ્દેશકના પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાનથી ફલિત થાય છે કે ઉપાધ્યાય પદ માટે શ્રી આવશ્યક સૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, આચારાંગ સૂત્ર તથા નિશીથ સૂત્ર, આ પાંચ સૂત્રોને સૂત્ર અને અર્થ રૂપે ધારણ કરવા અનિવાર્ય છે.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રના આરોપણ પૂર્વે જ આવશ્યક સૂત્રનું જ્ઞાન જરૂરી છે અને અધ્યયન ક્રમ પ્રમાણે શ્રી આચારાંગ સૂત્રની વાચના પૂર્વે જ દશવૈકાલિક સૂત્ર અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું જ્ઞાન જરૂરી છે. આ રીતે જે આચાર પ્રકલ્પધર હોય છે તે ઉપરોક્ત પાંચે સૂત્રોના જ્ઞાતા હોય જ છે અને તે સાધુ ઉપાધ્યાય પદને પામી શકે છે.

કોઈપણ પદની પ્રાપ્તિ માટે આચાર શુદ્ધિ તથા વ્યવહાર શુદ્ધિ જરૂરી છે, તેથી સૂત્રકારે અન્ય અનેક ગુણોનું કથન કર્યું છે, યથા—

(૧) **આચાર કુશળ** :— જ્ઞાનાચાર આદિ પંચાચાર પાલનની સર્વ વિધિઓમાં પારંગત, ગચ્છના સર્વ સાધુઓમાં વિનય, વ્યવહાર, સેવા આદિ સર્વ વ્યવસ્થાઓમાં કુશળ હોય, તે આચાર કુશળ છે.

(૨) **સંયમ કુશળ** :— સત્તર પ્રકારના શુદ્ધ સંયમ પાલન કરવામાં અને કરાવવામાં નિપુણ તથા ઈન્દ્રિય વિજયી હોય, તે સંયમ કુશળ છે.

(૩) **પ્રવચન કુશળ** :— જિનાગમના રહસ્યોના જ્ઞાતા, જેની વાણી બીજાને સદ્બોધ પમાડવામાં તથા જિનધર્મની પ્રભાવના કરવામાં સક્ષમ હોય અર્થાત્ સફળ ઉપદેષ્ટા હોય, તે પ્રવચન કુશળ છે.

(૪) **પ્રજ્ઞાપ્તિ કુશળ** :— સ્વ સિદ્ધાંતો તથા લૌકિક શાસ્ત્રો, વેદ-વેદાંગ આદિના જ્ઞાતા તથા કુદર્શનનો ત્યાગ કરીને સ્વ સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ કરવામાં સક્ષમ હોય, તે પ્રજ્ઞાપ્તિ કુશળ છે.

(૫) **સંગ્રહ કુશળ** :— દ્રવ્યથી ઉપધિ અને શિષ્યાદિ તથા ભાવથી શ્રુત અને આત્મ ગુણોનો સંગ્રહ કરવામાં કુશળ હોય, ક્ષેત્ર અને કાળ અનુસાર વિવેકપૂર્વક ગ્લાન, વૃદ્ધ, તપસ્વી આદિ સાધુઓની સેવાનું લક્ષ રાખનાર, આચાર્યાદિની અસ્વસ્થતાના સમયે વાચના આપવામાં સક્ષમ, સમાચારીનો ભંગ કરનાર સાધુ પર યથાયોગ્ય અનુશાસન કરનાર, ગચ્છના અંતરંગ કાર્યોને જવાબદારીપૂર્વક પૂર્ણ કરનાર, ગચ્છના સર્વ સાધુઓની આહાર, ઉપધિ આદિ આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરનાર હોય, સંક્ષેપમાં સહવર્તી સાધુઓના સંયમ પાલનમાં સર્વાંશે સહયોગી ગુણસંપન્ન હોય, તે સંગ્રહ કુશળ છે.

(૬) **ઉપગ્રહ કુશળ** :— બાલ, વૃદ્ધ, તપસ્વી, ગ્લાન તેમજ સાધુ-સાધ્વીઓને શય્યા, આસન, ઉપધિ, આહાર, ઔષધ આદિની ઉપલબ્ધિ(પ્રાપ્તિ) કરાવવામાં, ગચ્છની તથા સંઘની સર્વ પ્રકારે સાર-સંભાળ રાખવામાં નિપુણ હોય, તે ઉપગ્રહકુશળ છે.

(૭) અક્ષત આચારવાન :- આધાકર્મ આદિ દોષોથી રહિત શુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરનાર તથા પરિપૂર્ણ અને નિર્દોષ આચારનું પાલન કરનારા સાધુ અક્ષત આચારવાન કહેવાય છે.

(૮) અભિન્ના આચારવાન :- કોઈ પણ અતિચારનું સેવન કર્યા વિના પરિપૂર્ણ આચારનું પાલન કરનારા હોય તે.

(૯) અશબલ આચારવાન :- એકવીસ પ્રકારના શબલ દોષોથી રહિત, વિનય, વ્યવહાર, ભાષા, ગોચર આદિ વ્યવહારમાં દોષ સેવન કરીને ચારિત્રને શબલ-કાબરચીતરું ન બનાવે તે.

(૧૦) અસંકલિષ્ટ આચારવાન :- કોઈ આદિ કષાયજન્ય સંકલેશનો તથા ઈહલોક અને પરલોકના સુખની આકાંક્ષાજન્ય સંકલેશનો ત્યાગ કરનાર હોય તે.

(૧૧) બહુશ્રુત-બહુ આગમજ્ઞ :- અનેક સૂત્રો તથા તેના અર્થોના જાણકાર બહુશ્રુત અથવા બહુઆગમના જ્ઞાતા કહેવાય છે. આ શબ્દોના અનેક અર્થ છે, જેમ કે- (૧) ગંભીરતા, વિચક્ષણતા, અને બુદ્ધિમત્તા આદિ ગુણોથી યુક્ત (૨) જિનમતની ચર્ચા-વાર્તામાં નિપુણ અથવા મુખ્ય સિદ્ધાંતોના જાણકાર (૩) અનેક સૂત્રોના અભ્યાસી (૪) છેદસૂત્રોમાં પારંગત (૫) આચાર તથા પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાનોમાં કુશળ બહુશ્રુત અને બહુ આગમજ્ઞ છે. બહુશ્રુતના ત્રણ પ્રકાર છે. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ.

(૧) જઘન્ય બહુશ્રુત :- આચારાંગ સૂત્ર તથા નિશીથસૂત્રને અર્થસહિત કંઠસ્થ કરનારા.

(૨) મધ્યમ બહુશ્રુત :- આચારાંગ સૂત્ર, સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર અને ચાર છેદસૂત્રોને અર્થસહિત કંઠસ્થ કરનાર.

(૩) ઉત્કૃષ્ટ બહુશ્રુત :- દષ્ટિવાદને ધારણ કરનારા અર્થાત્ નવપૂર્વથી ચૌદ પૂર્વના ધારક સાધુને ઉત્કૃષ્ટ બહુશ્રુત કહ્યા છે.

ઉપરોક્ત ગુણોથી સંપન્ન હોય, તેને ઉપાધ્યાયની પદવી પ્રદાન કરાય છે. ત્રણ વર્ષની દીક્ષા પર્યાય હોવા છતાં ઉપરોક્ત ગુણસંપન્ન ન હોય, તેવા સાધુને ઉપાધ્યાયની પદવી પ્રદાન થતી નથી.

આચાર્ય પદની યોગ્યતા :-

૫ પંચવાસપરિયાદ સમણે ણિગ્ગંથે આચારકુસલે સંજમકુસલે પવયણકુસલે પણ્ણતિકુસલે સંગહકુસલે ઉવગ્ગહકુસલે અક્ખયાયારે અભિણાયારે, અસબલાયારે અસંકલિદ્ધાયારે બહુસ્સુદ્ધે બબ્ભાગમે જહણ્ણેણં દસા-કપ્પ-વવહારધરે કપ્પઇ, આચરિય-ઉવજ્ઞાયત્તાદ્ધે ઉદ્ધિસિત્તદ્ધે .

ભાવાર્થ :- પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા, આચારકુશળ, સંયમકુશળ, પ્રવચનકુશળ, પ્રજ્ઞાતિકુશળ, સંગ્રહકુશળ અને ઉપગ્રહકુશળ તથા અક્ષત ચારિત્રવાન, અભિન્ન ચારિત્રવાન, અશબલ ચારિત્રવાન અસંકલિષ્ટ આચારવાન, બહુશ્રુત, બહુઆગમના જાણકાર, ઓછામાં ઓછા દશાશ્રુતસ્કંધ, બૃહત્કલ્પ, તેમજ વ્યવહારસૂત્રને ધારણ કરનારા શ્રમણ નિર્ગ્રંથને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પદ આપવું કલ્પે છે.

૬ સ ચ્ચેવ ણં સે પંચવાસપરિયાદ સમણે ણિગ્ગંથે ણો આચારકુસલે ણો સંજમકુસલે ણો પવયણકુસલે ણો પણ્ણતિકુસલે ણો સંગહકુસલે ણો ઉવગ્ગહકુસલે, અક્ખયાયારે અભિણાયારે અસબલાયારે અસંકલિદ્ધાયારે અપ્પસુદ્ધે અપ્પાગમે ણો કપ્પઇ આચરિય-ઉવજ્ઞાયત્તાદ્ધે ઉદ્ધિસિત્તદ્ધે .

ભાવાર્થ :- તે જ પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જો આચાર કુશળ, સંયમ કુશળ, પ્રવચન કુશળ, પ્રજ્ઞાપ્તિ કુશળ, સંગ્રહ કુશળ અને ઉપગ્રહકુશળ ન હોય તથા ક્ષત, ભિન્ન, શબલ અને સંકલિષ્ટ આચારવાળા હોય, અલ્પશ્રુત, અને અલ્પ આગમના જાણકાર હોય, તો તેને આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય પદ આપવું કલ્પતું નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આચાર્ય પદની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનું કથન છે.

આચાર્ય પર ગરહની સર્વ વ્યવસ્થાઓની જવાબદારી રહે છે. તીર્થંકરો કે ગણધરોની અનુપસ્થિતિમાં આચાર્ય જ શાસન પરંપરાના વાહક તથા સંચાલક છે. તેને આગમોના પરમાર્થની વાચના આપવાની હોય છે, તેથી ઉપાધ્યાયની અપેક્ષાએ અધિક અનુભવ અને ક્ષમતાની દૃષ્ટિએ તેના માટે ઓછામાં ઓછી પાંચ વર્ષનો દીક્ષા પર્યાય હોવો જરૂરી છે.

શ્રુતજ્ઞાન :- દસાકપ્પવહારધરે- દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર, બૃહત્કલ્પ સૂત્ર તથા વ્યવહાર સૂત્ર, આ ત્રણ સૂત્રનું જ્ઞાન આચાર્ય પદ પ્રાપ્તિ માટે જરૂરી છે.

આચાર્ય ચતુર્વિધ સંઘના નાયક છે, તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત વિષયક છેદ સૂત્રોનું જ્ઞાન આચાર્ય પદ પ્રાપ્તિ માટે અનિવાર્ય છે. અધ્યયન ક્રમ અનુસાર જે સાધુને છેદ સૂત્રોનું જ્ઞાન હોય, તેને (૧) શ્રી આવશ્યક સૂત્ર (૨) દશવૈકલિક સૂત્ર (૩) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (૪) આચારાંગ સૂત્ર (૫) નિશીથ સૂત્ર (૬) સૂયગાંગ સૂત્રનું જ્ઞાન હોય જ છે, ઉપરોક્ત છ સૂત્ર તથા ત્રણ છેદ સૂત્ર, કુલ નવ સૂત્રોનું જ્ઞાન આચાર્ય પદ પ્રાપ્તિ માટે જરૂરી છે.

સંક્ષેપમાં આચારકુશળ આદિ પૂર્વોક્ત દશ ગુણ સંપન્ન, બહુશ્રુત અને બહુ આગમજ્ઞ, ઓછામાં ઓછા પાંચ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળા અને ત્રણ છેદ સૂત્રોના જ્ઞાતા સાધુ આચાર્ય પદ પામી શકે છે. સૂત્રકારે પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પદ માટે જઘન્ય દીક્ષાપર્યાય અને જઘન્ય શ્રુતજ્ઞાનનું કથન કર્યું છે. તેનાથી અધિક દીક્ષા પર્યાય કે અધિક શ્રુતજ્ઞાન સંપન્ન સાધુ તે પદ પામી શકે છે, તેમ સમજવું જોઈએ.

પાંચ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળા સાધુ જો ઉપરોક્ત ગુણસંપન્ન ન હોય, તો તે આચાર્ય પદ પામી શકતા નથી. જે સાધુમાં આચાર્ય પદની યોગ્યતા હોય, તે આચાર્ય પદ તો પામી જ શકે છે પરંતુ તેનાથી નીચેનું ઉપાધ્યાય પદ પણ પામી શકે છે.

ગણાવચ્છેદક પદની યોગ્યતા :-

૭ અઢવાસપરિયાએ સમણે ણિગ્ગંથે આચારકુસલે સંજમકુસલે પવયણકુસલે પણ્ણત્તિકુસલે સંગહકુસલે ઉવગ્ગહકુસલે અક્ખયાયારે અભિણ્ણાયારે અસબલાયારે અસંકલિટ્ટાયારે બહુસ્સુએ બબ્બાગમે જહણ્ણેણં ઠાણ-સમવાય-ઘરે કપ્પઇ આયરિયત્તાએ ઉવજ્ઞાયત્તાએ ગણાવચ્છેદયત્તાએ ઉદ્ધિસિત્તાએ ।

ભાવાર્થ :- આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા, આચારકુશળ, સંયમકુશળ, પ્રવચનકુશળ, પ્રજ્ઞાપ્તિ કુશળ, સંગ્રહકુશળ, ઉપગ્રહકુશળ, અક્ષત ચારિત્રવાન, અભિન્ન ચારિત્રવાન, અશબલ ચારિત્રવાન, અસંકલિષ્ટ આચારવાન, બહુશ્રુત, બહુ આગમના જાણકાર ઓછામાં ઓછા સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ સૂત્રને ધારણ કરનારા

८ स च्चेव णं से अट्ठावासपरियाए समणे णिग्गंथे णो आयारकुसले णो संजमकुसले णो पवयणकुसले णो पण्णत्तिकुसले णो संगहकुसले णो उवग्गहकुसले खयायारे भिण्णायारे सबलायारे संकिलिट्ठायारे अप्पसुए अप्पागमे णो कप्पइ आयरियत्ताए उवज्झायत्ताए गणावच्छेइयत्ताए उदिदसित्ताए ।

વિવેચન :-

ગણાવચ્છેદક ગણસબંધી અનેક કર્તવ્યોને પૂર્ણ કરી આચાર્યને તેની ચિંતાથી મુક્ત રાખે છે અર્થાત્ ગચ્છના સાધુઓની સેવા, વિચરણ તથા પ્રાયશ્ચિત્ત આદિની વ્યવસ્થાઓનું ઉત્તરદાયિત્વ ગણાવચ્છેદકનું હોય છે. જો કે અનુશાસનનું પૂર્ણ ઉત્તરદાયિત્વ આચાર્યનું હોય છે તો પણ વ્યવસ્થા તથા કાર્ય સંચાલનનું ઉત્તરદાયિત્વ ગણાવચ્છેદકનું વિશેષ હોવાથી તેની દીક્ષાપર્યાય ઓછામાં ઓછી આઠ વર્ષની હોવી જરૂરી છે.

ગણાવચ્છેદક પદથી આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય પદનું વિશેષ મહત્ત્વ છે, તો પણ કાર્યની અપેક્ષાએ તેમજ ગણની વ્યવસ્થાની અપેક્ષાએ ગણાવચ્છેદકનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ છે.

તેમાંથી પ્રવર્તક સિવાય ચાર પદવીધરોનું કર્તવ્ય, અધિકાર, આદિનું કથન અનેક આગમોમાં છે. જેમ કે (૧) આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયના નેતૃત્વ વિના બાળ, તરુણ સંતોને રહેવાનો નિષેધ છે. (૨) કેટલાક જરૂરી કામ સ્થવિરને પૂછીને જ કરવાનું વિધાન છે. (૩) પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું અથવા ગચ્છથી અલગ કરવા આદિ કાર્ય ગણાવચ્છેદકના નિર્દેશ અનુસાર કરવાનું કથન છે. ભાષ્ય આદિ વ્યાખ્યાગ્રંથોમાં પ્રવર્તકનું કાર્ય સહવર્તી સાધુઓને સમાચારીમાં પ્રવૃત્ત કરાવવાનું કહ્યું છે. આ પાંચ પદવી સિવાય સૂત્રોમાં ગણ અને

ગણધરપદના પાઠ પણ મળે છે. આ રીતે પદવીધરો દ્વારા ગચ્છના સર્વ સાધુઓ પોત-પોતાની સાધના નિર્વિઘ્ને, સુવ્યવસ્થિતપણે કરી શકે છે.

આચાર્યાદિ પદવીની નિયુક્તિ માટેના માપદંડ :-

પદવીધર	દીક્ષાપર્યાય	આગમ જ્ઞાન	ગુણસંપત્તિ
ઉપાધ્યાય	ત્રણ વર્ષ	૧. આવશ્યક, ૨. દશવૈકાલિક, ૩. ઉત્તરાધ્યયન, ૪. આચારાંગ, ૫. નિશીથ, આ પાંચ આગમ ધર	(૧) આચાર કુશળ (૨) સંયમ કુશળ (૩) પ્રવચન કુશળ (૪) પ્રજ્ઞાપ્તિ કુશળ (૫) સંગ્રહ કુશળ (૬) ઉપગ્રહ કુશળ (૭) અક્ષત આચારવાન (૮) અભિન્ન આચારવાન (૯) અશબલ આચારવાન (૧૦) અસંકલ્પ આચારવાન
આચાર્ય	પાંચ વર્ષ	પૂર્વવત્ પાંચ તથા ૬. સૂયગડાંગ, ૭. દશાશ્રુતસ્કંધ, ૮. બૃહત્કલ્પ, ૯. વ્યવહાર. આ નવ આગમ ધર	આ દશ ગુણ સંપન્ન તથા બહુ શ્રુત અને બહુ આગમજ્ઞ
ગણાવચ્છેદક	આઠ વર્ષ	પૂર્વવત્ નવ તથા ૧૦, ઠાણાંગ, ૧૧. સમવાયાંગ. આ અગિયાર આગમધર	

અલ્પદીક્ષા પર્યાયવાળાને પદ પ્રદાન :-

૯ ણિરુદ્ધપરિયાણ સમણે ણિગંગથે કપ્પઙ્ગ તદ્દિવસં આયરિય-ઉવજ્ઞાયત્તાણ ઉદ્દિસિત્તણ । સે કિમાહુ ભંતે । અત્થિ ણં થેરાણં તહારૂવાણિ કુલાણિ કઢાણિ પત્તિયાણિ થેજ્ઞાણિ વેસાસિયાણિ સમ્મયાણિ સમ્મુદ્ધકરાણિ અણુમયાણિ બહુમયાણિ ભવંતિ ।

તેહિં કઢેહિં તેહિં પત્તિણ્હિં તેહિં થેજ્ઞેહિં તેહિં વેસાસિણ્હિં તેહિં સમ્મણ્હિં તેહિં સમ્મુદ્ધકરેહિં તેહિં અણુમણ્હિં તેહિં બહુમણ્હિં । જં સે ણિરુદ્ધપરિયાણ સમણે ણિગંગથે કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયત્તાણ ઉદ્દિસિત્તણ તદ્દિવસં ।

ભાવાર્થ :- નિરુદ્ધ પર્યાયવાળા અર્થાત્ અલ્પ પર્યાયવાળા શ્રમણ, નિર્ગ્રંથ જે દિવસે દીક્ષિત થાય તે જ દિવસે તેને આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયનું પદ આપવું કલ્પે છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન ! તેનું શું કારણ છે ? ઉત્તર- સ્થવિરો દ્વારા તથારુપથી ભાવિત, પ્રીતિયુક્ત, ગચ્છના કાર્ય સંપાદનમાં પ્રમાણભૂત, વિશ્વસ્ત, સમ્મત, પ્રમુદિત, અનુમત અને બહુમત અનેક કુળ હોય છે. તે ભાવિત, પ્રીતિયુક્ત, સ્થિર, વિશ્વસ્ત, સમ્મત, પ્રમુદિત, અનુમત અને બહુમત કુળમાંથી દીક્ષિત થયેલા, અલ્પ દીક્ષા પર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથને તે જ દિવસે આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય પદ આપવું કલ્પે છે.

૧૦ ણિરુદ્ધવાસપરિયાણ સમણે ણિગંગથે કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયત્તાણ, ઉદ્દિસિત્તણ, સમુચ્છેયકપ્પંસિ । તસ્સ ણં આચાર-પકપ્પસ્સ દેસે અવટ્ઠિણ, સે ય અહિજ્ઞિસ્સામિ ત્તિ અહિજ્ઞેજ્ઞા, એવં સે કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયત્તાણ ઉદ્દિસિત્તણ ।

સે ય અહિજ્ઞિસ્સામિ ત્તિ ણો અહિજ્ઞેજ્ઞા, એવં સે ણો કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયત્તાણ ઉદ્દિસિત્તણ ।

ભાવાર્થ :- આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયનો કાળધર્મ થાય તો, અલ્પ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રથને આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયનું પદ આપવું કલ્પે છે. તેના આચાર પ્રકલ્પના કંઈક અંશ અધ્યયન કરવાના બાકી હોય અને તે અધ્યયન પૂર્ણ કરવાનો સંકલ્પ કરીને પૂર્ણ કરી લે તો તેને આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયનું પદ આપવું કલ્પે છે, પરંતુ જો તે શેષ અધ્યયન પૂર્ણ કરવાનો સંકલ્પ કરીને પણ તેને પૂર્ણ ન કરે તો તેને આચાર્ય ઉપાધ્યાયનું પદ આપવું કલ્પતું નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત બે સૂત્રોમાં આચાર્ય આદિ પદ માટે દીક્ષાપર્યાય તથા શ્રુતઅધ્યયન સંબંધી અપવાદ વિધિનું કથન છે. (પૂર્વના છ સૂત્રોમાં આચાર્ય આદિ પદની યોગ્યતા સંબંધી ઉત્સર્ગવિધિનું કથન છે.) સામાન્ય રીતે ઉપાધ્યાય અને આચાર્ય પદ માટે ક્રમશઃ ત્રણ વર્ષ તેમજ પાંચ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય હોવો જરૂરી છે. આ સૂત્રોમાં તે જ દિવસના દીક્ષિત સાધુને અથવા અલ્પ દીક્ષાપર્યાયવાળાને અથવા આવશ્યકશ્રુતનું અધ્યયન અપૂર્ણ હોય તેવા સાધુને પરિસ્થિતિવશ આચાર્ય, ઉપાધ્યાયપદ આપવાનું અપવાદ માર્ગે વિધાન કર્યું છે.

કેટલાક આચાર્યો પ્રસ્તુત સૂત્રગત **ગિરુદ્ધ પરિચાલ** અને **ગિરુદ્ધ વાસપરિચાલ** શબ્દોનો અર્થ પૂર્વ દીક્ષાનો નિરોધ અથવા છેદન કરે છે. તેઓના મતે એકવાર દીક્ષાને છોડીને ફરી દીક્ષા ગ્રહણ કરે તો તેના પ્રથમાદિ દિવસે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પદ આપવું કલ્પે છે, પરંતુ આગમમાં **ગિરુદ્ધાયુ** – અલ્પાયુ, **ગિરુદ્ધભવપવંચે** અલ્પ સંસાર ભ્રમણ આદિમાં અલ્પ અર્થમાં **ગિરુદ્ધ** શબ્દનો પ્રયોગ જોવા મળે છે, તેથી અહીં **ગિરુદ્ધ પરિચાલ** અને **ગિરુદ્ધ વાસપરિચાલ** શબ્દોનો અલ્પ દીક્ષા પર્યાય, અલ્પ સંયમ પર્યાય-વાળા અર્થનો સ્વીકાર કર્યો છે.

કોઈ સાધુ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયના પદને યોગ્ય ગુણોથી સંપન્ન હોય, ત્યારે આપવાદિક પરિસ્થિતિમાં દીક્ષા પર્યાયની કે શ્રુતધારણાની અપૂર્ણતાને ગોણ કરીને તે જ દિવસના દીક્ષિત સાધુને કે ત્રણ કે પાંચ વર્ષથી ઓછા દીક્ષા પર્યાયવાળા સાધુને તથા અપૂર્ણ શ્રુતધારક સાધુને ઉપાધ્યાય કે આચાર્યનું પદ આપી શકાય છે.

ભાષ્યકારે બે પ્રકારની પરિસ્થિતિને લક્ષમાં રાખીને સૂત્રની વ્યાખ્યા કરી છે.

(૧) ગણમાં રહેલા સાધુઓમાં સર્વાનુમતે અનુશાસન કે વ્યવસ્થા સંભાળવા યોગ્ય કોઈ ન હોય, તે સમયે કોઈ યોગ્ય ભાવિત કુળના પ્રતિભાસંપન્ન તે જ દિવસના દીક્ષિત સાધુને પદ પ્રદાન કરી શકાય છે.

(૨) ગણમાં દીર્ઘ દીક્ષાપર્યાયી તેમજ શ્રુતસંપન્ન સાધુઓમાં કોઈ સાધુ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય પદને યોગ્ય ન હોય પરંતુ અલ્પપર્યાયી તેમજ અપૂર્ણ-શ્રુતવાળા સાધુ તે પદને યોગ્ય હોય તો તે સાધુને પદ પર નિયુક્ત કરી શકાય છે.

આપવાદિક પરિસ્થિતિમાં પણ સૂત્રકારે બે પ્રકારની યોગ્યતાનું સૂચન કર્યું છે.

(૧) પારિવારિક ધર્મનિષ્ઠા :- નવદીક્ષિત સાધુ ધર્મથી ભાવિત થયેલા, સર્વને માટે વિશ્વસનીય, સંસ્કાર સંપન્ન કુળમાંથી આવ્યા હોય, તો કુળ પરંપરાગત સંસ્કારના કારણે અન્ય સાધુઓ તેની યોગ્યતામાં વિશ્વાસ રાખીને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તે સાધુને આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયનું પદ પ્રદાન કરે છે. સૂત્રકારે પારિવારિક ધર્મનિષ્ઠાને સૂચિત કરવા તે કુળ માટે અનેક વિશેષણોનો પ્રયોગ કર્યો છે.

(૧) **કઢાણિ**– તથાગ્નિના કુશળ સ્થવિરો દ્વારા ધર્મભાવનાથી ભાવિત કરાયેલું કુળ (૨) **પતિયાણિ**– પ્રીતિકર અને વિનયસંપન્ન. (૩) **થેજ્જાણિ**– પ્રીતિકર હોવાથી ગચ્છના કાર્યસંપાદનમાં પ્રમાણભૂત. (૪) **વેસાસિયાણિ**– ગચ્છના સમસ્ત સાધુઓના વિશ્વાસયોગ્ય, સરળ સ્વભાવી. (૫) **સમ્મયાણિ**–

સંઘના અનેક કાર્યોમાં ઈષ્ટ, સંમત. (૬) સમ્મુદ્ધકરાણિ- ગચ્છમાં ઉત્પન્ન થયેલા કલેશને શાંત કરીને ગચ્છને પ્રસન્ન રાખનાર. (૭) અણમયાણિ-બહુમયાણિ - ગચ્છમાં રહેલા બાળ, ગ્લાન, વૃદ્ધ આદિ સર્વ સાધુઓને માન્ય, બહુમાન્ય આદેયવચની. (૮) તેહિ કડેહિં જાવ તેહિં બહુમર્હિં- તેવા ભાવિત, સર્વને માન્ય પરિવારના સદસ્યોમાંથી કોઈ દીક્ષા લેનાર સાધુ હોય તો તેને કમ્પડ આચરિય-ઉવજ્ઞાયાત્તાએ ઉદિસિતિએ તદ્દિવસં- તે જ દિવસે એટલે દીક્ષાના દિવસે જ દીક્ષા આપીને આચાર્ય-ઉપાધ્યાયપદ આપી શકાય છે.

(૨) શ્રુતની પૂર્ણતાનો સંકલ્પ :- પદ પ્રદાન સમયે સાધુમાં યથાયોગ્ય શ્રુતની અપૂર્ણતા હોય, પરંતુ તે સમયે તે સાધુ પદ ગ્રહણ કરતા પહેલા અથવા પછી શીઘ્ર શેષ રહેલા અધ્યયનને પૂર્ણ કરવાનો સંકલ્પ કરે અને તે પ્રમાણે કાર્યરત થાય, તેને જ આચાર્ય આદિ પદે સ્થાપિત કરાય છે. જો તે સાધુ શ્રુતની પૂર્ણતાનો સંકલ્પ ન કરે અથવા સંકલ્પ કર્યા પછી પણ તે પ્રમાણે કાર્યરત ન થાય તો તે સાધુને પદ આપી શકાતું નથી.

આ રીતે આપવાદિક પરિસ્થિતિમાં પણ સુયોગ્ય સાધુને જ પદ પ્રદાન કરવામાં આવે છે અને તો જ તે પદને વફાદાર રહીને પોતાના કર્તવ્યનું યોગ્ય પાલન કરી શકે છે.

આચાર્ય આદિના નેતૃત્વની અનિવાર્યતા :-

૧૧ ણિગંથસ્સ ણં ણવ-હર-તરુણસ્સ આચરિય-ઉવજ્ઞાએ વીસુંભેજ્જા, ણો સે કમ્પડ અણાચરિય-ઉવજ્ઞાએ હોત્તે । કમ્પડ સે પુવ્વં આચરિયં ઉદ્દિસાવેત્તા તઓ પચ્છા ઉવજ્ઞાયાં । સે કિમાહુ ભંતે ? દુસંગહિએ સમણે ણિગંથે, તં જહા-આચરિએ ય, ઉવજ્ઞાએ ય ।

ભાવાર્થ :- નવદીક્ષિત, બાલ અથવા તરુણ સાધુના આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયનું જો મૃત્યુ થઈ જાય તો તેને આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય વિના રહેવું કલ્પતું નથી. તેને પહેલાં આચાર્યની અને પછી ઉપાધ્યાયની નિશ્રા સ્વીકારીને જ રહેવું જોઈએ. પ્રશ્ન- હે ભગવાન ! તેનું શું કારણ છે ? ઉત્તર- શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય, આ બે ના નેતૃત્વમાં જ રહે છે.

૧૨ ણિગંથીએ ણં ણવ-હર-તરુણીએ આચરિય-ઉવજ્ઞાએ પવત્તિણી ય વીસુંભેજ્જા, ણો સે કમ્પડ અણાચરિય-ઉવજ્ઞાએ અપવત્તિણીએ ય હોત્તે । કમ્પડ સે પુવ્વં આચરિયં ઉદ્દિસાવેત્તા તઓ પચ્છા ઉવજ્ઞાયાં તઓ પચ્છા પવત્તિણિં । સે કિમાહુ ભંતે ? તિસંગહિએ સમણી ણિગંથી, તં જહા- આચરિએ ય, ઉવજ્ઞાએ ય, પવત્તિણીએ ય ।

ભાવાર્થ :- નવદીક્ષિત, બાલ અથવા તરુણી સાધ્વીના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તિનીનું જો મૃત્યુ થઈ જાય તો તેને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તિની વિના રહેવું કલ્પતું નથી. તેને પહેલાં આચાર્ય, પછી ઉપાધ્યાય અને પછી પ્રવર્તિનીની નિશ્રા સ્વીકારીને જ રહેવું જોઈએ. પ્રશ્ન- હે ભગવાન ! તેનું શું કારણ છે ? ઉત્તર- શ્રમણી-સાધ્વી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તિની, આ ત્રણના નેતૃત્વમાં જ રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં નવદીક્ષિત, બાલ અને તરુણ સાધુ-સાધ્વીને માટે આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયની નિશ્રા વિના રહેવાનો નિષેધ છે.

નવદીક્ષિત, બાલ તથા તરુણ શબ્દની સ્પષ્ટતા ભાષ્યમાં આ પ્રમાણે આપી છે—

તિવરિસો હોઝ ણવો, આસોલસગં તુ ડહરગં બેતિ ।

તરુણો ચત્તાલીસો, સત્તરિ ઉણ મજ્ઞિમો, થેરમો સેસો ॥

ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાય પર્યંત નવદીક્ષિત કહેવાય છે. ચાર વર્ષથી લઈને સોળ વર્ષની ઉંમર સુધી બાલ(કિશોર) અને સોળથી ચાલીસ વર્ષની ઉંમર પર્યંત તરુણ કહેવાય છે. સિત્તેર વર્ષમાં એક ઓછું અર્થાત્ ઓગણોસિત્તેર (૬૮) વર્ષ પર્યંત મધ્યમ(પ્રૌઢ) કહેવાય છે અને સિત્તેરવર્ષથી વધારે ઉંમરના સ્થવિર કહેવાય છે. આગમમાં સાઠ વર્ષની ઉંમરના સાધુને વય સ્થવિર કહ્યા છે— વ્યવ. ઉ. ૧૦—સૂ. ૧૬. ઠાણાંગ સૂત્ર, સ્થાન—૩.

કોઈપણ ગચ્છમાં આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય, આ બે પદવીધર હોવા જરૂરી છે કારણ કે આચાર્યના નેતૃત્વથી સાધુની સંયમસમાધિ રહે છે અને ઉપાધ્યાયના નેતૃત્વથી સાધુઓનું વ્યવસ્થિત અધ્યયન થાય છે.

તે ઉપરાંત આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયની નિશ્રા વિના ગચ્છના સાધુઓને અનેક આપત્તિની સંભાવના રહે છે. યથા— (૧) ગચ્છગત સાધુઓના અધ્યયન, વિનય, આચાર તથા સંયમસમાધિની અવ્યવસ્થા થાય છે. (૨) સાધુઓમાં સ્વચ્છંદતા તથા આચાર-વિચારની ભિન્નતા થવાથી ક્રમશઃ ગચ્છનું અધઃપતન થાય છે. (૩) સાધુઓમાં પ્રેમ અને સંયમસમાધિ નષ્ટ થાય છે અને કલેશની વૃદ્ધિ થાય છે. (૪) અંતે ગચ્છ પણ છિન્ન-ભિન્ન થતો જાય છે, તેથી પ્રત્યેક ગચ્છમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, આ બંને પદવીધરોની નિયુક્તિ કરવી જરૂરી છે.

નવદીક્ષિત, બાલ અથવા તરુણ સાધ્વીને પણ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, અને પ્રવર્તિની, આ ત્રણની નિશ્રા વિના રહેવું કલ્પતું નથી.

જો કોઈ ગચ્છમાં બે, ચાર સાધુ જ હોય અને તેમાં કોઈ નવદીક્ષિત, બાલ કે તરુણ સાધુ ન હોય અર્થાત્ બધા પ્રૌઢ તેમજ સ્થવિર હોય તો તે સાધુઓ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય વિના વિચરણ કરી શકે છે, પરંતુ જો તેમાં નવદીક્ષિત, બાલ કે તરુણ સાધુ હોય તો તેને કોઈ પણ ગચ્છના આચાર્ય, ઉપાધ્યાયની નિશ્રા સ્વીકારીને જ રહેવું જોઈએ, અન્યથા તેનો વિહાર આગમ વિરુદ્ધ છે.

આ રીતે સાધ્વીઓ પણ પાંચ, દશ હોય પરંતુ તેમાં કોઈ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અથવા પ્રવર્તિની ન હોય અને તે સંઘાડામાં નવદીક્ષિત, બાલ કે તરુણ, સાધ્વીઓ હોય તો તેને પણ કોઈ આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયની નિશ્રા સ્વીકારવી આવશ્યક છે તથા પોતાના માટે પ્રવર્તિની નિશ્ચિત કરવા પણ જરૂરી છે. અન્યથા તેનો વિહાર પણ આગમવિરુદ્ધ છે.

સંક્ષેપમાં આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયની નિશ્રામાં જ ગચ્છના સર્વ સાધુઓની સુરક્ષા અને સર્વાંગી વિકાસ થાય છે, તે વિષયને લક્ષમાં રાખીને સર્વ સાધુ-સાધ્વીએ આચાર્યાદિની નિશ્રામાં જ વિચરણ કરવું જોઈએ.

અબ્રહ્મસેવીને પદ પ્રદાનનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગ :-

૧૩ ભિક્ષૂં ચ ગણાઓ અવક્કમ મેહુણં પહિસેવેજ્જા, તિણ્ણિ સંવચ્છરાણિ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઈ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઈયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

તિહિં સંવચ્છરેહિં વીઙ્કકંતેહિં ચઉત્થગંસિ સંવચ્છરંસિ પટ્ટિયંસિ ઠિયસ્સ, ઉવસંતસ્સ ઉવરયસ્સ પઢિવિરયસ્સ, ણિવ્વિગારસ્સ, એવં સે કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણ છોડી મૈથુનનું પ્રતિસેવન કરે તો તેને ત્રણ વર્ષ પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા તેને ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા પછી, ચોથા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે જો તે સ્થિર પરિણામી, વેદોદયથી ઉપશાંત, ઉપરત, પ્રતિવિરત અને નિર્વિકાર થઈ ગયા હોય, તો તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે.

૧૪ ગણાવચ્છેઇય ય ગણાવચ્છેઇયત્તં અણિક્ખવિત્તા મેહુણં પઢિસેવેજ્જા, જાવજ્જીવાએ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ ગણાવચ્છેદક પોતાના ગણાવચ્છેદકના પદને છોડ્યા વિના મૈથુનનું પ્રતિસેવન કરે તો તે કારણથી તેને જીવન પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૧૫ ગણાવચ્છેઇય ય ગણાવચ્છેઇયત્તં ણિક્ખવિત્તા મેહુણં પઢિસેવેજ્જા, તિણ્ણિ સંવચ્છરાણિ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

તિહિં સંવચ્છરેહિં વીઙ્કકંતેહિં ચઉત્થગંસિ સંવચ્છરંસિ પટ્ટિયંસિ ઠિયસ્સ ઉવસંતસ્સ, ઉવરયસ્સ પઢિવિરયસ્સ, ણિવ્વિગારસ્સ, એવં સે કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ ગણાવચ્છેદક પોતાના ગણાવચ્છેદકના પદને છોડીને મૈથુનનું પ્રતિસેવન કરે, તો તે કારણથી તેને ત્રણ વર્ષ પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા પછી ચોથા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે જો તે સ્થિર પરિણામી, વેદોદયથી ઉપશાંત, ઉપરત, પ્રતિવિરત અને નિર્વિકાર થઈ ગયા હોય, તો તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે.

૧૬ આયરિય-ઉવજ્જાએ ય આયરિય-ઉવજ્જાયાત્તં અણિક્ખવિત્તા મેહુણં પઢિસેવેજ્જા, જાવજ્જીવાએ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય પોતાના આચાર્ય-ઉપાધ્યાય પદને છોડ્યા વિના મૈથુનનું

પ્રતિસેવન કરે તો તેને તે કારણથી જીવન પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૧૭ આચરિય-ઉવજ્ઞાણ ય આચરિય-ઉવજ્ઞાણયત્તં ણિક્વિખવિત્તા મેહુણં પડિસેવેજ્ઞા, તિણિ સંવચ્છરાણિ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઈ આચરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તં વા ધારેત્તં વા ।

તિહિં સંવચ્છરેહિં વીઙ્ઠકંતેહિં ચઉત્થગંસિ સંવચ્છરંસિ પટ્ટિયંસિ ઠિયસ્સ ઉવસંતસ્સ, ઉવરયસ્સ પડિવિરયસ્સ ણિવ્વિગારસ્સ, एवं સે કપ્પઈ આચરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તં વા ધારેત્તં વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય પોતાના આચાર્ય-ઉપાધ્યાય પદને છોડીને મૈથુનનું પ્રતિસેવન કરે તો તેને તે કારણથી ત્રણ વર્ષ પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા પછી ચોથા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે જો તે સ્થિર પરિણામી, વેદોદયથી ઉપશાંત, ઉપરત, પ્રતિવિરત અને નિર્વિકાર થઈ ગયા હોય, તો તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આચાર્ય-ઉપાધ્યાય આદિ પદ પ્રદાન કરવા માટે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગનું કથન છે.

સાધુ પંચમહાવ્રતનું પૂર્ણપણે પાલન કરે છે, તેમ છતાં સર્વ વ્રતોમાં બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતની પ્રધાનતા છે. શ્રી નિશીથ સૂત્રમાં બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતનું ખંડન કરનાર સાધુને ગુરુ ચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન છે અને પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બ્રહ્મચર્યનું ખંડન કરનાર સાધુને તે પ્રાયશ્ચિત્ત ઉપરાંત આચાર્યાદિ પદ પ્રદાનનો નિષેધ કર્યો છે. સૂત્રકારે તેના ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગનું કથન કર્યું છે.

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અથવા ગણાવચ્છેદક આદિ ગચ્છમાં તેમજ સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય છે, તેઓ બીજા સાધુ-સાધ્વીઓ માટે આદર્શરૂપ હોય છે. પદ પર પ્રતિષ્ઠિત હોવાથી તેના પર જિનશાસનનું વિશેષ ઉત્તરદાયિત્વ હોય છે. આચાર્ય આદિ પદનો સ્વીકાર કરનાર સાધુમાં અન્ય ગુણ સંપન્નતાની સાથે નૈતિક મર્યાદાનું પાલન કરવું પણ જરૂરી હોય છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને ગણાવચ્છેદકના કથનથી શેષ પ્રવર્તક, પ્રવર્તિની આદિ પદો પણ ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ થઈ જાય છે.

પદવીધરો માટે મૈથુનસેવન તે અક્ષમ્ય અપરાધ છે, તેથી તેઓ જીવન પર્યંત કોઈપણ પદને માટે અયોગ્ય બની જાય છે અને તે પદને ધારણ કરી શકતા નથી. તેને હંમેશાં અન્ય આચાર્ય આદિની નિશ્રામાં રહીને સંયમનું પાલન કરવું પડે છે.

કોઈ પદવીધર જાણે કે હું બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવામાં અસમર્થ છું ત્યારે તે પોતાના અસામર્થ્યને પ્રગટ કરીને અથવા સામાન્ય રૂપે પોતાની સંયમપાલનની અક્ષમતા પ્રગટ કરીને પદત્યાગ કરે અને ત્યારપછી મૈથુનસેવન કરે, તો પણ તેને ત્રણ વર્ષ સુધી પદ પ્રદાન કરાતું નથી. તે સમય દરમિયાન તે વ્રતની

ખંડનાનું ગુરુપ્રદત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરે, તેનું વેદમોહનીય કર્મ ઉપશાંત થઈ જાય, તે નિર્વિકાર બની જાય, ત્રણ વર્ષ નિષ્કલંક જીવન વ્યતીત કર્યા પછી ફરી તેની યોગ્યતા પ્રમાણે કોઈપણ પદ આપી શકાય છે. સૂત્રકારે ત્રણ વર્ષની જઘન્ય સમય મર્યાદા કહી છે પરંતુ ગણનાયક તે સાધુના વ્યવહારના આધારે તે મર્યાદા વધારી પણ શકે છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પ્રયુક્ત ઉદ્દિસિત્તે-ધારેત્તે આ બન્ને પદોનો આશય એ છે કે અબ્રહ્મસેવી સાધુને પદ પર નિયુક્ત ન કરવા જોઈએ અને જો જાણકારીના અભાવમાં કોઈ તેને પદ પર નિયુક્ત કરે તો તેણે તે પદ સ્વીકારવું ન જોઈએ.

સૂત્રમાં મૈથુનના સંકલ્પોથી નિવૃત્ત સાધુને માટે અનેક વિશેષણોનો પ્રયોગ છે. ટીકાકારે તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે- ઠિયસ્સ-સ્થિત, સ્થિર પરિણામી, ઉવસંતસ્સ-ઉપશાંત, મૈથુન પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત, ઉવરયસ્સ-ઉપરત, મૈથુનના સંકલ્પોથી નિવૃત્ત, પઢિવિરયસ્સ-પ્રતિવિરત, મૈથુન સેવનથી સર્વથા વિરક્ત, ણિવ્વિગારસ્સ-નિર્વિકારી, પૂર્ણરૂપે વિકાર રહિત, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર. (વ્યવહારભાષ્ય ટીકા).

સંયમત્યાગીને પદ પ્રદાનનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગ :-

૧૮ ભિક્ખૂ ય ગણાઓ અવકક્કમ્મ ઓહાયઙ્ગ તિણ્ણિ સંવચ્છરાણિ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

તિહિં સંવચ્છરેહિં વીઙ્ગકંતેહિં ચઉત્થગંસિ સંવચ્છરંસિ પઢ્ઢિયંસિ ઠિયસ્સ, ઉવસંતસ્સ ઉવરયસ્સ પઢિવિરયસ્સ ણિવ્વિગારસ્સ એવં સે કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુ ગણ અને સંયમનો પરિત્યાગ કરીને, વેશ છોડીને, ચાલ્યા જાય ત્યારપછી તે પુનઃ દીક્ષિત થાય, તો તેને તે કારણથી ત્રણ વર્ષ પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા પછી ચોથા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે જો તે સ્થિર પરિણામી, ઉપશાંત, ઉપરત, પ્રતિવિરત અને નિર્વિકાર થઈ ગયા હોય, તો તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે.

૧૯ ગણાવચ્છેદ્ધે ય ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં અણિક્ખવિત્તા ઓહાએજ્જા, જાવજ્જીવાએ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ ગણાવચ્છેદક પોતાનું પદ છોડ્યા વિના સંયમનો પરિત્યાગ કરીને, વેશ છોડીને ચાલ્યા જાય અને ત્યારપછી તે પુનઃ દીક્ષિત થાય, તો તેને તે કારણથી જીવન પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૦ ગણાવચ્છેદ્ધે ય ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં ણિક્ખવિત્તા ઓહાએજ્જા તિણ્ણિ સંવચ્છરાણિ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

તિહિં સંવચ્છરેહિં વીઙ્કકંતેહિં ચઽત્થગંસિ સંવચ્છરંસિ પટ્ટિયંસિ ઠિયસ્સ
ઉવસંતસ્સ ઉવરયસ્સ પઢિવિરયસ્સ ણિવ્વિગારસ્સ એવં સે કપ્પઈ આયરિયત્તં વા
જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ ગણાવચ્છેદક પોતાનું ગણાવચ્છેદકનું પદ છોડી સંયમનો પરિત્યાગ કરી, વેશ છોડીને ચાલ્યા જાય અને ત્યારપછી તે પુનઃ દીક્ષિત થાય તો તેને તે કારણે ત્રણ વર્ષ પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા પછી ચોથા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે જો તે સ્થિર પરિણામી, ઉપશાંત, ઉપરત, પ્રતિવિરત અને નિર્વિકાર થઈ ગયા હોય તો તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે.

૨૧ આયરિય-ઉવજ્જાણે ય આયરિય-ઉવજ્જાણયત્તં અણિચ્ચિવિત્તા ઓહાણ્જ્જા,
જાવજ્જીવાણે તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઈ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા
ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- જો કોઈ આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય પોતાનું આચાર્ય-ઉપાધ્યાયનું પદ છોડ્યા વિના સંયમનો પરિત્યાગ કરીને, વેશ છોડી ચાલ્યા જાય અને ત્યારપછી તે પુનઃ દીક્ષિત થાય, તો તેને તે કારણથી જીવન પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૨ આયરિય-ઉવજ્જાણે ય આયરિય-ઉવજ્જાણયત્તં ણિચ્ચિવિત્તા ઓહાણ્જ્જા,
તિણિણ સંવચ્છરાણિ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઈ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં
વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

તિહિં સંવચ્છરેહિં વીઙ્કકંતેહિં ચઽત્થગંસિ સંવચ્છરંસિ પટ્ટિયંસિ ઠિયસ્સ
ઉવસંતસ્સ ઉવરયસ્સ પઢિવિરયસ્સ ણિવ્વિગારસ્સ એવં સે કપ્પઈ આયરિયત્તં વા
જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય પોતાનું પદ છોડીને તથા સંયમનો પરિત્યાગ કરીને, વેશ છોડીને ચાલ્યા જાય અને ત્યારપછી તે પુનઃ દીક્ષિત થાય તો તેને તે કારણથી ત્રણ વર્ષ પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા પછી ચોથા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે જો તે સ્થિર પરિણામી, ઉપશાંત, ઉપરત, પ્રતિવિરત અને નિર્વિકાર થઈ ગયા હોય, તો તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સામાન્યરૂપે સંયમપાલનમાં અસમર્થ સાધુ આદિ સંયમનો ત્યાગ કરે અને ત્યાર પછી ફરી દીક્ષા સ્વીકારે તો તેને પદવી પ્રદાન કરવાની કાળમર્યાદાનું વિધાન છે.

જે સાધુ પોતાના પદનો ત્યાગ કર્યા વિના જ સાધુવેશ અને સંયમનો ત્યાગ કરે, કેટલોક સમય સંસારમાં રહીને પુનઃ દીક્ષિત થાય, તેવા સાધુને જીવન પર્યંત કોઈપણ પદ આપી શકાતું નથી. તેણે પોતાના પદમાં રહીને જ પાપસેવન કર્યું હોવાથી, તે પોતાના પદને વફાદાર રહ્યા ન હોવાથી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત જીવનપર્યંત રહે છે.

જે સાધુ સંયમ પાલનમાં પોતાની અક્ષમતાને જાણીને પોતાના આચાર્ય આદિ પદનો ત્યાગ કરે અને ત્યારપછી સંયમનો ત્યાગ કરે, તેવા સંયમ ભ્રષ્ટ સાધુ પુનઃદીક્ષિત થાય, તો પણ ત્રણ વર્ષ સુધી કોઈપણ પદ માટે યોગ્ય રહેતા નથી. ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા પછી જો તે નિર્વિકાર બની ગયા હોય તો તેના વ્યવહારને જોઈને તેને આચાર્ય આદિ પદ આપી શકાય છે.

પાપસેવી બહુશ્રુતોને પદ પ્રદાનનો નિષેધ :-

૨૩ ભિક્ષૂ ય બહુસ્સુએ બબ્ભાગમે બહુસો બહુ-આગાઢાગાઢેસુ કારણેસુ માઈ મુસાવાઈ અસુઈ પાવજીવી, જાવજ્જીવાએ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- બહુશ્રુત, બહુ આગમજ્ઞ સાધુ અનેક પ્રગાઢ કારણોથી અનેકવાર માયા-કપટ સહિત ખોટું બોલે, પાપાયરણથી અપવિત્ર જીવન વ્યતીત કરે, તો તેને તે કારણોથી જીવનપર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદ્ધક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૪ ગણાવચ્છેદ્ધે ય બહુસ્સુએ બબ્ભાગમે બહુસો બહુ-આગાઢાગાઢેસુ કારણેસુ માઈ મુસાવાઈ અસુઈ પાવજીવી, જાવજ્જીવાએ તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- બહુશ્રુત, બહુઆગમજ્ઞ ગણાવચ્છેદ્ધક સાધુ અનેક પ્રગાઢ કારણોથી, અનેકવાર માયાપૂર્વક ખોટું બોલે, પાપાયરણથી અપવિત્ર જીવન વ્યતીત કરે, તો તેને તે કારણોથી જીવનપર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદ્ધક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૫ આયરિય-ઉવજ્ઞાએ ય બહુસ્સુએ બબ્ભાગમે બહુસો બહુ-આગાઢાગાઢેસુ કારણેસુ માઈ મુસાવાઈ અસુઈ પાવજીવી, જાવજ્જીવાએ તેસિં તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- બહુશ્રુત, બહુઆગમજ્ઞ આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય અનેક પ્રગાઢ કારણોથી જો અનેકવાર માયાપૂર્વક ખોટું બોલે, પાપાયરણથી અપવિત્ર જીવન વ્યતીત કરે, તો તેને તે કારણોથી જીવનપર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદ્ધક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૬ બહવે ભિક્ષુણો બહુસ્સુયા બબ્ભાગમા બહુસો બહુઆગાઢાગાઢેસુ કારણેસુ માઈ મુસાવાઈ અસુઈ પાવજીવી, જાવજ્જીવાએ તેસિં તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્ધયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- બહુશ્રુત, બહુઆગમજ્ઞ અનેક સાધુઓ અનેક પ્રગાઢ કારણોથી અનેકવાર માયાપૂર્વક ખોટું

બોલે, પાપાયરણથી અપવિત્ર જીવન વ્યતીત કરે, તો તેઓને તે કારણોથી જીવનપર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૭ બહવે ગણાવચ્છેદ્યા બહુસ્સુયા બબ્ભાગમા બહુસો બહુ-આગાઢાગાઢેસુ કારણેસુ માઈ મુસાવાઈ અસુઈ પાવજીવી, જાવજ્જીવાએ તેસિં તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઈ આચરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્યત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- બહુશ્રુત, બહુ આગમજ્ઞ અનેક ગણાવચ્છેદકો અનેક પ્રગાઢ કારણોથી અનેકવાર માયાપૂર્વક ખોટું બોલે અથવા પાપાયરણથી અપવિત્ર જીવન વ્યતીત કરે, તો તેને તે કારણોથી જીવન પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૮ બહવે આચરિય-ઉવજ્ઞાયા બહુસ્સુયા બબ્ભાગમા બહુસો બહુ-આગાઢા-ગાઢેસુ કારણેસુ માઈ મુસાવાઈ અસુઈ પાવજીવી, જાવજ્જીવાએ તેસિં તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઈ આચરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્યત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- બહુશ્રુત, બહુ આગમજ્ઞ અનેક આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયો અનેક પ્રગાઢ કારણોથી અનેકવાર માયાપૂર્વક ખોટું બોલે, પાપાયરણથી અપવિત્ર જીવન વ્યતીત કરે, તો તેને તે કારણોથી જીવન પર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૨૯ બહવે ભિક્ખુણો બહવે ગણાવચ્છેદ્યા બહવે આચરિય-ઉવજ્ઞાયા બહુસ્સુયા બબ્ભાગમા બહુસો બહુ-આગાઢાગાઢેસુ કારણેસુ માઈ મુસાવાઈ અસુઈ પાવજીવી, જાવજ્જીવાએ તેસિં તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઈ આચરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદ્યત્તં વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- બહુશ્રુત, બહુ આગમજ્ઞ અનેક સાધુઓ અનેક ગણાવચ્છેદકો અથવા અનેક આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયો, અનેક પ્રગાઢ કારણોથી અનેકવાર માયાપૂર્વક ખોટું બોલે, પાપાયરણથી અપવિત્ર જીવન વ્યતીત કરે, તો તેને તે કારણોથી જીવનપર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને પંચમ મહાવ્રતનો ભંગ કરનારા બહુશ્રુત અને બહુ આગમજ્ઞ સાધુને પદવી પ્રદાન માટે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગનું નિરૂપણ છે.

બહુશ્રુત સાધુ જિનશાસનની જવાબદાર વ્યક્તિ છે. તેના દ્વારા ઘણા દોષોનું સેવન થવું, તે જિનશાસનની અત્યધિક અવહેલનાનું કારણ હોવાથી તેની ભૂલ અક્ષમ્ય ગણાય છે, તેથી તેને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે જીવન પર્યંત ધર્મશાસનના પદથી મુક્ત રાખવાનું વિધાન છે. અલ્પશ્રુત કે અલ્પજ્ઞ સાધુ અપરિપક્વ હોવાથી પદ માટે યોગ્ય નથી, તેથી સૂત્રકારે તેનું કથન કર્યું નથી.

બહુશ્રુત, બહુ આગમજ્ઞ એક કે અનેક સાધુ, ગણાવચ્છેદક, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિ કોઈ પણ સાધુ પાપમય જીવન જીવે, મહાવ્રતોનો વારંવાર ભંગ કરે, અસત્ય, કપટ, પ્રપંચ, દગો, અસત્યદોષનું આરોપણ

આદિ આચરણોનું અનેકવાર સેવન કરે, તંત્ર, મંત્ર આદિથી કોઈને કષ્ટ આપે, વિદ્યા, મંત્ર, જ્યોતિષ, વૈદ્યકર્મ આદિનું પ્રરૂપણ કરે, તેવા સાધુને સૂત્રમાં પાપજીવી કહ્યા છે. તેવા કલુષિત ચિત્તવાળા અને કુશીલ આચારવાળા સાધુ આચાર્યાદિ પદવી માટે સર્વથા અયોગ્ય થઈ જાય છે.

બહુસો બહુઆગાઢાગાઢેસુ :- સૂત્રમાં ‘બહુવાર’ અને ‘બહુ આગાઢાગાઢ કારણ’ આ બે શબ્દોનો પ્રયોગ છે, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એકવાર તથા પ્રકારનું આચરણ કરવાથી સૂત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી. તેને ફક્ત તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે. બહુ આગાઢ અર્થાત્ અનેક પ્રબળ કારણોથી પણ જો ઉક્ત દોષોનું એકવાર સેવન કરવામાં આવે તો પણ તેને દીક્ષાછેદરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. જો તે સાધુ અનેક પ્રબળ કારણોથી અનેકવાર માયામૃષાદિ પાપનું સેવન કરી પાપમય જીવન જીવે, તો તેને સૂત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે પદવી આપવામાં આવતી નથી.



ઉદ્દેશક-૪

પ્રાક્કથન

આ ઉદ્દેશકમાં મુખ્યત્વે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગણાવચ્છેદક આદિ પદવીધરોના-વડીલ સંતોના કર્તવ્યોનું પ્રતિપાદન છે.

★ આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાયે એકલા વિચરવું ન જોઈએ અને બે સાધુએ ચોમાસું પણ ન કરવું જોઈએ, શેષકાલમાં આચાર્યાદિ બે સાધુ વિચરી શકે છે અને ત્રણ સાધુ ચાતુર્માસ કરી શકે છે. ગણાવચ્છેદકાદિ ત્રણ સાધુ વિચરી શકે છે તથા ચાર સાધુ ચાતુર્માસ કરી શકે છે.

★ વિચરણકાળમાં અથવા ચાતુર્માસકાળમાં જો સંઘાડાના પ્રમુખ સાધુ કાળધર્મ પામી જાય તો સંઘાડાના સર્વ સાધુઓએ શેષ સાધુઓમાં જે શ્રુત તથા પચાઈથી યોગ્ય હોય તેની પ્રમુખતા સ્વીકારી લેવી જોઈએ, જો કોઈ સાધુ યોગ્ય ન હોય તો ચાતુર્માસમાં અથવા શેષકાલમાં વિહાર કરીને યોગ્ય પ્રમુખ સાધુઓના અથવા આચાર્યના સાંનિધ્યમાં શીઘ્ર પહોંચી જવું જોઈએ.

★ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કાળધર્મ પામે અથવા સંયમ છોડીને જાય ત્યારે આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયે જે સાધુને પદ પર નિયુક્ત કરવાનું કહ્યું હોય અને તે સાધુ પદને યોગ્ય હોય, તો તેને જ પદ પર સ્થાપિત કરવા જોઈએ. તે સાધુ યોગ્ય ન હોય અને અન્ય સાધુ યોગ્ય હોય તો આચાર્યે નિર્દેશ કરેલા સાધુને પદ ન આપવું જોઈએ અથવા આપી દીધું હોય તો તેને દૂર કરી અન્ય યોગ્ય સાધુને પદ આપી શકાય છે.

★ નવદીક્ષિત સાધુ વડીદીક્ષાને યોગ્ય થાય, ત્યારપછી ચાર-પાંચ દિવસમાં જ તેને વડીદીક્ષા આપવી જોઈએ. તેનું ઉલ્લંઘન કરવાથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને યથાયોગ્ય તપ અથવા છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, તેમજ સત્તરમી રાત્રિનું ઉલ્લંઘન કરવાથી તપ અથવા છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત સિવાય એક વર્ષને માટે પદમુક્ત થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. જો વડીદીક્ષાના સમયનું ઉલ્લંઘન કરવામાં નવદીક્ષિતના માતા-પિતા આદિ પૂજ્ય પુરુષોની દીક્ષાનું કારણ હોય તો ઉત્કૃષ્ટ છ મહિના સુધી વડી દીક્ષા ન આપવાથી કોઈપણ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી.

★ અન્યગણમાં અધ્યયન આદિને માટે ગયેલા સાધુને કોઈ પૂછે તો પોતે જેની નિશ્રામાં રહેતા હોય અને જેની નિશ્રામાં અભ્યાસ કરતાં હોય, તે રત્નાધિક અને બહુશ્રુતના નામનો નિર્દેશ કરવો જોઈએ.

★ ગચ્છના સાધુઓ સાથે મળીને વિચરવા, રહેવા, બેસવા ઈચ્છે તો ગુરુ આજ્ઞા પ્રમાણે રહી શકે છે. ગુરુની આજ્ઞા ન હોય તો સાથે રહી શકતા નથી.

★ ચરિકાપ્રવિષ્ટ અથવા ચરિકાનિવૃત્ત સાધુને આજ્ઞાવધિ પછી ચાર, પાંચ દિવસમાં જ ગુરુ આદિ મળી જાય તો પૂર્વ આજ્ઞાથી જ સાથે રહે પરંતુ ચાર, પાંચ દિવસ પછી ગુરુ આદિને મળે તો સૂત્રોક્ત વિધિથી ફરી આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને વિચરણ કરવું જોઈએ.

★ રત્નાધિક સાધુએ શૈક્ષ સાધુની સેવા કરવી કે ન કરવી, તે તેમની ઈચ્છા અને અનુકૂળતા પ્રમાણે હોય છે પરંતુ શૈક્ષ સાધુએ રત્નાધિક સાધુની સેવા કરવી, પ્રત્યેક કાર્યોમાં સહયોગ આપવો, તે શૈક્ષ સાધુનું અનિવાર્ય કર્તવ્ય છે.

★ અનેક સાધુ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તથા અનેક ગણાવચ્છેદક આદિ વિચરણ કરતા હોય તો તેઓએ પરસ્પર સમાન ભાવે રહેવું ન જોઈએ પરંતુ તેઓએ રત્નાધિક સાધુની પ્રમુખતા સ્વીકારીને તેનો ઉચિત વિનય તથા તેમની આજ્ઞાનુસાર સમાચારીના વ્યવહારપૂર્વક સાથે રહેવું જોઈએ.

ઉદ્દેશક-૪

આચાર્યાદિના વિહારમાં સાધુઓની સંખ્યા :-

૧ જો કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયસ્સ ઇગાણિયસ્સ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં આચાર્ય-ઉપાધ્યાયે એકલા વિહાર કરવો કલ્પતો નથી.

૨ કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયસ્સ અપ્પબિઙ્ગાયસ્સ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં આચાર્ય-ઉપાધ્યાયે પોતે બીજા અર્થાત્ અન્ય એક સાધુની સાથે વિહાર કરવો કલ્પે છે.

૩ જો કપ્પઙ્ગ ગણાવચ્છેઙ્ગાયસ્સ અપ્પબિઙ્ગાયસ્સ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં ગણાવચ્છેઙ્ગે પોતે બીજા અર્થાત્ અન્ય એક સાધુની સાથે વિહાર કરવો કલ્પતો નથી.

૪ કપ્પઙ્ગ ગણાવચ્છેઙ્ગાયસ્સ અપ્પઙ્ગાયસ્સ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં ગણાવચ્છેઙ્ગે પોતે ત્રીજા અર્થાત્ અન્ય બે સાધુઓની સાથે વિહાર કરવો કલ્પે છે.

૫ જો કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયસ્સ અપ્પબિઙ્ગાયસ્સ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- વર્ષાકાળમાં (ચાતુર્માસમાં) આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયે પોતે બીજા અર્થાત્ અન્ય એક સાધુની સાથે રહેવું કલ્પતું નથી.

૬ કપ્પઙ્ગ આયરિય-ઉવજ્ઞાયસ્સ અપ્પતઙ્ગાયસ્સ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયે પોતે ત્રીજા અર્થાત્ અન્ય બે સાધુઓની સાથે રહેવું કલ્પે છે.

૭ જો કપ્પઙ્ગ ગણાવચ્છેઙ્ગાયસ્સ અપ્પતઙ્ગાયસ્સ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં ગણાવચ્છેઙ્ગે પોતે ત્રીજા અર્થાત્ અન્ય બે સાધુઓની સાથે રહેવું કલ્પતું નથી.

૮ કપ્પઙ્ગ ગણાવચ્છેઙ્ગાયસ્સ અપ્પચત્થસ્સ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં ગણાવચ્છેઙ્ગે પોતે ચોથા અર્થાત્ અન્ય ત્રણ સાધુઓની સાથે રહેવું કલ્પે છે.

૯ સે ગામંસિ વા જાવ રાયહાણિંસિ વા બહૂણં આયરિય-ઉવજ્ઞાયાણં અપ્પબિઙ્ગાણં, બહૂણં ગણાવચ્છેઙ્ગાણં અપ્પતઙ્ગાણં કપ્પઙ્ગ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ અણ્ણમણ્ણં ણિસ્સાણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં ગામથી રાજધાની પર્યતના સ્થાનોમાં(અનેક) આચાર્ય-ઉપાધ્યાયે પોતે બીજા હોય તેમ અર્થાત્ પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય એક-એક સાધુની સાથે અને(અનેક) ગણાવચ્છેદકોને પોતે ત્રીજા હોય તેમ અર્થાત્ પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય બે-બે સાધુઓની સાથે(સાથે રહીને) વિહાર કરવો કલ્પે છે.

૧૦ સે ગામંસિ વા જાવ રાયહાણિંસિ વા બહૂણં આયરિય, ઉવજ્ઞાયાણં અપ્પતઙ્યાણં બહુણં ગણાવચ્છેદ્યાણં અપ્પચઙ્ગથાણં કપ્પઙ્ગ વાસાવાસં વત્થે અણ્ણમણ્ણં ણિસ્સાએ ।

ભાવાર્થ :- યાતુર્માસમાં અનેક આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયોએ ગામથી રાજધાની સુધીના સ્થાનોમાં પોતે ત્રીજા હોય તેમ અર્થાત્ પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય બે-બે સાધુઓને અને અનેક ગણાવચ્છેદકોએ પોતે ચોથા હોય તેમ અર્થાત્ પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય ત્રણ-ત્રણ સાધુઓને સાથે રાખીને(સાથે મળીને) રહેવું કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, તેમજ ગણાવચ્છેદકના શેષકાલના વિચરણમાં તથા યાતુર્માસમાં સાથે નિવાસ કરનારા ઓછામાં ઓછી સાધુ સંખ્યાનું કથન છે.

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને ગણાવચ્છેદક ગચ્છની સંપૂર્ણ જવાબદારીનું વહન કરે છે, તેથી તેમનું મહત્વ વિશેષ છે. આચાર્ય આદિ બાહ્ય-આત્મ્યંતર ઋદ્ધિ સંપન્ન હોય છે. તેમની ગરિમાની દૃષ્ટિએ આ ત્રણે પદવીધરો એકલવિહાર કરતા નથી. આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયને શેષકાલમાં ઓછામાં ઓછા એક સાધુને સાથે રાખીને અર્થાત્ કુલ બે સાધુઓએ અને યાતુર્માસમાં બે સાધુને સાથે રાખીને અર્થાત્ કુલ ત્રણ સાધુઓએ રહેવું જોઈએ અને ગણાવચ્છેદકને શેષકાલમાં અન્ય બે સાધુ અર્થાત્ કુલ ત્રણ અને યાતુર્માસમાં અન્ય ત્રણ અર્થાત્ કુલ ચાર સાધુઓએ રહેવું જોઈએ.

અનેક આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, એક સાથે વિચરતા હોય, તો પણ પ્રત્યેક આચાર્ય-ઉપાધ્યાય તથા ગણાવચ્છેદકને પોત-પોતાની નિશ્રામાં શાસ્ત્રોક્ત કથન અનુસાર સાધુઓ સાથે હોવા જરૂરી છે. એક આચાર્યની નિશ્રામાં રહેલા બે સાધુઓ સાથે બીજા આચાર્ય યાતુર્માસ કરી શકતા નથી. બીજા આચાર્ય સાથે પોતાની નિશ્રાના બીજા બે સાધુ હોવા જરૂરી છે.

ગણાવચ્છેદક આચાર્યના નેતૃત્વમાં રહીને જ પોતાની કાર્યવાહી કરે છે પરંતુ ગચ્છના સાધુઓ માટે ઉપકરણાદિ શોધવા, લાવવા, ગચ્છના સાધુઓની સેવા માટે વ્યવસ્થા કરવી આદિ ગણાવચ્છેદકનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તૃત હોવાથી તેની નિશ્રામાં આચાર્ય-ઉપાધ્યાય કરતાં એક સાધુ વધુ હોવા જરૂરી છે.

સૂત્રકારે ત્રણે પદવીધરોની સાથે રહેતા જઘન્ય સાધુની સંખ્યાનું કથન કર્યું છે તેનાથી ગમે તેટલા અધિક સાધુઓ અનુકૂળતા પ્રમાણે સાથે રહી શકે છે.

ગણધારક સાધુના કાળધર્મ સમયે શેષ સાધુઓનું કર્તવ્ય :-

૧૧ ગામાણુગામં દૂઙ્ગમાણે ભિક્ખૂ ય જં પુરઓ કદ્દુ વિહરઈ, સે ય આહચ્ચ વીસુંભેજ્જા, અત્થિયાઈ ત્થ અણ્ણે કેઈ ઉવસંપજ્જનારિહે સે ઉવસંપજ્જિયવ્વે ।

જાતિયાઈ ત્થ અણ્ણે કેઈ ઉવસંપજ્જનારિહે તસ્સ ય અપ્પણો કપ્પાએ અસમત્તે

કપ્પઙ્ગ સે એગરાહયાએ પહિમાએ જણ્ણં-જણ્ણં દિસં અણ્ણે સાહમ્મિયા વિહરંતિ તણ્ણં-તણ્ણં દિસં ઉવલિત્થએ ।

ળો સે કપ્પઙ્ગ તત્થ વિહારવત્તિયં વત્થએ, કપ્પઙ્ગ સે તત્થ કારણવત્તિયં વત્થએ । તંસિ ચ ણં કારણંસિ ણિટ્ઠિયંસિ પરો વએજ્જા- વસાહિ અજ્જો ! એગરાયં વા, દુરાયં વા । એવં સે કપ્પઙ્ગ એગરાયં વા દુરાયં વા વત્થએ, ળો સે કપ્પઙ્ગ પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વત્થએ । જે તત્થ પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વસઇ, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- ભિક્ષુ જે સાધુને મુખ્ય માનીને અર્થાત્ જે સાધુના નેતૃત્વમાં ગ્રામાનુગ્રામ વિચરી રહ્યા હોય, તે મુખ્ય સાધુ જો કાળધર્મ પામે તો શેષ સાધુઓમાં જે સાધુ યોગ્ય હોય તેને અગ્રણી બનાવવા જોઈએ.

અન્ય કોઈ સાધુ અગ્રણી બનવા યોગ્ય ન હોય અને સ્વયં (રત્નાધિક)ને પણ આચાર પ્રકલ્પ-નિશીથ સૂત્ર આદિ શાસ્ત્રનું અધ્યયન પૂર્ણ ન થયું હોય તો તેને માર્ગમાં એક-એક રાત્રિ રોકાતાં-રોકાતાં જે દિશામાં અન્ય સાધર્મી સાધુ વિચરતા હોય તે દિશામાં જવું કલ્પે છે.

માર્ગમાં વિચરવાના લક્ષથી તેને રહેવું કલ્પતું નથી. જો રોગાદિનું કારણ હોય તો વધારે રહેવું કલ્પે છે. રોગાદિનું કારણ સમાપ્ત થઈ જાય અને કોઈ કહે કે હે આર્ય ! એક કે બે રાત વધુ રહો, તો તેને એક કે બે રાત વધુ રહેવું કલ્પે છે, એક કે બે રાતથી વધારે રહેવું કલ્પતું નથી. જો તે એક અથવા બે રાતથી વધારે રહે, તો મર્યાદાના ઉલ્લંઘનને કારણે તે દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૨ વાસાવાસં પજ્જોસવિઓ ભિક્ખૂ જં પુરઓ કટ્ટુ વિહરઇ સે ય આહચ્ચ વીસુંભેજ્જા, અત્થિયાઇ ત્થ અણ્ણે કેઇ ઉવસંપજ્જણારિહે સે ઉવસંપજ્જિયવ્વે ।

ળત્થિયઇ ત્થ અણ્ણે કેઇ ઉવસંપજ્જણારિહે, તસ્સ ય અપ્પળો કપ્પાએ અસમત્તે કપ્પઙ્ગ સે એગરાહયાએ પહિમાએ જણ્ણં-જણ્ણં દિસં અણ્ણે સાહમ્મિયા વિહરંતિ તણ્ણં-તણ્ણં દિસં ઉવલિત્થએ ।

ળો સે કપ્પઙ્ગ તત્થ વિહારવત્તિયં વત્થએ, કપ્પઙ્ગ સે તત્થ કારણવત્તિયં વત્થએ । તંસિ ચ ણં કારણંસિ ણિટ્ઠિયંસિ પરો વએજ્જા- વસાહિ અજ્જો ! એગરાયં વા દુરાયં વા । એવં સે કપ્પઙ્ગ એગરાયં વા દુરાયં વા વત્થએ, ળો સે કપ્પઙ્ગ પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વત્થએ । જે તત્થ એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા પરં વસઇ, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- ભિક્ષુ જે સાધુને મુખ્ય માની અર્થાત્ જે સાધુના નેતૃત્વમાં યાતુર્માસમાં રહ્યા હોય, તે મુખ્ય સાધુ કાળધર્મ પામે તો શેષ સાધુઓમાં જે સાધુ યોગ્ય હોય તેને અગ્રણી બનાવવા જોઈએ.

અન્ય કોઈ સાધુ અગ્રણી બનવા યોગ્ય ન હોય અને સ્વયં(રત્નાધિક)નું પણ આચાર પ્રકલ્પ-નિશીથ સૂત્ર આદિ શાસ્ત્રનું અધ્યયન પૂર્ણ ન થયું હોય તો તેને માર્ગમાં એક-એક રાત્રિ રોકાતાં-રોકાતાં જે દિશામાં અન્ય સાધર્મી સાધુ વિચરતા હોય તે દિશામાં જવું કલ્પે છે.

માર્ગમાં વિચરવાના લક્ષથી તેને રહેવું કલ્પતું નથી, જો રોગાદિનું કારણ હોય તો વધારે રહેવું કલ્પે છે. રોગાદિનું કારણ સમાપ્ત થઈ જાય અને કોઈ કહે કે હે આર્ય ! એક કે બે રાત વધુ રહો, તો તેને એક કે બે રાત વધારે રહેવું કલ્પે છે, એક કે બે રાત્રિથી વધારે રહેવું કલ્પતું નથી. જો તે એક કે બે રાતથી વધારે રહે, તો તે મર્યાદાના ઉલ્લંઘનના કારણે દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અનિવાર્ય પરિસ્થિતિમાં પણ અપરિપક્વ સાધુઓને ગણધારકના નેતૃત્વ વિના રહેવાનો નિષેધ કર્યો છે. ચાતુર્માસમાં અથવા શેષકાલમાં વિચરતા પ્રત્યેક સાધુઓના સંઘાડામાં એક-એક ગણધારક અર્થાત્ મુખ્ય, અગ્રણી સાધુ હોવા જરૂરી છે. તે મુખ્ય સાધુની નિશ્રામાં જ અન્ય સાધુઓ નિરાબાધપણે સંયમનું પાલન કરી શકે છે. ક્યારેક અચાનક તે ગણધારક મુખ્ય સાધુ કાલધર્મ પામે, તો અન્ય સાધુઓમાંથી યોગ્ય સાધુને તુરંત પ્રમુખપદે સ્થાપિત કરવા જોઈએ. જો તે ગચ્છમાં એક પ્રમુખ સાધુ સિવાયના સર્વ સાધુઓ અગીતાર્થ કે અપરિપક્વ હોય, તેઓમાં ગણધારકની યોગ્યતા ન હોય, તો સર્વ સાધુઓએ શેષકાલમાં કે ચાતુર્માસમાં તુરંત વિહાર કરીને અન્ય સાધર્મિક ગીતાર્થ સાધુની નિશ્રામાં પહોંચી જવું જોઈએ. જ્યાં સુધી અન્ય સાધર્મિક સાધુઓની પાસે ન પહોંચે ત્યાં સુધી માર્ગમાં એક-બે દિવસ રોકાઈ શકે છે, તે સિવાય કયાંય પણ વધારે રોકાવું કલ્પતું નથી.

કોઈ શારીરિક વ્યાધિ થઈ જાય તો ઉપચારને માટે એક સ્થાનમાં એક-બે દિવસથી વધુ રોકાઈ શકે અને વ્યાધિ સમાપ્ત થયા પછી વૈદ્ય આદિના કહેવાથી એક કે બે દિવસ વધારે પણ રહી શકે છે. સ્વસ્થ થયા પછી બે દિવસથી વધારે રહે તો તેને યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

ગીતાર્થની નિશ્રા વિના નિરાબાધપણે ચારિત્રનું પાલન થતું નથી, દોષોની આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે યથોચિત્ત થતાં ન હોવાથી ચારિત્રની શુદ્ધિ થતી નથી, તેથી અગીતાર્થ સાધુઓએ કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં શીઘ્રાતિશીઘ્ર ગીતાર્થ સાધુની નિશ્રામાં પહોંચી જવું જોઈએ.

આચાર્યાદિના કાલધર્મ પછી પદ પ્રદાનનો નિર્ણય :-

૧૩ આચરિય-ઉવજ્જાણ ગિલાયમાણે અણ્ણયરં વણ્ણજ્જા-અજ્જો ! મમંસિ ણં કાલગયંસિ સમાણંસિ અયં સમુક્કસિયવ્વે ।

સે ય સમુક્કસણારિહે સમુક્કસિયવ્વે, સે ય ણો સમુક્કસણારિહે ણો સમુક્કસિયવ્વે, અત્થિયાઈ ત્થ અણ્ણે કેઙ્ગ સમુક્કસણારિહે સે સમુક્કસિયવ્વે । ણત્થિયાઈ ત્થ અણ્ણે કેઙ્ગ સમુક્કસણારિહે ચેવ સમુક્કસિયવ્વે । તંસિ ચ ણં સમુક્કિકટ્ઠંસિ પરો વણ્ણજ્જા- દુસ્સમુક્કિકટ્ઠં તે અજ્જો ! ણિક્ખિવાહિ । તસ્સ ણં ણિક્ખિવમાણસ્સ ણત્થિ કેઙ્ગ છેવ વા પરિહારે વા ।

જે સાહમ્મિયા અહાકપ્પેણં ણો ઉટ્ટાણ વિહરંતિ સવ્વેસિં તેસિં તપ્પત્તિયં છેવ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- રોગગ્રસ્ત આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય કોઈ પ્રમુખ સાધુને કહે કે હે આર્ય ! મારા કાળધર્મ પછી અમુક સાધુને મારા પદ પર સ્થાપિત કરજો.

આચાર્ય દ્વારા નિર્દિષ્ટ તે સાધુ તે પદ માટે યોગ્ય હોય, તો તેને આચાર્ય પદ પર સ્થાપિત કરવા જોઈએ. જો તે સાધુ પદ માટે યોગ્ય ન હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા ન જોઈએ. જો તે ગચ્છમાં અન્ય કોઈ સાધુ તે પદને યોગ્ય હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા જોઈએ. જો ગચ્છમાં અન્ય સાધુ તે પદને યોગ્ય ન હોય તો આચાર્ય નિર્દિષ્ટ સાધુને જ તે પદ પર સ્થાપિત કરવા જોઈએ.

આચાર્ય નિર્દિષ્ટ સાધુને તે પદ પર સ્થાપિત કર્યા પછી કોઈ ગીતાર્થ સાધુ કહે કે હે આર્ય ! તમે આ પદને માટે અયોગ્ય છો, તેથી તમે આ પદને છોડી દો. ગીતાર્થ સાધુ આ પ્રમાણે કહે ત્યારે જો તે પદને છોડી દે, તો તે દીક્ષાછેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી.

સાધર્મિક સાધુઓ કલ્પ અનુસાર તે અયોગ્ય સાધુને આચાર્યાદિ પદ છોડવાનું ન કહે, તો તે બધા સાધર્મિક સાધુઓ તે કારણથી દીક્ષાછેદ અથવા પરિહાર તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયના કાલધર્મ પછી પદ પ્રદાન માટેની નિર્ણય વિધિનું પ્રતિપાદન છે.

ભીમાર આચાર્યે આચાર્ય પદ માટે કોઈ સાધુના નામનો નિર્દેશ કર્યો હોય તો સ્થવિર સાધુઓ તે સાધુની આચાર્ય પદની યોગ્યતાની ચકાસણી કરે છે. પૂર્વ આચાર્ય કથિત સાધુ આચાર્યના ગુણોથી (ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં આચાર્યની યોગ્યતા દર્શાવી છે તે ગુણોથી) સંપન્ન હોય તો તેને આચાર્ય પદ પર નિયુક્ત કરે.

ભીમારીના કારણે કે અન્ય કોઈ કારણે કાળધર્મ પામેલા આચાર્યે જે સાધુના નામનો નિર્દેશ કર્યો હોય, તે સાધુમાં આચાર્યને યોગ્ય ગુણ ન હોય તો સ્થવિરો તેને આચાર્ય પદ ન આપે પરંતુ ગચ્છમાં આચાર્ય પદની યોગ્યતા ધરાવતા અન્ય સાધુને આચાર્ય પદ ઉપર નિયુક્ત કરે છે.

કદાચ આચાર્ય નિર્દિષ્ટ સાધુમાં આચાર્ય પદની યોગ્યતા ન હોય અને ગચ્છના અન્ય કોઈ સાધુમાં પણ તેવી યોગ્યતા ન હોય, તો આચાર્ય નિર્દિષ્ટ સાધુને આચાર્ય પદ ઉપર નિયુક્ત કરવામાં આવે છે.

આચાર્ય નિર્દિષ્ટ અથવા અનિર્દિષ્ટ યોગ્ય સાધુને અથવા પરિસ્થિતિવશ અલ્પ યોગ્યતાવાળા સાધુને પદ પર નિયુક્ત કર્યા પછી જો અનુભવ થાય કે નવા આચાર્યના નેતૃત્વમાં ગચ્છની વ્યવસ્થા સારી રીતે ચાલતી નથી, સાધુઓની સંયમ સમાધિ તેમજ બાહ્ય વાતાવરણ ક્ષુબ્ધ થઈ રહ્યું છે, ગચ્છમાં અન્ય યોગ્ય સાધુ તૈયાર થઈ ગયા છે, તો ગચ્છના સ્થવિર અથવા પ્રમુખ સાધુ-સાધ્વી આદિ સાથે મળીને તે નવા આચાર્યને પદ છોડવાને માટે નિવેદન કરીને, પદથી મુક્ત કરીને અન્ય યોગ્ય સાધુને તે પદ પર નિયુક્ત કરી શકે છે.

તે સમયે નવા આચાર્ય પદ છોડવા ન ઈચ્છે, કોઈ સાધુઓ તેનો પક્ષ લઈને આગ્રહ કરે અથવા સ્થવિરો તેને પદ છોડવાનું ન કહે, તો તેઓ બધા પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

ગચ્છનો ભાર સંભાળનારા પૂર્વના આચાર્યનું તથા ગચ્છના પ્રમુખ સ્થવિર સંતોનું કર્તવ્ય છે કે તે નિષ્પક્ષ ભાવથી તથા વિશાળ દૃષ્ટિથી ગચ્છનું તેમજ જિનશાસનનું હિત વિચારીને આગમ નિર્દિષ્ટ ગુણોથી સંપન્ન સાધુને તે પદ પર નિયુક્ત કરે અને આચાર્યના કાલધર્મ પછી આચાર્યની આજ્ઞાને પ્રાધાન્ય આપવાની સાથે સંઘના હિતને વિશેષ પ્રાધાન્ય આપે, તે સ્થવિર મુનિઓ તથા સહવર્તી સર્વ સાધુઓનું કર્તવ્ય છે.

આચાર્યાદિના સંયમ ત્યાગ પછી પદ પ્રદાનનો નિર્ણય :-

૧૪ આચરિય-ઝવજ્ઞાણ ઓહાયમાણે અણ્ણયરં વણ્ણજા- અજ્જો ! મમંસિ ણં ઓહાવિયંસિ સમાણંસિ અયં સમુક્કસિયવ્વે । સે ય સમુક્કસણારિહે

સમુક્કસિયવ્વે, સે ય ણો સમુક્કસણારિહે ણો સમુક્કસિયવ્વે । અત્થિયાઈ ત્થ અણ્ણે કેઙ્ગ સમુક્કસણારિહે સે સમુક્કસિયવ્વે । ણત્થિયાઈ ત્થ અણ્ણે કેઙ્ગ સમુક્કસણારિહે સે ચેવ સમુક્કસિયવ્વો ।

તં સિ ચ ણં સમુક્કિકટ્ઠંસિ પરો વણ્ણજ્ઞા- દુસ્સમુક્કિકટ્ઠં તે અજ્ઞો ! ણિક્ખિવાહિ । તસ્સ ણં ણિક્ખિવમાણસ્સ ણત્થિ કેઙ્ગ છેએ વા પરિહારે વા । જે સાહમ્મિયા અહાકપ્પેણં ણો ઉટ્ઠાએ વિહરંતિ સવ્વેસિં તેસિં તપ્પત્તિયં છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- સંયમનો પરિત્યાગ કરનાર આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય કોઈ પ્રમુખ સાધુને કહે કે હે આર્ય ! મારા ગયા પછી અમુક સાધુને મારા પદ પર સ્થાપિત કરજો. આચાર્ય નિર્દિષ્ટ તે સાધુ તે પદ માટે યોગ્ય હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા જોઈએ. જો તે સાધુ એ પદ માટે યોગ્ય ન હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા ન જોઈએ. ગચ્છમાં અન્ય સાધુ તે પદને યોગ્ય હોય, તો તેને તે પદ ઉપર સ્થાપિત કરવા જોઈએ. ગચ્છમાં અન્ય કોઈ સાધુ તે પદને યોગ્ય ન હોય તો આચાર્ય નિર્દિષ્ટ સાધુને જ તે પદ પર સ્થાપિત કરવા જોઈએ.

તેને પદ પર સ્થાપિત કર્યા પછી જો ગીતાર્થ સાધુ કહે કે હે આર્ય ! તમે આ પદને માટે અયોગ્ય છો, તેથી આ પદને છોડી દો. (ગીતાર્થ સાધુ આ પ્રમાણે કહે ત્યારે) તે સાધુ પદને છોડી દે તો તે દીક્ષાછેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી. જો સાધર્મિક સાધુઓ કલ્પ અનુસાર તે અયોગ્ય સાધુને આચાર્યાદિ પદ છોડવાનું ન કહે, તો તે બધા સાધર્મિક સાધુઓ તે કારણથી દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય દ્રવ્ય તથા ભાવથી સંયમનો પરિત્યાગ કરે ત્યારપછી પદપ્રદાન માટેની નિર્ણય વિધિનું પ્રતિપાદન છે. તેનું વર્ણન પૂર્વ સૂત્રાનુસાર જાણવું.

ઉપસ્થાપના-વડીદીક્ષાની કાલમર્યાદા :-

૧૫ આચરિય-ઉવજ્ઞાએ સરમાણે પરં ચડરાયાઓ-પંચરાયાઓ કપ્પાગં ભિક્ખું ણો ઉવટ્ઠાવેઙ્ગ કપ્પાએ, અત્થિયાઈ ત્થ સે કેઙ્ગ માણણિજ્ઞે કપ્પાએ, ણત્થિ, સે કેઙ્ગ છેએ વા પરિહારે વા । ણત્થિયાઈ ત્થ સે કેઙ્ગ માણણિજ્ઞે કપ્પાએ, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયને કલ્પાક-વડીદીક્ષાને યોગ્ય સાધુને વડીદીક્ષા આપવાનું સ્મરણ હોવા છતાં વડીદીક્ષાના સમય પછી પણ ચાર-પાંચ રાત્રિથી વધુ સમય સુધી વડીદીક્ષા ન આપે, તો તે આચાર્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ જો તે કલ્પાક સાધુના પિતા આદિ માનનીય સાધુની વડીદીક્ષાને વાર હોય, તો તેમની સાથે વડીદીક્ષા આપવાના લક્ષ્યપૂર્વક વડીદીક્ષા ન આપે, તો આચાર્યાદિ દીક્ષા છેદ કે તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતાં નથી.

માનનીય સાધુ સાથે વડીદીક્ષા આપવાનું લક્ષ્ય ન હોય અર્થાત્ તેવા માનનીય સાધુ ન હોય અને આચાર્યાદિ વડીદીક્ષા યોગ્ય કલ્પાકને ચાર-પાંચ રાત્રિ પછી પણ વડીદીક્ષા ન આપે, તો દીક્ષાછેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૬ આયરિય-ઊવજ્ઞાણ અસરમાણે પરં ચડરાયાઓ-પંચરાયાઓ કપ્પાગં ભિક્ખું ણો ઊવટ્ટાવેઙ્ગ કપ્પાણ, અત્થિયાઈં તથ સે કેઙ્ગ માણણિજ્જે કપ્પાણ, નત્થિ સે કેઙ્ગ છેણ વા પરિહારે વા ।

નત્થિયાઈં તથ સે કેઙ્ગ માણણિજ્જે કપ્પાણ, સે સંતરા છેણ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયને કલ્પાક સાધુના વડીદીક્ષાના સમયનું સ્મરણ ન હોય અને વડીદીક્ષાના સમય પછી ચાર-પાંચ રાત્રિથી વધુ સમય સુધી વડીદીક્ષા ન આપે, તો તે આચાર્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ જો કલ્પાકના પિતા આદિ માનનીય સાધુની વડીદીક્ષાને વાર હોય અને તેમની સાથે કલ્પાકને વડીદીક્ષા આપવાના લક્ષ્યપૂર્વક વડીદીક્ષા ન આપે તો તેઓ દીક્ષા છેદ કે તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતાં નથી.

જો માનનીય સાધુ સાથે વડીદીક્ષા આપવાનું લક્ષ્ય ન હોય અર્થાત્ તેવા માનનીય સાધુ ન હોય અને આચાર્યાદિ વડીદીક્ષા યોગ્ય કલ્પાક સાધુને વડીદીક્ષા (ચાર-પાંચ રાત્રિ પછી પણ) ન આપે તો દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૭ આયરિય-ઊવજ્ઞાણ સરમાણે વા અસરમાણે વા પરં દસરાયકપ્પાઓ કપ્પાગં ભિક્ખું ણો ઊવટ્ટાવેઙ્ગ કપ્પાણ । અત્થિયાઈં તથ સે કેઙ્ગ માણણિજ્જે કપ્પાણ નત્થિ સે કેઙ્ગ છેણ વા પરિહારે વા ।

નત્થિયાઈં તથ સે કેઙ્ગ માણણિજ્જે કપ્પાણ, સંવચ્છરં તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઙ્ગ આયરિયત્તં ઉદ્ધિસિત્તણ ।

ભાવાર્થ :- આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયને કલ્પાક સાધુને વડીદીક્ષા આપવાના સમયનું સ્મરણ હોય કે ન હોય પરંતુ કલ્પાકના માનનીય સાધુની વડીદીક્ષાને વાર હોય અને તેની સાથે કલ્પાકની વડીદીક્ષા કરવાના લક્ષ્યપૂર્વક દસ રાત્રિ પછી પણ કલ્પાકને વડીદીક્ષા ન આપે તો આચાર્યાદિ દીક્ષા છેદ કે તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતાં નથી.

માનનીય સાધુ સાથે વડીદીક્ષા આપવાનું લક્ષ્ય ન હોય અર્થાત્ તેવા માનનીય સાધુ ન હોય અને આચાર્ય કલ્પાકને દસરાત્રિ પછી પણ વડીદીક્ષા ન આપે તો દસરાત્રિ ઉલ્લંઘન કરવાના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે એક વર્ષ સુધી આચાર્યાદિ પદ પર નિયુક્ત કરવા કલ્પતા નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં વડીદીક્ષા-ઉપસ્થાપન સંબંધી કાલમર્યાદા અને તેના ઉલ્લંઘનના પ્રાયશ્ચિત્તનું નિરૂપણ છે.

પ્રથમ તેમજ અંતિમ તીર્થંકરના શાસનમાં સાધુઓને સામાયિક ચારિત્રરૂપ દીક્ષા આપ્યા પછી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રરૂપ વડીદીક્ષા અપાય છે. તેની જઘન્ય કાળમર્યાદા સાત અહોરાત્રની છે.

કપ્પાગં- કલ્પાક. કાળની અપેક્ષાએ નવદીક્ષિત સાધુ સાત રાત પછી કલ્પાક (વડીદીક્ષાને યોગ્ય) કહેવાય છે અને ગુણની અપેક્ષા આવશ્યકસૂત્ર સંપૂર્ણ અર્થ તેમજ વિધિ સહિત કંઠસ્થ કરે, જીવાદિ નવ તત્ત્વનું તેમજ સમિતિ-ગુપ્તિઓ(અષ્ટ પ્રવચન માતા)નું સામાન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, દશવૈકાલિકસૂત્રના

ચાર અધ્યયનની અર્થ સહિત વાચના લઈને કંઠસ્થ કરે, તેમજ પ્રતિલેખન આદિ દૈનિક ક્રિયાનો અભ્યાસ કરી લે ત્યારપછી તે સાધુ વડીદીક્ષાને યોગ્ય અર્થાત્ **કલ્પાક** કહેવાય છે.

ઉક્ત યોગ્યતાસંપન્ન કલ્પાક સાધુને સૂત્રોક્ત સમયે વડીદીક્ષા ન દેવાથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પૂર્વે અર્થાત્ અકલ્પાકને વડીદીક્ષા આપવાથી પણ આચાર્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે. (નિશીથ સૂત્ર, ઉદે.-૧૧) પ્રચલિત પરંપરા અનુસાર જઘન્ય સાતમા દિવસે વડી દીક્ષા અપાય છે.

આ પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાનથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે દીક્ષા અથવા વડીદીક્ષા દેવાનો અધિકાર આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયનો જ છે. તેમાં વિલંબ થાય તો તેમને પ્રાયશ્ચિત્ત પણ આવે છે. અન્ય સાધુ, સાધ્વી અથવા પ્રવર્તક, પ્રવર્તિની પણ આચાર્ય, ઉપાધ્યાયની આજ્ઞાથી કોઈને દીક્ષા આપી શકે છે.

આ ત્રણ સૂત્રોમાં વડીદીક્ષાની કાલમર્યાદાના ઉલ્લંઘન માટેના ત્રણ વિકલ્પ કહ્યા છે. (૧) વિસ્મરણમાં મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન (૨) સ્મૃતિ થવા છતાં મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન (૩) વિસ્મરણ અથવા અવિસ્મરણથી વિશેષ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન.

ચતુરાયં-પંચરાયાઓ... :- ચાર-પાંચ રાત્રિનું ઉલ્લંઘન કરે, તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર અનુસાર નવદીક્ષિત સાધુનો શૈક્ષકાલ જઘન્ય સાત દિવસનો છે, તેથી દીક્ષા આપ્યા પછી સાત દિવસ સુધી તે સાધુને વડીદીક્ષા અપાતી નથી, તે સાત દિવસ દરમિયાન તે સાધુ વડીદીક્ષાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી લે ત્યારપછી તેને વડીદીક્ષા આપી શકાય છે.

વડીદીક્ષાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી ચાર કે પાંચ રાત્રિથી વધુ સમયનું ઉલ્લંઘન થાય, તો આચાર્યાદિને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. સૂત્રોક્ત ચાર-પાંચ રાત્રિનો સંબંધ વડીદીક્ષાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પછીના સમય સાથે છે, તેથી દીક્ષાના સાત દિવસ પછી આઠમા, નવમા, દશમા, અગિયારમા અથવા બારમા દિવસ સુધીમાં ગમે ત્યારે તેને વડીદીક્ષા આપી શકાય છે અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી. બાર રાતનું ઉલ્લંઘન કરવાથી સૂ. ૧૫, ૧૬ અનુસાર યથાયોગ્ય તપ અથવા દીક્ષા છેદરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. દીક્ષાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી દશ દિવસ અર્થાત્ ૭ + ૧૦ = સત્તરમી રાત ઉલ્લંઘન કરવાથી યથાયોગ્ય તપ અથવા છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત ઉપરાંત એક વર્ષ સુધી તેને પ્રાયશ્ચિત્તના રૂપમાં આચાર્ય-ઉપાધ્યાયના પદથી મુક્ત કરી દેવાય છે.

તે નવદીક્ષિત સાધુના માતા-પિતા આદિ કોઈ પણ માનનીય અથવા ઉપકારી પુરુષ દીક્ષિત થયા હોય અને તેને કલ્પાક થવામાં વાર હોય, બંનેને વડીદીક્ષા સાથે આપવા માટે છ મહિના સુધીનો સમય પસાર કરી શકાય છે અને તેમ કરવાથી આચાર્યાદિને તેનું કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી.

નવદીક્ષિત સાધુનો ઉત્કૃષ્ટ શૈક્ષકાળ છ માસનો છે, તેથી માનનીય પૂજ્ય પુરુષોના નિમિત્તે પણ વડીદીક્ષા આપવામાં છ માસનું ઉલ્લંઘન કરવું ન જોઈએ.

સૂત્રકારે આપેલી ચાર-પાંચ દિવસની છૂટમાં શુભ દિવસ અથવા વિહાર આદિ કોઈપણ કારણ સંભવે છે.

અન્ય ગચ્છમાં ગયેલા સાધુનો વિવેક :-

૧૮ ભિક્ષૂ ય ગણાઓ અવક્કમ્મ અણ્ણં ગણં ડવસંપજ્જિત્તાણં વિહરેજ્જા, તં

ચ કેઇ સાહમ્મિએ પાસિત્તા વણ્જા- કં અજ્જો ! ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરસિ ? જે તત્થ સવ્વરાઈણિએ તં વણ્જા । અહ ભંતે ! કસ્સ કપ્પાએ ? જે તત્થ સવ્વ-બહુસ્સુએ તં વણ્જા, જં વા સે ભગવં વક્ખઈ તસ્સ આણા-ઉવવાય-વયણિદ્દેસે ચિટ્ઠિસ્સામિ ।

ભાવાર્થ :- વિશિષ્ટ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે સાધુ પોતાના ગણને છોડીને અન્ય ગણનો સ્વીકાર કરીને વિચરી રહ્યા હોય, ત્યારે તેને જો કોઈ સાધર્મી સાધુ મળે અને પૂછે- **પ્રશ્ન**- હે આર્ય ! તમે કોની નિશ્રામાં વિચરી રહ્યા છો ? **ઉત્તર**- ત્યારે તે ગણમાં જે રત્નાધિક-દીક્ષામાં સૌથી મોટા હોય તેનું નામ કહે. **પ્રશ્ન**- જો તે ફરી પૂછે કે હે ભદ્રન્ત ! તમે કયા કલ્પાક-બહુશ્રુતની નિશ્રામાં રહો છો ? **ઉત્તર**- ત્યારે એ ગણમાં જે સૌથી વધારે બહુશ્રુત હોય તેનું નામ કહે અને સાથે કહે કે તે બહુશ્રુત ભગવંતની આજ્ઞા પ્રમાણે તથા તેની સમીપે રહીને તેના વચનોના નિર્દેશ અનુસાર હું રહીશ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અન્ય ગચ્છમાં ગયેલા સાધુના વિવેકનું નિદર્શન છે. કોઈ સાધુ વિશિષ્ટ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના લક્ષે અન્ય ગચ્છમાં ગયા હોય, તે ગચ્છના મુખ્ય સાધુની નિશ્રા સ્વીકારીને તે ગચ્છના બહુશ્રુત સાધુ પાસે અધ્યયન કરી રહ્યા હોય, ત્યારે વિચરણ કરતાં પૂર્વ પરિચિત કોઈ સાધર્મિક સાધુ મળી જાય અને પૂછે કે આપ કોની નિશ્રામાં વિચરણ કરો છો ? ત્યારે સાધુ પોતાના નિશ્રાદાતા રત્નાધિક સંતનું નામ યથાતથ્યરૂપે કહે. ત્યારપછી પૂર્વ પરિચિત સાધુના મનમાં શંકા થાય કે આપણા ગચ્છમાં પણ અધ્યાપનકુશળ સંતો છે જ તો આ સંતને ગચ્છ છોડવાનું કારણ શું ? આ શંકાના સમાધાન માટે પૂર્વ પરિચિત સંત પૂછે કે તમે કોની પાસે અધ્યયન કરી રહ્યા છો ? તમારા કલ્પાક કોણ છે ? ત્યારે સાધુ પોતાના જ્ઞાનદાતા બહુશ્રુત સંતનું નામ પણ યથાર્થરૂપે કહે.

અમુક સંતની નિશ્રામાં રહીને અમુક સંતના સાંનિધ્યમાં ગચ્છના સર્વ સાધુઓની સાથે હું રહું છું અને અધ્યયન કરી રહ્યો છું. આ રીતે સાધુ જેની નેશ્રામાં રહેતા હોય અને જેની પાસે અધ્યયન કરી રહ્યા હોય, તેનું નામ છૂપાવ્યા વિના હંમેશાં સત્ય હકીકતનું કથન કરે. સંક્ષેપમાં સાધુ કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં સરળતાપૂર્વક સત્ય વ્યવહાર કરે. પૂર્વ સૂત્રમાં વડીદીક્ષા યોગ્ય સાધુ માટે કલ્પાક શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે પ્રસ્તુતમાં અધ્યયન કરાવવા યોગ્ય બહુશ્રુત સાધુ માટે કલ્પાક શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે.

અભિનિચારિકા માટે વિધિ-નિષેધ :-

૧૯ બહવે સાહમ્મિયા ઇચ્છેજ્જા એગયઓ અભિણિચારિયં ચારએ । ણો ણં કપ્પઈ થેરે અણાપુચ્છિત્તા એગયઓ અભિણિચારિયં ચારએ, કપ્પઈ ણં થેરે આપુચ્છિત્તા એગયઓ અભિણિચારિયં ચારએ ।

થેરા ય સે વિચરેજ્જા એવં ણં કપ્પઈ એગયઓ અભિણિચારિયં ચારએ, થેરા ય સે ણો વિચરેજ્જા એવં ણો કપ્પઈ એગયઓ અભિણિચારિયં ચારએ । જે તત્થ થેરેહિં અવિઙ્ગણે એગયઓ અભિણિચારિયં ચરંતિ, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- અનેક સાધર્મિક સાધુઓ એક સાથે ‘અભિનિચારિકા ગમન’ (વિશિષ્ટ કારણથી અલ્પ સમય માટે) સાથે મળીને વિચરવા, રહેવા ઇચ્છે તો સ્થવિર સાધુઓને પૂછ્યા વિના તેને એક સાથે

અભિનિયારિકા ગમન કરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ સ્થવિર સાધુઓએ પૂછીને સાધુઓને એક સાથે અભિનિયારિકા ગમન કરવું કલ્પે છે.

સ્થવિર સાધુ આજ્ઞા આપે તો તેને અભિનિયારિકા ગમન કરવું કલ્પે છે અને સ્થવિર સાધુ આજ્ઞા ન આપે તો તેને અભિનિયારિકા ગમન કરવું કલ્પતું નથી. જો સ્થવિરોની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કર્યા વિના અભિનિયારિકા ગમન કરે તો તેઓ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાધુઓને ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વક અભિનિયારિકા ગમનનું કથન તથા મર્યાદા ભંગના પ્રાયશ્ચિત્તનું કથન છે.

અભિનિયારિકા ચારણ :- અભિનિયારિકા ગમન. અભિ મુખ્યેન નિયતા ચારિકા ડભિનિચારિકા। ભેગા થઈને સમુદાયરૂપે નિયત લક્ષ્યપૂર્વક ચાલવું, ગમન કરવું, તેને અભિનિયારિકા કહે છે. **એકત્ર મિલિત્વા વિચરણમ્, એકત્ર મિલિત્વા વાસકરણમ્, એકત્ર મિલિત્વા ચલનં અભિનિચારિકા ।** સાધુઓ સાથે મળીને વિચરણ કરે, સાથે મળીને રહે, સાથે મળીને ચાલે અર્થાત્ વિહાર કરે, તેને અભિનિયારિકા કહે છે. પ્રસ્તુત અભિનિયારિકા ગમનમાં વ્રજિકાગમનાદિ વિશિષ્ટ કારણથી અને અલ્પ સમય માટે સાથે વિચારવાની આજ્ઞાનું કથન છે, સામાન્ય વિચરણ માટેની આજ્ઞા લેવાનું વિધાન નથી. આચાર્યોએ વ્રજિકાગમનના દષ્ટાંતથી અભિનિયારિકા ગમનને સમજાવ્યું છે.

એક ગચ્છમાં અનેક સાધુઓ શેષકાલમાં એક સાથે રહ્યા હોય, આચાર્યની વાચના માટે અન્ય ગચ્છના સાધુઓનું પણ આવાગમન ચાલુ હોય, તે ગચ્છમાં ઘણા ગ્લાન, વૃદ્ધ, તપસ્વી સાધુઓ હોય, તેથી સર્વ સાધુઓને દૂધ-ધી આદિ વિગયયુક્ત પૌષ્ટિક આહાર સુલભ થતો ન હોય અને કેટલાક સાધુઓને તથાપ્રકારના પૌષ્ટિક આહારની આવશ્યકતા હોય, ત્યારે તે સાધુઓ સાથે મળીને નજીકના ગામમાં દૂધ, ઘી આદિ પદાર્થો સુલભ હોય તેવા ગોવાળ આદિની વસ્તીમાં થોડા સમય માટે જાય છે.

આ રીતે અનેક સાધુઓને સાથે મળીને દુગ્ધાદિની સુલભતાવાળા આદિ ક્ષેત્રમાં જવાનું હોય તો ગચ્છ પ્રમુખ આચાર્ય અથવા સ્થવિર આદિની આજ્ઞા લેવી આવશ્યક હોય છે. જો આચાર્ય આદિને આવશ્યક લાગે તો જ તેને અભિનિયારિકા ગમન માટે આજ્ઞા આપે છે, અન્યથા તેનો નિષેધ કરે છે.

તે સાધુઓ આચાર્ય આદિની આજ્ઞા વિના અભિનિયારિકા ગમન-સાથે મળીને અન્યત્ર ગમન કરે, તો તે સાધુઓ જેટલા દિવસ આજ્ઞા વિના રહે, તે પ્રમાણે તેમને દીક્ષા છેદ અથવા પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

ચર્યાપ્રવિષ્ટ અને ચર્યાનિવૃત્ત સાધુના કર્તવ્ય :-

૨૦ ચરિયાપવિટ્ટે ભિક્ષૂ ચડરાયાઓ પંચરાયાઓ થેરે પાસેજ્જા, સચ્ચેવ આલોયણા, સચ્ચેવ પહિક્કમણા, સચ્ચેવ ઓગ્ગહસ્સ પુવ્વાણુણવણા ચિટ્ઠહિ અહાલંદમવિ ઓગ્ગહે ।

ભાવાર્થ :- ચર્યા પ્રવિષ્ટ અર્થાત્ ગુરુ આજ્ઞાથી અન્યત્ર વિચરતાં સાધુ ચાર-પાંચ રાતની અવધિમાં જ સ્થવિર(ગુરુ) પાસે આવી જાય તો તે જ(પૂર્વની) આલોચના, તે જ પ્રતિક્રમણ અને તે જ પૂર્વ ગ્રહણ કરેલી અવગ્રહની આજ્ઞા રહે છે, કારણ કે તે યથાલંદકાળ-અલ્પકાળ પણ અવગ્રહ (આજ્ઞા) વિના રહ્યા નથી.

૨૧ ચરિયાપવિટ્ટે ભિક્ખૂ પરં ચડરાયાઓ-પંચરાયાઓ થેરે પાસેજ્જા, પુણો આલોજ્જા, પુણો પઢિક્કમેજ્જા, પુણો છેયપરિહારસ્સ ઉવટ્ટાજ્જા ।

ભિક્ખુભાવસ્સ અટ્ટાએ દોચ્ચંપિ ઓગ્ગહે અણુણવેયવ્વે સિયા । કપ્પઈ સે એવં વદિત્તએ, અણુજાણહ ભંતે ! મિઓગ્ગહં અહાલંદં ધુવં ણિતિયં વેડટ્ટિયં, તઓ પચ્છા કાયસંફાસં ।

ભાવાર્થ :- ચર્યા પ્રવિષ્ટ અર્થાત્ ગુરુ આજ્ઞાથી અન્યત્ર વિચરતાં સાધુ ચાર-પાંચ રાત કરતાં વધુ સમય પછી સ્થવિર પાસે આવે તો તેઓ પુનઃ આલોચના, પુનઃ પ્રતિક્રમણ કરીને દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભિક્ષુભાવ- સંયમ સુરક્ષા અર્થે તેઓએ બીજીવાર આજ્ઞા લેવી જોઈએ. આજ્ઞા લેતાં તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે- હે ભંતે ! આપના મિતાવગ્રહમાં વિચરવાની, યથાલંદ- યથાકલ્પની, ધ્રુવ-નિયત-નૈશ્વર્યિક આવશ્યક કર્તવ્યોની તથા પાછા આવવાની આજ્ઞા આપો અર્થાત્ પુનઃ આપની આજ્ઞામાં રહેવાની અનુજ્ઞા આપો. આ પ્રમાણે કહીને ગુરુ ચરણનો સ્પર્શ કરી વંદન કરે.

૨૨ ચરિયાણિયટ્ટે ભિક્ખૂ જાવ ચડરાયાઓ પંચરાયાઓ થેરે પાસેજ્જા, સચ્ચેવ આલોચના સચ્ચેવ પઢિક્કમણા સચ્ચેવ ઓગ્ગહસ્સ પુલ્લાણુણવણા ચિટ્ઠઈ અહાલંદમવિ ઓગ્ગહે ।

ભાવાર્થ :- ચર્યા નિવૃત્ત અર્થાત્ ગુરુ આજ્ઞાથી અન્યત્ર વિચરણ કરીને પાછા ફરતાં સાધુ (ગુરુ આજ્ઞાના સમયાવધિ પછીની) ચાર-પાંચ રાતની અવધિમાં જ સ્થવિર પાસે આવી જાય તો તે જ (પૂર્વની) આલોચના, તે જ પ્રતિક્રમણ અને તે જ પૂર્વ ગ્રહણ કરેલી અવગ્રહની આજ્ઞા રહે છે, (પુનઃ આજ્ઞાદિ લેવાની આવશ્યકતા નથી) કારણ કે તે યથાલંદકાળ-અલ્પ કાળ પણ અવગ્રહ (ગુરુ આજ્ઞા) વિના રહ્યા નથી.

૨૩ ચરિયાણિયટ્ટે ભિક્ખૂ પરં ચડરાયાઓ પંચરાયાઓ થેરે પાસેજ્જા, પુણો આલોજ્જા પુણો પઢિક્કમેજ્જા પુણો છેયપરિહારસ્સ ઉવટ્ટાજ્જા । ભિક્ખુભાવસ્સ અટ્ટાએ દોચ્ચં પિ ઓગ્ગહે અણુણવેયવ્વે સિયા ।

કપ્પઈ સે એવં વદિત્તએ- અણુજાણહ ભંતે ! મિઓગ્ગહં અહાલંદં ધુવં ણિતિયં વેડટ્ટિયં, તઓ પચ્છા કાયસંફાસં ।

ભાવાર્થ :- ચર્યા નિવૃત્ત અર્થાત્ ગુરુ આજ્ઞાથી અન્યત્ર વિચરણ કરીને પાછા ફરતાં સાધુ (ગુરુ આજ્ઞાના સમયાવધિ પછીની) ચાર-પાંચ રાત કરતાં વધુ સમય પછી સ્થવિર પાસે આવે, તો તેઓ પુનઃ આલોચના, પુનઃ પ્રતિક્રમણ કરીને દીક્ષા છેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભિક્ષુ ભાવની અર્થાત્ સંયમની સુરક્ષા અર્થે તેઓએ બીજીવાર આજ્ઞા લેવી જોઈએ. આજ્ઞા લેતાં તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે- હે ભંતે ! આપના મિતાવગ્રહમાં વિચરવાની, યથાકલ્પ, ધ્રુવ-નિયત-નૈશ્વર્યિક આવશ્યક કાર્યો કરવાની તથા પાછા ફરવાની આજ્ઞા આપો અર્થાત્ પુનઃ આપની આજ્ઞામાં રહેવાની અનુજ્ઞા આપો. આ પ્રમાણે કહીને ગુરુ ચરણનો સ્પર્શ કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચર્યામાં પ્રવિષ્ટ તથા ચર્યાથી નિવૃત્ત થયેલા સાધુના વિનય-વ્યવહાર આદિ કર્તવ્યોનું પ્રતિપાદન છે.

ચર્યા પ્રવિષ્ટ :- દૂધ-ધી આદિ પૌષ્ટિક આહારાદિ માટે અથવા કોઈ વિશિષ્ટ કારણે સ્થવિર(ગુરુ)ની આજ્ઞાથી દૂર દેશમાં ગયેલા સાધુ.

ચર્યા નિવૃત્ત :- જે પ્રયોજનથી દેશાંતર ગયા હોય, તે પ્રયોજન પૂર્ણ થયા પછી પાછા ફરતાં સાધુ.

ચર્યામાં પ્રવિષ્ટ કે ચર્યાથી નિવૃત્ત થયેલા સાધુ જો ચાર-પાંચ દિવસમાં જ પોતાના સ્થવિર સાધુને મળી જાય, તો તેના આલોચના, પ્રતિક્રમણ આદિ સર્વ આવશ્યક કર્તવ્યો પૂર્વવત્ રહે છે, તે સ્થાનમાં તે ગચ્છના સાધુઓ સાથે રહેવાની અનુજ્ઞા પણ પહેલાની રહે છે, તેને ફરીવાર આજ્ઞા લેવી પડતી નથી છે પરંતુ જો તે સાધુ ચાર-પાંચ દિવસ કરતાં વધુ સમય પછી પોતાના સ્થવિરને મળે, તો તેને ફરીવાર આલોચના, પ્રતિક્રમણ કરીને, ત્યાં રહેવાની આજ્ઞા પણ ફરીવાર લેવી પડે છે.

ભિક્ષુભાવસ્સ :- ભિક્ષુભાવ, સંયમભાવ. ગુરુ સારણા, વારણા આદિ દ્વારા શિષ્યના સંયમ ભાવમાં વૃદ્ધિ કરાવે છે, સંયમની સુરક્ષા કરે છે, તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી સારણાદિને ભિક્ષુભાવ કહે છે. ગુરુ સારણા, વારણા, નોદના અને પ્રતિનોદના, આ ચાર પ્રકારે શિષ્યના સંયમ ભાવની રક્ષા કરે છે. વિસ્મૃત અર્થનું સ્મરણ કરાવવું તે સારણ(સ્મારણા), અતિચારાદિનો પ્રતિષેધ કરવો, મૂળગુણ-ઉત્તરગુણમાં અતિચાર દોષ લગાડતાં શિષ્યને રોકવા તે વારણા, વ્રત પાલનમાં કે સમાચારીના પાલનમાં સ્મરણ થઈ હોય તેનું પુનઃ શિક્ષણ આપવું, સ્મરણની શિક્ષા આપવી તે નોદના અને તેનું વારંવાર શિક્ષણ આપવું તથા કઠોરતમ શિક્ષા આપવી, તે પ્રતિનોદના કહેવાય છે.

મિઓગ્ગહં- મિત અવગ્રહ. ગુરુની આસપાસના સાડા ત્રણ હાથ પ્રમાણ ક્ષેત્રને મિત અવગ્રહ કહે છે. ગુરુના ચરણનો સ્પર્શ કરવા ગુરુના મિત અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા લેવામાં આવે છે. અહીં ઉપલક્ષણથી ગમન-પ્રયોજન વશ બહાર જવું, ઉઠવું, બેસવું, સૂવું, ભોજન, સ્વાધ્યાય આદિ ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક કરવા અર્થાત્ ગુરુની આજ્ઞામાં વિચરવાને મિત અવગ્રહ કહ્યો છે. તેને વધુ સ્પષ્ટ કરવા સૂત્રકારે અહાલંદં વગેરે શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. પ્રસ્તુતમાં અહાલંદં-યથાકાલં-યથાલંદ શબ્દ યથાકાળ અર્થમાં પ્રયુક્ત છે. ધ્રુવં-ધ્રુવમ ગચ્છમર્યાદયા યદવશ્યં કર્તવ્યં- ગચ્છમાં અવશ્ય કરવા યોગ્ય કર્તવ્યો. ણિયયં-નિયતં અવશ્યકરણીય, ણિતિયં-ણિચ્છદ્યં-નૈશ્વર્યિકં- નિશ્ચય ભાવથી કરવા યોગ્ય અનુષ્ઠાનો, વેડટ્ટિયં- વ્યાવર્તિતમ્- સ્થવિરોની અનેક પ્રકારે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થયું હોય તેની ક્ષમાપના માંગી, ગુરુ આજ્ઞામાં રહેવાની આજ્ઞા માંગી ચરણ સ્પર્શ કરીને વંદન કરે છે.

ચાર-પાંચ દિવસનું કથન એક વ્યવહારિક સીમા છે. આ ઉદ્દેશકના ૧૫મા સૂત્રમાં, નિશીથ સૂત્ર ઉદ્દેશક-૪, ઉદે-૮ વગેરે સ્થાને દરેક વિષયમાં ચાર-પાંચ દિવસની છૂટ આપવામાં આવી છે. શારીરિકાદિ કોઈ કારણથી મોડું થાય તો ચાર-પાંચ દિવસમાં તે-તે કાર્ય શિષ્ય કરી લે તો તે આજ્ઞામાં જ ગણાય છે અને તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી.

શૈક્ષ અને રત્નાધિકોનો વ્યવહાર :-

૨૪ દો સાહમ્મિયા એગયઓ વિહરંતિ, તં જહા-સેહે ય રાઙ્ગિણે ય । તત્થ

સેહતરાણ પલિચ્છણે, રાઈણિણ અપલિચ્છણે । સેહતરાણં રાઈણિણ ઉવસંપેજ્જયવ્વે, ભિક્ખોવવાયં ચ દલયઈ કમ્પાગં ।

ભાવાર્થ :- અલ્પ દીક્ષાપર્યાયવાળા શૈક્ષ અને અધિક દીક્ષાપર્યાયવાળા રત્નાધિક, એમ બે સાધર્મિક સાધુ એક સાથે વિચરતા હોય, તેમાં શૈક્ષ સાધુ શ્રુતસંપન્ન તથા શિષ્ય સંપન્ન હોય અને રત્નાધિક સાધુ શ્રુત સંપન્ન તથા શિષ્ય સંપન્ન ન હોય તો પણ શૈક્ષે રત્નાધિક સાધુના વિનય, વૈયાવચ્ચ કરવા, આહાર, પાણી લાવીને આપવા, પાસે રહેવું અને જુદા વિચરવા માટે શિષ્ય આપવો ઇત્યાદિ કર્તવ્યોનું પાલન કરવું જોઈએ.

૨૫ દો સાહમ્મિયા ઇગયઓ વિહરંતિ, તં જહા- સેહે ય રાઈણિણ ય । તત્થ રાઈણિણ પલિચ્છણે, સેહતરાણ અપલિચ્છણે । ઇચ્છા રાઈણિણ સેહતરાણં ઉપસંપેજ્જઈ, ઇચ્છા ણો ઉવસંપેજ્જઈ ઇચ્છા ભિક્ખોવવાયં દલયઈ કમ્પાગં, ઇચ્છા ણો દલયઈ કમ્પાગં ।

ભાવાર્થ :- અલ્પ દીક્ષાપર્યાયવાળા શૈક્ષ અને અધિક દીક્ષાપર્યાયવાળા રત્નાધિક, એમ બે સાધર્મિક સાધુ એક સાથે વિચરતા હોય, તેમાં રત્નાધિક સાધુ શ્રુતસંપન્ન તથા શિષ્યસંપન્ન હોય અને શૈક્ષ સાધુ શ્રુત સંપન્ન તથા શિષ્ય સંપન્ન ન હોય, તો રત્નાધિક સાધુની ઇચ્છા થાય તો શૈક્ષ સાધુની વૈયાવચ્ચ કરે, ઇચ્છા ન હોય તો ન કરે. ઇચ્છા હોય તો આહાર લાવીને આપે, ઇચ્છા ન હોય તો ન આપે, ઇચ્છા હોય તો પાસે રાખે, ઇચ્છા ન હોય તો ન રાખે, ઇચ્છા હોય તો જુદા વિચરવા માટે શિષ્ય આપે, ઇચ્છા ન હોય તો ન આપે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં રત્નાધિક અને શૈક્ષ સાધર્મિક સાધુઓના સ્વૈચ્છિક વ્યવહાર તથા આવશ્યક કર્તવ્યોનું કથન છે.

સેહે શૈક્ષ. સામાન્ય રીતે નવદીક્ષિત કે જેનો ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષાના શિક્ષણનો કાળ ચાલુ હોય અર્થાત્ ત્રણ વર્ષ સુધીની દીક્ષા પર્યાયવાળા સાધુ શૈક્ષ કહેવાય છે, પરંતુ અહીં રત્નાધિકની અપેક્ષાએ અલ્પ દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધુને શૈક્ષ કહ્યા છે. આ અપેક્ષાએ અનેક વર્ષોની દીક્ષાપર્યાયવાળા પણ શૈક્ષ કહેવાય છે. બે સાધુમાં એક દસ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા હોય અને બીજા બાર વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળા હોય, તો આ સૂત્રાનુસાર બાર વર્ષના દીક્ષાવાળા રત્નાધિક અને દસ વર્ષના દીક્ષાવાળા શૈક્ષ કહેવાય છે.

(૧) રત્નાધિક સાધુ શિષ્ય આદિથી સંપન્ન હોય અને શૈક્ષ સાધુ શિષ્ય આદિથી સંપન્ન ન હોય, તો તેને વિચરણ કરવા માટે શિષ્ય આપવા, તેના માટે આહાર આદિ લાવીને આપવા વગેરે સેવાના કાર્ય રત્નાધિક સાધુ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરે છે. રત્નાધિક માટે શૈક્ષની સેવા કરવી, તે સ્વૈચ્છિક છે.

(૨) શૈક્ષ સાધુ જો શિષ્ય આદિથી સંપન્ન હોય તથા રત્નાધિક સાધુ શિષ્યાદિથી સંપન્ન ન હોય અને તે વિચરણ કરવા ઇચ્છે અથવા કોઈ સેવા કરાવવા ઇચ્છે તો શિષ્યાદિ સંપન્ન શૈક્ષનું કર્તવ્ય છે કે તે રત્નાધિકને બહુમાન આપીને તેની આજ્ઞા અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે. શૈક્ષ માટે રત્નાધિકની સેવા કરવી આવશ્યક છે.

આ કથન કર્તવ્ય તથા અધિકારની અપેક્ષાએ છે. સેવાની આવશ્યકતા હોય ત્યારે રત્નાધિકે પણ શૈક્ષની યથાયોગ્ય સેવા કરવી, કરાવવી જરૂરી છે, જો રત્નાધિક સાધુ સેવાની વ્યવસ્થા ન કરે તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સૂત્રોક્ત વિધાન સામાન્ય સ્થિતિની અપેક્ષાએ છે એમ સમજવું જોઈએ.

પલિચ્છણે- શિષ્ય અને શ્રુતથી સંપન્ન સાધુ પલિચ્છન્ન કહેવાય છે. જે સાધુને એક કે અનેક શિષ્ય હોય તે

શિષ્ય સંપદાથી યુક્ત કહેવાય છે અને જે સાધુએ ઉપાધ્યાયની નિશ્રામાં આવશ્યક સૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્ર વગેરે સૂત્રોની વાચના લીધી હોય, તે શ્રુતસંપન્ન કહેવાય છે. ભાષ્યકારે શિષ્ય સંપન્ન સાધુને દ્રવ્ય પલિચ્છન્ન અને શ્રુત સંપન્ન સાધુને ભાવપલિચ્છન્ન કહ્યા છે.

રત્નાધિકોના નેતૃત્વમાં વિહાર :-

૨૬ દો ભિક્ષુણો એગયઓ વિહરંતિ, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, કપ્પઙ્ગ ણં આહારાણિયાએ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- બે સાધુ એક સાથે વિચરતા હોય તો તેણે પરસ્પર એક બીજાને સમાન માનીને સાથે વિચરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ પરસ્પરમાં લઘુ-જ્યેષ્ઠ (નાના-મોટા)ની મર્યાદા સ્વીકારીને અર્થાત્ રત્નાધિકને અગ્રણી તરીકે સ્વીકારીને સાથે વિચરવું કલ્પે છે.

૨૭ દો ગણાવચ્છેદ્યા એગયઓ વિહરંતિ, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે, કપ્પઙ્ગ ણં આહારાણિયાએ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- બે ગણાવચ્છેદક એક સાથે વિચરતા હોય તો તેણે પરસ્પર એક બીજાને સમાન માનીને સાથે વિચરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ પરસ્પરમાં લઘુ-જ્યેષ્ઠ (નાના-મોટા)ની મર્યાદા સ્વીકારીને અર્થાત્ રત્નાધિકને અગ્રણી તરીકે સ્વીકારીને સાથે વિચરવું કલ્પે છે.

૨૮ દો આચરિય-ઉવજ્ઞાયા એગયઓ વિહરંતિ, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે । કપ્પઙ્ગ ણં આહારાણિયાએ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- બે આચાર્ય અથવા બે ઉપાધ્યાય એક સાથે વિચરતા હોય તો તેણે પરસ્પર એક બીજાને સમાન માનીને સાથે વિચરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ પરસ્પરમાં લઘુ-જ્યેષ્ઠ (નાના-મોટા)ની મર્યાદા સ્વીકારીને અર્થાત્ રત્નાધિકને અગ્રણી તરીકે સ્વીકારીને સાથે વિચરવું કલ્પે છે.

૨૯ બહવે ભિક્ષુણો એગયઓ વિહરંતિ, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે । કપ્પઙ્ગ ણં આહારાણિયાએ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- ઘણા સાધુઓ એક સાથે વિચરતા હોય તો તેમણે પરસ્પર એક બીજાને સમાન માનીને સાથે વિચરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ પરસ્પરમાં લઘુ-જ્યેષ્ઠ (નાના-મોટા)ની મર્યાદા સ્વીકારીને અર્થાત્ રત્નાધિકને અગ્રણી તરીકે સ્વીકારીને સાથે વિચરવું કલ્પે છે.

૩૦ બહવે ગણાવચ્છેદ્યા એગયઓ વિહરંતિ, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે । કપ્પઙ્ગ ણં આહારાણિયાએ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- ઘણા ગણાવચ્છેદકો એક સાથે વિચરતા હોય તો તેમણે પરસ્પર એકબીજાને સમાન માનીને સાથે વિચરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ પરસ્પરમાં લઘુ-જ્યેષ્ઠ (નાના-મોટા)ની મર્યાદા સ્વીકારીને અર્થાત્ રત્નાધિકને અગ્રણી તરીકે સ્વીકારીને સાથે વિચરવું કલ્પે છે.

૩૧ બહવે આયરિય-ઉવજ્ઞાયા એગયઓ વિહરંતિ, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે । કપ્પઙ્ગ ણં અહારાણિયાએ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- ઘણા આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય એક સાથે વિચરતા હોય તો તેમણે પરસ્પર એક બીજાને સમાન માનીને સાથે વિચરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ પરસ્પરમાં લઘુ-જ્યેષ્ઠ (નાના-મોટા)ની મર્યાદા સ્વીકારીને અર્થાત્ રત્નાધિકને અગ્રણી તરીકે સ્વીકારીને સાથે વિચરવું કલ્પે છે.

૩૨ બહવે ભિક્ખુણો બહવે ગણાવચ્છેદયા, બહવે આયરિય-ઉવજ્ઞાયા એગયઓ વિહરંતિ, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે । કપ્પઙ્ગ ણં અહારાણિયાએ અણ્ણમણ્ણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- ઘણા સાધુઓ, ઘણા ગણાવચ્છેદકો અને ઘણા આચાર્યો-ઉપાધ્યાયો એક સાથે વિચરતા હોય તો તેમણે પરસ્પર એક બીજાને સમાન માનીને સાથે વિચરવું કલ્પતું નથી, પરંતુ પરસ્પરમાં લઘુ-જ્યેષ્ઠ (નાના-મોટા)ની મર્યાદા સ્વીકારીને અર્થાત્ રત્નાધિકને અગ્રણી તરીકે સ્વીકારી વિચરવું કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાધુના રત્નાધિકો સાથેના વિનય વ્યવહાર રૂપ આવશ્યક કર્તવ્યોનું કથન છે.

બે અથવા અનેક સાધુઓ એક સાથે રહે અથવા એક સાથે વિચરણ કરતા હોય, ત્યારે બંને સાધુએ એકબીજાને સમાન માનીને અર્થાત્ નાના-મોટાની મર્યાદાનો સ્વીકાર કર્યા વિના સાથે રહેવું કલ્પતું નથી. નાના-મોટાની મર્યાદા વિના સાથે રહેવાથી વંદન વ્યવહાર, આવશ્યક કાર્યો માટે આજ્ઞા લેવી વગેરે વિનય વ્યવહાર રહેતો નથી.

રત્નાધિકોનો વિનય તેમજ આજ્ઞાપાલન ન કરવાથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની ઉન્નતિ થતી નથી, પરંતુ સ્વચ્છંદતાની વૃદ્ધિ થતાં આત્માનું અધઃ પતન થાય છે અને સંયમની વિરાધના થાય છે. જનસાધારણને જાણ થતાં જિનશાસનની હીલના થાય છે, તેથી શૈક્ષ સાધુએ સાથે વિચરણ કરતાં બે કે બે થી અધિક સાધુઓમાં એક સાધુને પ્રમુખ સાધુ તરીકે સ્થાપિત કરીને, તેની ઉપસંપદા-નેતૃત્વ સ્વીકારીને જ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

આ રીતે બે અથવા અનેક આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, ગણાવચ્છેદકો પણ એક સાથે રહે અથવા વિચરણ કરે, ત્યારે પણ દીક્ષાપર્યાયથી જ્યેષ્ઠ આચાર્ય આદિના ઉચિત વિનય વ્યવહારપૂર્વક સાથે રહેવું જોઈએ. આ વિધાન એક માંડલે આહાર કરનાર સાંભોગિક સાધુઓની અપેક્ષાએ છે.

ક્યારેક અન્ય સાંભોગિક સાધુ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અથવા ગણાવચ્છેદકનું કોઈ ગ્રામાદિમાં એક જ ઉપાશ્રયમાં મળવાનું થાય અને થોડો સમય સાથે રહેવાનો પ્રસંગ હોય તો ઉચિત વિનય વ્યવહાર અને પ્રેમપૂર્વક સાથે રહે છે ત્યારે સૂત્રોક્ત ઉપસંપદા (નેતૃત્વ) સ્વીકારની જરૂર નથી. અન્ય સાંભોગિક સાધુની સાથે ચાતુર્માસ કરવાનું હોય, શેષકાલમાં અધ્યયન કરવા લાંબો સમય સાથે રહેવાનું હોય, તો જેટલો સમય રહેવાનું હોય, તેટલો સમય ઉપસંપદા (નેતૃત્વ) સ્વીકારીને જ રહેવું જોઈએ.

॥ ઉદ્દેશક-૪ સંપૂર્ણ ॥

ઉદ્દેશક-૫

પ્રાક્કથન

આ ઉદ્દેશકમાં મુખ્યત્વે પ્રવર્તિની કે ગણાવચ્છેદિકા સાધ્વીઓના કર્તવ્ય, સાધુ જીવનમાં આચાર પ્રકલ્પના અધ્યયનની મહત્તા તથા સાધુ-સાધ્વીના પરસ્પરના વ્યવહારમાં ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગનું પ્રતિપાદન છે.

★ પ્રવર્તિની અન્ય બે સાધ્વીઓને પોતાની સાથે લઈને વિચરણ કરે અને ત્રણ સાધ્વીઓને સાથે લઈને ચાતુર્માસ કરે. ગણાવચ્છેદિકા ત્રણ સાધ્વીઓને સાથે લઈને વિચરણ કરે તથા ચાર સાધ્વીઓને સાથે લઈને ચાતુર્માસ કરે.

★ પ્રમુખ સાધ્વીના કાળધર્મ પછી શેષ સાધ્વીઓ અન્ય યોગ્ય સાધ્વીને પ્રમુખ બનાવીને વિચરણ કરે, કોઈ સાધ્વી પ્રવર્તિની પદને યોગ્ય ન હોય તો વિહાર કરીને શીઘ્ર અન્ય પ્રવર્તિની સાધ્વીની નિશ્રામાં પહોંચી જાય.

★ પ્રવર્તિની સાધ્વી કાલધર્મ પામે ત્યારપછી પ્રવર્તિની નિર્દિષ્ટ યોગ્ય સાધ્વીને પદવી આપવી, તે યોગ્ય ન હોય તો અન્ય યોગ્ય સાધ્વીને પદ પર નિયુક્ત કરવા.

★ પ્રત્યેક સાધુ સાધ્વીએ આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથસૂત્ર કંઠસ્થ કરવા અને યાદ રાખવા. આચાર્યાદિએ પણ સમયે-સમયે તે વિષયમાં પૂછતાં રહેવું જોઈએ. જો કોઈ સાધુ કે સાધ્વીને પ્રમાદના કારણે તે સૂત્ર વિસ્મૃત થઈ જાય તો તેને પ્રમુખ બનીને વિચરણ કરવાની આજ્ઞા ન આપવી. જો કોઈ સાધુ-સાધ્વી રોગાદિના કારણે સૂત્ર ભૂલી જાય તો સ્વસ્થ થતાં ફરી કંઠસ્થ કર્યા પછી પદ આદિ આપી શકાય છે.

★ વૃદ્ધાવસ્થાવાળા સ્થવિર સાધુ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે કંઠસ્થ સૂત્ર ભૂલી જાય, તો તે ક્ષમ્ય છે તથા ફરીને યાદ કરવા છતાં પણ યાદ ન થાય તો કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી. વૃદ્ધ સાધુ સૂતાં-સૂતાં સૂત્રની પુનરાવૃત્તિ, શ્રવણ અથવા પૃચ્છા આદિ કરી શકે છે.

★ વિશેષ પરિસ્થિતિ વિના સાધુ-સાધ્વીએ પરસ્પર એક બીજા પાસે આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરવા જોઈએ. વિશેષ પરિસ્થિતિ વિના સાધુ-સાધ્વીએ પરસ્પર એક બીજાનું કોઈ પણ સેવાકાર્ય કરવું ન જોઈએ. આગમોક્ત વિશેષ પરિસ્થિતિઓમાં એક બીજાની સેવા પરિચર્યા કરી શકે છે.

★ સર્પ કરડી જાય તો સ્થવિરકલ્પી સાધુ મંત્રચિકિત્સા કરાવી શકે છે અને ચિકિત્સા કરાવવાનું તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી. જિનકલ્પીને ચિકિત્સા કરવી કે કરાવવી કલ્પતી નથી અને તેમ કરે, તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.



ઉદ્દેશક-૫

પ્રવર્તિની આદિના વિહારમાં સાધ્વીઓની સંખ્યા :-

૧ જો કપ્પડ પવત્તિની અપ્પબિડ્યાએ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં પ્રવર્તિની સાધ્વીને અન્ય એક સાધ્વીની સાથે (પોતાના સહિત બે સાધ્વીઓએ) વિહાર કરવો કલ્પતો નથી.

૨ કપ્પડ પવત્તિની અપ્પતડ્યાએ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં પ્રવર્તિનીને અન્ય બે સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત ત્રણ સાધ્વીઓએ) વિહાર કરવો કલ્પે છે.

૩ જો કપ્પડ ગણાવચ્છેડીની અપ્પતડ્યાએ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં ગણાવચ્છેડિકાને અન્ય બે સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત ત્રણ સાધ્વીઓએ) વિહાર કરવો કલ્પતો નથી.

૪ કપ્પડ ગણાવચ્છેડીની અપ્પચડત્થાએ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં ગણાવચ્છેડિકાને અન્ય ત્રણ સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત ચાર સાધ્વીઓએ) વિહાર કરવો કલ્પે છે.

૫ જો કપ્પડ પવત્તિની અપ્પતડ્યાએ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં પ્રવર્તિનીને અન્ય બે સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત ત્રણ સાધ્વીઓએ) રહેવું કલ્પતું નથી.

૬ કપ્પડ પવત્તિની અપ્પચડત્થાએ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં પ્રવર્તિનીને અન્ય ત્રણ સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત ચાર સાધ્વીઓએ) રહેવું કલ્પે છે.

૭ જો કપ્પડ ગણાવચ્છેડીની અપ્પચડત્થાએ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં ગણાવચ્છેડિકાને અન્ય ત્રણ સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત ચાર સાધ્વીઓએ) રહેવું કલ્પતું નથી.

૮ કપ્પડ ગણાવચ્છેડીની અપ્પપંચમાએ વાસાવાસં વત્થણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં ગણાવચ્છેડિકાને અન્ય ચાર સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત પાંચ સાધ્વીઓએ) રહેવું કલ્પે છે.

૯ સે ગામંસિ વા જાવ રાયહાણિંસિ વા બહૂનં પવત્તિણીનં અપ્પત્તિયાણં બહૂનં ગણાવચ્છેદ્દિણીનં અપ્પચત્થાણં કપ્પઇ હેમંત-ગિમ્હાસુ ચારણ અણ્ણમણ્ણં ણીસાણ ।

ભાવાર્થ :- હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં ગ્રામથી રાજધાની સુધીના સ્થાનમાં અનેક પ્રવર્તિનીઓ પોતે ત્રીજા અર્થાત્ પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય બે-બે સાધ્વીઓની સાથે (પોતાના સહિત ત્રણ સાધ્વીઓએ) અને અનેક ગણાવચ્છેદિકાઓએ પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય ત્રણ-ત્રણ સાધ્વીઓની (પોતાના સહિત ચાર સાધ્વીઓએ) સાથે વિહાર કરવો કલ્પે છે.

૧૦ સે ગામંસિ વા જાવ રાયહાણિંસિ વા બહૂનં પવત્તિણીનં અપ્પચત્થાણં બહૂનં ગણાવચ્છેદ્દિણીનં અપ્પપંચમાણં કપ્પઇ વાસાવાસં વત્થણ અણ્ણમણ્ણં ણીસાણ ।

ભાવાર્થ :- ચાતુર્માસમાં અનેક પ્રવર્તિનીઓએ ગ્રામથી રાજધાની સુધીના સ્થાનમાં પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય ત્રણ-ત્રણ સાધ્વીઓની (પોતાના સહિત ચાર સાધ્વીઓએ) સાથે રહેવું કલ્પે છે અને અનેક ગણાવચ્છેદિકાઓએ (પોતાના સહિત પાંચ સાધ્વીઓએ) પોત-પોતાની નિશ્રામાં અન્ય ચાર-ચાર સાધ્વીઓની (પોતાના સહિત પાંચ સાધ્વીઓએ) સાથે રહેવું કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રવર્તિની તથા ગણાવચ્છેદિકા સાધ્વીની સાથે રહેતા સાધ્વીઓની સંખ્યાનું વિધાન છે. બૃહત્કલ્પ ઉદ્દે. ૫ માં સાધ્વીને એકલા રહેવાનો નિષેધ છે અને અહીં પ્રવર્તિનીને અન્ય એક સાધ્વીની સાથે વિચરવાનો નિષેધ છે, તેથી પ્રવર્તિની એક સાધ્વીને સાથે રાખીને વિચરી શકે નહીં, બે સાધ્વીઓને સાથે લઈને અર્થાત્ ત્રણ સાધ્વીઓ વિચરી શકે છે અને ત્રણ સાધ્વીઓને સાથે રાખીને અર્થાત્ ચાર સાધ્વીઓ ચાતુર્માસ કરી શકે છે.

પ્રવર્તિનીની પ્રમુખ સહાયિકા સાધ્વી ગણાવચ્છેદિકા કહેવાય છે. તેનું કાર્યક્ષેત્ર ગણાવચ્છેદિકાની સમાન વિશાળ હોય છે અને તે પ્રવર્તિનીની આજ્ઞાથી સાધ્વીઓની વ્યવસ્થા, સેવા, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ ગચ્છના સર્વ કાર્યોની દેખરેખ રાખે છે, તેથી ગણાવચ્છેદિકા અન્ય ત્રણ સાધ્વીઓની સાથે અર્થાત્ ચાર સાધ્વીઓ શેષકાલમાં વિચરી શકે છે અને અન્ય ચાર સાધ્વીઓને સાથે રાખીને અર્થાત્ પાંચ સાધ્વીઓ સાથે મળીને ચાતુર્માસ કરી શકે છે.

ઉપરોક્ત સૂત્રોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રવર્તિની કે ગણાવચ્છેદિકા આદિ પદની ગરિમાને જાળવી રાખવા પદવીધારી સાધ્વી પોતાની નિશ્રામાં અન્ય એક સાધ્વીને લઈને અર્થાત્ પદવીધર અને અન્ય એક, એમ બે સાધ્વીઓ વિચરણ કરી શકે નહીં, પરંતુ પદવીધર સિવાયની બે સામાન્ય સાધ્વીઓ સાથે વિચરણ કરી શકે છે અથવા ચાતુર્માસ પણ કરી શકે છે. સેવા આદિના નિમિત્તે પ્રવર્તિની આદિની આજ્ઞાથી બે સાધ્વીઓ અન્યત્ર જઈ શકે છે. બૃહદ્કલ્પ સૂત્ર ઉદ્દેશક-૫ અનુસાર સાધ્વી એકલી વિચરણ કરી શકે નહીં, આગમોક્ત રીતે બે સાધ્વીને વિચારવાનો નિષેધ નથી.

અગ્રણી સાધ્વીના કાળધર્મ સમયે અન્ય સાધ્વીઓનું કર્તવ્ય :-

૧૧ ગામાણુગામં દૂઝ્જમાણી ણિગ્ગંથી ય જં પુરઓ કાઠં વિહરઇ, સા ય

આહચ્ચ વીસુંભેજ્જા અત્થિયાઈ ત્થ કાઈ અણ્ણા ઉવસંપજ્જનારિહા સા ઉવસંપજ્જિયવ્વા ।

ળત્થિયાઈ ત્થ કાઈ અણ્ણા ઉવસંપજ્જનારિહા તીસે ય અપ્પણો કપ્પાએ અસમત્તે, એવં સે કપ્પઈ એગરાઈયાએ પહિમાએ જણ્ણં-જણ્ણં દિસં અણ્ણાઓ સાહમ્મિણીઓ વિહરંતિ તણ્ણં-તણ્ણં દિસં ઉવલિત્તે ।

ળો સે કપ્પઈ તત્થ વિહારવત્તિયં વત્થે, કપ્પઈ સે તત્થ કારણવત્તિયં વત્થે । તંસિ ચ ણં કારણંસિ ણિટ્ઠિયંસિ પરો વણ્ણા-વસાહિ અજ્જે ! એગરાયં વા દુરાયં વા, એવં સે કપ્પઈ એગરાયં વા દુરાયં વા વત્થે, ણો સે કપ્પઈ પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વત્થે । જં તત્થ એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા પરં વસઈ સા સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- સાધ્વીઓ જેને અગ્રણી માનીને અર્થાત્ જે સાધ્વીના નેતૃત્વમાં ગ્રામાનુગ્રામ વિચરી રહ્યા હોય, તે મુખ્ય સાધ્વી કાળધર્મ પામે તો શેષ સાધ્વીઓમાં જે સાધ્વી યોગ્ય હોય તેને અગ્રણી બનાવવા જોઈએ.

અન્ય કોઈ સાધ્વી અગ્રણી થવા યોગ્ય ન હોય અને સ્વયંને પણ આચાર પ્રકલ્પ-નિશીથ સૂત્ર આદિ શાસ્ત્રનું અધ્યયન પૂર્ણ ન થયું હોય તો તેણે માર્ગમાં એક-એક રાત્રિ રોકાતાં-રોકાતાં જે દિશામાં અન્ય સાધર્મી સાધ્વીઓ વિચરતા હોય તે દિશામાં જવું જોઈએ.

તેણે માર્ગમાં વિચરવાના લક્ષથી રહેવું કલ્પતું નથી, રોગાદિનું કારણ હોય તો રહેવું કલ્પે છે. રોગાદિનું કારણ સમાપ્ત થઈ જાય અને કોઈ કહે કે હે આર્યા ! એક કે બે રાત વધારે રહો, તો તેને એક કે બે રાત વધારે રહેવું કલ્પે છે, એક કે બે રાતથી વધારે રહેવું કલ્પતું નથી. જો તે સાધ્વી એક કે બે રાતથી વધારે રહે, તો મર્યાદાના ઉલ્લંઘનને કારણે તે સાધ્વી દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૨ વાસાવાસં પજ્જોસવિયા ણિગંથી ય જં પુરઓ કાઠં વિહરઈ, સા ય આહચ્ચ વીસુંભેજ્જા અત્થિયાઈ ત્થ કાઈ અણ્ણા ઉવસંપજ્જનારિહા સા ઉવસંપિજ્જિયવ્વા ।

ળત્થિયાઈ ત્થ કાઈ અણ્ણા ઉવસંપજ્જનારિહા તીસે ય અપ્પણો કપ્પાએ અસમત્તે એવં સે કપ્પઈ એગરાઈયાએ પહિમાએ જણ્ણં-જણ્ણં દિસં અણ્ણાઓ સાહમ્મિણીઓ વિહરંતિ તણ્ણં-તણ્ણં દિસં ઉવલિત્તે ।

ળો સે કપ્પઈ તત્થ વિહારવત્તિયં વત્થે, કપ્પઈ સે તત્થ કારણવત્તિયં વત્થે । તંસિ ચ ણં કારણંસિ ણિટ્ઠિયંસિ પરા વણ્ણા- વસાહિ અજ્જે ! એગરાયં વા દુરાયં વા । એવં સે કપ્પઈ એગરાયં વા દુરાયં વા વત્થે । ણો સે કપ્પઈ પરં એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા વત્થે । જં તત્થ એગરાયાઓ વા દુરાયાઓ વા પરં વસઈ સા સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- સાધ્વીઓ જેને અગ્રણી માનીને અર્થાત્ જે સાધ્વીના નેતૃત્વમાં ચાતુર્માસમાં રહ્યા હોય, તે

મુખ્ય સાધ્વી કાળધર્મ પામે, તો શેષ સાધ્વીઓમાં જે સાધ્વી યોગ્ય હોય તેને અગ્રણી બનાવવા જોઈએ.

અન્ય કોઈ સાધ્વી અગ્રણી થવા યોગ્ય ન હોય અને સ્વયં(રત્નાધિક)ને પણ આચાર પ્રકલ્પ-નિશીથ સૂત્ર આદિ શાસ્ત્રનું અધ્યયન પૂર્ણ ન થયું હોય તો તેને માર્ગમાં એક-એક રાત્રિ રોકાતાં-રોકાતાં જે દિશામાં અન્ય સાધ્વીઓ વિચરતા હોય તે દિશામાં જવું કલ્પે છે.

માર્ગમાં વિચરવાના લક્ષથી તેને રહેવું કલ્પતું નથી, રોગાદિનું કારણ હોય તો વધારે રહેવું કલ્પે છે. રોગાદિનું કારણ સમાપ્ત થઈ જાય અને કોઈ કહે કે હે આર્યા ! એક બે રાત વધારે રહો તો તેને એક કે બે રાત વધારે રોકાવું કલ્પે છે, એક કે બે રાતથી વધારે રહેવું કલ્પતું નથી. જો તે સાધ્વી એક કે બે રાતથી વધારે રહે છે, તો મર્યાદાના ઉલ્લંઘનના કારણે તે દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અગ્રણી સાધ્વી કાળધર્મ પામે ત્યારે શેષ સાધ્વીઓના કર્તવ્યોનું કથન છે. અન્ય સાધ્વીને અગ્રણી બનાવવા વગેરેનું વિવેચન ચોથા ઉદ્દેશકના સૂત્ર ૧૧-૧૨ સમાન સમજવું જોઈએ. સંક્ષેપમાં સાધ્વીઓએ કોઈપણ પ્રવર્તિની કે અગ્રણી સાધ્વીની નિશ્રા સ્વીકારીને જ વિચરવું જોઈએ. વડિલ સાધ્વીની નિશ્રા વિના સંયમ શુદ્ધિ કે સર્વાંગી વિકાસ થતો નથી.

પ્રવર્તિનીના કાલધર્મ પછી પદ પ્રદાનનો નિર્ણય :-

૧૩ પવત્તિણી ય ગિલાયમાણી અણ્ણયરં વણ્ણજ્જા- મણ્ણં અજ્જે ! કાલગયાણ સમાણીણં ઇયં સમુક્કસિયવ્વા ।

સા ય સમુક્કસિણારિહા સમુક્કસિયવ્વા, સા ય ણો સમુક્કસિણારિહા ણો સમુક્કસિયવ્વા । અત્થિયાઈં તથ અણ્ણા કાઙ્ગ સમુક્કસિણારિહા સા સમુક્કસિયવ્વા, ણત્થિયાઈં તથ અણ્ણા કાઙ્ગ સમુક્કસિણારિહા સા ચેવ સમુક્કસિયવ્વા । તાણ ચ ણં સમુક્કિટ્ઠાણ પરા વણ્ણજ્જા- દુસ્સમુક્કિટ્ઠં તે અજ્જે ! ણિક્ખિવાહિ । તાણ ણં ણિક્ખિવમાણીણ ણત્થિ કેઙ્ગ છેણ વા પરિહારે વા । જાઓ સાહમ્મિણીઓ અહાકપ્પ ણો ઉટ્ઠાણ વિહરંતિ સવ્વાસિં તાસિં તપ્પત્તિયં છેણ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- રોગગ્રસ્ત પ્રવર્તિની સાધ્વી અન્ય કોઈ સાધ્વીને કહે કે હે આર્યા ! મારા કાલધર્મ પછી અમુક સાધ્વીને મારા પદ પર સ્થાપિત કરજો.

પ્રવર્તિની દ્વારા નિર્દિષ્ટ તે સાધ્વી તે પદ માટે યોગ્ય હોય, તો તેને સ્થાપિત કરવા જોઈએ. જો તે સાધ્વી પદ માટે યોગ્ય ન હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા ન જોઈએ. તે સમુદાયમાં અન્ય કોઈ સાધ્વી તે પદને યોગ્ય હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા જોઈએ અને જો સમુદાયમાં અન્ય કોઈ સાધ્વી તે પદને યોગ્ય ન હોય તો પ્રવર્તિની નિર્દિષ્ટ સાધ્વીને જ તે પદ પર સ્થાપિત કરવા જોઈએ.

પ્રવર્તિની નિર્દિષ્ટ સાધ્વીને તે પદ પર સ્થાપિત કર્યા પછી કોઈ ગીતાર્થ સાધ્વી કહે કે હે આર્યા ! તમે આ પદને માટે અયોગ્ય છો, તેથી તમે પદ છોડી દો. ગીતાર્થ સાધ્વી આ પ્રમાણે કહે ત્યારે તેણી તે

પદને છોડી દે, તો તે દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી. અન્ય સાધર્મિક સાધ્વીઓ કલ્પ અનુસાર તે અયોગ્ય પ્રવર્તિનીને પદ છોડવા માટે ન કહે, તો તે બધા સાધર્મિક સાધ્વીઓ તે (ન કહેવાના) કારણથી દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૪ પવત્તિણી ય ઓહાયમાણી અણ્ણયરં વણ્ણજ્જા- મણ્ણં અજ્જે ! ઓહાવિયાણ સમાણીણે ઇયં સમુક્કસિયવ્વા । સા ય સમુક્કસિણારિહા સમુક્કસિયવ્વા, સા ય ણો સમુક્કસિણારિહા ણો સમુક્કસિયવ્વા । અત્થિયાઈ તથ અણ્ણા કાઈ સમુક્કસિણારિહા સા સમુક્કસિયવ્વા, ણત્થિયાઈ તથ અણ્ણા કાઈ સમુક્કસિણારિહા સા ચેવ સમુક્કસિયવ્વા ।

તાણ ચ ણં સમુક્કિકઢ્ઢાણ પરા વણ્ણજ્જા- દુસ્સમુક્કિકઢ્ઢં તે અજ્જે ! ણિક્ખિવાહિ, તાણ ણં ણિક્ખિવમાણીણે ણત્થિ કેઈ છેણ વા પરિહારે વા । જાઓ તં સાહમ્મિણીઓ અહાકપ્પે ણો ઉવઢ્ઢાણ વિહરંતિ સવ્વાસિં તાસિં તપ્પત્તિયં છેણ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- સંયમનો પરિત્યાગ કરનાર પ્રવર્તિની સાધ્વી અન્ય કોઈ સાધ્વીને કહે કે હે આર્યા ! મારા ગયા પછી અમુક સાધ્વીને મારા પદ પર સ્થાપિત કરજો. પ્રવર્તિની નિર્દિષ્ટ તે સાધ્વી તે પદને માટે યોગ્ય હોય તો તેને તે પદ પર સ્થાપિત કરવા જોઈએ. તે સાધ્વી તે પદને યોગ્ય ન હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા ન જોઈએ. સમુદાયમાં અન્ય સાધ્વી તે પદને યોગ્ય હોય તો તેને સ્થાપિત કરવા જોઈએ. સમુદાયમાં અન્ય સાધ્વી તે પદને યોગ્ય ન હોય તો પ્રવર્તિની નિર્દિષ્ટ સાધ્વીને જ તે પદે સ્થાપિત કરવા જોઈએ.

તેને પદ પર સ્થાપિત કર્યા પછી કોઈ ગીતાર્થ સાધ્વી કહે કે હે આર્યા ! તમે આ પદને અયોગ્ય છો, તેથી આ પદ છોડી દો. ગીતાર્થ સાધ્વી આ પ્રમાણે કહે ત્યારે જો તે સાધ્વી તે પદને છોડી દે, તો તે દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી. જો સાધર્મિક સાધ્વીઓ કલ્પ (ઉત્તરદાયિત્વ) અનુસાર તેને પ્રવર્તિની આદિ પદ છોડવાનું ન કહે તો તે બધા સાધર્મી સાધ્વીઓ ઉક્ત(ન કહેવાના) કારણથી દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રવર્તિની સાધ્વીના કાલધર્મ પછી પદ-પ્રદાન માટેની નિર્ણય વિધિનું પ્રતિપાદન છે. સામાન્ય રીતે આચાર્ય પોતાના ગચ્છના સર્વ સાધુ સાધ્વીઓના નાયક હોય છે, તેથી તેમના નિર્ણય અનુસાર પ્રવર્તિનીનું પદ પ્રદાન થાય છે. તેના નિર્દેશ અનુસાર પ્રવર્તિનીના પદ પર કોઈ સાધ્વીને નિયુક્ત કરી શકાય છે, પરંતુ સામાન્ય વિધાનની અપેક્ષાએ સાધ્વીઓ અથવા પ્રવર્તિની આદિ પણ યોગ્ય સાધ્વીને પ્રવર્તિની આદિ પદ પર નિયુક્ત કરી શકે છે તે આ સૂત્રોથી સ્પષ્ટ થાય છે. અન્ય વિવેચન ચોથા ઉદ્દેશાના સૂત્ર ૧૩, ૧૪ની સમાન જાણવું જોઈએ.

આચારપ્રકલ્પ વિસ્મૃતને પદ પ્રદાનની વિધિ-નિષેધ :-

૧૫ ણિગંથસ્સ ણં ણવ-હર-તરુણસ્સ આચારપકપ્પે ણામં અજ્ઞયણે પરિબ્ભટ્ટે સિયા । સે ય પુચ્છિયવ્વે- કેણ તે કારણેણ અજ્જો ! આચારપકપ્પે ણામં અજ્ઞયણે પરિબ્ભટ્ટે ? કિં આબાહેણં ઉદાહુ પમાણં ? સે ય વણ્ણજ્જા- ણો આબાહેણં,

પમાણં । જાવજ્જીવં તસ્સ તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

સે ય વણ્ણજ્જા-આબાહેણં ણો પમાણં । સે ય સંઠવેસ્સામિ તિ સંઠવેજ્જા એવં સે કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા । સે ય સંઠવેસ્સામિ તિ ણો સંઠવેજ્જા, એવં સે ણો કપ્પઇ આયરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેઇયત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- નિર્ગ્રંથ-સાધુના નવદીક્ષિત, બાલ તથા તરુણ સાધુને જો આચારપ્રકલ્પ (આચારાંગ-નિશીથસૂત્ર)ના અધ્યયન વિસ્મૃત થઈ જાય તો તેને ગીતાર્થ સાધુ આદિ પૂછે કે(પ્રશ્ન) હે આર્યા ! તમે કયા કારણે આચારપ્રકલ્પને ભૂલી ગયા છો ? શું રોગાદિ કારણથી ભૂલ્યા છો કે પ્રમાદથી ભૂલ્યા છો ? (ઉત્તર) તે કહે કે રોગાદિ કારણથી નહીં પરંતુ પ્રમાદથી ભૂલી ગયો છું, તો તેને ઉક્ત કારણથી જીવનપર્યંત આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

તે કહે કે રોગાદિ કારણથી ભૂલી ગયો છું, પ્રમાદથી નહીં; હવે હું આચાર પ્રકલ્પને ફરી કંઠસ્થ કરી લઈશ. એ પ્રમાણે કહીને કંઠસ્થ કરી લે તો તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે. તે આચાર પ્રકલ્પને ફરી કંઠસ્થ કરી લેવાનું કહીને પણ કંઠસ્થ ન કરે, તો તેને આચાર્યથી ગણાવચ્છેદક સુધીના પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

૧૬ ણિગંથીએ ણં ણવ-હર-તરુણાએ આચારપકપ્પે ણામં અજ્ઞયણે પરિબ્ભટ્ટે સિયા । સા ય પુચ્છિયવ્વા- કેણ તે કારણેણં અજ્ઞે ! આચારપકપ્પે ણામં અજ્ઞયણે પરિબ્ભટ્ટે ? કિં આબાહેણં ઉદાહુ પમાણં ? સા ય વણ્ણજ્જા- ણો આબાહેણં, પમાણં । જાવજ્જીવં તીસે તપ્પત્તિયં ણો કપ્પઇ પવત્તિણિત્તં વા ગણાવચ્છેઇણિત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

સા ય વણ્ણજ્જા- આબાહેણં, ણો પમાણં । સા ય સંઠવેસ્સામિ તિ સંઠવેજ્જા એવં સે કપ્પઇ પવત્તિણિત્તં વા ગણાવચ્છેઇણિત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

સા ય સંઠવેસ્સામિ તિ ણો સંઠવેજ્જા, એવં સે ણો કપ્પઇ પવત્તિણિત્તં વા ગણાવચ્છેઇણિત્તં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- નવદીક્ષિત, બાલ તથા તરુણ સાધવીને આચારપ્રકલ્પ અધ્યયન વિસ્મૃત થઈ જાય, તો તેને ગીતાર્થ સાધવી આદિ પૂછે કે(પ્રશ્ન) હે આર્યા ! તમે કયા કારણે આચારપ્રકલ્પને ભૂલી ગયા છો ? શું રોગાદિ કારણથી ભૂલ્યા છો કે પ્રમાદથી ભૂલ્યા છો ? (ઉત્તર) તે કહે કે રોગાદિ કારણથી નહીં પરંતુ પ્રમાદથી ભૂલી ગઈ છું, તો તેને ઉક્ત કારણથી જીવનપર્યંત પ્રવર્તિની અથવા ગણાવચ્છેદિકાનું પદ આપવું અથવા ધારણ કરવું કલ્પતું નથી.

જો તે કહે કે રોગાદિ કારણથી ભૂલી ગઈ છું, પ્રમાદથી નહીં. હવે હું આચાર પ્રકલ્પના અધ્યયન ફરીને કંઠસ્થ કરી લઈશ, એ પ્રમાણે કહીને કંઠસ્થ કરી લે, તો તેને પ્રવર્તિની અથવા ગણાવચ્છેદિકાનું પદ

આપવું અથવા ધારણ કરવું કલ્પે છે. તે આચારપ્રકલ્પને ફરી કંઠસ્થ કરવાનું કહીને પણ કંઠસ્થ ન કરે, તો તેને પ્રવર્તિની અથવા ગણાવચ્છેદિકાનું પદ આપવું અથવા ધારણ કરવું કલ્પતું નથી.

૧૭ થેરાણાં થેરભૂમિપત્તાણં આચારપકપ્પે ણામં અજ્ઞયણે પરિભટ્ટે સિયા ।
કપ્પઈ તેસિં સંઠવેત્તાણ વા, અસંઠવેત્તાણ વા આચરિયત્તં વા જાવ ગણાવચ્છેદયત્તં
વા ઉદ્દિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- સ્થવિરત્વ-વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત સ્થવિરને જો આચાર પ્રકલ્પના અધ્યયન વિસ્મૃત થઈ જાય અને તે ફરી કંઠસ્થ કરે અથવા ન કરે તો પણ તેને આચાર્ય યાવત્ ગણાવચ્છેદક સુધીના કોઈપણ પદ આપવા અથવા ધારણ કરવા કલ્પે છે.

૧૮ થેરાણં થેરભૂમિપત્તાણં આચારપકપ્પે ણામં અજ્ઞયણે પરિભટ્ટે સિયા ।
કપ્પઈ તેસિં સણ્ણિસણ્ણાણ વા, સંતુયટ્ઠાણ વા ઉત્તાણયાણ વા પાસિલ્લયાણ વા
આચારપકપ્પં ણામં અજ્ઞયણં દોચ્ચં પિ તચ્ચં પિ પઢિપુચ્છિત્તે વા પઢિસારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- સ્થવિરત્વ-વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત સ્થવિરને જો આચારપ્રકલ્પના અધ્યયન વિસ્મૃત થઈ જાય તો તેને બેસીને, સૂઈને, ઉત્તાસનથી અર્થાત્ ચત્તા સૂઈને, પડખાભર સૂઈને પણ આચારપ્રકલ્પના અધ્યયનનું બે ત્રણવાર પૂછીને સ્મરણ કરવું અને પુનરાવર્તન કરવું કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાધુ-સાધ્વીના સંયમી જીવનની શુદ્ધિને માટે આચાર પ્રકલ્પની સ્મૃતિની મહત્તા પ્રદર્શિત કરી છે. નવદીક્ષિત, બાલ કે તરુણ પ્રત્યેક શ્રમણ કે શ્રમણીને આચાર પ્રકલ્પ-આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રના ભાવો કંઠસ્થ હોવા જરૂરી છે. તેના આધારે જ તે ગોચરી આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓ નિર્દોષપણે કરી શકે છે. તે આચારશુદ્ધિ અને વ્યવહાર શુદ્ધિના આધારભૂત શાસ્ત્રો છે. આચારપ્રકલ્પના ધારક સાધુ જઘન્ય ગીતાર્થ અથવા જઘન્ય બહુશ્રુત કહેવાય છે.

સાધુ જીવનમાં આચાર પ્રકલ્પની અનિવાર્યતા સ્વીકારીને ગચ્છના પ્રમુખ સાધુ કે સાધ્વીએ ગચ્છના સર્વ સાધુઓને પ્રસંગોપાત પૂછી લેવું જોઈએ કે તમોને આચારપ્રકલ્પ યાદ છે કે વિસ્મૃત થયું છે ? જો વિસ્મૃત થયું હોય, તો તેનું કારણ જાણી તે સાધુ-સાધ્વીને યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું જોઈએ. શાસ્ત્ર વિસ્મૃત થવાના બે કારણ છે— (૧) રોગાદિ બાધા-પીડા વગેરે કારણથી (૨) પ્રમાદથી. આ બંને કારણો અનુસાર સાધુને બે પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

(૧) સકારણ ભૂલી ગયા હોય, તો તે શાસ્ત્ર ફરી કંઠસ્થ કરે ત્યાં સુધી તે કોઈ પદવીને ધારણ કરી શકતા નથી તથા સંઘાડાના પ્રમુખ બનીને વિચરણ પણ કરી શકતા નથી.

(૨) પ્રમાદવશ ભૂલી જાય તો તે જીવનપર્યંત કોઈ પદવીને ધારણ કરી શકતા નથી તથા સંઘાડાના પ્રમુખ બનીને વિચરણ પણ કરી શકતા નથી.

સ્થવિરમુનિ તેમાં અપવાદરૂપ છે. વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે સ્થવિરમુનિઓની સ્મરણ શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ હોય અને તેના કારણે કદાચ આચારપ્રકલ્પના અધ્યયન વિસ્મૃત થઈ જાય, તો તેનું કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી.

સામાન્ય રીતે સાધુઓ જ્ઞાનના બહુમાનપૂર્વક એક આસને બેસીને જ સ્વાધ્યાય કરે છે પરંતુ

સ્થવિર મુનિ પોતાની શારીરિક અસ્વસ્થતાના કારણે બેઠા બેઠા કે સૂતાં-સૂતાં અન્ય સાધુને બે-ત્રણ વાર પૂછીને વિસ્મૃત અધ્યયનોને ફરી સ્મૃતિમાં લાવી શકે છે.

સૂત્રમાં 'થેરાજં, થેરભૂમિપત્તાજં' શબ્દ પ્રયોગથી વયસ્થવિરનું ગ્રહણ થાય છે. પ્રસ્તુત સૂત્રના ઉદ્દેશક-૧૦માં ૬૦ વર્ષ કે ૬૦ વર્ષથી વધુ વયવાળાને વયસ્થવિર કહ્યા છે પ્રસ્તુતમાં વય સ્થવિરથી વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત વયસ્થવિરનું ગ્રહણ થાય છે. વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે જે વયસ્થવિર મુનિની શરીરશક્તિ અને ઇન્દ્રિયશક્તિ ક્ષીણ થઈ હોય, તેઓની અપેક્ષાએ જ આ અપવાદિક વિધાન છે, તેમ સમજવું જોઈએ.

સાધુ-સાધ્વીને પરસ્પર આલોચના કરવાનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગ :-

૧૯ જે ણિગ્ગંથા ય ણિગ્ગંથીઓ ય સંભોઝ્યા સિયા, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણસ્સ અંતિએ આલોએત્તએ । અત્થિયાઙ્ગ ત્થ ણં કેઙ્ગ આલોચનારિહે કપ્પઙ્ગ ણં તસ્સ અંતિએ આલોએત્તએ । ણત્થિયાઙ્ગ ત્થ ણં કેઙ્ગ આલોચનારિહે એવં ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણસ્સ અંતિએ આલોએત્તએ ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અને સાધ્વીઓ સાંભોગિક છે, તેને પરસ્પર એક બીજાની પાસે આલોચના કરવી કલ્પતી નથી. સ્વપક્ષમાં કોઈ આલોચના સાંભળવા યોગ્ય હોય તો તેની પાસે અર્થાત્ સાધુએ સાધુ પાસે અને સાધ્વીએ સાધ્વી પાસે આલોચના કરવી કલ્પે છે. સ્વપક્ષમાં આલોચના સાંભળવા યોગ્ય કોઈ ન હોય તો સાધુ-સાધ્વીએ પરસ્પર આલોચના કરવી કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાધુ-સાધ્વીને પરસ્પર આલોચના સંબંધી ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગનું કથન છે. બૃહત્કલ્પસૂત્રના ચોથા ઉદ્દેશમાં બાર સાંભોગિક વ્યવહારોનું વર્ણન છે, તેમાં ઉત્સર્ગ માર્ગથી સાધુને સાધ્વીઓની સાથે છ સાંભોગિક વ્યવહાર રાખવાનું કથન છે. તે પ્રમાણે સાધુએ સાધ્વીઓની સાથે એક માંડલામાં સાથે બેસીને આહાર કરવાનો વ્યવહાર હોતો નથી તથા કોઈ ગાઢ કારણ વિના પરસ્પર આહારાદિનું આદાન-પ્રદાન પણ કરવામાં આવતું નથી, તો પણ તે સાધુ-સાધ્વી એક આચાર્યની આજ્ઞામાં હોવાથી અને એક ગચ્છના હોવાથી સાંભોગિક કહેવાય છે. તેવા સાંભોગિક સાધુ-સાધ્વીઓ માટે આલોચના, પ્રતિક્રમણ, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ વ્યવહારો પરસ્પર એક-બીજા પાસે કરવાનો નિષેધ છે. આલોચના કે પ્રાયશ્ચિત્તના નિમિત્તથી પણ સાધુ-સાધ્વીનો અધિક સંપર્ક કે સંબંધ સંયમી જીવનમાં આપત્તિજનક છે, તેથી સાધુ પોતાના દોષોની આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે સ્થવિર સાધુ પાસે જ કરે અને સાધ્વીઓ પોતાની આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે પ્રવર્તિની, સ્થવિરા આદિ યોગ્ય સાધ્વીઓની પાસે જ કરે, આ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે.

અપવાદમાર્ગ અનુસાર કોઈ ગણમાં સાધુ અથવા સાધ્વીઓમાં આલોચના શ્રવણને યોગ્ય અથવા પ્રાયશ્ચિત્ત દેવા યોગ્ય કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ન હોય ત્યારે પરિસ્થિતિવશ સાધુ સ્વગચ્છના સાધ્વીની પાસે અને સાધ્વી સ્વગચ્છના સાધુની પાસે આલોચના આદિ કરી શકે છે.

સાધુ-સાધ્વીને પરસ્પર સેવા કરવાનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગ :-

૨૦ જે ણિગ્ગંથા ય ણિગ્ગંથીઓ ય સંભોઝ્યા સિયા, ણો ણં કપ્પઙ્ગ અણ્ણમણ્ણેણં વેયાવચ્ચં કારવેત્તએ ।

અત્થિયાઈં ત્થ કેઙ્ઞ વેયાવચ્ચકરે કપ્પઈ ણં તેણં વેયાવચ્ચં કારવેત્તે,
 ણત્થિયાઈં ત્થ કેઙ્ઞ વેયાવચ્ચકરે, એવં ણં કપ્પઈ અણ્ણમણ્ણેણં વેયાવચ્ચં
 કારવેત્તે ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અને સાધ્વીઓ સાંભોગિક છે, તેણે પરસ્પર એકબીજાની સેવા કરવી કલ્પતી નથી. જો સ્વપક્ષમાં કોઈ વૈયાવચ્ચ કરનાર હોય તો તેની પાસે વૈયાવચ્ચ કરાવવી કલ્પે છે. જો સ્વપક્ષમાં વૈયાવચ્ચ કરનાર કોઈ ન હોય તો સાધુ-સાધ્વીએ પરસ્પર વૈયાવચ્ચ કરવી કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાધુ-સાધ્વીને પરસ્પર એક બીજાના કાર્યો કરવાનો નિષેધ છે. સાધુ-સાધ્વીએ સંયમની નિર્મળતા માટે શરીર સબંધી અને ઉપકરણ સબંધી આવશ્યક કાર્ય સ્વયં કરી લેવા જોઈએ અને ક્યારેક જરૂર પડે તો સાધુ સહવર્તી અન્ય સાધુઓ પાસે અને સાધ્વીઓ સહવર્તી અન્ય સાધ્વીઓ પાસે કરાવી શકે છે, તે વિધિમાર્ગ છે.

રોગ આદિ કારણોથી અથવા પરિસ્થિતિવશ પરસ્પર સેવા કરવી કે કરાવવી પડે, તો સાધુ-સાધ્વી પરસ્પર વિવેકપૂર્વક પોતાનું કાર્ય કરાવી શકે છે, તે અપવાદમાર્ગ છે.

સાધુ-સાધ્વીના પરસ્પરના વ્યવહારની પ્રવૃત્તિઓથી અતિસંપર્ક, મોહવૃદ્ધિ, ક્યારેક બ્રહ્મચર્યમાં અસમાધિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને આ પ્રકારનો પરસ્પર અનાવશ્યક અતિસંપર્ક જોઈને જનસાધારણમાં ઘણા પ્રકારની કુશંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, તેથી વિશેષ કારણ વિના સાધુ-સાધ્વીઓએ પરસ્પર સેવા કરવી ન જોઈએ.

સર્પદંશ ચિકિત્સા :-

૨૧ ણિગંગંથં ચ ણં રાઓ વા વિયાલે વા દીહપુટ્ટો લૂસેજ્જા, ઇત્થી વા પુરિસસ્સ ઓમાવેજ્જા, પુરિસો વા ઇત્થીએ ઓમાવેજ્જા । એવં સે કપ્પઈ, એવં સે ચિટ્ઠઈ, પરિહારં ચ સે ણો પાઝણઈ, એસ કપ્પો થેરકપ્પિયાણં । એવં સે ણો કપ્પઈ, એવં સે ણો ચિટ્ઠઈ, પરિહારં ચ ણો પાઝણઈ, એસ કપ્પે જિણકપ્પિયાણં ।

ભાવાર્થ :- જો કોઈ સાધુ અથવા સાધ્વીને રાત્રે અથવા વિકાળમાં (સંધ્યા સમયે) સર્પ ડંશે અને તે સમયે કોઈ સ્ત્રી સાધુની અને કોઈ પુરુષ સાધ્વીની સર્પદંશ ચિકિત્સા કરે, તો એ રીતે ઉપચાર કરાવવો તેને કલ્પે છે. આ રીતે ઉપચાર કરાવવાથી પણ તેની સાધુતા રહે છે તથા તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી. આ સ્થવિરકલ્પી સાધુઓનો આચાર છે.

જિનકલ્પીને આ રીતે ઉપચાર કરાવવો કલ્પતો નથી, આ રીતે ઉપચાર કરાવવાથી તેનો જિનકલ્પ રહેતો નથી અને તે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે. આ જિનકલ્પી સાધુઓનો આચાર છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી સાધુની આચાર ભિન્નતાનું નિર્દર્શન છે. બૃહત્કલ્પસૂત્રના છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી સાધુની આચાર ભિન્નતાનું કથન છે.

સ્થવિરકલ્પી સાધુ યોગ્ય સમયે શરીરપરિકર્મ, ઔષધ ઉપચાર તથા પરિસ્થિતિવશ કોઈ પણ અપવાદમાર્ગનું અનુસરણ કરી શકે છે પરંતુ જિનકલ્પી સાધુ દૃઢતાપૂર્વક ઉત્સર્ગમાર્ગ પર જ ચાલે છે. તે કોઈ પણ પ્રકારના ઔષધ-ઉપચાર, શરીરપરિકર્મ, શરીરસંરક્ષણ આદિ કરી શકતા નથી તથા તે અન્ય અનેક પ્રકારની વિશિષ્ટ સમાચારીનું પાલન કરે છે. તે કોઈપણ નિયમોમાં અપવાદ માર્ગનું સેવન કરતા નથી.

અપવાદ માર્ગનું સેવન કરવું કે નહીં, તે સ્થવિર કલ્પી માટે સ્વેચ્છિક છે જ્યારે જિનકલ્પીની સાધનામાં સ્વ ઈચ્છાનો કોઈ વિકલ્પ નથી.

જિનકલ્પીની વિશિષ્ટ સમાચારી- (૧) ત્રીજા પ્રહરમાં જ ગોચરી અને વિહાર કરવો (૨) રૂક્ષ અને લેપરહિત આહાર કરવો. અંતિમ પાંચ પિંડેષણાઓમાંથી કોઈપણ એક પિંડેષણાથી આહાર ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરી, અભિગ્રહપૂર્વક ગોચરી કરવી. (પિંડેષણા સંબંધી સાત અભિગ્રહ માટે જુઓ- આચારાંગ સૂત્ર, દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધ) (૩) વસ્ત્ર-પાત્ર પણ ત્રીજી-ચોથી વસ્ત્રેષણા-પાત્રેષણાના અભિગ્રહપૂર્વક ગ્રહણ કરવા. (વસ્ત્રેષણા-પાત્રેષણા પડિમા માટે જુઓ આચારાંગ, બીજો શ્રુતસ્કંધ) (૪) ઔપગ્રહિક ઉપધિ રાખતા નથી, તેથી સંસ્તારક(પથારી), આસન રાખી શકતા નથી. (૫) ત્રીજા પ્રહર સિવાયના સમયમાં ઉત્કટાદિ આસને કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત રહેવું. અભિગ્રહાનુસાર પાથરેલા પાટ વગેરે સંસ્તારક કે પૃથ્વી શિલા આદિ મળી જાય, તો ઉપયોગ કરે (૬) સંયમ પાલન યોગ્ય ક્ષેત્રમાં માસ કલ્પ રહેવું અને ચાતુર્માસમાં કોઈપણ કારણથી વિહાર ન કરવો (૭) દસ દોષ રહિત સ્થાંડિલ ભૂમિમાં જ પરઠવું (૮) દસ પ્રકારની સમાચારીમાંથી બે પ્રકારની સમાચારીનું પાલન કરવું (૯) મકાનનું પ્રમાર્જન ન કરવું બારી-બારણા ખોલવા કે બંધ ન કરવા (૧૦) ગૃહસ્થને અપ્રીતિકર વ્યવહાર ન કરવો. મકાન માલિક તમે કેટલા સાધુ છો ? કેટલો સમય રહેશો ? એવા ભાવથી કાંઈપણ પૂછે, તો ત્યાં રહેવું નહીં (૧૧) અગ્નિ-દીપક બળતા હોય ત્યાં અલ્પ સમય પણ રહેવું નહીં (૧૨) ગામના ઘરોને છ વિભાગમાં વિભાજિત કરી, એક દિવસે એક જ વિભાગમાંથી ગોચરી કરવી અર્થાત્ છ દિવસ પહેલાં ત્યાં ગોચરીએ ન જવું (૧૩) અન્ય કોઈ ભિક્ષુ જે વિભાગમાં ગોચરી અર્થે ગયા હોય તે વિભાગમાં ગોચરીએ ન જવું (૧૪) અતિક્રમાદિ દોષના સંકલ્પનું પણ ગુરુ ચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું (૧૫) કોઈને દીક્ષા ન આપે, પરંતુ દીક્ષાનો ઉપદેશ આપી શકે છે (૧૬) આંખમાંથી મેલ ન કાઢવો (૧૭) વૃદ્ધાવસ્થામાં વિહાર ન કરી શકે તો એક જગ્યાએ રહેવું પરંતુ અન્ય નિયમોનું યથાવત્ પાલન કરવું.

પ્રસ્તુત સૂત્ર અનુસાર સ્થવિરકલ્પી સાધુને સર્પ કરડી જાય તો તે મંત્રવાદી પાસે સર્પનું ઝેર ઉતરાવી શકે છે, રાત્રે પણ તે સર્પદંશનો ઉપચાર કરી શકે છે તથા સાધ્વી પુરુષ પાસે અને સાધુ સ્ત્રી પાસે પણ રાત્રે સર્પદંશનો ઉપચાર કરાવી શકે છે. જિનકલ્પીની સાધનામાં આ પ્રકારના અપવાદનો કોઈ વિકલ્પ નથી. તેણે તો શરીર નિરપેક્ષ થઈને ગ્રહણ કરેલી પ્રતિમાઓનું જીવન પર્યંત પાલન કરવાનું હોય છે, નિરવદ્ય અપવાદ સેવનથી પણ તેના જિનકલ્પનો ભંગ થઈ જાય છે અને તેથી તે પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર થાય છે.



॥ ઉદ્દેશક-૫ સંપૂર્ણ ॥



ઉદ્દેશ-૬

પ્રાક્ટીક

- ★ આ ઉદ્દેશમાં મુખ્યત્વે અગીતાર્થ સાધુ-સાધ્વીઓના આચાર માટે ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગ તથા આચાર્યાદિના અતિશયોનું કથન છે.
- ★ સાધુ-સાધ્વીએ કુટુંબીજનોના ઘરોમાં જવા માટે આચાર્યાદિની વિશિષ્ટ આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. અગીતાર્થ અથવા અબહુશ્રુત સાધુએ પરિચિત કુળમાં ગોચરી આદિ માટે એકલા ન જવું જોઈએ. ગીતાર્થ સાધુની સાથે જ જવું જોઈએ. તે ઘરમાં પહોંચ્યા પહેલા બનેલી વસ્તુ જ લેવી જોઈએ. પછી તૈયાર થયેલી વસ્તુ ન લેવી જોઈએ.
- ★ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયના આચાર સંબંધી પાંચ અતિશય (વિશેષતાઓ) હોય છે અને ગણાવચ્છેદકના બે અતિશય હોય છે.
- ★ અગીતાર્થ અનેક સાધુઓને ગીતાર્થની નિશ્રા વિના નિવાસ કરવો કલ્પતો નથી પરંતુ પરિસ્થિતિવશ એક કે બે રાત રહી શકે છે વધારે રહેવાથી તે બધા પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.
- ★ અનેક પ્રાકારવાળા અથવા માર્ગવાળા ઉપાશ્રયમાં એકલા સાધુએ રહેવું ન જોઈએ અને એક દ્વાર અથવા એક માર્ગવાળા ઉપાશ્રયમાં ગીતાર્થ સાધુ એકલા રહે, તોપણ ઉભયકાળ ધર્મજાગરણ કરતા રહેવું જોઈએ.
- ★ અન્ય ગચ્છમાંથી આવેલા ખંડિત-આચારવાળા સાધુ-સાધ્વીને પૂર્ણ આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવ્યા પછી ઉપસ્થાપિત કરી શકાય છે, તેની સાથે આહાર-વિહાર અથવા નિવાસ કરી શકાય છે અને ત્યારપછી તેના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગુરુ આદિની નિશ્રા નિશ્ચિત કરી શકાય છે.



ઉદ્દેશ-૬

સ્વજન-પરિજનના ઘેર ગોચરી ગમન :-

૧ ભિક્ષુ ય ઇચ્છેજ્ઞા ણાયવિહિં એત્તે, ણો સે કપ્પઇ સે થેરે અણાપુચ્છિત્તા ણાયવિહિં એત્તે, કપ્પઇ સે થેરે આપુચ્છિત્તા ણાયવિહિં એત્તે । થેરા ય સે વિયરેજ્ઞા, એવં સે કપ્પઇ ણાયવિહિં એત્તે । થેરા ય સે ણો વિયરેજ્ઞા, એવં સે ણો કપ્પઇ ણાયવિહિં એત્તે । જે તત્થ થેરેહિં અવિઙ્ગણે ણાયવિહિં એઙ્ગ, સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ણો સે કપ્પઇ અપ્પસુયસ્સ અપ્પાગમસ્સ એગાણિયસ્સ ણાયવિહિં એત્તે । કપ્પઇ સે જે તત્થ બહુસ્સુએ બબ્ભાગમે તેણ સંઘિ ણાયવિહિં એત્તે ।

તત્થ સે પુવ્વાગમણેણં પુવ્વાઉત્તે ચાઉલોદણે, પચ્છાઉત્તે ભિલિંગસૂવે, કપ્પઇ સે ચાઉલોદણે પઢિગ્ગાહિત્તે, ણો સે કપ્પઇ ભિલિંગસૂવે પઢિગ્ગાહિત્તે ।

તત્થ સે પુવ્વાગમણેણં પુવ્વાઉત્તે ભિલિંગસૂવે, પચ્છાઉત્તે ચાઉલોદણે, કપ્પઇ સે ભિલિંગસૂવે પઢિગ્ગાહિત્તે, ણો સે કપ્પઇ ચાઉલોદણે પઢિગ્ગાહિત્તે । તત્થ સે પુવ્વાગમણેણં દો વિ પુવ્વાઉત્તે કપ્પઇ દોવિ પઢિગ્ગાહિત્તે । તત્થ સે પુવ્વાગમણેણં દો વિ પચ્છાઉત્તે ણો સે કપ્પઇ દો વિ પઢિગ્ગાહિત્તે ।

જે સે તત્થ પુવ્વાગમણેણં પુવ્વાઉત્તે કપ્પઇ સે પઢિગ્ગાહિત્તે । જે સે તત્થ પુવ્વાગમણેણં પચ્છાઉત્તે ણો સે કપ્પઇ પઢિગ્ગાહિત્તે ।

ભાવાર્થ :- સાધુ સ્વજનોના ઘરે ગોચરી જવા ઇચ્છે, તો સ્થવિરોને પૂછ્યા વિના સ્વજનોના ઘરે જવું કલ્પતું નથી. સ્થવિરોને પૂછીને સ્વજનોના ઘરે જવું કલ્પે છે. સ્થવિર મુનિ જો આજ્ઞા આપે તો સ્વજનોના ઘરે જવું કલ્પે છે, સ્થવિર મુનિ જો આજ્ઞા ન આપે તો સ્વજનોના ઘરે જવું કલ્પતું નથી. સ્થવિરોની આજ્ઞા વિના જો સ્વજનોના ઘરે જાય તો તે સાધુ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

અલ્પશ્રુત અને અલ્પઆગમજ્ઞ એકલા સાધુ કે એકલા સાધ્વીને સ્વજનોના ઘરે જવું કલ્પતું નથી; બહુશ્રુત અને બહુઆગમજ્ઞ સાધુની સાથે સ્વજનોના ઘરે જવું કલ્પે છે.

સ્વજનોના ઘરે સાધુ-સાધ્વીઓના આગમન પહેલા ભાત રાંધેલા હોય અને દાળ પાછળથી રાંધે (સાધુના ગયા પહેલાં ગૃહસ્થે ભાત ચૂલાદિ પરથી ઉતારી લીધા હોય અને દાળ સાધુના આવ્યા પછી ઉતારે) તો ભાત લેવા કલ્પે છે પરંતુ દાળ લેવી કલ્પતી નથી. સાધુના આગમન પહેલાં દાળ રાંધેલી હોય અને ભાત પાછળથી રાંધે, તો દાળ લેવી કલ્પે છે. પરંતુ ભાત લેવા કલ્પતા નથી. સ્વજનોના ઘરે સાધુના આગમન પહેલાં દાળ અને ભાત બંને રાંધેલા તૈયાર હોય, તો બંને લેવા કલ્પે છે અને બંને પછી રાંધેલા હોય તો બંને લેવા કલ્પતા નથી.

આ રીતે જ્ઞાતિજનના ઘરે સાધુના આગમન પહેલાં જે આહાર અગ્નિ ઉપરથી ઉતારી લેવામાં આવ્યો હોય તે લેવો કલ્પે છે, જે આહાર સાધુના આગમન પછી અગ્નિ ઉપરથી ઉતારવામાં આવે તે લેવો કલ્પતો નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાધુ કે સાધ્વીને પોતાના કુટુંબીજનોને ત્યાં ગોચરી માટે જવાનો વિવેક પ્રદર્શિત કર્યો છે. સામાન્ય રીતે સાધુ-સાધ્વી જેની નિશ્ચામાં રહેતા હોય, તેની આજ્ઞાપૂર્વક જ ગોચરી આદિ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરે છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પોતાના પારિવારિક જનોના ઘેર જવા માટે વિશિષ્ટ આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવાનું વિધાન છે.

અબહુશ્રુત, અગીતાર્થ અને અલ્પદીક્ષાપર્યાયવાળા(ત્રણ વર્ષથી ઓછી) સાધુ કે સાધ્વીની સંયમ પરિણામોની પરિપક્વતા ન હોવાથી અને ક્યારેક સ્વજનોના મમત્ત્વથી સંયમ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય, ક્યારેક સ્વજનો મમત્ત્વ ભાવ છૂટ્યો ન હોવાથી અલ્પ દીક્ષા પર્યાયવાળા સાધુને આકર્ષિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે, આ રીતે અનેક અનર્થોની સંભાવના હોવાથી અલ્પ દીક્ષા પર્યાયવાળા કે અગીતાર્થ સાધુ અન્ય ગીતાર્થ સાધુઓની સાથે જ સ્વજનોના ઘેર ગોચરી માટે જાય છે.

બહુશ્રુત અને ગીતાર્થ સાધુ સ્વયં સંયમ ભાવમાં પરિપક્વ હોવાથી તેને ઉપરોક્ત આપત્તિની સંભાવના નથી, તેથી ગીતાર્થ સાધુ પોતાના ગુર્વાદિકોની આજ્ઞાપૂર્વક સ્વજનોના ઘેર એકલા જઈ શકે છે.

સૂત્રમાં **જ્ઞાતિજનો** શબ્દનો પ્રયોગ છે. જ્ઞાત એટલે પૂર્વ પરિચિત માતા-પિતા આદિ તથા પશ્ચાત્ પરિચિત શ્વસુર આદિ, તેઓ સાથેનો સંબંધ તે જ્ઞાતવિધિ અર્થાત્ પરિવારજનો, કુટુંબીજનો. આ શબ્દપ્રયોગમાં જ્ઞાતિજનોના ઘરે જવાના બધા પ્રયોજન સમાવિષ્ટ છે, તેથી ગોચરી આદિ અન્ય કોઈ પણ પ્રયોજનથી જવાનું હોય તો તેના માટે આ સૂત્રોક્ત વિધિનું પાલન કરવું આવશ્યક છે. ઉક્ત વિધિનો ભંગ કરવાથી તે યથાયોગ્ય તપ અથવા છેદરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

તત્થ સે પુઘ્વાગમણેન.... આ સૂત્રાંશમાં ગોચરી સંબંધી વિવેક પ્રદર્શિત કર્યો છે.

સાધુ-સાધ્વીને સચેત પદાર્થો કે સચેત સંસૃષ્ટ પદાર્થો ગ્રહણ કરવા કલ્પતા નથી, તેથી અગ્નિ સંસૃષ્ટ પદાર્થો સાધુને માટે અગ્રાહ્ય જ છે, તેમ છતાં સાધુને સ્વજનોના ઘરે સ્વજનોના મમત્ત્વ ભાવના કારણે સૂત્રોક્ત પરિસ્થિતિની વિશેષ સંભાવના રહે છે, તેથી નિયમ પાલનમાં વિશેષ સાવધાની રાખવા માટે સૂત્રકારે પૃથક્ સૂત્ર દ્વારા વિષય સ્પષ્ટ કર્યો છે.

પારિવારિકજનોના ઘરમાં ગોચરીને માટે પ્રવેશ કર્યા પછી ખાદ્ય પદાર્થો તૈયાર થયા હોય અથવા ચૂલા પરથી ભાત, દાળ, અથવા રોટલી, દૂધ આદિ કોઈ પણ પદાર્થ ઉતારે, તો તે લેવા ન જોઈએ. તે પદાર્થ ઉતારવામાં સાધુનું નિમિત્ત હોય અથવા ન હોય પરંતુ પરિચિત કુળોના તથા ઉપલક્ષણથી અન્ય સર્વ ઘરોના તેવા પદાર્થો સાધુ માટે અગ્રાહ્ય છે. ઘરમાં પ્રવેશ કર્યા પહેલાં જ જે ખાદ્ય પદાર્થો તૈયાર થયેલા હોય તે પદાર્થો લેવા જોઈએ.

આચાર્યઆદિના અતિશય :-

૨ આચરિય-ઉવજ્ઞાયસ્સ ગણંસિ પંચ અહસેસા પણ્ણત્તા, તં જહા-

આયરિય-ઉવજ્ઞાણ અંતો ઉવસ્સયસ્સ પાણિગિજ્ઞિય-પિગિજ્ઞિય પપ્ફોડેમાણે વા પમજ્જેમાણે વા ણાઈક્કમહ ।

આયરિય-ઉવજ્ઞાણ અંતો ઉવસ્સયસ્સ ઉચ્ચાર-પાસવણં વિગિંચમાણે વા વિસોહેમાણે વા ણાઈક્કમહ । આયરિય-ઉવજ્ઞાણ પમૂ વેયાવાડિયં ઇચ્છાણ કરેજ્જા ઇચ્છાણ ણો કરેજ્જા । આયરિય-ઉવજ્ઞાણ અંતો ઉવસ્સયસ્સ એગરાયં વા દુરાયં વા એગઓ વસમાણે ણાઈક્કમહ । આયરિય-ઉવજ્ઞાણ બાહિં ઉવસ્સયસ્સ એગરાયં વા દુરાયં વા એગઓ વસમાણે ણાઈક્કમહ ।

ભાવાર્થ :- ગણમાં આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયના પાંચ અતિશય કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય ઉપાશ્રયની અંદર ધૂળવાળા પગની ધૂળ ખંખેરે, કપડાથી પોંજે અથવા પ્રમાર્જન કરે, તો મર્યાદા(જિનાશા)નું ઉલ્લંઘન થતું નથી. (૨) આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય ઉપાશ્રયની અંદર મળ - મૂત્રાદિનો ત્યાગ તથા શુદ્ધિ કરે તો મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. (૩) આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય ઈચ્છા હોય તો સેવાના કાર્ય કરે અને ઈચ્છા ન હોય તો ન કરે, તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. (૪) આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય ઉપાશ્રયની અંદર કોઈ વિશેષ કારણથી એક કે બે રાત એકલા રહે તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. (૫) આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય ઉપાશ્રયની બહાર કોઈ વિશેષ કારણથી એક કે બે રાત એકલા રહે તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી.

૩ ગણાવચ્છેદયસ્સ ણં ગણંસિ દો અહિસેસા પણ્ણત્તા, તં જહા- ગણાવચ્છેદય અંતો ઉવસ્સયસ્સ એગરાયં વા દુરાયં વા એગઓ વસમાણે ણાઈક્કમહ । ગણાવચ્છેદય બાહિં ઉવસ્સયસ્સ એગરાયં વા દુરાયં વા એગઓ વસમાણે ણાઈક્કમહ ।

ભાવાર્થ :- ગણમાં ગણાવચ્છેદકના બે અતિશય કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) ગણાવચ્છેદક ઉપાશ્રયની અંદર કોઈ વિશેષ કારણથી જો એક કે બે રાત એકલા રહે તો મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી.
(૨) ગણાવચ્છેદક ઉપાશ્રયની બહાર કોઈ વિશેષ કારણથી એક કે બે રાત એકલા રહે તો મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને ગણાવચ્છેદકના અતિશયોનું નિરૂપણ છે.

સામાન્ય સર્વ સાધુઓથી ચતુર્વિધ સંઘના નાયક સમ આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયની રહેણી-કરણીમાં જે વિશેષતા હોય, અન્ય સાધુઓ દ્વારા તેમને વિશેષ અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થતી હોય, તે વિશેષતાને પ્રસ્તુતમાં અતિશય કહ્યા છે.

ઠાણાંગસૂત્રના પાંચમા અને સાતમા સ્થાનમાં પણ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયના પાંચ અને સાત અતિશય કહ્યા છે. પાંચ અતિશય તો પ્રસ્તુત સૂત્રની સમાન છે અને બે વિશેષ છે યથા— (૧) ઉપકરણાતિશય અને (૨) ભક્તપાનાતિશય. સાત અતિશયોનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—

(૧) સામાન્ય રીતે સાધુ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતા સમયે ઉપાશ્રયની બહાર જ પગનું પ્રમાર્જન કરે છે પરંતુ આચાર્ય આદિ ઉપાશ્રયની અંદર પણ પગનું પ્રમાર્જન કરી શુદ્ધિ કરી શકે છે.

(૨) ગ્રામાદિની બહાર સ્થંડિલ ભૂમિ હોય અને શારીરિક અનુકૂળતા હોય, તો સાધુ ઉપાશ્રયમાં મળ ત્યાગ કરતા નથી પરંતુ આચાર્ય ઉપાશ્રયથી સંલગ્ન સ્થંડિલ ભૂમિમાં મળત્યાગ કરી શકે છે.

(૩) સહવર્તી સાધુઓમાં ગોચરી આદિ અનેક સામૂહિક કાર્ય અથવા વસ્ત્ર પ્રક્ષાલન આદિ સેવાના કાર્ય પરસ્પર કરવા, તે કર્તવ્ય છે પરંતુ આચાર્ય પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અન્ય સાધુઓની સેવા આદિ કરે છે.

(૪-૫) સામાન્ય રીતે સાધુ રત્નાધિક ગુરુની પાસે અથવા તેના દષ્ટિગત સ્થાનમાં જ સદા શયન, આસન, ગ્રહણ કરે છે પરંતુ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય વિશિષ્ટ સાધના આદિ કોઈપણ પ્રયોજનથી ઉપાશ્રયના કોઈ એકાંત ભાગમાં અથવા ઉપાશ્રયની બહાર એકલા એક કે બે દિવસ રહી શકે છે.

ઉપકરણાતિશય :- આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયના વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ઉપકરણો અન્ય સાધુઓથી વર્ણ અને મૂલ્યની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠતમ હોય છે અને પરિમાણની અપેક્ષાએ પરિપૂર્ણ હોય છે.

ભક્તપાનાતિશય :- સામાન્ય રીતે સાધુઓ ગરિષ્ઠ પદાર્થોનો આહાર કરતા નથી પરંતુ આચાર્યાદિને ગચ્છની જવાબદારીનું વહન કરવાનું હોવાથી ક્યારેક આવશ્યકતાનુસાર ગરિષ્ઠ આહાર કરી શકે છે.

સૂત્રમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, બન્નેના પાંચ પાંચ અતિશય કહ્યા છે અને ગણાવચ્છેદકના અંતિમ બે અતિશય બીજા સૂત્રમાં કહ્યા છે. પ્રથમ ત્રણ અતિશય ગણાવચ્છેદકને માટે આવશ્યક નથી, કારણ કે ગણાવચ્છેદક-૫૬ ઋદ્ધિ સંપન્ન પદ નથી પણ કાર્યવાહક પદ છે, તેથી તેના માટે અંતિમ બે અતિશય જ પર્યાપ્ત છે.

અગીતાર્થ સાધુઓને સાથે રહેવાનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગ :-

૪ સે ગામંસિ વા જાવ રાયહાર્ણિસિ વા એગવગડાએ એગદુવારએ એગણિક્ખમણ-પવેસાએ (ઉવસ્સએ) ણો કપ્પઈ બહૂણં અગડસુયાણં એગયઓ વત્થએ ।

અત્થિયાઈં ત્થ કેઈ આયારપકપ્પધરે, ણત્થિ કેઈ છેએ વા પરિહારે વા ।
 ણત્થિયાઈં ત્થ કેઈ આયારપકપ્પધરે સે સંતરા છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- ગ્રામથી રાજધાની સુધીના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં એક પ્રાકારવાળા, એક દ્વારવાળા અને એક નિષ્ક્રમણ-પ્રવેશવાળા ઉપાશ્રયમાં અનેક અકૃતશ્રુત-અલ્પ શ્રુતવાળા, અગીતાર્થ સાધુઓને એક સાથે રહેવું કલ્પતું નથી.

તે સાધુઓ કોઈ આચારપ્રકલ્પધર હોય અર્થાત્ તે અગીતાર્થ સાધુઓ ગીતાર્થ સાધુની સાથે એક પ્રાકારાદિવાળા સ્થાનમાં રહે તો અલ્પશ્રુતવાળા સાધુઓ દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતાં નથી. જો તે સાધુઓમાં કોઈ આચાર પ્રકલ્પધર ન હોય અને તે અગીતાર્થ સાધુઓ એક પ્રાકારાદિવાળા સ્થાનમાં રહે, તો તે મર્યાદા ઉલ્લંઘનને કારણે દીક્ષા છેદ અથવા તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

૫ સે ગામંસિ વા જાવ રાયહાર્ણિસિ વા અભિણિવ્વગડાએ અભિણિદુવારાએ અભિણિક્ખમણ-પવેસણએ (ઉવસ્સએ) ણો કપ્પઈ બહૂણં અગડસુયાણં એગયઓ વત્થએ ।

અત્થિયાઈં ત્થ કેઈ આયારપકપ્પધરે, જે તત્તિયં રયણિં સંવસઈ, ણત્થિ ણં કેઈ છેએ વા પરિહારે વા, ણત્થિયાઈં ણં કેઈ આયારપકપ્પધરે જે તત્તિયં રયણિં સંવસઈ સવ્વેસિં તેસિં તપ્પત્તિયં છેએ વા પરિહારે વા ।

ભાવાર્થ :- ગ્રામથી રાજધાની સુધીના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રાકારવાળા, અનેક દ્વારવાળા અને અનેક નિષ્ક્રમણ-પ્રવેશવાળા ઉપાશ્રયમાં અનેક અકૃતશ્રુત-અગીતાર્થ સાધુઓને એક સાથે રહેવું કલ્પતું નથી.

તેઓને ત્રીજા દિવસે જો કોઈ આચાર કલ્પધર(ગીતાર્થ) સાધુની નિશ્રા મળી જાય તો તેઓ દીક્ષા છેદ અથવા પરિહાર તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થતા નથી.

ત્રીજા દિવસે પણ આચાર કલ્પધર(ગીતાર્થ) સાધુની નિશ્રા ન મળે તો તે બધાને મર્યાદાના ઉલ્લંઘનના કારણે દીક્ષા છેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એક કે અનેક અગીતાર્થ સાધુઓને સાથે રહેવાના ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગનું પ્રતિપાદન છે.

અગડસુય :- અકૃતશ્રુત. આચારાંગ સૂત્ર, નિશીથસૂત્ર, આવશ્યક સૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને અર્થસહિત કંઠસ્થ-ધારણ નહીં કરનારા અબહુશ્રુત સાધુઓ અકૃતશ્રુત કહેવાય છે.

સંઘાડાના પ્રમુખ બનીને વિચરણ કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક સૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથસૂત્રનું અધ્યયન તથા તે શાસ્ત્રોને કંઠસ્થ ધારણ કરવા જરૂરી છે, તથા પ્રકારની યોગ્યતા વિનાના એક અથવા અનેક અકૃતશ્રુત સાધુઓને ગીતાર્થ સાધુની નિશ્રા વિના વિચરણ કરવાનો નિષેધ ત્રીજા ઉદ્દેશના પ્રથમ સૂત્રમાં કર્યો છે. અગીતાર્થ સાધુઓ ગીતાર્થ સાધુની નિશ્રામાં જ રહે છે, તેમ છતાં ક્યારેક કોઈ ગ્રામાદિમાં અકૃતશ્રુતી સાધુઓને છોડીને બહુશ્રુત સાધુ વિહાર કરી જાય તો તે અગીતાર્થ સાધુ ત્યાં રહી શકતા નથી.

સૂત્રકારે ઉપાશ્રયની વિવિધ સ્થિતિના વિકલ્પો દ્વારા આ વિષયને સ્પષ્ટ કર્યો છે. જો ઉપાશ્રયમાંથી નીકળવાનો તથા તેમાં પ્રવેશ કરવાનો માર્ગ એક જ હોય તો ત્યાં અગીતાર્થ સાધુને એક દિવસ પણ રહેવું કલ્પતું નથી અને તે ઉપાશ્રયમાં આવવા જવાના માર્ગ અનેક હોય તો અગીતાર્થ સાધુઓને એકલા (ગીતાર્થ વિના) એક કે બે દિવસ રહેવું કલ્પે છે, ત્રીજા દિવસે ગીતાર્થ સાધુની નિશ્રા વિના ત્યાં રહે તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

સંક્ષેપમાં અનેક અગીતાર્થ સાધુઓને સાથે રહેવામાં સંયમ હાનિની સંભાવના હોવાથી ગીતાર્થ સાધુની નિશ્રા વિના એક કે અનેક અગીતાર્થ સાધુઓએ સાથે રહેવું, તે યોગ્ય નથી.

ઉવસ્સય :- સૂત્રમાં પ્રયુક્ત **एगवगडा** આદિ વિશેષણો સાધુને રહેવાના સ્થાન-ઉપાશ્રયથી સંબંધિત છે, ભાષ્યકારે સૂત્રોક્ત શબ્દોને ઉપાશ્રયથી સંબંધિત માનીને જ આ સૂત્રનું વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે, પરંતુ ઉપલબ્ધ પ્રતિઓમાં **उवस्सय** શબ્દ લિપિદોષથી દૂરી ગયો હોય, તેમ પ્રતીત થાય છે તેથી પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં **उवस्सय** શબ્દને કૌંસમાં રાખ્યો છે.

એકલા સાધુને રહેવાનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ :-

६ **से गामंसि वा जाव रायहारिणंसि वा अभिणिव्वगडाए अभिणिदुवाराए**

અભિણિક્ષમણ-પવેસાએ (ઉવસ્સાએ) ણો કપ્પઈ બહુસુયસ્સ બબ્ભાગમસ્સ એગાણિયસ્સ ભિક્ખુસ્સ વત્થાએ, કિમંગ પુણં અપ્પસુયસ્સ અપ્પાગમસ્સ ?

ભાવાર્થ :- ગ્રામથી રાજધાની સુધીના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રાકારવાળા, અનેક દ્વારવાળા અને અનેક નિષ્ક્રમણ-પ્રવેશવાળા ઉપાશ્રયમાં એકલા બહુશ્રુત અને બહુ આગમજ્ઞ સાધુએ પણ રહેવું કલ્પતું નથી તો અલ્પશ્રુત અને અલ્પ આગમજ્ઞ એકલા સાધુને રહેવું કેમ કલ્પે ? અર્થાત્ કલ્પતું નથી.

૭ સે ગામંસિ વા જાવ રાયહાણિંસિ વા એગવગડાએ એગદુવારાએ એગણિક્ષમણ-પવેસાએ(ઉવસ્સાએ) કપ્પઈ બહુસુયસ્સ બબ્ભાગમસ્સ એગાણિયસ્સ ભિક્ખુસ્સ વત્થાએ, ઉભઓ કાલં ભિક્ખુભાવં પઢિજાગરમાણસ્સ ।

ભાવાર્થ :- ગ્રામથી રાજધાની સુધીના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં એક પ્રાકારવાળા, એક દ્વારવાળા, એક નિષ્ક્રમણ-પ્રવેશવાળા ઉપાશ્રયમાં બહુશ્રુત, બહુઆગમજ્ઞ સાધુએ ઉભયકાળ સંયમભાવની જાગૃતિ રાખીને એકલા રહેવું કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં બહુશ્રુત, ગીતાર્થ સાધુએ ગ્રામાદિમાં કયા ઉપાશ્રયમાં, કેવી રીતે એકલા રહેવું અથવા ન રહેવું તેનું સ્પષ્ટીકરણ છે.

સામાન્ય સાધુ-સાધ્વીને માટે એકલ વિહારનો નિષેધ છે પરંતુ બહુશ્રુત, ગીતાર્થ અને ગુણસંપન્ન સાધુ એકલા વિચરી શકે છે. તે બહુશ્રુત સાધુ પણ અનેક દ્વારવાળા ઉપાશ્રયમાં એકલા રહી શકતા નથી પરંતુ એક દ્વારવાળા ઉપાશ્રયમાં સાધવાની અને જાગૃતિપૂર્વક રહી શકે છે.

અનેક દ્વારવાળા ઉપાશ્રયમાં એકલા રહેવામાં અનેક અનર્થોની સંભાવના છે. અનેક દ્વારમાંથી ક્યારે કોણ આવી જાય તેનું ધ્યાન એકલા સાધુ રાખી શકતા નથી. ચોર, લૂંટારા વગેરે ઉપદ્રવકારી લોકો આવીને સાધુને પરેશાન કરે, ઉપકરણો વગેરે ચોરી જાય, ક્યારેક કોઈ સ્ત્રી વગેરે ગમે તે દ્વારથી આવીને ગમે તેવા આક્ષેપો મૂકે, આવા અનેક અનર્થોથી દૂર રહેવા માટે અનેક દ્વારવાળા સ્થાનમાં એકલા સાધુ રહે નહીં. એક દ્વારવાળા સ્થાનમાં સાધુ પોતાની સુરક્ષા સરળતાથી કરી શકે છે. એક દ્વારવાળા સ્થાનમાં પણ સાધુ પોતાના વૈરાગ્યભાવની પુષ્ટિ થાય, આત્મગુણો પ્રગટ થાય, તે લક્ષ્યપૂર્વક ધર્મ જાગરણ કરતા રહે છે.

અબ્રહ્મચર્ય ભાવોનું પ્રાયશ્ચિત્ત :-

૮ જત્થ એએ બહવે ઇત્થીઓ ય પુરિસા ય પળ્હાર્વેતિ તત્થ સે સમણે ણિગ્ગંથે અણ્ણયરંસિ અચિત્તંસિ સોયંસિ સુક્કપોગ્ગલે ણિગ્ધાએમાણે હત્થકમ્મપઢિસેવણપત્તે આવજ્જઈ માસિયં પરિહારદ્દાણં અણુગ્ધાઈયં ।

ભાવાર્થ :- અનેક સ્ત્રી પુરુષોની અબ્રહ્મ ક્રિયાઓ જોઈને જે શ્રમણ નિર્ઘ્રંથ હસ્તકર્મના સંકલ્પથી કુચેષ્ટા કરે તો તેને અનુદ્ધાતિક(ગુરુ) માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

૯ જત્થ એએ બહવે ઇત્થીઓ ય પુરિસા ય પળ્હાર્વેતિ તત્થ સે સમણે ણિગ્ગંથે

અણ્ણયરંસિ અચિત્તંસિ સોયંસિ સુક્કપોગ્ગલે ણિગ્ધાણમાણે મેહુણપહિસેવણપત્તે આવજ્જહં ચાઉમ્માસિયં પરિહારદ્ધાણં અણુગ્ધાહયં ।

ભાવાર્થ :- અનેક સ્ત્રી પુરુષોની અબ્રહ્મ ક્રિયાઓ જોઈને જ્યાં અનેક સ્ત્રી પુરુષ મૈથુન ક્રિયા કરતાં હોય, જે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ મૈથુન સેવનના સંકલ્પથી કુચેષ્ટા કરે તો તેને અનુદ્ધાતિક(ગુરુ) ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

અન્ય ગણમાંથી આવેલા સાધુ-સાધ્વીને ગણમાં લેવાની વિધિ :-

૧૦ ણો કપ્પહં ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા અણ્ણગણાઓ આગયં ણિગ્ગંથિં ખુયાયારં, સબલાયારં, ભિણ્ણાયારં, સંકિલિદ્ધાયારં તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલોયાવેત્તા અપહિક્કમાવેત્તા, અણિંદાવેત્તા, અગરહાવેત્તા, અવિહદ્ધાવેત્તા, અવિસોહાવેત્તા, અકરણાણ અણબ્ભુદ્ધાવેત્તા, અહારિહં પાયચ્છિત્તં અપહિવજ્જાવેત્તા, ઉવદ્ધાવેત્તણ વા, સંભુજિત્તણ વા સંવસિત્તણ વા તીસે હત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તણ વા ધારેત્તણ વા ।

ભાવાર્થ :- ખંડિત આચાર, શબલ આચાર, ભિન્ન આચાર અને સંકલિષ્ટ આચારવાળી અન્ય ગચ્છમાંથી આવેલી સાધ્વીને ગચ્છવાસી સાધુ-સાધ્વીઓ તેના દોષોની આલોચના, પ્રતિક્રમણ, સેવિત પાપની નિંદા, ગર્હા, વ્યુત્સર્જન, આત્મ વિશુદ્ધિ અને તે પાપનું ફરી સેવન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા ન કરાવે તથા દોષને અનુરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર ન કરાવે ત્યાં સુધી (તે અન્ય ગચ્છીય) તે સાધ્વીને ચારિત્રમાં સ્થાપિત કરવી, તેની સાથે રહેવું કલ્પતું નથી તથા દિશા-અનુદિશાનો નિર્દેશ કરવો કલ્પતો નથી. અર્થાત્ તેના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તિની કોણ છે ? તેનો નિર્દેશ(ઉદ્દેશ) કરવો કલ્પતો નથી.

૧૧ ણો કપ્પહં ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા અણ્ણગણાઓ આગયં ણિગ્ગંથં ખુયાયારં જાવ સંકિલિદ્ધાયારં તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલોયાવેત્તા જાવ અહારિહં પાયચ્છિત્તં અપહિવજ્જાવેત્તા ઉવદ્ધાવેત્તણ વા સંભુજિત્તણ વા સંવસિત્તણ વા તસ્સે હત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તણ વા ધારેત્તણ વા ।

ભાવાર્થ :- ખંડિત આચાર યાવત્ સંકલિષ્ટ આચારવાળા અન્ય ગચ્છમાંથી આવેલા સાધુને (ગચ્છવાસી) સાધુ-સાધ્વીઓએ આલોચના યાવત્ દોષને અનુરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરાવ્યા વિના તેને (અન્ય ગચ્છીય સાધુને) ચારિત્રમાં સ્થાપિત કરવા, તેની સાથે એક મંડળમાં બેસીને ભોજન કરવું, એક સ્થાનમાં સાથે રહેવું કલ્પતું નથી તથા તેના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કોણ છે ? તેનો નિર્દેશ કરવો કલ્પતો નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બ્રહ્મચર્યભંગ આદિ કારણે કોઈ સાધુ-સાધ્વી સ્વતઃ ગચ્છ છોડીને અન્ય ગચ્છમાં આવે તેની અથવા ગચ્છમાંથી બહાર મૂક્યા પછી ફરી તેને ગચ્છમાં લેવાની વિધિ પ્રદર્શિત કરી છે.

દૂષિત આચારવાળા સાધુ-સાધ્વી પોતાના સર્વ દોષોની આલોચના, પ્રતિક્રમણ તથા પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરે અને ફરી તે દોષ સેવન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે, ત્યારપછી જ તેને ગચ્છમાં લઈ શકાય છે,

ત્યારપછી જ તેની સાથે આહાર-પાણીનો વ્યવહાર, સાથે રહેવું વગેરે સાંભોગિક વ્યવહાર કરી શકાય છે. ગચ્છમાં લીધા પછી અને તેને પુનઃ ઉપસ્થાપના કર્યા પછી દિસં વા અણુદિસં વા..... તે સાધુ કે સાધ્વીના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તિની અથવા ગુરુનો નિર્દેશ કરાય છે અથવા તે કોની નિશ્ચા સ્વીકારે છે, તેનો નિર્દેશ કરાય છે.

કેટલાક આચાર્યો દિસ વા અણુદિસં વા... નો અર્થ કરતાં કહે છે કે દોષની આલોચનાદિ ન કરે ત્યાં સુધી અલ્પકાળ માટે કે યાવજજીવન માટે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તિની આદિ પદ આપવા કે ધારણ કરવા કલ્પતા નથી.

પ્રસ્તુત સૂત્રદ્વયના સ્થાને વિભિન્ન પ્રતિઓમાં ભિન્નતા જોવા મળે છે. કેટલીક પ્રતોમાં સાધ્વીના બે સૂત્ર છે, કેટલીક પ્રતોમાં સાધુ-સાધ્વીના ચાર સૂત્ર છે. ભાષ્ય અને વ્યાખ્યા ગ્રંથોના આધારે પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં પ્રથમ સૂત્ર સાધ્વીનું અને બીજું સૂત્ર સાધુનું રાખ્યું છે.



ઉદ્દેશક-૭

પ્રાક્ટિકથન

આ ઉદ્દેશકમાં અન્ય ગચ્છમાંથી આવેલા સાધ્વીને સ્વગચ્છમાં લેવાની વિધિ તથા સાધુ-સાધ્વીના પરસ્પરના સાંભોગિક વ્યવહાર, સ્વાધ્યાયકાલ, શય્યાતર સંબંધી નિર્ણય વગેરે વિવિધ વિષયોનું વર્ણન છે.

★ પ્રવર્તિની આદિ સાધ્વી અન્ય ગચ્છથી આવેલી દૂષિત આચારવાળી સાધ્વીને આચાર્ય આદિને પૂછ્યા વિના તથા તેના દોષોની શુદ્ધિ કરાવ્યા વિના રાખી શકતા નથી, પરંતુ આચાર્ય આદિ દૂષિત આચાર-વાળી સાધ્વીના દોષોની શુદ્ધિ કરાવીને પ્રવર્તિની આદિ સાધ્વીઓને પૂછ્યા વિના પણ ગચ્છમાં લઈ શકે છે.

★ ઉપેક્ષાપૂર્વક ત્રણવારથી વધારે વાર એષણાદોષનું સેવન અથવા વ્યવસ્થાભંગ વગેરે કરનાર તે સાધુ-સાધ્વીની સાથે આહાર સંબંધ આદિ વ્યવહારોનો પરિત્યાગ કરાય છે. તેમ કરવા માટે સાધ્વીઓની સાથે પ્રત્યક્ષ વાતચીત કરવી જરૂરી નથી પરંતુ સાધુ સાથે પ્રત્યક્ષ વાતચીત કરીને જ સંબંધ વિચ્છેદ કરવામાં આવે છે.

★ સાધુ ક્યારેક સાધ્વીને દીક્ષા આપી શકે છે અને સાધ્વી ક્યારેક સાધુને દીક્ષા આપી શકે છે પરંતુ તેને પોતાની નિશ્રામાં રાખતા નથી.

★ સાધ્વી અતિદૂર રહેલા આચાર્ય અથવા પ્રવર્તિનીની નિશ્રાનો સ્વીકાર કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરતા નથી પરંતુ સાધુ દૂર રહેલા આચાર્યની નિશ્રા સ્વીકારીને પણ દીક્ષા લઈ શકે છે.

★ સાધ્વી અતિદૂર ગયેલા સાધ્વીની દૂર રહીને જ ક્ષમા યાચના કરી શકે છે પરંતુ સાધુને ક્ષમાપના કરવા માટે પરસ્પર પ્રત્યક્ષ મળવું આવશ્યક છે.

★ ઉત્કાલમાં (બીજા-ત્રીજા પ્રહરમાં) કાલિકસૂત્રનો સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ પરંતુ ક્યારેક સાધ્વી, ઉપાધ્યાય આદિને સ્વાધ્યાય સંભળાવી શકે છે.

★ બત્રીસ પ્રકારનો અસ્વાધ્યાય કાળ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો અને જ્યારે અસ્વાધ્યાય ન હોય ત્યારે અવશ્ય સ્વાધ્યાય કરવો. પોતાના શારીરિક અસ્વાધ્યાયમાં સ્વાધ્યાય ન કરવો પરંતુ તે કાલ દરમ્યાન સાધુ-સાધ્વી પરસ્પર સૂત્રાર્થની વાચના આપી શકે છે.

★ ત્રીસવર્ષના દીક્ષાપર્યાય સુધીના સાધ્વીઓએ ઉપાધ્યાય કે પ્રવર્તિનીની નિશ્રા વિના રહેવું ન જોઈએ. અને ૬૦ વર્ષ સુધીના દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધ્વીઓએ આચાર્યની દીક્ષા વિના રહેવું ન જોઈએ.

★ વિહાર કરતા માર્ગમાં કોઈ સાધુ કાળઘર્મ પામે તો અન્ય સાધુઓએ મૃતદેહને યોગ્ય વિધિથી તથા યોગ્ય સ્થાનમાં પરદી દેવો જોઈએ. તેના ઉપયોગી ઉપકરણ હોય તો ગ્રહણ કરી આચાર્યની આજ્ઞા લઈને ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

★ સાધુ કોઈપણ સ્થાનમાં તે સ્થાનના માલિકની આજ્ઞા વિના રહેતા નથી. સાધુને સ્થાનની આજ્ઞા પ્રદાન કરનાર શય્યાતર કહેવાય છે. શય્યાતરના ઘરના આહાર-પાણી સાધુને અગ્રાહ્ય છે, શય્યાતર મકાન વેંચે અથવા ભાડે આપે તો નવા સ્વામીની અથવા પહેલાના સ્વામીની અથવા બંનેની આજ્ઞા લઈ શકાય છે.

★ રાજા અથવા રાજ્યવ્યવસ્થા પરિવર્તિત થવાથી તે રાજ્યમાં વિચરણ કરવા માટે ફરી આજ્ઞા લેવી આવશ્યક છે. જો રાજાના રાજકુમાર આદિ વંશજ રાજા બને તો પૂર્વાજ્ઞાથી વિચરણ કરી શકાય છે.

ઉદ્દેશક-૭

અન્યગણમાંથી આવેલા સાધવીને રાખવા માટે પૃચ્છા :-

૧ જે ણિગ્ગંથા ય ણિગ્ગંથીઓ ય સંભોઝ્યા સિયા, ણો કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથીણં ણિગ્ગંથે અણાપુચ્છિત્તા અણ્ણગણાઓ આગયં ણિગ્ગંથિં ખુયાયારં જાવ સંકિલિટ્ટાયારં તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલોયાવેત્તા જાવ અહારિહં પાયચ્છિત્તં અપડિવજ્જાવેત્તા પુચ્છિત્તે વા વાણ્ણે વા ઉવટ્ટાવેત્તે વા સંભુજિત્તે વા સંવસિત્તે વા તીસે ઇત્તરિયં દીસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- સાંભોગિક સાધુ-સાધવીઓમાંથી કોઈ સાધવી પાસે અન્યગણની ખંડિત આચારવાળી યાવત્ સંકલિષ્ટ આચારવાળી કોઈ સાધવી આવે તો સાધુને (આચાર્યાદિને) પૂછ્યા વિના અને તેણે પહેલાં સેવન કરેલા દોષની આલોચના તેમજ દોષને અનુરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરાવ્યા વિના તેને પ્રશ્ન પૂછવા, વાચના દેવી, ચારિત્રમાં ફરીને ઉપસ્થાપિત કરવી, તેની સાથે બેસીને ભોજન કરવું અને સાથે રાખવી કલ્પતી નથી તથા થોડા સમયને માટે પણ તેના આચાર્ય આદિની નિશ્રાનો નિર્દેશ કરવો અથવા ધારણ કરવો કલ્પતો નથી.

૨ જે ણિગ્ગંથા ય ણિગ્ગંથીઓ ય સંભોઝ્યા સિયા, કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથીણં ણિગ્ગંથે આપુચ્છિત્તા અણ્ણગણાઓ આગયં ણિગ્ગંથિં ખુયાયારં જાવ સંકિલિટ્ટાયારં તસ્સ ઠાણસ્સ આલોયાવેત્તા જાવ અહારિહં પાયચ્છિત્તં પડિવજ્જાવેત્તા પુચ્છિત્તે વા વાણ્ણે વા ઉવટ્ટાવેત્તે વા સંભુજિત્તે વા સંવસિત્તે વા તીસે ઇત્તરિયં દીસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- સાંભોગિક સાધુ-સાધવીઓમાંથી કોઈ સાધવી પાસે અન્યગણની ખંડિત આચાર વાળી યાવત્ સંકલિષ્ટ આચારવાળી સાધવી આવે, તો સાધુને (આચાર્યાદિને) પૂછીને અને તેણે પહેલાં સેવન કરેલા દોષની આલોચના તેમજ દોષને અનુરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરાવીને પછી જ તેને પ્રશ્ન પૂછવા, વાચના દેવી, ચારિત્રમાં ફરી ઉપસ્થાપિત કરવી, તેની સાથે બેસીને ભોજન કરવું અને સાથે રાખવી કલ્પે છે તથા થોડા દિવસ માટે તેના આચાર્યાદિની નિશ્રાનો નિર્દેશ કરવો તથા ધારણ કરવો કલ્પે છે.

૩ જે ણિગ્ગંથા ય ણિગ્ગંથીઓ ય સંભોઝ્યા સિયા, કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથાણં ણિગ્ગંથીઓ આપુચ્છિત્તા વા અણાપુચ્છિત્તા વા અણ્ણગણાઓ આગયં ણિગ્ગંથિં ખુયાયારં જાવ સંકિલિટ્ટાયારં તસ્સ ઠાણસ્સ આલોયાવેત્તા જાવ અહારિહં પાયચ્છિત્તં પડિવજ્જાવેત્તા પુચ્છિત્તે વા વાણ્ણે વા ઉવટ્ટાવેત્તે વા સંભુજિત્તે વા સંવસિત્તે વા તીસે ઇત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તે વા ધારેત્તે વા તં ચ ણિગ્ગંથીઓ ણો ઇચ્છેજ્જા, સયમેવ ણિયંઠાણે ।

ભાવાર્થ :- સાંભોગિક સાધુ-સાધ્વીઓમાંથી કોઈ સાધુ(આચાર્યાદિ)ની પાસે જો અન્ય ગણની ખંડિત આચારવાળી **યાવત્** સંકલિષ્ટ આચારવાળી સાધ્વી આવે તો સાધ્વીઓને પૂછીને અથવા પૂછ્યા વિના પણ તેણે સેવન કરેલા દોષોની આલોચના તથા દોષને અનુરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરાવીને તેને પ્રશ્ન પૂછવા, વાચના દેવી, ચારિત્રમાં ફરીને ઉપસ્થાપિત કરવી, સાથે બેસીને આહાર કરવાની અને સાથે રાખવાની આજ્ઞા દેવી કલ્પે છે તથા અલ્પ સમય માટે તેના આચાર્ય આદિની નિશ્ચાનો નિર્દેશ કરવો અથવા ધારણ કરવો કલ્પે છે, પરંતુ જો સાધ્વીઓ તે સાધ્વીને રાખવા ન ઈચ્છે તો તેણે ફરી પોતાના ગણમાં ચાલ્યા જવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અન્ય ગચ્છમાંથી આવેલી ખંડિત આચારવાળી સાધ્વીને રાખવા માટે સાંભોગિક સાધુ અથવા સાધ્વીને પૂછવા સંબંધી વિધાન છે.

સાધ્વીની પાસે અન્ય ગચ્છમાંથી દોષિત આચારવાળી સાધ્વી આવે તો તે પોતાના સાંભોગિક સાધુઓને અર્થાત્ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિને પૂછીને, તેમની આજ્ઞા પ્રાપ્ત જ તે સાધ્વીને રાખી શકે છે, તેને વાચના દઈ, લઈ શકે છે, ઉપસ્થાપિત કરી શકે છે અથવા તેની સાથે આહાર કરવો, સાથે રહેવું આદિ વ્યવહાર કરી શકે છે, પરંતુ આચાર્યાદિને પૂછ્યા વિના, સલાહ લીધા વિના તેવા સાધ્વીની સાથે ઉક્ત કાર્ય કરવું અથવા સ્વયં નિર્ણય કરવો કલ્પતો નથી. આચાર્ય આદિ જો અન્યત્ર હોય તો તેમની આજ્ઞા મળે ત્યાં સુધી રાહ જોવી જોઈએ.

સાધુની પાસે અર્થાત્ આચાર્યાદિની પાસે તેવી સાધ્વી આવે તો તેના માટે સાધ્વીઓને અર્થાત્ પ્રવર્તિનીને પૂછીને અથવા ક્યારેક પૂછ્યા વિના પણ સ્વયં નિર્ણય કરી શકે છે અને તે સાધ્વીને પ્રવર્તિનીને સોંપી શકે છે તેમજ તે સાધ્વીના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અથવા પ્રવર્તિનીનો નિર્દેશ પણ કરી શકે છે.

ત્યારપછી તે સાધ્વીની વિષમ પ્રકૃતિ આદિ કોઈ પણ કારણે પ્રવર્તિની તેને ન રાખી શકે, તો તે સાધ્વીએ પોતાના પૂર્વસ્થાનમાં પાછા જવું જોઈએ.

સંબંધવિચ્છેદ કરવા માટેના નિયમો :-

૪ જે ણિગ્ગંથા ય ણિગ્ગંથીઓ ય સંભોઙ્ગા સિયા, ણો ણ્હં કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથાણં પરોક્કલ્લં પાઙ્ગિલ્લકલ્લં સંભોઙ્ગલ્લં વિસંભોઙ્ગલ્લં કરેત્તલ્લ, કપ્પઙ્ગ ણ્હં ણિગ્ગંથાણં પચ્ચલ્લકલ્લં પાઙ્ગિલ્લકલ્લં સંભોઙ્ગલ્લં વિસંભોઙ્ગલ્લં કરેત્તલ્લ । જત્થેવ અણ્ણમણ્ણં પાસેજ્જા તત્થેવ ઇવં વલ્લજ્જ- અહં ણં અજ્જ ! તુમલ્લ સલ્લિદ્ધિ ઇમંમિ કારણમ્મિ પચ્ચલ્લકલ્લં પાઙ્ગિલ્લકલ્લં સંભોઙ્ગલ્લં વિસંભોઙ્ગલ્લં કરેમિ ।

સે ય પલ્લિતપ્પેજ્જા ઇવં સે ણો કપ્પઙ્ગ પચ્ચલ્લકલ્લં પાઙ્ગિલ્લકલ્લં સંભોઙ્ગલ્લં વિસંભોઙ્ગલ્લં કરેત્તલ્લ । સે ય ણો પલ્લિતપ્પેજ્જા ઇવં સે કપ્પઙ્ગ પચ્ચલ્લકલ્લં પાઙ્ગિલ્લકલ્લં સંભોઙ્ગલ્લં વિસંભોઙ્ગલ્લં કરેત્તલ્લ ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ-સાધ્વીઓ સાંભોગિક છે, તેમાં સાધુને પરોક્ષમાં સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને વિસંભોગી કરવા કલ્પતા નથી પરંતુ પ્રત્યક્ષમાં સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને તેને વિસંભોગી કરવા

કલ્પે છે. જ્યારે તેઓ એક બીજાને મળે ત્યારે આ પ્રમાણે કહે કે— હે આર્ય ! હું અમુક કારણે તમારી સાથે પ્રત્યક્ષ સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને તમને વિસંભોગી કરું છું.

આ પ્રમાણે કહેવાથી જો તે પ્રશ્નાત્તાપ કરે તો પ્રત્યક્ષમાં પણ તેની સાથે સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને તેને વિસંભોગી કરવા કલ્પતા નથી અને જો તે પશ્ચાત્તાપ ન કરે તો પ્રત્યક્ષમાં તેની સાથે સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને તેને વિસંભોગી કરવા કલ્પે છે.

૫ જે ણિગ્ગંથા ય ણિગ્ગંથીઓ ય સંભોઙ્ગા સિયા, ણો ણં કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથીણં પચ્ચક્ખં પાઢિએક્કં સંભોઙ્ગં વિસંભોઙ્ગં કરેત્તે, કપ્પઙ્ગ ણં પરોક્ખં પાઢિએક્કં સંભોઙ્ગં વિસંભોગં કરેત્તે । જત્થેવ તાઓ અપ્પણો આયરિય-ઉવજ્ઞાણે પાસેજ્ઞા, તત્થેવ એવં વણ્ણા- અહં ણં ભંતે ! અમુગીએ અજ્ઞાણે સંદ્ધિં ઇમમ્મિ કારણમ્મિ પરોક્ખં પાઢિએક્કં સંભોઙ્ગં વિસંભોઙ્ગં કરેમિ ।

સા ય પઢિતપ્પેજ્ઞા એવં સે ણો કપ્પઙ્ગ પરોક્ખં પાઢિએક્કં સંભોઙ્ગં વિસંભોઙ્ગં કરેત્તે । સા ય સે ણો પઢિતપ્પેજ્ઞા એવં સે કપ્પઙ્ગ પરોક્ખં પાઢિએક્કં સંભોઙ્ગં વિસંભોગં કરેત્તે ।

ભાવાર્થ :- જે સાધુ-સાધ્વીઓ સાંભોગિક છે, તેમાં સાધ્વીને પ્રત્યક્ષમાં સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને વિસંભોગી કરવા કલ્પતા નથી પરંતુ પરોક્ષમાં સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને તેને વિસંભોગી કરવા કલ્પે છે. જ્યારે તે પોતાના આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાયની સેવામાં જાય, ત્યારે તે આ પ્રમાણે કહે કે હે ભગવાન ! હું અમુક આર્યાની સાથે અમુક કારણે પરોક્ષરૂપમાં સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને તેને વિસંભોગી કરવા ઇચ્છું છું.

ત્યારે તે સાધ્વી જો આચાર્ય-ઉપાધ્યાયની પાસે પોતાના સેવન કરેલા દોષનો પશ્ચાત્તાપ કરે તો તેની સાથે પરોક્ષમાં પણ સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરવો તથા તેને વિસંભોગી કરવા કલ્પતા નથી. જો તે પશ્ચાત્તાપ ન કરે તો પરોક્ષમાં તેની સાથે સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને તેને વિસંભોગી કરવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાંભોગિક વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરવાની વિધિ પ્રગટ કરી છે. સાધુને જો બીજા સાધુની સાથે વ્યવહાર બંધ કરવો હોય તો તેની સમક્ષ તેના દોષોનું સ્પષ્ટ કથન કરીને તે વ્યવહાર બંધ કરવાનું કહી શકે છે. સૂત્રમાં પ્રયુક્ત 'સાધુ' શબ્દથી અહીં 'આચાર્ય' સમજવા જોઈએ કારણ કે આચાર્ય જ ગચ્છના અનુશાસ્તા હોય છે. તેમને જાણ કર્યા વિના કોઈ પણ સાધુએ અન્ય સાધુની સાથે વ્યવહાર બંધ કરવો ઉચિત નથી.

સાધ્વીઓએ સાધુની સમક્ષ અર્થાત્ આચાર્યાદિની સમક્ષ નિવેદન કરવું આવશ્યક હોય છે, પરંતુ આચાર્યાદિ સાધુ-સાધ્વીઓની સલાહ લીધા વિના જ કોઈ પણ સાધુ-સાધ્વીને સાંભોગિક કે વિસંભોગિક કરી શકે છે.

પચ્ચક્ખં પાઢિએક્કં :- પ્રત્યક્ષ સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને વિસંભોગી કરવા. સાધુને બીજા જે સાધુ સાથે વ્યવહાર બંધ કરવો હોય, તે સાધુની સમક્ષ આચાર્યાદિને નિવેદન કરે કે 'આ સાધુની અમુક

પ્રવૃત્તિના કારણે હું તેની સાથેના વ્યવહાર બંધ કરવા ઇચ્છું છું’ આ પ્રકારનું કથન તે સાધુની ઉપસ્થિતિમાં કરવું, તેને ‘પ્રત્યક્ષ વિસંભોગી’ કરવા કહેવાય છે.

પારોક્ષ્યં પાઙ્કિદ્વં... પારોક્ષમાં સાંભોગિક વ્યવહાર બંધ કરીને વિસંભોગી કરવા. સાધ્વીને બીજા જે સાધ્વી સાથે વ્યવહાર બંધ કરવો હોય, તે સાધ્વીની અનુપસ્થિતિમાં આચાર્યાદિને નિવેદન કરે કે ‘અમુક સાધ્વીની અમુક પ્રવૃત્તિના કારણે હું તેની સાથેના વ્યવહાર બંધ કરવા ઇચ્છું છું.’ આ પ્રકારનું કથન તે સાધ્વીની ગેરહાજરીમાં કરવું તેને ‘પારોક્ષ વિસંભોગી’ કરવા કહેવાય છે.

આ પ્રકારના નિવેદન પછી સદોષ સાધુ અથવા સાધ્વી પોતાના દોષોનો પશ્ચાત્તાપ કરીને સરળતાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરે તો તેની સાથે સંબંધ કાયમ રાખી શકાય છે. જો તે પોતાના દોષોનો પશ્ચાત્તાપ ન કરે તો સંબંધ વિચ્છેદ કરવામાં આવે છે.

ઠાણાંગસૂત્ર સ્થાન-૩ તથા સ્થાન-૮માં સંભોગ વિચ્છેદ કરવાના કારણ કહ્યા છે અને ભાષ્યમાં પણ તેના અનેક કારણ કહ્યા છે.

સંક્ષેપમાં (૧) મહાવ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ તથા સમાચારીમાં ઉપેક્ષાપૂર્વક ચોથીવાર દોષ લગાડે, (૨) પાર્શ્વસ્થાદિની સાથે વારંવાર સંસર્ગ કરે (૩) ગુરુઆદિની સાથે વિરોધભાવ રાખે, આ ત્રણ કારણે સાધુ-સાધ્વીની સાથે સંબંધ વિચ્છેદ કરી શકાય છે.

પ્રવ્રજિત કરવા માટેના વિધિ નિષેધ :-

૬ જો કપ્પઙ્ગિ ણિગ્ગંથાણં ણિગ્ગંથિં અપ્પણો અટ્ટાણ પવ્વાવેત્તણ વા મુંડાવેત્તણ વા, સેહાવેત્તણ વા ઉવટ્ટાવેત્તણ વા સંવસિત્તણ વા સંભુજિત્તણ વા તીસે રિત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તણ વા ધારેત્તણ વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુને પોતાની શિષ્યા બનાવવા માટે સાધ્વીને દીક્ષિત કરવા, મુંડિત(લોચ) કરવા, ગ્રહણ અને આસેવન શિક્ષાનો બોધ આપવો, ઉપસ્થાપિત-વડી દીક્ષા આપવી, સાથે રહેવું, સાથે બેસીને ભોજન કરવું, થોડા સમય માટે તેના આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તિનીની નિશ્રાનો નિર્દેશ કરવો કલ્પતો નથી કે નવદીક્ષિત સાધ્વીએ તેમની નિશ્રા ધારણ કરવી કલ્પતી નથી.

૭ કપ્પઙ્ગિ ણિગ્ગંથાણં ણિગ્ગંથિં અણ્ણેસિં અટ્ટાણ પવ્વાવેત્તણ વા જાવ સંભુજિત્તણ વા, તીસે રિત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તણ વા ધારેત્તણ વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધુને બીજાની શિષ્યા બનાવવા માટે કોઈ સાધ્વીને પ્રવ્રજિત કરવા **યાવત્** સાથે બેસીને ભોજન કરવું વગેરે પ્રવૃત્તિ કલ્પે છે તથા થોડા સમયને માટે તેના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે પ્રવર્તિનીની નિશ્રાનો નિર્દેશ કરવો કે નવદીક્ષિત સાધ્વીને તેમની નિશ્રા ધારણ કરવી કલ્પે છે.

૮ જો કપ્પઙ્ગિ ણિગ્ગંથીણં ણિગ્ગંથં અપ્પણો અટ્ટાણ પવ્વાવેત્તણ વા જાવ સંભુજિત્તણ વા તીસે રિત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્ધિસિત્તણ વા ધારેત્તણ વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધ્વીને પોતાના શિષ્ય બનાવવા માટે સાધુને પ્રવ્રજિત કરવા **યાવત્** સાથે બેસીને ભોજન કરવું, વગેરે પ્રવૃત્તિ કલ્પતી નથી, તથા થોડા સમયને માટે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિની નિશ્રાનો નિર્દેશ કરવો કે ધારણ કરવો પણ કલ્પતો નથી.

૧ કમ્પઙ્ગિગ્ગંથીણં ણિગ્ગંથ અણ્ણેસિં અટ્ઠાએ પવ્વાવેત્તએ વા જાવ સંભુંજિત્તએ વા તીસે ઇત્તરિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્દિસિત્તએ વા ધારેત્તએ વા ।

ભાવાર્થ :- કોઈ સાધ્વીને અન્યના શિષ્ય બનાવવાને માટે સાધુને પ્રવ્રજિત કરવા **યાવત્** સાથે બેસીને ભોજન કરવું વગેરે પ્રવૃત્તિ કલ્પે છે તથા થોડા સમયને માટે તેના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે પ્રવર્તિનીની નિશ્રાનો નિર્દેશ કરવો કે ધારણ કરવો કલ્પે છે.

વિવેચન :-

સામાન્ય રીતે સાધુની દીક્ષા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય દ્વારા અને સાધ્વીની દીક્ષા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અથવા પ્રવર્તિની દ્વારા આપવામાં છે. ક્યારેક કોઈ ગીતાર્થ સાધુ પણ સાધુ અથવા સાધ્વીને દીક્ષિત કરી શકે છે. આ રીતે કોઈ પણ ગીતાર્થ સાધ્વી પણ સાધુ અથવા સાધ્વીને દીક્ષિત કરી શકે છે, પરંતુ તેને આચાર્યની આજ્ઞા લેવી આવશ્યક હોય છે.

કોઈ સાધુને દીક્ષિત કરવા હોય તો આચાર્ય, ઉપાધ્યાયના શિષ્ય બનાવવા માટે દીક્ષિત કરી શકાય છે અને સાધ્વીને દીક્ષિત કરવા હોય તો આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અથવા પ્રવર્તિનીના શિષ્યા બનાવવા માટે દીક્ષિત કરી શકાય છે પરંતુ સાધુ પોતાના શિષ્યા બનાવવા માટે સાધ્વીને અને સાધ્વી પોતાના શિષ્ય બનાવવા માટે સાધુને દીક્ષિત કરી શકતા નથી.

દૂરસ્થ ગુરુના નિર્દેશપૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ :-

૧૦ ણો કમ્પઙ્ગિગ્ગંથિણં વિઙ્કિટ્ઠિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્દિસિત્તએ વા ધારેત્તએ વા ।

ભાવાર્થ :- સાધ્વીઓને દૂર રહેલા પ્રવર્તિની અથવા ગુરુણીનો ઉદ્દેશ કે નિર્દેશ કરીને દીક્ષા આપવી કે લેવી (ધારણા કરવી) કલ્પતી નથી.

૧૧ કમ્પઙ્ગિગ્ગંથાણં વિઙ્કિટ્ઠિયં દિસં વા અણુદિસં વા ઉદ્દિસિત્તએ વા ધારેત્તએ વા ।

ભાવાર્થ :- સાધુને દૂર રહેલા આચાર્ય અથવા ગુરુ આદિનો ઉદ્દેશ કે નિર્દેશ કરીને દીક્ષા આપવી કે ધારણ કરવી કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દૂરના ક્ષેત્રમાં રહેલા ગુરુ આદિના નિર્દેશ પૂર્વક દીક્ષાગ્રહણ કરવાના ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગનું કથન છે.

સાધ્વીએ દીક્ષિત થવું હોય ત્યારે ક્ષેત્રથી અત્યંત દૂર રહેલા પ્રવર્તિનીનો નિર્દેશ કરીને અન્ય પાસે દીક્ષિત થવું કલ્પતું નથી, કારણ કે દીક્ષા લઈને તે એકલી વિહાર કરીને દૂરના ક્ષેત્રમાં રહેલા પોતાના ગુરુણી પાસે પહોંચી શકતી નથી અને ક્ષેત્ર દૂર હોવાથી તેને મૂકવા જવાની બીજા સાધ્વીઓને અનુકૂળતા રહેતી નથી. આ રીતે નવદીક્ષિત સાધ્વીને પોતાના ગુરુણી પાસે પહોંચવામાં દીર્ઘકાલ વ્યતીત થાય, તેમાં

તેના ભાવ પરિવર્તન થઈ જાય, તે બીમાર થઈ જાય, તેના ગુરુણી બીમાર થઈ જાય અથવા કાળ કરી જાય ઈત્યાદિ સ્થિતિઓમાં અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પ અથવા કલેશ, અશાંતિ ઉત્પન્ન થવાની સંભાવનાઓ રહે છે, માટે અતિ દૂર રહેલા ગુરુણી આદિનો નિર્દેશ કરી અન્ય પાસે દીક્ષિત થવું, તે સાધ્વીને માટે યથોચિત નથી.

સામાન્ય રીતે સાધુને પણ દૂર રહેલા આચાર્ય આદિની નિશ્રાનો નિર્દેશ કરી કોઈની પાસે દીક્ષિત થવું કલ્પનું નથી કારણ કે સાધ્વીને માટે કહેલા દોષોની સંભાવના સાધુ માટે પણ સંભવિત છે. તો પણ બીજા સૂત્રમાં જે છૂટ આપી છે તેનો આશય સ્પષ્ટ કરતાં ભાષ્યકાર કહે છે કે જો દીક્ષિત થનાર સાધુ પૂર્ણ સ્વસ્થ તેમજ જ્ઞાની, સંવિગ્ન અને સ્વયં ધર્મના ઉપદેશક હોય અને તેના આચાર્ય પણ સંવિગ્ન હોય તો તે સાધુ દૂર ક્ષેત્રમાં અન્ય પાસે દીક્ષિત થઈ શકે છે.

યોગ્ય ગુણસંપન્ન અને સ્વસ્થ સાધુ એકલા વિહાર કરીને પોતાના ગુરુ પાસે પહોંચી શકે છે, તેમાં અન્ય દોષોની સંભાવના રહેતી નથી, તેથી દૂરસ્થ આચાર્ય, ઉપાધ્યાયનો નિર્દેશ કરીને યોગ્ય સાધુને દીક્ષા આપી શકાય છે. કેટલાક આચાર્યો આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે કરે છે કે— વિકટ દિશા (દૂર દેશમાં) અને ઘણા વિકટ ક્ષેત્રમાં (ઘણા દૂર દેશમાં) સાધ્વીએ વિહાર કરવો કલ્પે નહીં, સાધુએ વિકટ ક્ષેત્રમાં વિહાર કરવો કલ્પે છે.

દૂરસ્થ સાધુ-સાધ્વી સાથે ક્ષમાયાચના વિધિ :-

૧૨ ણો કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથાણં વિઙ્ગિક્કિટ્ઠાઈં પાહુડાઈં વિઓસવેત્તણં ।

ભાવાર્થ :- સાધુઓમાં પરસ્પર કલહ થાય તો તેઓએ દૂર ક્ષેત્રમાં રહીને ઉપશાંતિ થવું અથવા ક્ષમાયાચના કરવી કલ્પતી નથી.

૧૩ કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથીણં વિઙ્ગિક્કિટ્ઠાઈં પાહુડાઈં વિઓસવેત્તણં ।

ભાવાર્થ :- સાધ્વીઓમાં પરસ્પર કલહ થાય, તો તેઓએ દૂર ક્ષેત્રમાં રહીને પણ ઉપશાંતિ થવું અથવા ક્ષમાયાચના કરવી કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દૂરસ્થ સાધુ-સાધ્વી સાથે ક્ષમાયાચનાની વિધિનું પ્રતિપાદન છે. સાધુ-સાધ્વીએ કલહ થયા પછી ક્ષમાયાચના કર્યા વિના આહાર આદિ કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો નિષેધ બૃહત્કલ્પ ઉ. ૪ માં છે. તો પણ ક્યારેક બંનેમાંથી એક પક્ષની અશાંતિના કારણે કોઈ સાધુ કે સાધ્વી વિહાર કરીને દૂરના દેશમાં ચાલ્યા જાય અથવા પરોક્ષ રહ્યા છતાં પરસ્પર મનમાં વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થયું હોય અને પછી અશાંતિ સાધુ-સાધ્વીના મનમાં સ્વતઃ અથવા કોઈની પ્રેરણાથી ક્ષમાયાચનાનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય તો સાધ્વીએ ક્ષમાપના માટે અતિ દૂરના ક્ષેત્રમાં જવાની જરૂર નથી. તે અન્ય કોઈ સાથે ક્ષમાયાચનાનો સંદેશો મોકલી શકે છે, પરંતુ સાધુએ તે સ્થાને જઈને જ ક્ષમાયાચના કરવી જોઈએ. સાધ્વીને માટે વિહાર કરીને અન્યત્ર જવું પરાધીન છે. તે એકલી જઈ શકતી નથી, તેમ છતાં જો નિકટનું ક્ષેત્ર હોય તો સાધ્વીએ પણ અન્ય સાધ્વીઓની સાથે ત્યાં જઈને ક્ષમાપના કરવી જોઈએ. સૂત્રોક્ત વિધાન અતિ દૂર રહેલા સાધુ-સાધ્વીની અપેક્ષાએ છે.

ભાષ્યમાં આ વિષયનું વિસ્તૃત વર્ણન તથા તેના અપવાદ માર્ગનું કથન છે. જો વચ્ચેના ક્ષેત્રોમાં

રાજાઓનું યુદ્ધ, દુકાળ, આદિ કારણો ઉત્પન્ન થઈ જાય તો સાધુએ પણ અતિ દૂરના ક્ષેત્રમાં રહીને પણ ક્ષમાયાચના કરી લેવી જોઈએ.

ક્ષમાપના કર્યા વિના સાધુ કે સાધ્વીનો કાળધર્મ થઈ જાય તો તે વિરાધક થાય છે, તેથી સાધુ-સાધ્વીએ પરિસ્થિતિ અનુસાર પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ તુરંત ક્ષમાયાચના કરવી જોઈએ.

વ્યતિકૃષ્ટકાળમાં સ્વાધ્યાયનો ઉત્સર્ગ-અપવાદ માર્ગ :-

૧૪ णो कप्पइ णिगंथाणं विइकिट्ठे काले सज्झायं करेत्तए ।

ભાવાર્થ :- સાધુઓએ વ્યતિકૃષ્ટ કાળમાં અર્થાત્ ઉત્કાલિક આગમના સ્વાધ્યાયકાળમાં કાલિક આગમનો સ્વાધ્યાય કરવો કલ્પતો નથી.

૧૫ कप्पइ णिगंथीणं विइकिट्ठे काले सज्झायं करेत्तए णिगंथणिस्साए ।

ભાવાર્થ :- સાધુની નિશ્રામાં સાધ્વીઓને વ્યતિકૃષ્ટકાળમાં પણ સ્વાધ્યાય કરવો કલ્પે છે.

વિવેચન :-

જિનઆગમોના સ્વાધ્યાય માટે જે કાળનો નિષેધ છે; તે કાળ તે આગમો માટે વ્યતિકૃષ્ટકાળ કહેવાય છે. નિશીથ સૂત્ર, ઉદ્દે.-૧૮માં અનેક પ્રકારે અસ્વાધ્યાય કાળનું કથન છે.

કાલિક સૂત્રોનો સ્વાધ્યાય દિવસના અને રાત્રિના પહેલા અને ચોથા પ્રહરમાં થાય છે અને ઉત્કાલિક સૂત્રોનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિની બંને સંધ્યાને છોડીને અર્થાત્ ચાર સંધિકાલને છોડીને ગમે ત્યારે કરી શકાય છે. દિવસ અને રાત્રિનો બીજો અને ત્રીજો પ્રહર કાલિક સૂત્રના સ્વાધ્યાય માટે નિષિદ્ધકાલ હોવાથી પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં તેની ગણના વ્યતિકૃષ્ટકાલમાં કરી છે.

સૂત્રકારે ઉપલબ્ધ કાલિકસૂત્રોનો ઉત્કાલમાં સ્વાધ્યાય કરવાનો પ્રથમ સૂત્રમાં નિષેધ કર્યો છે, પરંતુ બીજા સૂત્રમાં સાધ્વીને માટે સાધુઓની પાસે સ્વાધ્યાય કરવાનું અપવાદયુક્ત વિધાન કર્યું છે. સાધુ-સાધ્વીઓમાં મૂળપાઠની પરંપરા સમાન રહે તે માટે ક્યારેક પ્રવર્તિની અથવા સાધ્વીઓએ સૂત્રોનો મૂળ પાઠ ઉપાધ્યાય આદિને સંભળાવવો જરૂરી હોય છે. ઉપાધ્યાય આદિની અનુકૂળતા પ્રમાણે સાધ્વીજી વ્યતિકૃષ્ટ કાળમાં પણ શાસ્ત્રપાઠ સંભળાવી શકે છે.

સ્વાધ્યાય કાલનો વિવેક :-

૧૬ णो कप्पइ णिगंथाण वा णिगंथीण वा असज्जाइए सज्झायं करेत्तए ।

ભાવાર્થ :- સાધુઓ અને સાધ્વીઓએ અસ્વાધ્યાયકાળમાં સ્વાધ્યાય કરવો કલ્પતો નથી.

૧૭ कप्पइ णिगंथाण वा णिगंथीण वा सज्जाइए सज्झायं करेत्तए ।

ભાવાર્થ :- સાધુઓ અને સાધ્વીઓએ સ્વાધ્યાયકાળમાં સ્વાધ્યાય કરવો કલ્પે છે.

૧૮ णो कप्पइ णिगंथाण वा णिगंथीण वा अप्पणो असज्जाइए सज्झायं करेत्तए । कप्पइ णं अण्णमण्णस्स वायणं दलइत्तए ।

ભાવાર્થ :- સાધુઓ અને સાધ્વીઓને સ્વશરીર સંબંધી અસ્વાધ્યાય કાલમાં સ્વાધ્યાય કરવો કલ્પતો નથી પરંતુ પરસ્પર એકબીજાને વાચના દેવી કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાધુ-સાધ્વીને સ્વાધ્યાયકાલના વિવેક વિષયક સૂચન છે. સાધુ-સાધ્વીએ જ્ઞાનના અતિચારોનો ત્યાગ કરીને જિનેશ્વરની વાણીરૂપ આગમ ગ્રંથોનું ગૌરવ જળવાઈ રહે, તે રીતે બહુમાનપૂર્વક સ્વાધ્યાયના કાલે સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ અને અસ્વાધ્યાયમાં સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ.

શ્રી નિશીથ સૂત્રના ૧૮મા ઉદ્દેશકમાં બત્રીસ અસ્વાધ્યાયનું વર્ણન છે. તેમાં કાલ સંબંધી બાર + ઔદારિક શરીર સંબંધી દશ + આકાશ સંબંધી દશ, એમ કુલ ૩૨ અસ્વાધ્યાયકાલ છે.

પોતાના શરીર સંબંધી અસ્વાધ્યાયમાં સ્વાધ્યાય કરવાનો સૂત્રકારે નિષેધ કર્યો છે પરંતુ તેમાં સામૂહિક વાચનાની છૂટ છે. સામૂહિક વાચનામાં વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે અને વાચનામાં સ્મલના ન થાય તે માટે સાધુ-સાધ્વીઓએ શારીરિક અસ્વાધ્યાયમાં વિવેકપૂર્વક વાચનાનું આદાન-પ્રદાન કરવું જોઈએ.

સાધ્વીને આચાર્ય-ઉપાધ્યાયની નિશ્રાની આવશ્યકતા :-

૧૯ તિવાસપરિયાએ સમણે ણિગ્ગંથે તીસં વાસપરિયાએ સમણીએ ણિગ્ગંથીએ કપ્પહ ઉવજ્ઞાયત્તાએ ઉદ્ધિસિત્તે .

ભાવાર્થ :- ત્રીસ વર્ષની શ્રમણપર્યાયવાળા સાધ્વીએ ત્રણ વર્ષની શ્રમણ પર્યાયવાળા સાધુનો ઉપાધ્યાય રૂપે સ્વીકાર કરવો કલ્પે છે.

૨૦ પંચવાસપરિયાએ સમણે ણિગ્ગંથે સઢ્ઠિવાસપરિયાએ સમણીએ ણિગ્ગંથીએ કપ્પહ આયરિય ઉવજ્ઞાયત્તાએ ઉદ્ધિસિત્તે .

ભાવાર્થ :- સાઠ વર્ષની શ્રમણપર્યાયવાળા સાધ્વીએ પાંચ વર્ષની શ્રમણ પર્યાયવાળા સાધુનો આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય રૂપે સ્વીકાર કરવો કલ્પે છે.

વિવેચન :-

ઉદ્દેશક ૩. સૂત્ર ૧૧-૧૨ના કથનાનુસાર સાધ્વીઓએ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તિની આ ત્રણની નિશ્રામાં રહેવું આવશ્યક છે અને સાધુઓએ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આ બેની નિશ્રામાં રહેવું જરૂરી છે. તે વિધાન ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાય અને ચાલીસ વર્ષની ઉંમર સુધીના સાધુ-સાધ્વીઓને માટે છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રદ્વિકમાં ત્રીસ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળી સાધ્વી માટે ઉપાધ્યાયની નિશ્રા અને સાઠ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળી સાધ્વી માટે આચાર્યની નિશ્રા સ્વીકારવાનું કરવાનું વિધાન છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીસ વર્ષ સુધીના દીક્ષાપર્યાયવાળી સાધ્વીઓએ ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તિની વિના રહેવું કલ્પતું નથી અને સાઠ વર્ષ સુધીના દીક્ષાપર્યાયવાળી સાધ્વીઓએ આચાર્ય અને પ્રવર્તિની વિના રહેવું કલ્પતું નથી.

સાધ્વીની સૂત્રોક્ત વર્ષ સંખ્યા પછી જો તેના પદવીધર કાળધર્મ પામે અથવા ગચ્છ છોડીને શિથિલાચારી બની જાય તો, તે સાધ્વીઓએ અન્ય આચાર્ય આદિની નિશ્રા સ્વીકારવી આવશ્યક નથી, તેમ આ સૂત્રથી સૂચિત થાય છે. ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધુને ઉપાધ્યાય અને પાંચ વર્ષની દીક્ષા

પર્યાય- વાળા સાધુને આચાર્ય પદ ઉપર નિયુક્ત કરવા સંબંધી વર્ણન ત્રીજા ઉદ્દેશક પ્રમાણે જાણવું.

શ્રમણના મૃતશરીરની ઉત્તર ક્રિયા :-

૨૧ ગામાણુગામં દૂઝ્જમાણે ભિક્ખૂ ય આહચ્ચ વીસુંભેજ્જા, તં ચ સરીરગં કેઠ્ઠિ સાહમ્મિયે પાસેજ્જા, કપ્પઈ સે તં સરીરગં 'મા સાગારિયં' તિ કટ્ટુ એગંતે અચિત્તે બહુફાસુએ થંડિલે પડિલેહિત્તા પમજ્જિત્તા પરિટ્ઠવેત્તે ।

અત્થિયાઈં તથ કેઠ્ઠિ સાહમ્મિયસંતિએ ઉવગરણજાએ પરિહરણારિહે, કપ્પઈ સે સાગારકઢ ગહાય દોચ્ચંપિ ઓગ્ગહં અણુણવેત્તા પરિહારં પરિહારિત્તે ।

ભાવાર્થ :- ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા સાધુ માર્ગમાં જ મૃત્યુ પામે, તેના શરીરને અન્ય કોઈ સાધર્મિક શ્રમણ જુએ અને તે જાણે કે અહીં કોઈ ગૃહસ્થ નથી તો તેને તે સાધુના મૃત શરીરને એકાંત નિર્જીવ ભૂમિનું પ્રતિલેખન તથા પ્રમાર્જન કરીને પરઠવું કલ્પે છે.

જો એ મૃત સાધુના કોઈ ઉપકરણ ઉપયોગમાં લેવા યોગ્ય હોય તો તેને સાગારકૃત-આચાર્યાદિની આજ્ઞાના આગારપૂર્વક ગ્રહણ કરી ફરી આચાર્યાદિની આજ્ઞા લઈને ઉપયોગમાં લેવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

બૃહદ્કલ્પ ઉદ્દેશક- ૪માં ઉપાશ્રયમાં કાળધર્મને પ્રાપ્ત થનાર સાધુને પરઠવા સંબંધી વિધિનું વિધાન છે અને પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વિહાર કરતા કોઈ સાધુ માર્ગમાં જ કાળધર્મ પામી જાય તો તેના મૃતશરીરને પરઠવાની વિધિ બતાવી છે.

વિહારમાં કોઈ સાધુ કાળધર્મ પામે અને તેના મૃત શરીરને કોઈ એક અથવા અનેક સાધર્મિક સાધુ જુએ તો સહવર્તી સાધુઓએ તે મૃતદેહને વિધિપૂર્વક એકાંતમાં લઈ જઈને પરઠી દેવો જોઈએ.

મા સાગારિયં- સાધુ જાણે કે સાધુના શરીરની અંતિમ ક્રિયા કરે તેવા કોઈ ગૃહસ્થ ત્યાં આસપાસમાં નથી ત્યારે સાધુઓ તે મૃત શરીરને ઉપાડીને એકાંત અચિત્ત સ્થાનમાં પરઠે છે. જો કોઈ ગૃહસ્થ ત્યાં ઉપસ્થિત હોય, તો ગૃહસ્થો મૃતશરીર સંબંધી વિધિ કરે છે, ત્યારે સાધુએ તે વિધિ કરવાની રહેતી નથી. જો એ મૃત સાધુના કોઈ ઉપકરણ ઉપયોગમાં આવે તેવા હોય તો આચાર્યની આજ્ઞાનો આગાર રાખીને તેને ગ્રહણ કરી શકે છે. આચાર્ય તે ઉપકરણોને રાખવાની આજ્ઞા આપે તો તે ઉપકરણોને સાધુ રાખી શકે છે અને ઉપયોગમાં લઈ શકે છે.

કોઈ એક અથવા અનેક સાધુ કોઈ પણ કારણથી કાળધર્મ પામેલા સાધુના મૃતશરીરને માર્ગમાં છોડીને ચાલ્યા જાય તો તેમાં શાસનની હીલના થાય છે, તે બધા સાધુઓ ગુરુચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર થાય છે. પરિષ્ઠાપના સંબંધી અન્ય જાણકારી માટે જુઓ- બૃહદ્કલ્પ, ઉદ્દે. ૪.

શય્યાતરનો નિર્ણય :-

૨૨ સાગારિએ ઉવસ્સયં વક્કણં પડંજેજ્જા, સે ય વક્કઈયં વણ્ણજ્જા- ઇમમ્મિ ય ઇમમ્મિ ય ઓવાસે સમણા ણિગંથા પરિવસંતિ, સે સાગારિએ પારિહારિએ । સે ય ણો વણ્ણજ્જા વક્કઈએ વણ્ણજ્જા-ઇમમ્મિ ય ઇમમ્મિ ય ઓવાસે સમણા ણિગંથા

પરિવસંતુ સે સાગારિય પારિહારિય । દો વિ તે વણ્જા, દો વિ સાગારિયા પારિહારિયા ।

ભાવાર્થ :- શય્યાદાતા જો ઉપાશ્રય-મકાનાદિ સ્થાન ભાડે આપે અને ભાડૂતને કહે કે આટલા-આટલા સ્થાનમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ રહે છે. (તે ભલે રહે) આ રીતે કહેનાર ગૃહસ્વામી-માલિક સાગારિક (શય્યાતર) છે, તેથી તે પરિહાર્ય છે અર્થાત્ તેના ઘરેથી આહારાદિ લેવા કલ્પતા નથી. જો શય્યાતર કંઈ ન કહે પરંતુ ભાડૂત કહે કે આટલા-આટલા સ્થાનમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ રહે છે (તે ભલે રહે) તો તે ભાડૂત શય્યાતર છે, તેથી તે પરિહાર્ય (છોડવા યોગ્ય) છે. જો માલિક અને ભાડૂત બંને કહે તો બંને શય્યાતર છે અને બંને પરિહાર્ય છે.

૨૩ સાગારિય ઉવસ્સયં વિક્કિજ્જા, સે ય કઙ્કયં વણ્જા- ઇમમ્મિ ય ઇમમ્મિ ય ઓવાસે સમણા ણિગ્ગંથા પરિવસંતિ, સે સાગારિય પારિહારિય । સે ય ણો વણ્જા, કઙ્કય વણ્જા- ઇમમ્મિ ય ઇમમ્મિ ય ઓવાસે સમણા ણિગ્ગંથા પરિવસંતુ, સે સાગારિય પારિહારિય । દો વિ તે વણ્જા, દો વિ સાગારિયા પારિહારિયા ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતર જો ઉપાશ્રય વેંચે અને ખરીદનારને કહે કે આટલા-આટલા સ્થાનમાં શ્રમણ-નિર્ગ્રન્થ રહે છે (તે ભલે રહે), તો તે (વેંચનાર માલિક) શય્યાતર છે, તેથી તે પરિહાર્ય છે. જો ઉપાશ્રયનો વિક્રેતા કંઈ ન કહે પરંતુ ખરીદનાર કહે, તો તે ખરીદનાર શય્યાતર છે, તેથી તે પરિહાર્ય છે. જો વિક્રેતા અને ખરીદનાર બંને કહે તો બંને સાગારિક છે, તેથી તે બંને પરિહાર્ય છે.

વિવેચન :-

સાધુ જે મકાનમાં રહ્યા હોય તેના માલિક મકાન ભાડે આપે અથવા તેને વેંચી નાંખે, ત્યારે સાધુના શય્યાતરનો નિર્ણય કેવી રીતે કરવો, તેનું સ્પષ્ટીકરણ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં છે.

ખરીદનાર અથવા ભાડૂત સાધુને પોતાના મકાનમાં પ્રસન્નતાપૂર્વક રહેવાની આજ્ઞા આપે, તો તે મકાન ખરીદનાર કે ભાડે લેનાર ભાડૂત શય્યાતર કહેવાય છે. જો મકાનના ભાડૂત કે ખરીદનાર વ્યક્તિ સાધુને રાખવામાં ઉપેક્ષાભાવ રાખે અને આજ્ઞા ન આપે ત્યારે મકાનના પૂર્વના માલિક જ તે ભાડૂતને કે મકાન ખરીદનારને કહી દે કે આટલા સમય સુધી આટલા સ્થાનમાં સાધુ રહેશે, ત્યાર પછી તે સ્થાન તમારું થઈ જશે, ત્યારે પૂર્વ શય્યાદાતા જ શય્યાતર રહે છે. આ રીતે મકાન વેંચનાર કે ખરીદનાર અથવા મકાન ભાડે લેનાર કે લેનાર ભાડૂત, આ બેમાંથી જે સાધુને રહેવા માટે પોતાની સંમતિ દર્શાવે છે, તે શય્યાતર થાય છે. જે શય્યાતર થાય, તેના ઘરના આહારાદિ શય્યાતરપિંડ કહેવાય છે અને તે સાધુને માટે અગ્રાહ્ય છે.

ક્યારેક પૂર્વશય્યાદાતા પણ કહે કે મારી આજ્ઞા છે અને નવા માલિક પણ કહે કે મારી પણ આજ્ઞા છે, ત્યારે બંનેને શય્યાતર માનવા જોઈએ. સાધુ તે બંનેને સમજાવીને કહે અને તે સમજી જાય, તો કોઈ પણ એકની જ આજ્ઞા રાખવી ઉચિત છે કારણ કે બૃહત્કલ્પ ઉ. ર. સૂ. ૧૩માં અનેક સ્વામીઓવાળા મકાનમાં કોઈ એક સ્વામીની આજ્ઞા લેવાનું વિધાન છે.

સૂત્રમાં ગૃહસ્થના ઘરને માટે ઉપાશ્રયશબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. સાધુને રહેવાના સ્થાન, મકાન આદિ માટે ઉપાશ્રય શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. જ્યાં જે સ્થાનમાં સાધુ રહ્યા હોય અથવા તેને જે સ્થાનમાં રહેવાનું હોય, તે બંને મકાનોને માટે આગમકાર ઉપાશ્રય શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.

આજ્ઞાગ્રહણ વિધિ :-

૨૪ વિહવધૂયા ણાયકુલવાસિણી સા વિ યાવિ ઓગ્ગહં અણુણવેયવ્વા ।
કિમંગ પુણ પિયા વા ભાયા વા પુત્તે વા સે વિ યા વિ ઓગ્ગહે ઓગેણિહયવ્વે ।

ભાવાર્થ :- જ્ઞાતકુલવાસિણી(પિતાને ઘરે જીવન પસાર કરનાર) વિધવા બેનની પણ આજ્ઞા લઈ શકાય છે ત્યારે પિતા, ભાઈ, પુત્ર માટે તો શું કહેવું? અર્થાત્ તેની પણ આજ્ઞા ગ્રહણ કરી શકાય છે.

૨૫ પહે વિ ઓગ્ગહં અણુણવેયવ્વે ।

ભાવાર્થ :- જો માર્ગમાં રહેવું હોય તો તે સ્થાનની પણ આજ્ઞા ગ્રહણ કરવી જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાધુને માટે કોઈપણ સ્થાનમાં રહેતા પહેલાં અથવા બેસતા પહેલાં આજ્ઞાગ્રહણની અનિવાર્યતા તથા તેની વિધિ પ્રદર્શિત કરી છે. સાધુને જે મકાનમાં રહેવાનું હોય, તે મકાન માલિકની આજ્ઞા લેવી જોઈએ, તે ઉપરાંત તે માલિકના પારિવારિકજનો, જે તે જ મકાનમાં રહેતા હોય તેની પણ આજ્ઞા લઈ શકાય છે, જેમ કે- તે માલિકના પિતા, પુત્ર, ભાઈની પણ આજ્ઞા લઈ શકાય છે અર્થાત્ સંયુક્ત પરિવારના કોઈ પણ સમજદાર સભ્ય તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ તેની આજ્ઞા લઈ શકાય છે. વિવાહિત બેનની આજ્ઞા લઈ શકાતી નથી પરંતુ તે બેન કોઈ કારણથી હંમેશાને માટે પિતાના ઘરે જ રહેતા હોય તો તેની આજ્ઞા લઈ શકાય છે, આ રીતે સમજદાર અથવા જવાબદાર નોકરની પણ આજ્ઞા લઈ શકાય છે.

મકાનની બહાર અથવા ખુલ્લી જગ્યામાં બેસવું હોય, ક્યારેક મકાન-માલિક ઘર બંધ કરીને ક્યાંક ગયા હોય તો કોઈ મુસાફર અથવા પાડોશીની પણ આજ્ઞા લઈ શકાય છે.

સાધુએ વિહાર કરતા ક્યારેક માર્ગમાં અથવા વૃક્ષની નીચે રહેવાનું કે બેસવાનું થાય તો તે સ્થાનની પણ આજ્ઞા લેવી જોઈએ. આજ્ઞા વિના સાધુ ત્યાં પણ રહી કે બેસી શકતા નથી. તે સમયે જો કોઈ પણ મુસાફર તે તરફ જઈ રહ્યા હોય અથવા કોઈ વ્યક્તિ ત્યાં બેઠા હોય તો તેની આજ્ઞા લઈ શકાય છે.

કોઈ આજ્ઞા દેનાર ન હોય તો એ સ્થાનમાં રહેવા માટે "શકેન્દ્રની આજ્ઞા" એમ ઉચ્ચારણ કરીને સાધુ રહી શકે છે, પરંતુ આજ્ઞા લીધા વિના ક્યાંય પણ રહેવું ન જોઈએ. આજ્ઞા વિના બેસવાથી કે રહેવાથી સાધુનું ત્રીજું મહાવ્રત ખંડિત થાય છે.

રાજ્યપરિવર્તનમાં આજ્ઞા ગ્રહણ વિધિ :-

૨૬ સે રજ્જપરિયટ્ટેસુ સંથડેસુ અવ્વોગડેસુ અવ્વોચ્છિણ્ણેસુ અપરપરિગ્ગહિણ્ણેસુ સચ્ચેવ ઓગ્ગહસ્સ પુવ્વાણુણ્ણવણા ચિટ્ઠ્ઠિ અહાલંદમવિ ઓગ્ગહે ।

ભાવાર્થ :- રાજ પરિવર્તન થયું હોય અર્થાત્ રાજાના મૃત્યુ પછી નવા રાજાનો અભિષેક થયો હોય, પરંતુ તે રાજ્ય અવિભક્ત હોય, શત્રુઓ દ્વારા અનાકાંત હોય, વંશ પરંપરા અવિછિન્ન હોય અને રાજ્યવ્યવસ્થા પહેલાંની જેમ હોય, તો સાધુ-સાધ્વીઓ માટે પૂર્વે ગ્રહણ કરેલી આજ્ઞા જ યથાલંઘન પર્યંત ચાલે છે.

૨૭ સે રજ્જપરિયટ્ટેસુ, અસંથડેસુ વોગડેસુ વોચ્છિણ્ણેસુ પરપરિગ્ગહિણ્ણેસુ

ભિક્ષુભાવસ્સ અદ્વાપ દોચ્ચંપિ ઓગ્ગહે અણુણ્ણવેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- રાજ પરિવર્તન થયું હોય અર્થાત્ રાજાના મૃત્યુ પછી નવા રાજાનો અભિષેક થયો હોય અને તે રાજ્ય વિભક્ત થઈ ગયું હોય, શત્રુઓ દ્વારા આક્રાંત થઈ ગયું હોય, વંશ પરંપરા વિછિન્ન થઈ ગઈ હોય, રાજ્ય વ્યવસ્થા પરિવર્તિત થઈ ગઈ હોય તો સાધુ-સાધ્વીઓએ સાધુભાવ અર્થાત્ સંયમની સુરક્ષા માટે બીજીવાર આજ્ઞા લેવી જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાધુ-સાધ્વીને માટે રાજાના અવગ્રહ સંબંધી વિવેક પ્રદર્શિત કર્યો છે.

સાધુઓએ જે રાજ્યમાં વિચરણ કરવાનું હોય તેના સ્વામી અર્થાત્ રાજાની આજ્ઞા લેવી જરૂરી છે. આજ્ઞા લીધા પછી જો રાજાનું પરિવર્તન થઈ જાય ત્યારે બે પ્રકારની સ્થિતિ થાય છે.

(૧) પહેલાના રાજાનો રાજકુમાર અથવા તેના વંશજ રાજા બન્યા હોય અર્થાત્ ફક્ત વ્યક્તિનું પરિવર્તન થયું હોય, રાજસતા, વ્યવસ્થા અને કાયદા કાનૂનોનું પરિવર્તન ન થયું હોય તો પહેલા ગ્રહણ કરેલી આજ્ઞાથી યથાલંદકાળ પર્યંત અર્થાત્ જ્યાં સુધી તે રાજાદિ રહે ત્યાં સુધી વિચરણ કરી શકાય છે, ફરી આજ્ઞા લેવાની જરૂર રહેતી નથી.

(૨) પૂર્વના રાજા કે તેના વંશજો સિવાયની અન્ય કોઈ વ્યક્તિનો નવા રાજારૂપે અભિષેક કરાયો હોય, રાજસતા, રાજ્યવ્યવસ્થા અને કાયદાદિનું પરિવર્તન થઈ ગયું હોય, તો ત્યાં વિચરણ કરવાને માટે સાધુએ ફરી આજ્ઞા લેવી આવશ્યક છે.

સમસ્ત જૈનસંઘોના સાધુ-સાધ્વીઓને તે રાજ્યમાં વિચરણ કરવાની રાજાજ્ઞા એક મુખ્ય સાધુએ (આચાર્યાદિ સાધુએ) લેવી જોઈએ, જુદા જુદા કોઈ સાધુ-સાધ્વીએ તે આજ્ઞા લેવાની આવશ્યકતા નથી.



ઉદ્દેશક-૮

પ્રાક્કથન

આ ઉદ્દેશકમાં મુખ્યત્વે સ્થાન, શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા, આજ્ઞા અને વાપરવાની પદ્ધતિનો તેમજ અન્ય કેટલાક પ્રકીર્ણક વિષયોનો નિર્દેશ છે.

- ★ સાધુ-સાધ્વીએ સ્થવિર ગુરુ આદિની આજ્ઞાથી તથા રત્નાધિકોના યથાક્રમથી શયનાસન આદિ ગ્રહણ કરવા જોઈએ.
- ★ પાટ આદિ શય્યા-સંસ્તારક એક હાથેથી સહેલાઈથી ઉપાડીને લાવી શકાય તેવા હળવા હોવા જરૂરી છે. શેષકાલ માટે શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા તે જ ક્ષેત્રમાં, ચાતુર્માસ માટેના શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા નિકટના અન્ય ક્ષેત્રમાં ત્રણ દિવસ સુધી કરી શકાય છે, સ્થિરવાસ માટે અનુકૂળ પાટ આદિ શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા પાંચ દિવસ સુધી કરી શકાય છે અને વધારે દૂરથી પણ લાવી શકાય છે.
- ★ એકલવિહારી વૃદ્ધ સાધુના અનેક પ્રકારના ઔપગ્રહિક ઉપકરણ હોય છે, તે સાધુ ગોચરી આદિ માટે જાય ત્યારે કોઈની દેખરેખમાં રાખીને જઈ શકે છે અને પાછા આવે ત્યારે તેને કહીને ગ્રહણ કરી શકે છે.
- ★ કોઈ ગૃહસ્થના શય્યા-સંસ્તારક આદિ અન્ય ઉપાશ્રય(મકાન)માં લઈ જવા હોય તો તેની ફરી આજ્ઞા લેવી, ક્યારેક થોડા સમય માટે કોઈ પાટ આદિ ઉપાશ્રયમાં જ મૂકી દીધા હોય તો તેને ગ્રહણ કરવા માટે ફરી આજ્ઞા લેવી, આજ્ઞા વિના ગ્રહણ ન કરવા.
- ★ મકાન, પાટ, આદિની પહેલા આજ્ઞા લેવી પછી ગ્રહણ કરવા, ક્યારેક દુર્લભ શય્યાની પરિસ્થિતિમાં વિવેકપૂર્વક પહેલા ગ્રહણ કરીને પછી આજ્ઞા લઈ શકાય છે.
- ★ વિહાર કરતાં હોય, ત્યારે માર્ગમાં સાધુના કોઈ ઉપકરણ પડી જાય અને અન્ય સાધુને મળે તો અન્ય સાધુનું ઉપકરણ છે, તેમ જાણીને તેને ગ્રહણ કરે અને જેનું હોય તેને આપી દેવું જોઈએ. કોઈ તેને ન સ્વીકારે તો તેને પરતી દે. રજોહરણાદિ મોટા ઉપકરણ હોય તો વધારે દૂર લઈ જવા અને તેની પૂછપરછ કરવી.
- ★ આચાર્યાદિના નિર્દેશથી વધારે પાત્રા ગ્રહણ કર્યા હોય તો જેનું નામ લઈને ગ્રહણ કર્યા હોય તેને આચાર્યની આજ્ઞાપૂર્વક આપવા.
- ★ સાધુએ ઈન્દ્રિય સંયમ માટે હંમેશાં ઉણોદરી તપ કરવું.



ઉદ્દેશક-૮

શય્યા-સંસ્તારક ગ્રહણ વિધિ :-

૧ ગાહા ડઠુ પજ્જોસવિણ, તાણ ગાહાણ તાણ પણસાણ તાણ ડવાસંતરાણ જમિણં- જમિણં સેજ્જાસંથારણં લભેજ્જા, તમિણં મમેવ સિયા ।

થેરા ય સે અણુજાણેજ્જા, તસ્સેવ સિયા । થેરા ય સે ણો અણુજાણેજ્જા, ણો તસ્સેવ સિયા । ંવં સે કપ્પણ અહારાણિયાણ સેજ્જાસંથારણં પહિગ્ગાહિત્તણ ।

ભાવાર્થ :- ઋતુ-હેમંત અથવા ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કોઈ ગાથા-ગાથાપતિ અર્થાત્ ગૃહસ્થના ઘરમાં રહેલા સાધુને ગૃહસ્થના ઘરમાં, ઘરના કોઈ રૂમ આદિ વિભાગમાં, તે રૂમની અંદરના કોઈ સીમિત સ્થાનમાં ‘જે જે અનુકૂળ સ્થાન અથવા સંસ્તારક મળે, તે તે હું ગ્રહણ કરીશ.’ આ પ્રકારનો સંકલ્પ હોવા છતાં સ્થવિર મુનિ જો તે સ્થાન માટે આજ્ઞા આપે તો ત્યાં શય્યા(સ્થાન)-સંસ્તારક ગ્રહણ કરવા કલ્પે છે.

જો સ્થવિર મુનિ આજ્ઞા ન આપે તો તેને તે શય્યા સંસ્તારક ગ્રહણ કરવા કલ્પતા નથી. સાધુને રત્નાધિકના કમથી મોટા-નાનાના કમથી શય્યા-સ્થાન અથવા સંસ્તારક ગ્રહણ કરવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાધુ-સાધ્વીને શય્યા-સંસ્તારક ગ્રહણ કરવાની વિધિનો નિર્દેશ છે.

સાધુ કે સાધ્વી કોઈપણ ઘર અથવા ઉપાશ્રય આદિમાં રહ્યા હોય, ત્યારે ગુરુ અથવા પ્રમુખ સાધુની આજ્ઞા લઈને પોતાને બેસવાના અથવા સૂવાનાં સ્થાનનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. આ પ્રકારના વ્યવહારથી ગુર્વાદિકોનો વિનય, બહુમાન અને ગૌરવ વધે છે, વ્યવસ્થા તથા અનુશાસનનું સારી રીતે પાલન થાય છે. સહવર્તી સાધુઓમાં પરસ્પર પ્રેમ અને વાત્સલ્ય ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે.

આચારાંગ શ્રુ. ૨ અ. ૨ ઉ. ૩ માં શય્યાભૂમિ ગ્રહણ કરવાની વિધિનું કથન કરતાં કહ્યું છે કે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિ પદવીધર તથા બાલ, વૃદ્ધ, રોગી, નવદીક્ષિત અને આગંતુક મહેમાન સાધુઓને ઋતુને અનુકૂળ તેમજ ઈચ્છિત સ્થાન યથાકમથી આપ્યા પછી જ બાકીના સાધુ સંયમપર્યાયના કમથી શય્યા-સંસ્તારક ગ્રહણ કરે.

ડઠુ- ઋતુ. વર્ષાવાસ(યાતુર્માસ) સિવાયનો ઋતુબદ્ધકાળ. અહીં ડઠુ (ઋતુ) શબ્દથી યાતુર્માસ સિવાયની હેમંત અને ગ્રીષ્મ ઋતુનું ગ્રહણ થાય છે.

ગાહા- ગાથા. અહીં ગાથા શબ્દ ગૃહવાચક છે. ગાહા શબ્દથી ગૃહપતિ ગૃહસ્થનું ગ્રહણ થાય છે.

શય્યાસંસ્તારકની ગવેષણા વિધિ :-

૨ સે ય અહાલહુસગં સેજ્જાસંથારણં ગવેસેજ્જા, જં ચક્કિયા ંગેણં હત્થેણં ઓગિજ્જા જાવ ંગાહં વા ડુયાહં વા તિયાહં વા પરિવહિત્તણ, ંસ સે હેમંત-ગિમ્હાસુ ભવિસ્સણ ।

ભાવાર્થ :- સાધુ એક હાથે ઉપાડીને લાવી શકાય તેવા યથાશક્ય હળવા શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા કરે. આ શય્યા-સંસ્તારક મને હેમંત અથવા ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કામમાં આવશે, તેવા પ્રયોજનથી એક, બે કે ત્રણ દિવસ સુધી તે વસ્તી અર્થાત્ તે જ ક્ષેત્રમાંથી શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા કરીને લાવી શકે છે.

૩ **સે ય અહાલહુસગં સેજ્જાસંથારગં ગવેસેજ્જા, જં ચક્કિયા એગેણં હત્થેણં ઓગિજ્ઝા જાવ એગાહં વા દુયાહં વા, તિયાહં વા અદ્ધાણં પરિવહિત્તે, એસ મે વાસાવાસાસુ ભવિસ્સઇ ।**

ભાવાર્થ :- સાધુ એક હાથે ઉપાડીને લાવી શકાય તેવા યથાશક્ય હળવા શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા કરે. આ શય્યા-સંસ્તારક મને વર્ષા ઋતુમાં કામમાં આવશે, તેવા પ્રયોજનથી એક, બે કે ત્રણ દિવસ સુધી તે વસ્તી(ક્ષેત્ર)માંથી અથવા સમીપની વસ્તી(ક્ષેત્ર)માંથી ગવેષણા કરીને લાવી શકે છે.

૪ **સે ય અહાલહુસગં સેજ્જાસંથારગં ગવેસેજ્જા, જં ચક્કિયા એગેણં હત્થેણં ઓગિજ્ઝા જાવ એગાહં વા દુયાહં વા તિયાહં વા ચડયાહં વા પંચાહં વા દૂરમવિ અદ્ધાણં પરિવહિત્તે, એસ મે વુઢ્ઢાવાસાસુ ભવિસ્સઇ ।**

ભાવાર્થ :- સાધુ એક હાથે ઉપાડીને લાવી શકાય તેવા યથાશક્ય હળવા શય્યા-સંસ્તારકની ગવેષણા કરે. આ શય્યા-સંસ્તારક મને વૃદ્ધાવસ્થામાં-સ્થિરવાસમાં કામમાં આવશે, તેવા પ્રયોજનથી એક, બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ દિવસ સુધી તે વસ્તી(ક્ષેત્ર)માંથી અથવા દૂરની વસ્તી(ક્ષેત્ર)માંથી ગવેષણા કરીને લાવી શકે છે.

વિવેચન :-

પૂર્વસૂત્રમાં શય્યા સંસ્તારક શબ્દથી સ્થાન ગ્રહણ કરવાની વિધિનું કથન કહી છે અને પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં શય્યા-સંસ્તારક શબ્દથી પાટ આદિ ગ્રહણ કરવાનું વિધાન છે. પાટ આદિ સાધુની સામાન્ય ઉપધિ નથી પરંતુ આવશ્યકતા પ્રમાણે તેને પ્રાતિહારિકરૂપે જ ગ્રહણ કરી શકાય છે અને જરૂર ન હોય, ત્યારે ગૃહસ્થને પાછા આપી શકાય છે. શય્યા-સંસ્તારકનું અન્ય વર્ણન નિશીથ સૂત્ર ઉદ્દે.—૨ તથા ૫ માં છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર શ્રુતસ્કંધ-૨, અધ્ય. ૨/૩માં સૂત્રકારે સાધુને કલ્પનીય સંસ્તારક માટે (૧) અપ્પંડં- જીવ રહિત, (૨) લહુયં- વજનમાં હળવો, (૩) પાઙ્કિહારિયં- પ્રાતિહારિક અને (૪) અહાબદ્ધં- મજબૂત, આ ચાર વિશેષણનો પ્રયોગ કર્યો છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં અહાલહુસગં એક જ વિશેષણનો પ્રયોગ છે.

અહાલહુસગં :- પોતાને અનુકૂળ હોય, તેવા પાટ-પાટલા આદિની ગવેષણા કરીને સાધુને સ્વયંને ઉપાડીને લાવવાના હોય છે, તેથી તે વજનમાં એક હાથે જ સહેલાઈથી ઉપાડી શકાય તેવા હળવા હોવા જરૂરી છે.

પાટ, પાટલા આદિ વજનમાં ભારે હોય, તેને સ્વયં ઉપાડીને લાવી શકતા નથી, તે પાટ-પાટલા આદિ લાવવા માટે અન્યની સહાયતા લેવી પડે છે, તે ઉપરાંત પ્રતિદિન પ્રતિલેખનમાં પણ સાધુને તકલીફ થાય છે. આ રીતે વજનદાર ઉપધિથી અનેક પ્રકારે સંયમ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય છે, તેથી સૂત્રકારે સાધુને કલ્પનીય શય્યા-સંસ્તારકને માટે અહાલહુસગં વિશેષણનો પ્રયોગ કર્યો છે.

એગાહં વા દુયાહં વા... :- સૂત્રકારે શય્યા સંસ્તારકની ગવેષણાની ક્ષેત્ર મર્યાદા અને કાલ મર્યાદા નિશ્ચિત કરી છે. સામાન્ય રીતે સાધુ પોતાની આવશ્યક ઉપધિની ગવેષણા બે ગાઉ સુધીના ક્ષેત્રમાં કરી શકે છે. હેમંત કે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં તે પાટ આદિનો ઉપયોગ થોડા દિવસ કરવાનો હોવાથી તેની ગવેષણા પોતાના

સ્થાનની આસપાસના ક્ષેત્રમાં એક, બે કે ત્રણ દિવસ સુધી કરે છે. ચાતુર્માસ માટેના શય્યા-સંસ્તારક ચાર માસ સુધી ઉપયોગમાં લેવાના હોવાથી તે જ ગ્રામાદિમાંથી અથવા નિકટના બીજા ગ્રામાદિમાંથી પણ એક, બે કે ત્રણ દિવસ સુધી તેની ગવેષણા માટે જઈ શકે છે અને સ્થિરવાસ માટેના શય્યા-સંસ્તારક દીર્ઘકાલ સુધી ઉપયોગમાં લેવાના હોવાથી તેની ગવેષણા ઉત્કૃષ્ટ પાંચ દિવસ સુધી તે ગ્રામાદિમાં અથવા દૂરના ગ્રામાદિમાં જઈને પણ કરી શકાય છે.

ક્ષેત્ર અને કાલની મર્યાદાથી સાધુનો આસક્તિનો ભાવ ઘટે છે. અન્યથા સારી વસ્તુના આકર્ષણથી સાધુ તે વસ્તુ ગ્રહણ કરવા દૂર દૂરના ક્ષેત્ર સુધી પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.

એકાકી સ્થવિરના ભંડોપકરણની સુરક્ષા :-

૫ થેરાણં થેરભૂમિપત્તાણં કપ્પઙ્ગ દંડે વા ભંડે વા છત્તે વા મત્તે વા લટ્ઠિયા વા ભિસે વા ચેલે વા ચેલચિલિમિલિયા વા ચમ્મે વા ચમ્મકોસે વા ચમ્મપલિચ્છેયણે વા અવિરહિણે ઓવાસે ઠવેત્તા ગાહાવઙ્કુલં પિંડવાયપડિયાણં પવિસિત્તે વા ણિક્ખમિત્તે વા । કપ્પઙ્ગ ણં સણ્ણિયટ્ઠચારીણં દોચ્ચંપિ ઉગ્ગહં અણુણવેત્તા પરિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- સ્થવિર અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા (એકલા રહેતા હોય તેવા) સ્થવિરોને દંડ, ભાંડ-પાત્ર, છત્ર, માત્રક-માટીનું પાત્ર, લાકડી, લાકડાનું આસન, વસ્ત્ર, વસ્ત્રની મચ્છરદાની, ચામડું, ચર્મકોષ, ચર્મ પરિચ્છેદનક, (ચામડું છેદવાનું સાધન) અવિરહિત સ્થાનમાં રાખીને અર્થાત્ કોઈને ધ્યાન રાખવાનું કહીને અથવા તેને સોંપીને ગૃહસ્થના ઘરે આહાર માટે જવું-આવવું કલ્પે છે. ગોચરી લઈને પાછા ફરતા જેને દંડ આદિ ઉપકરણોનું ધ્યાન રાખવાનું કહ્યું હોય, તેની પાસેથી બીજીવાર આજ્ઞા લઈને ગ્રહણ કરવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં એકલવિહારી સ્થવિર સાધુના ઉપકરણો તથા તેની સુરક્ષા માટેની પદ્ધતિનો નિર્દેશ છે.

થેરાણં થેરભૂમિપત્તાણં :- પ્રસ્તુત સૂત્રમાં કોઈ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં એકલવિહારી થયેલા અતિવૃદ્ધ સ્થવિરકલ્પી સ્થવિર સાધુનું કથન છે. તેઓ કર્મના ઉદયે એકાકીપણે રહીને શક્તિ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરતાં હોય તેવા વૃદ્ધ સાધુને શારીરિક કારણોથી અનેક ઔપગ્રહિક ઉપકરણો રાખવા પડે છે. તે બધા ઉપકરણોને સાથે લઈને ગોચરી આદિને માટે તે જઈ શકતા નથી. ક્યારેક તેને રહેવા અસુરક્ષિત સ્થાન મળે તો તે ઉપકરણો છોડીને જવાથી બાળકો અથવા કૂતરા તેને તોડી નાખે, ઉપાડી જાય, ચોર ચોરી જાય, ઈત્યાદિ કારણોથી તે વૃદ્ધ સાધુ પોતાના ઉપકરણોની સુરક્ષા માટે કોઈને નિયુક્ત કરીને જાય અથવા પાસે કોઈ બેઠા હોય તો તેને ભલામણ કરીને જાય અને ફરી આવીને તેને જણાવે કે હું આવી ગયો છું, ત્યારપછી જ તે ઉપકરણોને ગ્રહણ કરે.

સામાન્ય સાધુઓના ઉપકરણો સીમિત હોય છે. સૂત્રોક્ત વૃદ્ધ સાધુના ઉપકરણો સામાન્ય સાધુઓથી વિશેષ હોય છે. તેની વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે ચાલવા સમયે ટેકા માટે દંડ, લાકડી આદિ રાખે છે, ગરમી આદિથી રક્ષા માટે છત્ર, મળ, મૂત્ર, કફ આદિ વિકારોના કારણે અનેક માત્રક, માટીના ઘડા આદિ ભાંડ, તે સિવાય વસ્ત્ર, પાત્ર, મચ્છર આદિથી રક્ષા કરવા માટે મચ્છરદાની, બેસવા માટે ભૂતિકા-લાકડાનું

આસન અને ચર્મછેદનક પણ રાખે છે અર્થાત્ પોતાને જરૂરી, ઉપયોગી, ઉપકરણો તે રાખે છે, તેમાંથી ગોચરી જવા સમયે જે ઉપકરણોની જરૂર ન હોય તેને સુરક્ષિત સ્થાનમાં કોઈને સોંપીને જાય છે અને પાછા આવે ત્યારે આજ્ઞાપૂર્વક પાછા ગ્રહણ કરે છે.

શય્યા સંસ્તારકની આજ્ઞાવિધિ :-

૬ જો કપ્પડ ણિગંથાણ વા ણિગંથીણ વા પાઙિહારિયં વા સાગારિયસંતિયં વા સેજ્જાસંથારગં દોચ્ચંપિ ઓગ્ગહં અણુણ્ણવેત્તા બહિયા ણીહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓએ પ્રાતિહારિક(પાઢીહારા) લાવેલા શય્યા-સંસ્તારક અથવા શય્યાતરના શય્યા-સંસ્તારક બીજીવાર આજ્ઞા લીધા વિના બીજે લઈ જવા કલ્પતા નથી.

૭ કપ્પડ ણિગંથાણ વા ણિગંથીણ વા પાઙિહારિયં વા સાગારિયસંતિયં વા સેજ્જાસંથારગં દોચ્ચંપિ ઓગ્ગહં અણુણ્ણવેત્તા બહિયા ણિહરિત્તે ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓએ પ્રાતિહારિક(પાઢીહારા)શય્યા-સંસ્તારક અથવા શય્યાતરના શય્યા-સંસ્તારક બીજીવાર આજ્ઞા લઈને જ બીજે લઈ જવા કલ્પે છે.

૮ જો કપ્પડ ણિગંથાણ વા ણિગંથીણ વા પાઙિહારિયં વા, સાગારિયસંતિયં વા સેજ્જાસંથારગં સવ્વપ્પણા અપ્પિણિત્તા દોચ્ચં પિ ઓગ્ગહં અણુણ્ણવેત્તા અહિટ્ઠિત્તે ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓએ પ્રાતિહારિક શય્યા-સંસ્તારક અથવા શય્યાતરના શય્યા-સંસ્તારક (ગૃહસ્થને) પાછા સર્વથા સોંપી દીધા પછી બીજીવાર આજ્ઞા લીધા વિના કામમાં લેવા કલ્પતા નથી.

૯ કપ્પડ ણિગંથાણ વા ણિગંથીણ વા પાઙિહારિયં વા સાગારિયસંતિયં વા સેજ્જાસંથારગં સવ્વપ્પણા અપ્પિણિત્તા દોચ્ચં પિ ઓગ્ગહં અણુણ્ણવેત્તા અહિટ્ઠિત્તે ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓએ પ્રાતિહારિક શય્યા-સંસ્તારક અથવા શય્યાતરના શય્યા-સંસ્તારક(ગૃહસ્થને) સર્વથા પાછા સોંપી દીધા પછી બીજીવાર આજ્ઞા લઈને કામમાં લેવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પ્રાતિહારિક ઉપકરણોને અન્યત્ર લઈ જવા માટે ફરી આજ્ઞા લેવાની વિધિ દર્શાવી છે.

પાઙિહારિયં સેજ્જાસંથારગં :- ગૃહસ્થને ત્યાંથી યાચના કરીને લાવેલા પાટ-પાટલા વગેરે પ્રાતિહારિક શય્યાસંસ્તારક છે.

સાગારિયસંતિયં સેજ્જાસંથારગં :- સાધુ જે મકાનમાં રહ્યા હોય, તે મકાનમાં જ કોઈ પાટ-પાટલા વગેરે પડ્યા હોય, તેનો ઉપયોગ પણ સાધુ શય્યાતરની આજ્ઞાપૂર્વક કરી શકે છે, શય્યાતરના શય્યા-સંસ્તારક છે.

આ બંને પ્રકારના શય્યા-સંસ્તારક પાઢીહારા જ હોય છે. તે ઉપકરણો સાધુને પોતાની સાથે બીજા સ્થાનમાં લઈ જવા હોય, તો તેના માલિકની આજ્ઞા લેવી જરૂરી છે.

ક્યારેક પાટ આદિનો ઉપયોગ થોડા સમય માટે ન હોય પરંતુ ફરી તેનો ઉપયોગ કરવાનો હોવાથી સાધુએ તે પાટ આદિ ગૃહસ્થને પાછા સોંપ્યા ન હોય, ઉપાશ્રયમાં પોતાની નિશ્રામાં જ રાખ્યા હોય, ક્યારેક પાટ આદિનો ઉપયોગ ન હોવાથી ગૃહસ્થને પાછા સોંપી દીધા હોય, આવી કોઈપણ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં સાધુને પાટ આદિની આવશ્યકતા હોય, તો તેના માલિકીની ફરી વાર આજ્ઞા લઈને વાપરી શકાય છે અથવા બીજે લઈ જઈ શકાય છે.

સંક્ષેપમાં પ્રાતિહારિક વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો, તેને અન્યત્ર લઈ જવી, થોડા દિવસ રાખીને પછી ફરી ઉપયોગમાં લેવી વગેરે સર્વ માહિતી ગૃહસ્થને આપવી જરૂરી છે.

શય્યા-સંસ્તારકની આજ્ઞા પછી ગ્રહણ વિધિ :-

૧૦ ણો કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા પુલ્લામેવ ઓગ્ગહં ઓગિણિહત્તા તઓ પચ્છા અણુણવેત્તણ ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓએ પહેલા શય્યા-સંસ્તારક ગ્રહણ કરવા અને પછી તેની આજ્ઞા લેવી કલ્પતી નથી.

૧૧ કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા પુલ્લામેવ ઓગ્ગહં અણુણવેત્તા તઓ પચ્છા ઓગિણિહત્તણ ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓએ પહેલા આજ્ઞા લેવી અને પછી શય્યા સંસ્તારક ગ્રહણ કરવા કલ્પે છે.

૧૨ અહ પુણ એવં જાણેજ્જા-ઇહ ખલુ ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા ણો સુલભે પાહિહારિણ સેજ્જા સંથારણ તિ કટ્ટુ એવં કપ્પઙ્ગિ પુલ્લામેવ ઓગ્ગહં ઓગિણિહત્તા તઓ પચ્છા અણુણવેત્તણ । મા વહઝ અજ્જો ! બિઙ્ગયં તિ વઙ્ગ અણુલોમેણં અણુલોમેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- જો તે જાણે કે સાધુ-સાધ્વીઓને અહીં પ્રાતિહારિક શય્યા-સંસ્તારક સુલભ નથી, તો પહેલાં સ્થાન અથવા શય્યા-સંસ્તારક ગ્રહણ કરવા અને પછી આજ્ઞા લેવી કલ્પે છે. (એ પ્રમાણે કરવાથી જો સાધુ અને શય્યા સંસ્તારકના સ્વામી વચ્ચે કલેશ થઈ જાય તો આચાર્ય સાધુને આ રીતે કહે હે આર્ય ! એક બાજુથી તમે તેનું સ્થાન ગ્રહણ કર્યું છે અને બીજી બાજુથી કઠોર વચન બોલી રહ્યા છો !) હે આર્યો ! આ રીતે તમારે તેની સાથે દુર્વ્યવહાર, અપરાધયુક્ત વ્યવહાર કરવો ન જોઈએ. આ પ્રકારે અનુકૂળ વચનોથી આચાર્ય તે વસ્તીના સ્વામીને અનુકૂળ કરે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાધુ-સાધ્વીને શય્યા-સંસ્તારક ગ્રહણ કરવાની વિધિનું પ્રતિપાદન છે. સાધુને કોઈ પણ સ્થાને બેસવું અથવા રહેવું હોય, તો સાધુએ પહેલા આજ્ઞા લેવી જોઈએ અને પછી જ ત્યાં રહેવું જોઈએ. આ રીતે પાટ આદિ અથવા તૃણ આદિ પદાર્થ લેવાના હોય તો પણ પહેલાં તેની આજ્ઞા લેવી જોઈએ, પછી જ તેને ગ્રહણ કરવા કે ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ.

ક્યારેક કોઈ ગામ આદિમાં નિર્દોષ સ્થાન કે શય્યા-સંસ્તારકની પ્રાપ્તિ સુલભ ન હોય, તેવા ક્ષેત્રમાં થોડા સાધુઓ પહોંચી ગયા હોય, તે સાધુઓને સંયમી જીવનને અનુકૂળ નિર્દોષ સ્થાન પ્રાપ્ત થાય,

પરંતુ તેના માલિક ત્યાં હાજર ન હોય તો તે સ્થાનમાં આજ્ઞા લીધા પહેલાં જ સાધુ રહે છે અને ત્યારપછી માલિકની આજ્ઞા ગ્રહણ કરે છે. આ અપવાદ માર્ગ છે. સામાન્ય રીતે સાધુ આજ્ઞા ગ્રહણ કર્યા પછી જ નિવાસ કરે છે, પરંતુ કોઈ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં જ આ અપવાદ માર્ગનો પ્રયોગ થાય છે.

ક્યારેક આજ્ઞા વિના રહેવાથી ગૃહસ્થ સાધુ પર ગુસ્સો કરે, દુર્વ્યવહાર કરે ત્યારે નાના સંતો ગૃહસ્થ સાથે વાદ-વિવાદ કરતાં હોય, તો વડિલ સંત નાના સાધુને ગૃહસ્થ સાથે વાદ-વિવાદ કરતાં રોકે અને અનુકૂળ વચનોથી માલિકને પ્રસન્ન કરે છે. આ પ્રકારના સદ્વ્યવહારથી જ ગૃહસ્થનો સદ્ભાવ જળવાઈ રહે છે અને તે ફરી ફરી સાધુને સ્થાન કે શય્યા-સંસ્તારક આપવા માટે તૈયાર થાય છે.

સંક્ષેપમાં સાધુના ગૃહસ્થ સાથેના વ્યવહારમાં ગૃહસ્થની ધર્મ શ્રદ્ધા કે સંતો પ્રત્યેના ભક્તિ ભાવમાં વૃદ્ધિ થાય તેવું વર્તન સાધુએ કરવું જોઈએ.

માર્ગમાંથી મળેલા ઉપકરણની વ્યવસ્થા :-

૧૩ ણિગંથસ્સ ણં ગાહાવઙ્કુલ પિંડવાય પડિયાએ અણુપવિટ્ઠસ્સ અણ્ણયરે અહાલહુસાએ ઉવગરણજાએ પરિબ્ભટ્ટે સિયા । તં ચ કેઈ સાહમ્મિએ પાસેજ્જા, કપ્પઙ્ગે સે સાગારકહં ગહાય જત્થેવ અણ્ણમણ્ણં પાસેજ્જા તત્થેવ એવં વણ્ણજ્જા- ઇમે મે અજ્જો ! કિં પરિણ્ણાએ ? સે ય વણ્ણજ્જા- પરિણ્ણાએ તસ્સેવ પડિણિજ્જાએ યવ્વે સિયા ।

સે ય વણ્ણજ્જા- ણો પરિણ્ણાએ, તં ણો અપ્પણા પરિભુંજેજ્જા ણો અણ્ણમણ્ણસ્સ દાવએ । એગંતે બહુફાસુએ થંડિલે પરિટ્ઠવેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- સાધુ ગૃહસ્થના ઘરે આહાર માટે પ્રવેશ કરે ત્યારે તેનું કોઈ નાનું ઉપકરણ પડી જાય, તે ઉપકરણને કોઈ સાધર્મિક સાધુ જુએ, તો માલિક સાધુના આગાર સહિત અર્થાત્ તેનું આ ઉપકરણ હશે તેને આપી દઈશ, તેવી ભાવનાથી ઉપકરણને ગ્રહણ કરે અને અન્ય સાધુને જુએ (મળે) ત્યારે તેને આ રીતે કહે- હે આર્ય ! શું આ ઉપકરણને તમે ઓળખો છો ? અર્થાત્ આ ઉપકરણ આપનું છે ? તે કહે, હા ઓળખું છું અર્થાત્ આ મારું છે. તો એ ઉપકરણ તેને આપી દે. જો તે કહે- હું ઓળખતો નથી, તો તે ઉપકરણનો સ્વયં ઉપયોગ ન કરે અને અન્ય કોઈને પણ ન આપે, પરંતુ એકાંત પ્રાસુક નિર્દોષ ભૂમિમાં તેને પરછી દે.

૧૪ ણિગંથસ્સ ણં બહિયા વિયારભૂમિં વા વિહારભૂમિં વા ણિક્ખંતસ્સ અણ્ણયરે અહાલહુસાએ ઉવગરણજાએ પરિબ્ભટ્ટે સિયા । તં ચ કેઈ સાહમ્મિએ પાસેજ્જા, કપ્પઙ્ગે સે સાગારકહં ગહાય જત્થેવ અણ્ણમણ્ણં પાસેજ્જા તત્થેવ એવં વણ્ણજ્જા- ઇમે મે અજ્જો ! કિં પરિણ્ણાએ ? સે ય વણ્ણજ્જા- પરિણ્ણાએ તસ્સેવ પડિણિજ્જાએયવ્વે સિયા । સે ય વણ્ણજ્જા- ણો પરિણ્ણાએ, તં ણો અપ્પણા પરિભુંજેજ્જા ણો અણ્ણમણ્ણસ્સ દાવએ એગંતે બહુફાસુએ થંડિલે પરિટ્ઠવેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- સાધુ સ્વાધ્યાય ભૂમિમાં અથવા સ્થંડિલ ભૂમિમાં જાય, ત્યારે તેનું કોઈ નાનું ઉપકરણ પડી

જાય, તે ઉપકરણને કોઈ સાધર્મિક સાધુ જુએ, તો માલિક સાધુના આગાર સહિત અર્થાત્ જેનું આ ઉપકરણ હશે તેને આપી દઈશ, તેવી ભાવનાથી તે ઉપકરણ ગ્રહણ કરે અને અન્ય સાધુને જુએ (મળે) ત્યારે આ પ્રમાણે કહે— હે આર્ય ! શું આ ઉપકરણને તમે ઓળખો છો ? અર્થાત્ આ ઉપકરણ તમારું છે ? તે કહે, હા ઓળખું છું અર્થાત્ મારું છે, તો તેને તે ઉપકરણ આપી દે. જો તે કહે હું જાણતો નથી અર્થાત્ આ ઉપકરણ મારું નથી, તો એ ઉપકરણનો સ્વયં ઉપયોગ ન કરે કે બીજા કોઈને ન આપે, પરંતુ એકાંત પ્રાસુક નિર્દોષ ભૂમિમાં તેને પરદી દે.

૧૫ ણિગંથસ્સ ણં ગામાણુગામં દૂઝ્જમાણસ્સ અણ્ણયરે ઉવગરણજાણે પરિબ્ભટ્ટે સિયા, તં ચ કેહ સાહમ્મિણે પાસેજ્જા, કપ્પહ સે સાગારકઢં ગહાય દૂરમેવે અદ્ધાણં પરિવહિત્તણે । જત્થેવ અણ્ણમણ્ણં પાસેજ્જા, તત્થેવ એવં વણ્ણજ્જા— ઇમે મે અજ્જો ! કિં પરિણ્ણણે ? સે ય વણ્ણજ્જા— પરિણ્ણણે, તસ્સેવ પઢિણિજ્જાણ્યવ્વે સિયા । સે ય વણ્ણજ્જા— ણો પરિણ્ણણે, તં ણો અપ્પણા પરિભુંજેજ્જા ણો અણ્ણમણ્ણસ્સ દાવણે । એગંતે બહુફાસુણે થંડિલે પરિટ્ઠવેયવ્વે સિયા ।

ભાવાર્થ :- સાધુ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા હોય, ત્યારે તેનું કોઈ ઉપકરણ પડી જાય, તે ઉપકરણને કોઈ સાધર્મિક શ્રમણ જુએ, તો તે માલિક સાધુના આગાર સહિત અર્થાત્ જેનું આ ઉપકરણ છે તેને આપી દઈશ તેવી ભાવનાથી તે ઉપકરણને ગ્રહણ કરી, રસ્તામાં દૂર સુધી સાથે લઈને જાય અને કોઈ સાધુને જુએ ત્યારે આ રીતે કહે— હે આર્ય ! શું તમે આ ઉપકરણને ઓળખો છો ? અર્થાત્ શું આ ઉપકરણ તમારું છે ? તે કહે, હા ઓળખું છું, આ મારું છે, તો એ ઉપકરણ તેને આપી દે. જો તે કહે, હું ઓળખતો નથી તો તે ઉપકરણનો સ્વયં ઉપયોગ ન કરે અને અન્યને પણ ન આપે, પરંતુ એકાંત પ્રાસુક ભૂમિમાં પરદી દે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં માર્ગમાંથી મળેલા ઉપકરણની વ્યવસ્થા વિધિનો નિર્દેશ છે. ગોચરીમાં, સ્વાધ્યાય ભૂમિમાં અથવા વિહાર આદિમાં આવતાં—જતાં સમયે સાધુનું કોઈ નાનું ઉપકરણ-વસ્ત્રાદિ પડી જાય અને તે માર્ગમાં જતાં કોઈ અન્ય સાધુ જુએ, તો તેણે લઈ લેવું જોઈએ અને અનુમાન કરવું જોઈએ કે આ ઉપકરણ કોનું હશે ? પછી તે તે સાધુઓને તે ઉપકરણ બતાવીને પૂછવું જોઈએ અને જેનું હોય તેને આપી દેવું જોઈએ. જો તે સાધુ તેનો સ્વીકાર ન કરે અને જો ઉપકરણ નાનું હોય અથવા વધારે ઉપયોગી ન હોય તો તેને પરદી દેવું જોઈએ. ભાષ્યકાર આ સૂત્રનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે કરે છે— જો તે રજોહરણાદિ ઉપકરણ હોય અને સાધુને તેની જરૂર હોય તો ગુરુ તથા અન્ય ગૃહસ્થની આજ્ઞા લઈને પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકે છે, પરંતુ પૂછપરછ અથવા ગવેષણા કર્યા વિના કે આજ્ઞા લીધા વિના ઉપયોગમાં ન લેવું જોઈએ. જો તે મળેલું ઉપકરણ સારી સ્થિતિમાં હોય તો તેના ટુકડા-ટુકડા કરીને પરઠવું નહીં પરંતુ કોઈ યોગ્ય સ્થાન અથવા યોગ્ય વ્યક્તિને સ્પષ્ટીકરણ કરીને આપી દેવું જોઈએ.

રસ્તામાં પડેલા સાધુના ઉપકરણો ગૃહસ્થના હાથમાં જાય, તો તેનો ગમે તેમ ઉપયોગ કરે છે. તેમ જ તેમાં ગૃહસ્થને સાધુની બેપરવાહીનો ભાવ પ્રતીત થાય છે, પરિણામે જિનશાસનની હીલના થાય છે, તેથી સાધુના કોઈપણ ઉપકરણ રસ્તા પડી ગયા હોય અને અન્ય સાધુ તેને જુએ, તો તેને ગ્રહણ કરીને તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી તે સાધુનું કર્તવ્ય છે.

અધિક પાત્રા લાવવાનું વિધાન :-

૧૬ કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા અરેગપડિગ્ગહં અણ્ણમણ્ણસ્સ અટ્ટાએ દૂરમવિ અદ્ધાણં પરિવહિત્તએ વા ધારેત્તએ વા પરિગ્ગહિત્તએ વા,

સો વા ણં ધારેસ્સઙ્ગ અહં વા ણં ધારેસ્સામિ અણ્ણો વા ણં ધારેસ્સઙ્ગ । ણો સે કપ્પઙ્ગ તે અણાપુચ્છિય અણામંતિય અણ્ણમણ્ણેસિં દાઝં વા અણુપ્પદાઝં વા । કપ્પઙ્ગ સે તે આપુચ્છિય આમંતિય અણ્ણમણ્ણેસિં દાઝં વા અણુપ્પદાઝં વા ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓએ એક બીજાને માટે વધારે પાત્રા લેવા અને ઘણે દૂર સુધી લઈ જવા કલ્પે છે. તે રાખશે અથવા હું રાખીશ અથવા અન્યને આવશ્યકતા હશે તો તેને આપીશ. આ રીતે જેના નિમિત્તે પાત્રા લીધા હોય તેને પૂછ્યા વિના, નિમંત્રણ કર્યા વિના બીજાને આપવા અથવા નિમંત્રણ કરવું કલ્પતું નથી. જેના નિમિત્તે પાત્રા લીધા હોય તેને પૂછીને, નિમંત્રણ કર્યા પછી બીજા કોઈને આપવા અથવા નિમંત્રણ કરવું કલ્પે છે.

વિવેચન :-

સાધુની પ્રત્યેક ઉપધિની સંખ્યા અને માપ નિશ્ચિત હોય છે. જો કોઈ ઉપધિનું પરિમાણ આગમમાં ઉપલબ્ધ ન હોય તો તે વિષયમાં પોતાના ગચ્છની સમાચારી અનુસાર તેના પ્રમાણનું નિર્ધારણ કરાય છે.

નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય આદિમાં એક પાત્ર અથવા માત્રક સહિત બે પાત્રા રાખવાનું વિધાન છે. પાત્રાની સંખ્યાનું નિર્ધારણ આગમમાં સ્પષ્ટ નથી, પરંતુ આગમ પ્રમાણથી સાધુ-સાધ્વીને અનેક પાત્રા રાખવા, તે ફલિત થાય છે, વર્તમાનમાં પ્રત્યેક ગચ્છની સમાચારી અનુસાર પાત્ર રાખવાની પરંપરા પ્રચલિત છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જે ગણની જે મર્યાદા હોય તેનાથી વધારે પાત્રા ગ્રહણ કરવાનું વિધાન છે. નિર્દોષ પાત્રની પ્રાપ્તિ સુલભ નથી, તેથી જ્યારે નિર્દોષ પાત્ર સહજ રીતે પ્રાપ્ત થતાં હોય, ત્યારે સાધુ તેને ગ્રહણ કરી લે છે અને ત્યારપછી અન્ય સાંભોગિક સંત-સતીજીઓને તેનું આમંત્રણ આપી શકે છે. પાત્રા ગ્રહણ કરતાં સમયે ગૃહસ્થ સમક્ષ જે સાધુનો કે આચાર્યાદિનો નિર્દેશ કર્યો હોય, તેને પહેલા નિમંત્રણ કરવું જોઈએ. તે સાધુને જરૂર ન હોય, તો બીજા સાધુને આપી શકાય છે. વિશેષ વર્ણન નિશીથ સૂત્ર ઉદ્દેશક-૧૪માં છે.

આહારની ઉણોદરીનું પરિમાણ :-

૧૭ અટ્ટ (કુક્કુડિઅંડગપ્પમાણમેત્તે) કવલે આહારં આહારેમાણે સમણે ણિગ્ગંથે અપ્પાહારે ।

દુવાલસ્સ (કુક્કુડિઅંડગપ્પમાણમેત્તે) કવલે આહારં આહારેમાણે અવહ્ઢ્ઢમોયરિયા ।

સોલસ (કુક્કુડિઅંડગપ્પમાણમેત્તે) કવલે આહારં આહારેમાણે દુભાગપત્તે, ।

ચઝઘ્ઘીસં (કુક્કુડિઅંડગપ્પમાણમેત્તે) કવલે આહારં આહારેમાણે તિભાગપત્તે, અંસિયા ।

ઇગતીસં (કુક્કુડિઅંડગપ્પમાણમેત્તે) કવલે આહારં આહારેમાણે કિંચૂણોમોયરિયા ।

બત્તીસં (કુક્કુડિઅંડગપ્પમાણમેત્તે) કેવલે આહારં આહારેમાણે પમાણપત્તે ।

एतो एकेण वि कवलेण ऊणगं आहारं आहारेमाणे समणे णिग्गंथे णो पकामभोइ त्ति वत्तव्वं सिया ।

ભાવાર્થ :- (૧) આઠ કવલ પ્રમાણ આહાર કરનારા સાધુ અલ્પાહારી છે.

(૨) બાર કવલનો આહાર કરનારા સાધિક અર્ધ આહારી, અપાર્ધ-અર્ધાથી ઓછી ઉણોદરી કરનારા છે.

(૩) સોળ કવલનો આહાર કરનારા દ્વિભાગ આહારી, અર્ધ ઉણોદરી કરનારા છે.

(૪) ચોવીસ કવલનો આહાર કરનારા ત્રણ ભાગ આહારી, ચતુર્થાંશ ઉણોદરી કરનારા છે.

(૫) એકત્રીસ કવલનો આહાર કરનારા કિંચિત્ ન્યૂન ઉણોદરી કરનારા છે.

(૬) બત્રીસ કવલનો આહાર કરનારા પ્રમાણોપેત પૂર્ણ આહારી છે.

તેનાથી એક પણ કવલ ઓછો આહાર કરનાર શ્રમણ-નિર્ગ્રન્થ પ્રકામભોજી-ભર પેટ ખાનારા કહેવાતા નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં દ્રવ્ય ઉણોદરી તપના પાંચ ભેદનું કથન છે.

ભગવતી સૂત્ર શતક-૨૫ તથા ઉવવાઈસૂત્રમાં પણ ઉણોદરીતપના વિષયમાં આ રીતે જ કથન છે. ભગવતી સૂત્રમાં આહાર ઉણોદરીના સ્વરૂપની સાથે જ ઉપકરણ ઉણોદરી આદિ ભેદોનું પણ સ્પષ્ટીકરણ છે.

ઉત્તરા. અ. ૩૦માં તપવર્ણનમાં આહાર-ઉણોદરી તપનું જ કથન છે. ઉપકરણ ઉણોદરી આદિ ભેદોની વિવક્ષા ત્યાં નથી. ત્યાં આહાર ઉણોદરીના ૫ ભેદ કહ્યા છે. (૧) દ્રવ્યથી (૨) ક્ષેત્રથી (૩) કાળથી (૪) ભાવથી અને (૫) પર્યાયથી.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આહાર ઉણોદરીના પાંચ ભેદમાંથી પ્રથમ દ્રવ્ય ઉણોદરીના પાંચ ભેદ કહ્યા છે.

(૧) અલ્પાહાર :- એક કવલથી આઠ કવલ પ્રમાણ આહાર કરવાથી અલ્પાહાર ઉણોદરી થાય છે.

(૨) અપાર્ધ ઉણોદરી- નવથી બાર કવલ અથવા પંદર કવલ પ્રમાણ આહાર કરવાથી અર્ધ આહારથી ઓછો આહાર કરાય છે. તેને અપાર્ધ ઉણોદરી કહે છે અર્થાત્ તે સાધિક અર્ધ ઉણોદરી થાય છે.

(૩) બે ભાગ પ્રાપ્ત ઉણોદરી (અર્ધ ઉણોદરી) :- ૧૬ કવલ પ્રમાણ આહાર કરવાથી અર્ધો આહાર ગ્રહણ થાય છે. પૂર્ણ આહારના ચાર ભાગ વિવક્ષિત કરવાથી બે ભાગરૂપ આહાર ગ્રહણ થાય અને બે ભાગનો ત્યાગ થાય છે, તેથી તેને બે ભાગ આહારી અર્થાત્ અર્ધ ઉણોદરી કહે છે.

(૪) ત્રણ ભાગ પ્રાપ્ત આંશિક ઉણોદરી :- ૨૪ કવલ થી ૩૦ કવલ પ્રમાણ આહાર કરવાથી ત્રણ ભાગનો આહાર થાય છે અને એક ભાગ આહારની ઉણોદરી થાય છે. તેના માટે સૂત્રમાં આંશિક ઉણોદરી

શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે અર્થાત્ તે ચતુર્થાંશ ઉણોદરી પણ કહેવાય છે.

(૫) કિંચિત ઉણોદરી :- ૩૧ કવલ પ્રમાણ આહાર કરવાથી એક કવલની જ ઉણોદરી થાય છે. ૩૨ કવલ પ્રમાણ પર્યાપ્ત આહારની અપેક્ષાએ તે અલ્પ હોવાથી કિંચિત ઉણોદરી કહેવાય છે.

સૂત્રના અંતિમ અંશથી એ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે આ પાંચ ભેદમાંથી કોઈપણ પ્રકારની ઉણોદરી કરનાર સાધુ પ્રકામભોજી (પેટ ભરીને ખાનારા) હોતા નથી.

૩૨ કવલ પ્રમાણ પૂર્ણ આહાર કરનાર પર્યાપ્ત ભોજી કહેવાય છે. ૩૨ કવલના આહારનું વિધાન આગમોક્ત એકવાર ભોજન કરવાના ઉત્સર્ગિક વિધાનની અપેક્ષાએ જ છે, તેમ સમજવું. સાધુને ઈન્દ્રિયસંયમ અને બ્રહ્મચર્યસમાધિને માટે હંમેશાં ઉણોદરી તપ કરવું આવશ્યક છે.

કુક્કુડી અંડગ- કુક્કુડીના ઈંડા જેટલો આહાર. કવલનું પ્રમાણ બતાવવા માટે પ્રતોમાં **કુક્કુડી અંડગ** શબ્દપ્રયોગ ઉપલબ્ધ છે. ખરેખર પ્રત્યેક વ્યક્તિના આહારનું પ્રમાણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે; તેનું પરિમાણ કોઈપણ પદાર્થથી નિશ્ચિત કરવું યોગ્ય ન ગણાય. તેમ છતાં ઉપલબ્ધ આ શબ્દના વ્યાખ્યાકારોએ વૈકલ્પિક અનેક અર્થ કરીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. યથા-

(૧) નિજકસ્યાહારસ્ય સદા યો દ્વાત્રિંશત્તમો ભાગ તત્ કુક્કુટી પ્રમાણે = પોતાના પ્રતિદિન ગ્રહણ કરાતાં આહારના બત્રીસમા ભાગને એક કવલ કહે છે. (૨) કુત્સિતા કુટી કુક્કુટી શરીરમિત્યર્થઃ। તસ્યાઃ શરીરરૂપાયાઃ કુક્કુટયા અડકમિવ અંડકં-મુખં = અશુચિમય આ શરીર જ કુક્કુટી છે. તે શરીરરૂપ કુક્કુટીના અવયવરૂપ મુખને કુક્કુટી અંડક કહે છે. (૩) યાવત્પ્રમાણમાત્રેણ કવલેન મુખે પ્રક્ષિપ્યમાણેન મુખં ન વિકૃતં ભવતિ તત્સ્થલં કુક્કુટી અંકડ પ્રમાણમ્ = જેટલો આહારપિંડ મુખમાં મૂકતાં મુખ વિકૃત ન થાય તેટલા આહારપિંડને એક કવલ કહે છે. તે કુક્કુટી અંડક પ્રમાણ આહાર કહેવામાં આવે છે. (૪) અયમન્યઃ વિકલ્પઃ કુક્કુટં અંકકોપમે કવલે = કુક્કુડીના ઈંડા જેવડો એક કવલ હોય; આ પણ એક અર્થવિકલ્પ છે.

ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાઓને જોતા જણાય છે કે કુક્કુડિ અંડગ શબ્દ ન હોય તો પણ સૂત્રનો આશય સ્પષ્ટ સમજાય જાય તેમ છે, તેથી ભ્રમોત્પાદક આ શબ્દને કૌંસમાં અને ઈટાલિયન ટાઈપમાં રાખ્યો છે.



॥ ઉદ્દેશક-૮ સંપૂર્ણ ॥



ઉદ્દેશક-૯

પ્રાક્કથન

- ★ આ ઉદ્દેશકમાં શય્યાતરપિંડની ગ્રાહ્યતા-અગ્રાહ્યતા, ભિક્ષુ પ્રતિમાઓ તથા દત્તીના સ્વરૂપનો નિર્દેશ છે.
- ★ સામાન્ય રીતે સર્વ સાધુ-સાધ્વીઓને શય્યાતરપિંડ સર્વથા અગ્રાહ્ય છે પરંતુ ક્યારેક શય્યાતરે પોતાના સ્વજનોને અથવા નોકરોને કેટલોક આહાર સંપૂર્ણપણે અપ્રાતિહારિકરૂપે આપી દીધો હોય અર્થાત્ આહાર વધે તો શય્યાતરને પાછો દેવાનો ન હોય, તો તે આહારમાંથી સાધુ લઈ શકે છે. જો શય્યાતરે તે આહાર પ્રાતિહારિક દીધો હોય અર્થાત્ વધેલો આહાર શય્યાતરને પાછો દેવાનો હોય તો તે સાધુને માટે કલ્પનીય નથી.
- ★ સાધુને શય્યાતરના સહયોગથી જીવનનિર્વાહ કરનાર તેના જ્ઞાતિજનો પાસેથી આહાર લેવો કલ્પતો નથી.
- ★ શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી દુકાનોમાં જો કોઈ પદાર્થ શય્યાતરની ભાગીદારી વિનાનો હોય તો તે પદાર્થ તેના ભાગીદાર પાસેથી લઈ શકાય છે.
- ★ સપ્ત-સપ્તમિકા, અષ્ટ-અષ્ટમિકા, નવ-નવમિકા, અને દશ-દશમિકા પ્રતિમામાં દત્તીઓની મર્યાદાથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ. ચાર પ્રકારની ભિક્ષુ પ્રતિમાઓની સાધુ-સાધ્વી આરાધના કરી શકે છે.
- ★ સ્વમૂત્રપાનની નાની-મોટી મોક પ્રતિમાની આરાધના સાત અને આઠ દિવસમાં પૂર્ણ થાય તેમાં પૂર્ણ શુદ્ધ પ્રસવણ દિવસે પીવામાં આવે છે, રાત્રે નહીં.
- ★ એકવારમાં અખંડ ધારથી સાધુના હાથમાં અથવા પાત્રમાં આપેલા આહારાદિને એક દત્તી કહે છે.
- ★ ત્રણ પ્રકારના ખાદ્ય પદાર્થ હોય છે— (૧) સંસ્કારિત પદાર્થ (૨) શુદ્ધ અલેખ્ય પદાર્થ (૩) શુદ્ધ સલેખ્ય પદાર્થ. સાધુ આ ત્રણ પ્રકારના ખાદ્ય પદાર્થોમાંથી કોઈપણ પદાર્થને ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ ધારણ કરી શકે છે. પ્રગૃહીત નામની છટ્ટી પિઠેષણાને યોગ્ય આહારની ત્રણ અવસ્થાઓ હોય છે. (૧) વાસણમાંથી કાઢતાં (૨) પીરસવા માટે લઈ જતાં (૩) થાળી આદિમાં પીરસતાં, આ ત્રણ અવસ્થામાંથી કોઈપણ અવસ્થાવાળો આહાર સાધુ ગ્રહણ કરે છે.



ઉદ્દેશક-૯

શય્યાતર પિંડની ગ્રાહ્યતા-અગ્રાહ્યતા :-

૧ સાગરિયસ્સ આણ્સે અંતો વગડાણ ભુંજણ ણિટ્ટિણ ણિસટ્ટે પાહિહારિણ, તમ્હા દાવણ, ણો સે કપ્પણ પહિગ્ગાહેત્તણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે કોઈ આગંતુક-મહેમાનોને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને પ્રાતિહારિક રૂપે-વધે તો શય્યાતરને જ પાછો આપવાની શરતે આપ્યો હોય, તે આગંતુક તેના ઘરના અંદરના ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી મહેમાન તે સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૨ સાગરિયસ્સ આણ્સે અંતો વગડાણ ભુંજણ ણિટ્ટિણ ણિસટ્ટે અપાહિહારિણ, તમ્હા દાવણ એવં સે કપ્પણ પહિગ્ગાહેત્તણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે કોઈ આગંતુકને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને અપ્રાતિહારિક રૂપે અર્થાત્ સંપૂર્ણપણે આપી દીધો હોય, તે મહેમાન તેના ઘરના અંદરના ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી મહેમાન સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પે છે.

૩ સાગરિયસ્સ આણ્સે બાહિં વગડાણ ભુંજણ ણિટ્ટિણ ણિસટ્ટે પાહિહારિણ, તમ્હા દાવણ, ણો સે કપ્પણ પહિગ્ગાહેત્તણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે કોઈ આગંતુકને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને વાપરવા માટે પ્રાતિહારિક રૂપે આપ્યો હોય, તે મહેમાન તેના ઘરના બહારના ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી મહેમાન તે સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૪ સાગરિયસ્સ આણ્સે બાહિં વગડાણ ભુંજણ ણિટ્ટિણ ણિસટ્ટે અપાહિહારિણ, તમ્હા દાવણ, એવં સે કપ્પણ પહિગ્ગાહેત્તણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે કોઈ આગંતુકને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને વાપરવા માટે અપ્રાતિહારિક રૂપે આપ્યો હોય, તે તેના ઘરની બહારના ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી તે મહેમાન સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પે છે.

૫ સાગરિયસ્સ દાસે વા પેસે વા ભયણ વા ભણ્ણણ વા અંતો વગડાણ ભુંજણ ણિટ્ટિણ ણિસટ્ટે પાહિહારિણ, તમ્હા દાવણ, ણો સે કપ્પણ પહિગ્ગાહેત્તણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે પોતાના દાસ, પ્રેથ્થ, ભૂતક અને નોકરને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને પ્રાતિહારિક રૂપે આપ્યો હોય, તે શય્યાતરના ઘરના અંદર ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી દાસ વગેરે સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૬ સાગરિયસ્સ દાસે વા પેસે વા ભયણ વા ભણ્ણણ વા અંતો વગડાણ ભુંજણ

નિટ્ટિએ નિસટ્ટે અપાઢિહારિએ, તમ્હા દાવએ, એવં સે કપ્પઙ્ પઢિગ્ગાહેત્તએ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે પોતાના દાસ, પ્રેધ્ય, ભૂતક અને નોકરને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને અપ્રાતિહારિક રૂપે આપ્યો હોય, તે તેના ઘરના અંદરના ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી તે દાસ વગેરે સાધુને આપે, તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પે છે.

૭ સાગારિયસ્સ દાસે વા પેસે વા ભયએ વા ભઙ્ગણએ વા બાહિં વગડાએ ભુંજઙ્ નિટ્ટિએ નિસટ્ટે પાઢિહારિએ, તમ્હા દાવએ નો સે કપ્પઙ્ પઢિગ્ગાહેત્તએ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે પોતાના દાસ, પ્રેધ્ય, ભૂતક અને નોકરને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને પ્રાતિહારિક રૂપે આપ્યો હોય, તે તેના ઘરના બહારના ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી તે દાસ વગેરે સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૮ સાગારિયસ્સ દાસે વા પેસે વા ભયએ વા ભઙ્ગણએ વા બાહિં વગડાએ ભુંજઙ્ નિટ્ટિએ નિસટ્ટે અપાઢિહારિએ, તમ્હા દાવએ, એવં સે કપ્પઙ્ પઢિગ્ગાહેત્તએ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરે પોતાના દાસ, પ્રેધ્ય, ભૂતક અને નોકરને માટે આહાર બનાવ્યો હોય, તેને અપ્રાતિહારિક રૂપે આપી દીધો હોય, તે તેના ઘરના બહારના ભાગમાં જમતા હોય અને તે આહારમાંથી તે દાસ વગેરે સાધુને આપે, તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પે છે.

૯ સાગારિયસ્સ નાયએ સિયા સાગારિયસ્સ એગવગડાએ અંતો સાગારિયસ્સ એગપયાએ, સાગારિયં ચોવજીવઙ્, તમ્હા દાવએ નો સે કપ્પઙ્ પઢિગ્ગાહેત્તએ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો, શય્યાતરના ઘરની અંદરના ભાગમાં શય્યાતરના ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહાર બનાવી, તેનાથી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને તે સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુ આપે, તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૧૦ સાગારિયસ્સ નાયએ સિયા સાગારિયસ્સ એગવગડાએ અંતો સાગારિયસ્સ અભિણિપયાએ સાગારિયં ચોવજીવઙ્, તમ્હા દાવએ, નો સે કપ્પઙ્ પઢિગ્ગાહેત્તએ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો શય્યાતરના ઘરની અંદરના ભાગમાં શય્યાતરના ચૂલાથી જુદા ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહારાદિ બનાવી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને તે સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુ આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૧૧ સાગારિયસ્સ નાયએ સિયા સાગારિયસ્સ એગવગડાએ બાહિં સાગારિયસ્સ એગપયાએ સાગારિયં ચોવજીવઙ્, તમ્હા દાવએ નો સે કપ્પઙ્ પઢિગ્ગાહેત્તએ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો શય્યાતરના ઘરની બહારના ભાગમાં શય્યાતરના ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહાર બનાવી તેનાથી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને તે સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુ આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૧૨ સાગારિયસ્સ નાયએ સિયા સાગારિયસ્સ એગવગડાએ બાહિં સાગારિયસ્સ અભિણિપયાએ સાગારિયં ચોવજીવઙ્, તમ્હા દાવએ નો સે કપ્પઙ્ પઢિગ્ગાહેત્તએ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો શય્યાતરના ઘરની બહારના ભાગમાં શય્યાતરના ચૂલાથી જુદા ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહારાદિ બનાવી, તેનાથી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને તે સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૧૩ સાગારિયસ્સ ણાયે સિયા સાગારિયસ્સ અભિણિવ્વગડાએ એગદુવારાએ એગણિક્ખમણપવેસાએ અંતો સાગારિયસ્સ એગપયાએ સાગારિયં ચોવજીવહિ તમ્હા દાવે, ણો સે કપ્પહિ પડિગ્ગાહેત્તે .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો શય્યાતરના એક નિષ્ક્રમણ અને એક પ્રવેશ દ્વારવાળા ઘરની અંદરના જુદા ભાગમાં એક ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહાર બનાવી, તેનાથી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને તે સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુ આપે તો તે આહાર લેવો સાધુ કલ્પતો નથી.

૧૪ સાગારિયસ્સ ણાયે સિયા સાગારિયસ્સ અભિણિવ્વગડાએ એગદુવારાએ એગણિક્ખમણપવેસાએ અંતો સાગારિયસ્સ અભિણિપયાએ સાગારિયં ચોવજીવહિ તમ્હા દાવે, ણો સે કપ્પહિ પડિગ્ગાહેત્તે .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો શય્યાતરના એક નિષ્ક્રમણ અને એક પ્રવેશદ્વારવાળા ઘરની અંદરના જુદા ભાગમાં શય્યાતરના ચૂલાથી જુદા ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહાર બનાવી, તેનાથી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુને આપે તો સાધુને તે આહાર લેવો કલ્પતો નથી.

૧૫ સાગારિયસ્સ ણાયે સિયા સાગારિયસ્સ અભિણિવ્વગડાએ એગદુવારાએ એગણિક્ખમણપવેસાએ બાહિં સાગારિયસ્સ એગપયાએ સાગારિયં ચોવજીવહિ, તમ્હા દાવે, ણો સે કપ્પહિ પડિગ્ગાહેત્તે .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો શય્યાતરના એક નિષ્ક્રમણ અને એક પ્રવેશદ્વારવાળા ઘરની બહારના ભાગમાં શય્યાતરના ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહાર બનાવી, તેનાથી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને તે સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુને આપે તો તે આહાર સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૧૬ સાગારિયસ્સ ણાયે સિયા સાગારિયસ્સ અભિણિવ્વગડાએ એગદુવારાએ એગણિક્ખમણપવેસાએ બાહિં સાગારિયસ્સ અભિણિપયાએ સાગારિયં ચોવજીવહિ, તમ્હા દાવે, ણો સે કપ્પહિ પડિગ્ગાહેત્તે .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરના સ્વજનો શય્યાતરના એક નિષ્ક્રમણ અને એક પ્રવેશદ્વારવાળા ઘરની બહારના ભાગમાં શય્યાતરના ચૂલાથી જુદા ચૂલા પર શય્યાતરની જ સામગ્રીથી આહાર બનાવી, તેનાથી જીવન નિર્વાહ કરતા હોય અને તે સ્વજનો તે આહારમાંથી સાધુને આપે છે તો સાધુને તે આહાર લેવો કલ્પતો નથી.

૧૭ સાગારિયસ્સ ચક્કિયસાલા સાહારણવક્કયપપ્પત્તા, તમ્હા દાવે, ણો સે કપ્પહિ પડિગ્ગાહેત્તે .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી તેલની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને તેલ આપે, તો તે તેલ સાધુને લેવું કલ્પતું નથી.

૧૮ સાગારિયસ્સ ચક્કિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, એવં સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી તેલની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય, તેવું તેલ સાધુને આપે તો તે તેલ સાધુને લેવું કલ્પે છે.

૧૯ સાગારિયસ્સ ગોલિયસાલા સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, ણો સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી ગોળની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને ગોળ આપે તો, તે ગોળ સાધુને લેવો કલ્પતો નથી.

૨૦ સાગારિયસ્સ ગોલિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, એવં સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી ગોળની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય, તેવો ગોળ સાધુને આપે તો સાધુને તે ગોળ લેવો કલ્પે છે.

૨૧ સાગારિયસ્સ બોધિયસાલા સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, ણો સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી કરિયાણાની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને કિરાણી(અચેત) વસ્તુ આપે, તો સાધુને તે કિરાણીની વસ્તુ લેવી કલ્પતી નથી.

૨૨ સાગારિયસ્સ બોધિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, એવં સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી કરિયાણાની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય તેવી કિરાણી(અચેત) વસ્તુ સાધુને આપે, તો સાધુને તે વસ્તુ લેવી કલ્પે છે.

૨૩ સાગારિયસ્સ દોસિયસાલા સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, ણો સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી કાપડની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને કાપડ આપે, તો સાધુને તે કાપડ લેવું કલ્પતું નથી.

૨૪ સાગારિયસ્સ દોસિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, એવં સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી કાપડની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય તેવું કાપડ આપે, તો સાધુને તે કાપડ લેવું કલ્પે છે.

૨૫ સાગારિયસ્સ સોત્તિયસાલા સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ્ણે, ણો સે કપ્પણ્ણ પડિગ્ગાહેત્તણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી સૂતરની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને સૂતર આપે, તો સાધુને તે સૂતર લેવું કલ્પતું નથી.

૨૬ સાગારિયસ્સ સોત્તિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ, ઇવં સે કપ્પણ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી સૂતરની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય તેવું સૂતર આપે, તો સાધુને તે સૂતર લેવું કલ્પે છે.

૨૭ સાગારિયસ્સ બોંડિયસાલા સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ, ણો સે કપ્પણ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી ૩ ની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને ૩ આપે તો સાધુને તે ૩ લેવું કલ્પતું નથી.

૨૮ સાગારિયસ્સ બોંડિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ, ઇવં સે કપ્પણ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી ૩ ની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય તેવું ૩ આપે તો સાધુને તે ૩ લેવું કલ્પે છે.

૨૯ સાગારિયસસ ગંધિયસાલા સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ, ણો સે કપ્પણ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી ગંધીયશાળા-સુગંધી પદાર્થોની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને સુગંધી પદાર્થો(ઔષધરૂપે ઉપયોગી કોઈ તેલ વગેરે) આપે તો સાધુને તે સુગંધી પદાર્થો લેવા કલ્પતા નથી.

૩૦ સાગારિયસ્સ ગંધિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ, ઇવં સે કપ્પણ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી સુગંધી પદાર્થોની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય તેવા સુગંધી પદાર્થો (ઔષધરૂપે ઉપયોગી તેલ વગેરે) આપે તો સાધુને તે સુગંધી પદાર્થો લેવા કલ્પે છે.

૩૧ સાગારિયસ્સ સોંડિયસાલા સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ, ણો સે કપ્પણ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી મીઠાઈની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને મીઠાઈ આપે તો સાધુને તે મીઠાઈ લેવી કલ્પતી નથી.

૩૨ સાગારિયસ્સ સોંડિયસાલા ણિસ્સાહારણવક્કયપપત્તા, તમ્હા દાવણ, ઇવં સે કપ્પણ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી મીઠાઈની દુકાનમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર જેમાં શય્યાતરનો ભાગ ન હોય તેવી મીઠાઈ આપે તો સાધુને તે મીઠાઈ લેવી કલ્પે છે.

૩૩ સાગારિયસ્સ ઓસહીઓ સંથડાઓ, તમ્હા દાવણ, જો સે કપ્પઈ પડિગ્ગાહેત્તણ.

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી ભોજનશાળામાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને આહાર આપે તો સાધુને તે આહાર લેવો કલ્પતો નથી.

૩૪ સાગારિયસ્સ ઓસહીઓ અસંથડાઓ, તમ્હા દાવણ એવં સે કપ્પઈ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળી ભોજનશાળામાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર પોતાના ભાગમાં આવેલી ખાદ્ય સામગ્રી આપે તો સાધુને તે ખાદ્ય સામગ્રી લેવી કલ્પે છે.

૩૫ સાગારિયસ્સ અમ્બફલા સંથડા, તમ્હા દાવણ, જો સે કપ્પઈ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળા કેરી આદિ ફળોમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર સાધુને (સુધારેલા કે અચેત થયેલા) કેરી આદિ ફળો આપે તો સાધુને તે (અચેત) ફળ લેવા કલ્પતા નથી.

૩૬ સાગારિયસ્સ અમ્બફલા અસંથડા, તમ્હા દાવણ, એવં સે કપ્પઈ પડિગ્ગાહેત્તણ .

ભાવાર્થ :- શય્યાતરની ભાગીદારીવાળા કેરી આદિ ફળોમાંથી શય્યાતરનો ભાગીદાર પોતાના ભાગમાં આવેલા (સુધારેલા કે અચેત થયેલા) કેરી આદિ ફળ સાધુને આપે તો સાધુને તે અચેત ફળ લેવા કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં શય્યાતરપિંડ ગ્રહણની ગ્રાહ્યતા-અગ્રાહ્યતા વિવિધ વિકલ્પોથી સ્પષ્ટ કરી છે.

શય્યાતર પિંડ :- સાધુ કે સાધ્વીઓને રહેવા માટે સ્થાન પ્રદાન કરે, તે સ્થાનના માલિકને અથવા સ્થાનની આજ્ઞા આપે તેને શય્યાતર કહે છે. શય્યાતરના ઘરના આહાર-પાણી શય્યાતરપિંડ કહેવાય છે.

૨૪ તીર્થંકરના સર્વ સાધુઓને માટે શય્યાતરપિંડ અગ્રાહ્ય છે. શય્યાતરપિંડમાં ઔદેશિક, આધાકર્મ આદિ અનેક દોષોની સંભાવના હોવાથી સાધુ-સાધ્વી શય્યાતરપિંડ ગ્રહણ કરતા નથી.

સૂત્રકારે શય્યાતરના સ્વજનો, નોકરો કે ભાગીદારોના ઘરનો આહાર કઈ પરિસ્થિતિમાં ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય છે, તેનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે.

શય્યાતરના મહેમાનો કે નોકરોનો આહાર :- શય્યાતર પોતાના ઘેર આવેલા મહેમાનો કે નોકરો માટે આહાર બનાવે, તે આહાર મહેમાનોને કે નોકરોને જમવા માટે આપે અને કહી દે કે આપને જેટલું જમવું હોય તેટલું જમી લ્યો, વધે તેટલો આહાર પાછો આપી દેજો, અર્થાત્ મહેમાનો કે નોકરોને પ્રાતિહારિક-વધેલો આહાર પાછો આપવાની શરતે આપે છે, તેમાં વધેલા આહારની માલિકી શય્યાતરની જ હોવાથી તે આહાર સાધુને અગ્રાહ્ય છે.

જો મહેમાનોને કે નોકરોને જમવા માટે ભોજન આપે અને કહી દે કે આપને જે રીતે જમવું હોય, તે રીતે જમો અને જમ્યા પછી જે આહાર વધે તે મારે પાછો જોઈતો નથી. તમારે જે કરવું હોય તે કરજો. અર્થાત્ અપ્રાતિહારિક-વધેલા આહારમાં પાછું આપવાની શરત ન રાખે. આ રીતે આપવામાં વધેલા આહારની માલિકી શય્યાતરની રહેતી ન હોવાથી તે આહાર મહેમાન કે નોકર સાધુને વહોરાવે, તો તે આહાર સાધુને ગ્રાહ્ય છે.

શય્યાતરના સ્વજનનો આહાર-શય્યાતરના સહયોગથી જ જે જ્ઞાતિજનો જીવન વ્યતીત કરતા હોય અર્થાત્ તેનો સંપૂર્ણ ખર્ચ શય્યાતર જ આપતા હોય, તે જ્ઞાતિજનો શય્યાતરના ઘરની અંદર અથવા બહાર, એક ચૂલા પર કે અલગ ચૂલા પર ભોજન બનાવે વગેરે કોઈ પણ વિકલ્પમાં સાધુ તેના આહારાદિ ગ્રહણ કરી શકતા નથી.

શય્યાતરના જ્ઞાતિજનો અથવા અન્ય વ્યક્તિઓને શય્યાતર તરફથી મર્યાદિત ખર્ચ અપાતો હોય અને તેના વધ-ઘટના જવાબદાર શય્યાતર ન હોય તો તે જ્ઞાતિજનો પોતાના આહારમાંથી સાધુને આપે, તો સાધુ તે આહારાદિ ગ્રહણ કરી શકે છે.

શય્યાતરના ભાગીદારનો આહાર :- શય્યાતર અને અશય્યાતર (અન્ય ગૃહસ્થ)ની ભાગીદારીની દુકાન હોય, તેમાં ક્યારેક કોઈ વિભાજિત વસ્તુમાં શય્યાતરનું માલિકીપણું ન હોય અથવા કોઈ પદાર્થ ભાગીદારની સ્વતંત્ર માલિકીનો હોય તો તેને ગ્રહણ કરવાથી શય્યાતરપિંડનો દોષ લાગતો નથી, તેથી સૂત્રોક્ત દુકાનોમાંથી ગૃહસ્થ નિમંત્રણ કરે અને જરૂર હોય તો તે પદાર્થ વિવેકપૂર્વક ગ્રહણ કરી શકાય છે, પરંતુ શય્યાતરની ભાગીદારીવાળા કોઈપણ પદાર્થો સાધુને માટે અગ્રાહ્ય છે. સંક્ષેપમાં જે પદાર્થોમાં શય્યાતરનો આંશિક પણ હિસ્સો રહેતો હોય, તે શય્યાતરપિંડ જ કહેવાય છે અને તે સાધુને માટે અગ્રાહ્ય છે.

શય્યાતરપિંડ સંબંધી વર્ણન નિશીથ ઉદે.-૨, બૃહત્કલ્પ ઉદે.-૨, દશાશ્રુત સ્કંધ દશા-૨ અને (વ્યવહાર) ઉદે.-૬માં પણ છે.

સપ્તસપ્તમિકા આદિ ભિક્ષુ પ્રતિમાઓ :-

૩૭ સત્ત-સત્તમિયા ણં ભિક્ષુપટિમા એગૂણપણ્ણાએ રાઈંદિએહિં એગેણં છણ્ણડણ્ણં ભિક્ષાસણ્ણં અહાસુત્તં જાવ આણાએ અણુપાલિયા ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- સપ્તસપ્તમિકા- સાત સાત દિવસની ભિક્ષુપ્રતિમા ઓગણપચાસ (૪૮) રાત દિવસમાં એકસો છત્તુ (૧૮૬) ભિક્ષાદત્તીઓથી સૂત્ર અનુસાર યાવત્ જિનાજ્ઞા અનુસાર પાલન કરાય છે.

૩૮ અટ્ટ-અટ્ટમિયા ણં ભિક્ષુપટિમા ચડસટ્ટીએ રાઈંદિએહિં દોહિં ય અટ્ટાસિએહિં ભિક્ષાસણ્ણં અહાસુત્તં જાવ આણાએ અણુપાલિયા ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- અષ્ટઅષ્ટમિકા- આઠ આઠ દિવસની ભિક્ષુપ્રતિમા ચોસઠ(૬૪) રાત દિવસમાં બસો અઠાસી(૨૮૮) ભિક્ષાદત્તીઓથી સૂત્ર અનુસાર યાવત્ જિનાજ્ઞા અનુસાર પાલન કરાય છે.

૩૯ ણવ-ણવમિયા ણં ભિક્ષુપટિમા એગાસીએ રાઈંદિએહિં ચડહિં ય પંચુત્તરેહિં ભિક્ષાસણ્ણં અહાસુત્તં જાવ આણાએ અણુપાલિયા ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- નવનવમિકા-નવ નવ દિવસની ભિક્ષુપ્રતિમા એકચાસી(૮૧) રાત દિવસમાં ચારસો પાંચ (૪૦૫) ભિક્ષાદત્તીઓથી સૂત્ર અનુસાર યાવત્ જિનાજ્ઞા અનુસાર પાલન કરાય છે.

૪૦ દસ-દસમિયા ણં ભિક્ષુપટિમા એગેણં રાઈંદિયસણ્ણં અદ્ધછટ્ટેહિં ય ભિક્ષાસણ્ણં જાવ આણાએ અણુપાલિયા ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- દસદસમિકા- દશ દશ દિવસની ભિક્ષુ પ્રતિમા સો(૧૦૦) રાત દિવસમાં પાંચસો પચાસ (૫૫૦) ભિક્ષાદત્તીઓથી સૂત્ર અનુસાર યાવત્ જિનાજ્ઞા અનુસાર પાલન કરાય છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચાર ભિક્ષુ પ્રતિમાઓનું વર્ણન છે. તેની આરાધના સાધુ-સાધ્વી બંને કરી શકે છે. અંતગડસૂત્રના આઠમા વર્ગમાં સૃકૃષ્ણા આર્યા દ્વારા આ ભિક્ષુપ્રતિમાઓની આરાધના કરવાનું વર્ણન છે.

સપ્ત સપ્તમિકા ભિક્ષુ પ્રતિમામાં દત્તી સંખ્યા :-

અષ્ટઅષ્ટમિષ્ઠા ભિક્ષુપ્રતિમા— આ પ્રતિમા આઠ અષ્ટકથી ૬૪ દિવસોમાં પૂર્ણ થાય છે. તેમાં પ્રથમ આઠ દિવસમાં એક દત્તી આહારની અને એક જ દત્તી પાણીની લેવાય છે. આ રીતે વધારતા આઠમાં અષ્ટકમાં પ્રતિદિન આઠ દત્તી આહારની અને આઠ દત્તી પાણીની લઈ શકાય છે, આ રીતે કુલ ૬૪ દિવસ અને ૨૮૮ દત્તી આહારની અને ૨૮૮ દત્તી પાણીની થાય છે.

[illegible]

આ રીતે 'નવનવમિકા' અને 'દસદસમિકાપ્રતિમા' ના પણ સૂત્રોક્ત દિવસ અને દત્તીઓનું પ્રમાણ સમજી લેવું જોઈએ.

નવનવમિકા ભિક્ષુ પ્રતિમામાં દત્તી સંખ્યા :-

પ્રથમ નવ દિવસમાં દત્તી	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૯
બીજા નવ દિવસમાં દત્તી	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧૮
ત્રીજા નવ દિવસમાં દત્તી	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૨૭
ચોથા નવ દિવસમાં દત્તી	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૩૬
પાંચમા નવ દિવસમાં દત્તી	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૪૫
છઠ્ઠા નવ દિવસમાં દત્તી	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૫૪
સાતમા નવ દિવસમાં દત્તી	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૬૩
આઠમા નવ દિવસમાં દત્તી	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૭૨
નવમા નવ દિવસમાં દત્તી	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૮૧
કુલ ૮૧ દિવસ અને આહાર-પાણીની કુલ દત્તી ૪૦૫-૪૦૫.										કુલ ૪૦૫

દશ દશમિકા ભિક્ષુ પ્રતિમામાં દત્તી સંખ્યા :-

પહેલાં દશ દિવસમાં દત્તી	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧૦
બીજા દશ દિવસમાં દત્તી	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨૦
ત્રીજા દશ દિવસમાં દત્તી	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩૦
ચોથા દશ દિવસમાં દત્તી	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪૦
પાંચમા દશ દિવસમાં દત્તી	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫૦
છઠ્ઠા દશ દિવસમાં દત્તી	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬૦
સાતમા દશ દિવસમાં દત્તી	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭	૭૦
આઠમા દશ દિવસમાં દત્તી	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮૦
નવમા દશ દિવસમાં દત્તી	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯૦
દસમા દશ દિવસમાં દત્તી	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦૦
કુલ ૧૦૦ દિવસ અને આહાર-પાણીની કુલ દત્તી ૫૫૦-૫૫૦										કુલ	૫૫૦

આ પ્રતિમાઓમાં સાધુ-સાધ્વી સ્વયં પોતાની ગોચરી લાવે છે. જેમાં નિર્ધારિત દિવસો સુધી ભિક્ષાદત્તીની મર્યાદાનું પાલન કરાય છે. આ પ્રતિમાઓમાં નિર્ધારિત દત્તીઓથી ઓછી દત્તીઓ ગ્રહણ કરી શકાય છે અથવા ઉપવાસ આદિ તપસ્યા પણ કરી શકાય છે પરંતુ કોઈ પણ કારણે મર્યાદાથી વધારે દત્તી ગ્રહણ કરાતી નથી. આ પ્રતિમાઓની આરાધનાથી વૃત્તિ સંક્ષેપ નામનું તપ થાય છે.

બૃહદ્કલ્પ ઉ. ૫ માં સાધ્વીને એકલા ગોચરી જવાનો નિષેધ છે, તેથી આ પ્રતિમાઓમાં સ્વતંત્ર ગોચરી લાવનાર સાધ્વીની સાથે પણ અન્ય સાધ્વીઓને રાખવા આવશ્યક છે પરંતુ ગોચરી તો તે સ્વયં જ કરે છે. આ પ્રતિમાઓને પણ સૂત્રમાં ભિક્ષુપ્રતિમા કહી છે, પરંતુ તેને ધારણ કરવામાં બાર ભિક્ષુપ્રતિમાઓની જેમ પૂર્વનું જ્ઞાન અથવા વિશિષ્ટ સંહનનની આવશ્યકતા નથી.

મોડ-પ્રતિમા :-

४१ दो पडिमाओ पण्णत्ताओ, तं जहा- खुड्डिया वा मोयपडिमा, महल्लिया वा मोयपडिमा । खुड्डियण्णं मोयपडिमं पडिवण्णस्स अणगारस्स कप्पइ पढम-सरय-कालसमयंसि वा चरिम-णिदाह-कालसमयंसि वा, बहिया गामस्स वा जाव रायहाणीए वा वणंसि वा वणदुग्गंसि वा पव्वयंसि वा पव्वयदुग्गंसि वा । भोच्चा आरुभइ, चोदसमेणं पारेइ । अभोच्चा आरुभइ, सोलसमेण पारेइ । जाएजाए मोए आगच्छइ ताए-ताए आईयव्वे, दिया आगच्छइ आईयव्वे, राइं आगच्छइ णो आईयव्वे । सपाणे मत्ते आगच्छइ णो आईयव्वे, अप्पाणे मत्ते आगच्छइ आईयव्वे । सबीए मत्ते आगच्छइ णो आईयव्वे, अबीए मत्ते आगच्छइ आईयव्वे । ससणिद्धे मत्ते आगच्छइ णो आईयव्वे, अससणिद्धे मत्ते आगच्छइ आईयव्वे । ससरक्खे मत्ते आगच्छइ णो आईयव्वे, अससरक्खे मत्ते आगच्छइ आईयव्वे । जावइए जावइए मोए आगच्छइ, तावइए-तावइए सव्वे आईयव्वे, तं जहा- अप्पे वा, बहुए वा । एवं खलु एसा खुड्डिया मोयपडिमा अहासुत्तं जाव आणाए अणुपालिया भवइ ।

ભાવાર્થ :- બે પ્રતિમાઓ કહી છે જેમ કે— (૧) નાની મોક(પ્રસવણ) પ્રતિમા (૨) મોટી મોક(પ્રસવણ) પ્રતિમા. નાની પ્રસવણપ્રતિમા શરદકાળના પ્રારંભમાં અથવા ગ્રીષ્મકાળના અંતમાં ગામની બહાર **યાવત્** રાજધાનીની બહાર, વનમાં, વનદુર્ગમાં, પર્વત ઉપર, પર્વતદુર્ગમાં અણગારને ધારણ કરવી કલ્પે છે. જો તે ભોજન કરીને તે દિવસે આ પ્રતિમાને ધારણ કરે તો છ ઉપવાસથી તેને પૂર્ણ કરે અને જો ભોજન કર્યા વિના અર્થાત્ ઉપવાસના દિવસે આ પ્રતિમાને ધારણ કરે, તો સાત ઉપવાસથી તેને પૂર્ણ કરે છે. આ પ્રતિમામાં સાધુને જેટલીવાર પ્રસવણ થાય તેટલીવાર પી લેવું જોઈએ. દિવસે પ્રસવણ થાય, તો તે પીવું જોઈએ. રાત્રે થાય, તો તે પીવું ન જોઈએ. પ્રસવણ કૃમિવાળુ હોય તો પીવું ન જોઈએ, કૃમિરહિત આવે તો પીવું જોઈએ; વીર્ય સહિત હોય તો પીવું ન જોઈએ, વીર્ય રહિત હોય તો પીવું જોઈએ; ચિકાશયુક્ત હોય તો પીવું ન જોઈએ, ચિકાશરહિત હોય તો પીવું જોઈએ, રજ સહિત હોય તો પીવું ન જોઈએ, રજરહિત હોય તો પીવું જોઈએ; અલ્પ કે અધિક જેટલું જેટલું પ્રસવણ થાય તેટલું બધું પી લેવું જોઈએ. આ રીતે આ નાની મોક પ્રતિમા સૂત્ર અનુસાર **યાવત્** જિનાજા અનુસાર પાલન કરાય છે.

४२ महल्लियं णं मोयपडिमं पडिवण्णस्स अणगारस्स कप्पइ पढम-सरय-
कालसमयंसि वा, चरम-णिदाह-कालसमयंसि वा बहिया गामस्स वा जाव
रायहाणिए वा वणंसि वा वणदुग्गंसि वा पव्वयंसि वा पव्वयदुग्गंसि वा, भोच्चा

આરુભઈ સોલસમેળં પારેઈ અભોચ્ચા આરુભઈ, અદ્વારસમેળં પારેઈ । જાણ-જાણ મોણ આગચ્છઈ, તાણ-તાણ આઈયવ્વે । દિયા આગચ્છઈ આઈયવ્વે, રાઈ આગચ્છઈ ણો આઈયવ્વે જાવ એવં ખલુ એસા મહલ્લિયા મોયપડિમા અહાસુતં જાવ આણાણ અણુપાલિત્તા ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- મોટી મોક(પ્રસવણ) પ્રતિમા શરદકાળના પ્રારંભમાં અથવા ગ્રીષ્મકાળના અંતમાં ગામની બહાર **યાવત્** રાજધાનીની બહાર વનમાં, વનદુર્ગમાં, પર્વત પર, પર્વતદુર્ગમાં અણગારે ધારણ કરવી કલ્પે છે. જો તે ભોજન કરીને આ પ્રતિમાને ધારણ કરે તો તેને સાત ઉપવાસથી પૂર્ણ કરે છે અને ભોજન કર્યા વિના અર્થાત્ ઉપવાસના દિવસે આ પ્રતિમાને ધારણ કરે તો આઠ ઉપવાસથી તેને પૂર્ણ કરે છે. આ પ્રતિમામાં સાધુને જેટલીવાર પ્રસવણ થાય તેટલીવાર પી લેવું જોઈએ. દિવસે પ્રશ્રવણ થાય તે પીવું જોઈએ, રાત્રે પ્રશ્રવણ તે પીવું ન જોઈએ **યાવત્** આ રીતે તે મોટી પ્રસવણ પ્રતિમાનું સૂત્ર અનુસાર **યાવત્** જિનાજ્ઞા અનુસાર પાલન કરાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાધુની બે મોક પ્રતિમાઓનું વર્ણન છે.

મોક પ્રતિમા :- ટીકાકારોએ તેનો વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થ આ પ્રમાણે કર્યો છે— મોચયતિ પાપકર્મેભ્યઃ સાધુમિતિ મોકં તત્પ્રધાના પ્રતિમા મોકપ્રતિમા । જે પ્રતિમાની આરાધના સાધુને પાપકર્મથી મુક્ત કરાવે છે, તેવી મોક-મૂત્રની પ્રધાનતાવાળી પ્રતિમાને મોક પ્રતિમા કહે છે અથવા નિર્ધારિત દિવસો સુધી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરીને દિવસના ભાગમાં કેવળ સ્વમૂત્રપાનના વિશિષ્ટ પ્રકારના અભિગ્રહને મોક પ્રતિમા કહે છે. તેના બે ભેદ છે. (૧) લઘુ-નાની મોક પ્રતિમા (૨) મોટી મોક પ્રતિમા.

આરાધકની યોગ્યતા :- સૂત્રકારે તદ્વિષયક કથન કર્યું નથી પરંતુ ભાષ્ય ગ્રંથોના આધારે તેના આરાધકની યોગ્યતા જાણી શકાય છે. પ્રથમ ત્રણ સંહનનના ધારક પૂર્વધર, ધૈર્યવાન, સમર્થ સાધુઓ જ તેની આરાધના કરી શકે છે. ગ્રામાદિની બહાર જંગલમાં, પર્વતોમાં સાત-આઠ દિવસ સુધી રહીને રાત-દિવસ કાયોત્સર્ગમાં જ સ્થિત થવાનું હોવાથી સાધ્વીઓ આ પ્રતિમાને ધારણ કરી શકતી નથી.

આરાધના વિધિ :- આ પ્રતિમાઓ શરદ કાલના પ્રારંભમાં અર્થાત્ માગસર માસમાં અથવા ગ્રીષ્મકાલના અંતમાં અર્થાત્ અષાઢ માસમાં ધારણ કરાય છે. બંને પ્રસવણ પ્રતિમાઓમાંથી એક પ્રતિમા સાત રાત્રિના કાયોત્સર્ગની હોય છે તેને નાની પ્રસવણ પ્રતિમા કહેવાય છે. બીજી આઠ રાત્રિના કાયોત્સર્ગની હોય છે તેને મોટી પ્રસવણ પ્રતિમા કહે છે.

આ બંને પ્રતિમાઓના પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ તપ કરીને પ્રારંભ કરી શકાય છે અથવા એકવાર ભોજન કરીને પણ પ્રારંભ કરી શકાય છે. ભોજન કરનારને એક દિવસની તપસ્યા ઓછી થાય છે પરંતુ કાયોત્સર્ગ કરવાનો સમય તો બધાનો સમાન જ હોય છે.

આ પ્રતિમાઓને ધારણ કર્યા પછી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે. તે સાધકને ફક્ત સ્વમૂત્રપાન કરવાનું રહે છે અર્થાત્ તે દિવસોમાં જ્યારે જેટલું પ્રસવણ થાય તેટલું સૂત્રોક્ત નિયમોનું પાલન કરીને પીવામાં આવે છે. તેના નિયમ આ પ્રમાણે છે (૧) દિવસે પીવું, રાત્રે પીવું નહિ (૨) કૃમિ, વીર્ય, રજ કે ચિકાશ યુક્ત પ્રસવણ હોય તો ન પીવું, શુદ્ધ હોય તો જ પીવું.

આ પ્રતિમાધારી સાધક રાત-દિવસ વ્યુત્સર્ગતપમાં રહે છે. તેને માત્રાની હાજત થાય, ત્યારે કાયોત્સર્ગનો ત્યાગ કરી માત્રકમાં પ્રસવણ ત્યાગ કરીને તેનું પ્રતિલેખન કરીને આસપાસમાં કોઈ વ્યક્તિ ન જુએ તેવા વિવેકપૂર્વક તેનું પાન કરે છે અને ત્યાર પછી ફરી કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર થઈ જાય છે.

આ પ્રતિમાનું પાલન કરનાર મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરે છે. આ પ્રતિમાની આરાધના કરનારા સાધક સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરે છે અથવા મહર્લિક દેવ થાય છે, તેમજ તેના શારીરિક રોગ દૂર થઈ જાય છે અને કાયા કંચનવર્ણી અને બળવાન થાય છે.

પ્રતિમા આરાધના પછી તે સાધક ફરી ઉપાશ્રયમાં આવી જાય છે. ભાષ્યમાં તેના પારણામાં આહારપાણીની ૪૯ દિવસની ક્રમિક વિધિ બતાવેલી છે.

દત્તીનું સ્વરૂપ :-

૪૩ સંખાદત્તિયસ્સ ભિક્ખુસ્સ પડિગ્ગહધારિસ્સ ગાહાવઙ્કુલં પિંડવાય-પડિયાએ, અણુપવિટ્ઠસ્સ જાવઙ્કયં-જાવઙ્કયં કેઙ્ અંતો પડિગ્ગહંસિ ઉવઙ્ગત્તા દલેજ્જા તાવઙ્કયાઓ તાઓ દત્તીઓ વત્તવ્વં સિયા ।

તત્થ સે કેઙ્ છવ્વણે વા દુસણે વા વાલણે વા અંતો પડિગ્ગહંસિ ઉવઙ્ગત્તા દલેજ્જા, સવ્વા વિ ણં સા એગા દત્તી વત્તવ્વં સિયા ।

તત્થ સે બહવે ભુંજમાણા સવ્વે તે સયં પિંડં સાહણિય અંતો પડિગ્ગહંસિ ઉવઙ્ગત્તા, દલેજ્જા, સવ્વા વિ ણં સા એગા દત્તી વત્તવ્વં સિયા ।

ભાવાર્થ :- દત્તીઓની સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરનાર પાત્રધારી સાધુ ગૃહસ્થના ઘરે આહારને માટે પ્રવેશ કરે ત્યારે (૧) આહાર દેનાર ગૃહસ્થ પાત્રમાં જેટલીવાર (કોઈપણ સાધનથી) ભરીને આહાર આપે તેટલી દત્તીઓ કહેવાય છે. (૨) આહાર દેનાર ગૃહસ્થ જો છાબડીથી, વસ્ત્રથી અથવા ચમચાથી રોકાયા વિના સાધુના પાત્રમાં આહાર આપે, તે બધી એકદત્તી કહેવાય છે. (૩) જ્યાં ઘણા ગૃહસ્થો ભોજન કરતા હોય અને તે બધા પોતપોતાનો આહાર ભેગો કરીને અટક્યા વિના એક સાથે પાત્રમાં આપે, તે બધાને (મિશ્રણને) એક દત્તી કહેવાય છે.

૪૪ સંખાદત્તિયસ્સ ણં ભિક્ખુસ્સ પાણિપડિગ્ગહિયસ્સ ગાહાવઙ્કુલં પિંડવાય-પડિયાએ અણુપવિટ્ઠસ્સ, જાવઙ્કયં-જાવઙ્કયં કેઙ્ અંતો પાણિસિ ઉવઙ્ગત્તા દલેજ્જા તાવઙ્કયાઓ તાઓ દત્તીઓ વત્તવ્વં સિયા ।

તત્થ સે કેઙ્ છવ્વણે વા દુસણે વા વાલણે વા અંતો પાણિસિ ઉવઙ્ગત્તા દલેજ્જા, સવ્વા વિ ણં સા એગા દત્તી વત્તવ્વં સિયા ।

તત્થ સે બહવે ભુંજમાણે સવ્વે તે સયં પિંડં સાહણિય અંતો પાણિસિ ઉવઙ્ગત્તા દલેજ્જા સવ્વા વિ ણં સા એગા દત્તી વત્તવ્વં સિયા ।

ભાવાર્થ :- દત્તીઓની સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરનાર કરપાત્રભોજી સાધુ ગૃહસ્થના ઘરમાં આહારને માટે પ્રવેશ કરે ત્યારે (૧) આહાર દેનાર ગૃહસ્થ કોઈપણ સાધનથી જેટલીવાર ભરીને સાધુના હાથમાં

આહાર આપે, તેટલી દત્તીઓ કહેવી જોઈએ. (૨) આહાર દેનાર ગૃહસ્થો સાથે જો છાબડીથી, વસ્ત્રથી અથવા ચમચાથી અટક્યા વિના સાધુના હાથમાં જેટલો આહાર આપે, તે બધો આહાર એક દત્તી કહેવાય છે. (૩) જ્યાં અનેક ગૃહસ્થ જમતા હોય અને તે બધા પોતાપોતાનો આહાર ભેગો કરીને અટક્યા વિના સાધુના હાથમાં એક સાથે આપે, તે બધો આહાર એક દત્તી કહેવાય છે.

વિવેચન :-

સપ્તસપ્તતિકા આદિ ભિક્ષુ પ્રતિમાઓમાં દત્તીઓની નિશ્ચિત સંખ્યામા આહાર ગ્રહણ કરવાનું વર્ણન છે અને પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સૂત્રકારે દત્તીનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

દાતા એક જ વારમાં ધાર ખંડિત કર્યા વિના જેટલો આહાર કે પાણી સાધુના પાત્રમાં કે હાથમાં આપે તેને એક દત્તી આહાર કે પાણી કહેવાય છે. તે આહાર કે પાણી હાથથી આપે અથવા કોઈ વાસણથી આપે, ચમચા, છાબડી આદિથી આપે કે વસ્ત્રની થેલીમાંથી કાઢીને આપે, અલ્પમાત્રામાં દઈને અટકી જાય અથવા અટક્યા વિના વધારે માત્રામાં આપે, તે ઓછો કે વધુ એકવારમાં અપાયેલા આહાર અથવા પાણી એક દત્તી કહેવાય છે.

ક્યારેય કોઈ ખાદ્ય પદાર્થ અનેક વાસણોમાં અથવા અનેક વ્યક્તિઓના હાથમાં જુદા જુદા રાખેલા હોય તેને એક વાસણમાં અથવા એક હાથમાં એકઠા કરીને એક સાથે પાત્રમાં આપે તો પણ એક દત્તી કહેવાય છે. પાત્ર નહીં રાખનાર અર્થાત્ કરપાત્રી સાધુના હાથમાં ઉપર્યુક્ત વિધિથી જેટલો આહાર એક સાથે અપાય, તે તેના માટે એક દત્તી કહેવાય છે.

ત્રણ પ્રકારનો આહાર :-

૪૫ તિવિહે ઉવહડે પળ્લત્તે, તં જહા- ફલિઓવહડે સુદ્ધોવહડે સંસદ્ધોવહડે ।

ભાવાર્થ :- ખાદ્ય પદાર્થ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે, જેમ કે- (૧) ફલિતોપહત- મિષ્ટાન્ન, ફરસાણ, શાક વગેરે અનેક પદાર્થોના સંયોગોથી સંસ્કારિત ખાદ્યપદાર્થ, (૨) શુદ્ધોપહત- ચણા, મમરા, ઘાણી આદિ વ્યંજનરહિત શુદ્ધ અલેપ્ય ખાદ્યપદાર્થ, (૩) સંસૃષ્ટોપહત- ભાત, ખીચડી વગેરે વ્યંજન(મસાલા)રહિત સલેપ્ય ખાદ્યપદાર્થ.

અભિગ્રહ ધારણ કરનાર સાધુ તેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના આહારને ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરી શકે છે.

અવગૃહીત આહારના પ્રકાર :-

૪૬ તિવિહે ઓગ્ગહિએ પળ્લત્તે, તં જહા- જંચ ઓગિળ્હઙ્, જં ચ સાહરઙ્, જં ચ આસગંસિ (થાસગંસિ) પક્કિવ્હઙ્, એગે એવમાહંસુ ।

એગે પુળ એવમાહંસુ, દુવિહે ઓગ્ગહિએ પળ્લત્તે, તં જહા- જં ચ ઓગિળ્હઙ્, જં ચ આસગંસિ (થાસગંસિ) પક્કિવ્હઙ્ ।

ભાવાર્થ :- કેટલીક અપેક્ષાએ એમ કહેવાય છે કે પીરસવા માટે ગ્રહણ કરાયેલા અવગૃહીત આહારના ત્રણ પ્રકાર છે જેમ કે- (૧) જે વાસણમાં ખાદ્યપદાર્થ પડ્યા હોય અથવા બનાવેલા હોય તેમાંથી કાઢીને

બીજા વાસણમાં ગ્રહણ કરાતો આહાર (૨) પીરસવા માટે લઈ જવાતો આહાર અને (૩) વાસણમાં પીરસાતો આહાર.

કેટલીક અપેક્ષાએ અવગૃહીત આહારના બે પ્રકાર છે, જેમ કે— (૧) પીરસવા માટે ગ્રહણ કરાતો આહાર (૨) થાળી આદિમાં પીરસાતો આહાર. આ છટ્ટી પિંડેષણના ભેદરૂપ છે.

एगे एवमाहंसु નો અર્થ ભાષ્યકારે આદેશ-અપેક્ષાએ કર્યો છે. અન્ય આચાર્યનો મત પ્રદર્શિત કરવા આ શબ્દપ્રયોગ નથી.



ઉદ્દેશક-૧૦

આ અધ્યયનમાં ચંદ્ર પ્રતિમા, પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર, સાધુ સંબંધિત ચૌભંગીઓ, શૈક્ષની કાલમર્યાદા, સ્થવિરના પ્રકાર, સાધુઓને ભણાવવા માટેનો અધ્યયન ક્રમ, દશ પ્રકારની વૈયાવૃત્ય તથા તેના અંતિમ ફળરૂપ મોક્ષનું કથન છે.

★ ચંદ્રની કળાની વધઘટની જેમ આહાર-પાણીની દત્તીઓમાં વધઘટ થાય, તેને ચંદ્ર પ્રતિમા કહે છે. તેના બે પ્રકાર છે. જવમધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા અને વજ્રમધ્ય ચંદ્રપ્રતિમા. સૂત્રોક્ત વિધિથી વિશિષ્ટ સંહનન-વાળા, શ્રુતસંપન્ન સાધુ તેની આરાધના કરી શકે છે, આ પ્રતિમાઓ એક એક માસની હોય છે. તેમાં આહાર, પાણીની દત્તીઓની વધઘટ કરવાની હોય છે, અન્ય અનેક નિયમો તથા અભિગ્રહ ધારણ કરવાના હોય છે અને પરીષ્કલ ઉપસર્ગને સહન કરવાના હોય છે.

વ્યવહાર :- આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા અને ધારણા, જીત, આ પાંચ વ્યવહારોમાંથી જે સમયે જે ઉપલબ્ધ હોય તેનો ક્રમશઃ નિષ્પક્ષ ભાવથી પ્રાયશ્ચિત્ત અને તત્ત્વ નિર્ણયમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ. સ્વાર્થ, આગ્રહ અથવા ઉપેક્ષા ભાવથી તેનો વ્યુત્ક્રમથી ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ.

★ સાધુ પુરુષના વિવિધ ગુણોની અપેક્ષાએ તેની વિવિધ ચૌભંગીઓનું કથન કરીને સૂત્રકારે મનુષ્યોની ભિન્ન ભિન્ન ચિત્તવૃત્તિનું દર્શન કરાવ્યું છે.

★ દીક્ષાદાતા, વડીદીક્ષાદાતા, મૂળ આગમના વાચનાદાતા, અર્થઆગમના વાચનાદાતાની અને તેનાથી સંબંધિત શિષ્યોની કુલ ચાર ચૌભંગી છે અને તેના અંતિમ ભંગની સાથે ધર્માચાર્ય (પ્રતિબોધ દેનારા) આદિનું કથન છે.

★ વય સ્થવિર, શ્રુતસ્થવિર અને પર્યાય સ્થવિર, આ ત્રણ પ્રકારના સ્થવિર છે.

★ શૈક્ષ નવદીક્ષિત શિષ્યોની શૈક્ષભૂમિ-શિક્ષાની કાલમર્યાદાના ત્રણ પ્રકાર છે. જઘન્ય સાત દિવસ-રાત્રિ, મધ્યમ ચાર માસ અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ.

★ ગર્ભકાળ સહિત ૯ વર્ષ પહેલા કોઈને દીક્ષા દેવી નહિ. કારણવશ દીક્ષા દેવાઈ ગઈ હોય તો વડીદીક્ષા ન દેવી જોઈએ.

★ અવ્યક્ત (૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરવાળા)ને આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રની વાચના ન દેવી પરંતુ અન્ય અધ્યયન કરાવવું.

★ વીસ વર્ષની દીક્ષાપર્યાય સુધી યોગ્ય શિષ્યોને સૂત્રોક્ત આગમોની વાચના પૂર્ણ કરાવવી.

★ આચાર્યાદિ દશની ભાવયુક્ત વૈયાવૃત્ય કરવી, તેમની વૈયાવૃત્યથી મહાન્ કર્મોની નિર્જરા અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.



ઉદ્દેશિક-૧૦

બે પ્રકારની ચંદ્ર પ્રતિમાઓ :-

૧ દો પડિમાઓ પણ્ણતો, તં જહા- જવમજ્જા ય ચંદપડિમા, વઙ્ગમજ્જા ય ચંદપડિમા । જવમજ્જં ણં ચંદપડિમં પડિવણ્ણસ્સ અણગારસ્સ માસં ણિચ્ચં વોસટ્ઠકાએ ચિયત્તદેહે । જે કેઙ્ પરીસહોવસગ્ગા સમુપ્પજ્જંતિ તં જહા- દિવ્વા વા માણુસ્સગા વા તિરિક્ખજોણિયા વા અણુલોમા વા પડિલોમા વા તત્થ અણુલોમા તાવ વંદેજ્જા વા ણમંસેજ્જા વા સવ્કારેજ્જા વા સમ્માણેજ્જા વા કલ્લાણં મંગલં દેવયં ચેઙ્ગયં પજ્જુવાસેજ્જા તત્થ પડિલોમા તાવ અણ્ણયરેણં દંડેણ વા અટ્ટીણ વા જોત્તેણ વા વેત્તેણ વા કસેણ વા કાએ આઠ્ઠેજ્જા તે સવ્વે ઉપ્પણ્ણે સમ્મં સહેજ્જા યમેજ્જા તિતિક્ખેજ્જા અહિયાસેજ્જા ।

ભાવાર્થ :- બે પ્રતિમાઓ કહી છે, જેમ કે (૧) યવમધ્યચંદ્રપ્રતિમા (૨) વજ્ર મધ્યચંદ્ર પ્રતિમા. યવમધ્યચંદ્ર પ્રતિમાનો સ્વીકાર કરનાર સાધુ એક માસ સુધી નિત્ય શરીરના પરિકર્મથી તથા શરીરના મમત્વથી રહિત થઈને રહે છે. તે સમયે કોઈ દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચકૃત અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ પરીષદ અને ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થાય, જેમ કે- કોઈ વંદન, નમસ્કાર, સત્કાર, સન્માન, કલ્યાણરૂપ, મંગલરૂપ, દેવરૂપ અને જ્ઞાનરૂપ માનીને સેવા કરવારૂપ અનુકૂળ પરીષદ અને ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થાય અથવા દંડ, હાડકા, ધુસર, નેતર, ચાબુકથી શરીર પર પ્રહાર કરવારૂપ પ્રતિકૂળ પરીષદ અને ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થાય, તો તે ઉત્પન્ન થયેલા સર્વ અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ પરીષદ અને ઉપસર્ગોને પ્રસન્ન થિત્તે એટલે બિન્ન થયા વિના સમભાવે સહન કરે, તે વ્યક્તિ પ્રત્યે ક્ષમાભાવ ધારણ કરે, વીરતાપૂર્વક સહન કરે અને શાંતિથી આનંદનો અનુભવ કરતાં સહન કરે.

૨ જવમજ્જં ણં ચંદપડિમં પડિવણ્ણસ્સ અણગારસ્સ, સુક્કપક્ખસ્સ પાડિવે સે કપ્પઈ એગા દત્તી ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, એગા પાણસ્સ, સવ્વેહિં દુપ્પયં ચઠ્ઠપ્પયાઈએહિં આહારકંઘીહિં સત્તેહિં પડિણિયત્તેહિં, અણ્ણાયઠ્ઠં સુદ્ધોવહઠં ણિજ્જૂહિત્તા બહવે સમણ માહણ-અતિહિ-કિવણ વણીમગા, કપ્પઈ સે એગસ્સ ભુંજમાણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ણો દોણં ણો તિણં ણો ચઠ્ઠણં ણો પંચણં, ણો ગુલ્લિણીએ, ણો બાલવચ્છાએ ણો દારગં પેજ્જમાણીએ, ણો અંતો એલુયસ્સ દો વિ પાએ સાહટ્ટુ દલમાણીએ, ણો બાહિં એલુયસ્સ દો વિ યાએ સાહટ્ટુ દલમાણીએ । અહ પુણ એવં જાણેજ્જા-એગં પાયં અંતો કિચ્ચા, એગં પાયં બાહિં કિચ્ચા એલુયં વિક્ખંભિત્તા એવં દલયઈ, એવં સે કપ્પઈ પડિગ્ગાહેત્તે । એવં ણો દલયઈ એવં સે ણો કપ્પઈ પડિગ્ગાહેત્તે ।

ભાવાર્થ :- યવમધ્યચંદ્ર પ્રતિમાના આરાધક સાધુએ શુકલપક્ષની પ્રતિપદા (સુદ એકમ)ના દિવસે

આહાર અને પાણીની એક-એક દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. આહારના આકાંક્ષી (આહાર ઇચ્છુક) બધા દ્વિપદ, ચતુષ્પદ આદિ પ્રાણીઓ આહાર લઈને પાછા ફરી ગયા હોય ત્યારે તેને અજ્ઞાત ઘરમાંથી શુદ્ધ, અલ્પલેપ- વાળો આહાર લેવો કલ્પે છે. અનેક શ્રમણો યાવત્ ભિખારીઓ આહાર લઈને પાછા ફરી ગયા હોય અર્થાત્ ત્યાં ઊભા ન હોય ત્યારે આહાર લેવો કલ્પે છે. એક વ્યક્તિના ભોજનમાંથી આહાર લેવો કલ્પે છે; બે, ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ વ્યક્તિના ભાગીદારીવાળા ભોજનમાંથી આહાર લેવો કલ્પતો નથી. ગર્ભવતી, નાના બાળકોવાળી, અને બાળકને દૂધ પીવડાવતી સ્ત્રીના હાથેથી આહાર લેવો કલ્પતો નથી. દાતાના બંને પગ ડેલીની અંદર હોય અથવા બહાર હોય તો તેની પાસેથી આહાર લેવો કલ્પતો નથી. પડિમાધારી સાધુ જો એમ જાણે કે દાતાનો એક પગ ડેલીની અંદર અને એક પગ ડેલીની બહાર છે, ડેલીની વચ્ચોવચ્ચ પગ રાખ્યો છે, તો તેના હાથે આહાર લેવો કલ્પે છે. એક પગ ડેલીની અંદર, એક પગ ડેલીની બહાર ન હોય તો આહાર લેવો કલ્પતો નથી.

૩ બિંડ્યાએ સે કપ્પઙ્ગ દોણિણ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, દોણિણ પાણસ્સ । તંડ્યાએ સે કપ્પઙ્ગ તિણિણ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, તિણિણ પાણસ્સ । ચંડત્થીએ સે કપ્પઙ્ગ ચંડ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ચંડ પાણસ્સ । પંચમીએ સે કપ્પઙ્ગ પંચ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, પંચ પાણસ્સ । છટ્ટીએ સે કપ્પઙ્ગ છ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, છ પાણસ્સ ।

સત્તમીએ સે કપ્પઙ્ગ સત્ત દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, સત્ત પાણસ્સ । અટ્ઠમીએ સે કપ્પઙ્ગ અટ્ઠ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, અટ્ઠ પાણસ્સ । ણવમીએ સે કપ્પઙ્ગ ણવ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ણવ પાણસ્સ । દસમીએ સે કપ્પઙ્ગ દસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, દસ પાણસ્સ । એગારસમીએ સે કપ્પઙ્ગ એગારસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, એગારસ પાણસ્સ । બારસમીએ સે કપ્પઙ્ગ બારસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, બારસ પાણસ્સ । તેરસમીએ સે કપ્પઙ્ગ તેરસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, તેરસ પાણસ્સ । ચોદ્દસમીએ સે કપ્પઙ્ગ ચોદ્દસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ચોદ્દસ પાણસ્સ । પળ્લરસમીએ સે કપ્પઙ્ગ પળ્લરસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, પળ્લરસ પાણસ્સ ।

બહુલપક્ખસ્સ પાડિવે સે કપ્પઙ્ગ ચોદ્દસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ચોદ્દસ પાણસ્સ । બિંડ્યાએ સે કપ્પઙ્ગ તેરસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, તેરસ પાણસ્સ । તંડ્યાએ સે કપ્પઙ્ગ બારસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, બારસ પાણસ્સ । ચંડત્થીએ સે કપ્પઙ્ગ એકકારસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, એકકારસ પાણસ્સ । પંચમીએ સે કપ્પઙ્ગ દસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, દસ પાણસ્સ । છટ્ટીએ સે કપ્પઙ્ગ ણવ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ણવ પાણસ્સ । સત્તમીએ સે કપ્પઙ્ગ અટ્ઠ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, અટ્ઠ પાણસ્સ । અટ્ઠમીએ સે કપ્પઙ્ગ સત્ત દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, સત્ત પાણસ્સ । ણવમીએ

સે કપ્પઙ્ગ છ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પઢિગ્ગાહેત્તે, છ પાણસ્સ । દસમીએ સે કપ્પઙ્ગ પંચ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પઢિગ્ગાહેત્તે, પંચ પાણસ્સ । એકકારસમીએ સે કપ્પઙ્ગ ચઠ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પઢિગ્ગાહેત્તે, ચઠ પાણસ્સ । બારસમીએ સે કપ્પઙ્ગ તિણ્ણ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પઢિગ્ગાહેત્તે, તિણ્ણ પાણસ્સ । તેરસમીએ સે કપ્પઙ્ગ દો દત્તીઓ ભોયણસ્સ પઢિગ્ગાહેત્તે, દો પાણસ્સ । ચઠદસમીએ સે કપ્પઙ્ગ એગા દત્તી ભોયણસ્સ પઢિગ્ગાહેત્તે, એગા પાણસ્સ । અમાવાસાએ સે ય અબ્ભત્તદ્વે ભવઙ્ગ । એવં ખલુ જવમજ્જ્ઞચંદપડિમા અહાસુત્તં જાવ અણ્ણાએ અણુપાલિયા ભવઙ્ગ ।

ભાવાર્થ :- (શુક્લપક્ષની પ્રતિપદા-એકમના દિવસે પ્રતિમાધારી સાધુને આહાર-પાણીની એક-એક દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે.)

શુક્લપક્ષની બીજના દિવસે પ્રતિમાધારી સાધુને આહાર અને પાણીની બે-બે દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ત્રીજના દિવસે આહાર અને પાણીની ત્રણ-ત્રણ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ચોથના દિવસે આહાર અને પાણીની ચાર-ચાર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. પાંચમના દિવસે આહાર અને પાણીની પાંચ-પાંચ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. છઠના દિવસે આહાર અને પાણીની છ-છ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. સાતમના દિવસે આહાર અને પાણીની સાત-સાત દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. આઠમના દિવસે આહાર અને પાણીની આઠ-આઠ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. નોમના દિવસે આહાર અને પાણીની નવ-નવ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. દશમના દિવસે આહાર અને પાણીની દશ-દશ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. અગિયારસના દિવસે આહાર અને પાણીની અગિયાર-અગિયાર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. બારસના દિવસે આહાર અને પાણીની બાર-બાર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. તેરસના દિવસે આહાર અને પાણીની તેર-તેર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ચૌદસના દિવસે આહાર અને પાણીની ચૌદ-ચૌદ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. પુનમના દિવસે આહાર અને પાણીની પંદર-પંદર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાના દિવસે આહાર અને પાણીની ચૌદ-ચૌદ દત્તીઓ ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. બીજના દિવસે આહાર અને પાણીની તેર-તેર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ત્રીજના દિવસે આહાર અને પાણીની બાર-બાર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ચોથના દિવસે આહાર અને પાણીની અગિયાર-અગિયાર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. પાંચમના દિવસે આહાર અને પાણીની દશ-દશ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. છઠના દિવસે આહાર અને પાણીની નવ-નવ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. સાતમના દિવસે આહાર અને પાણીની આઠ-આઠ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. આઠમના દિવસે આહાર અને પાણીની સાત-સાત દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. નોમના દિવસે આહાર અને પાણીની છ-છ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. દશમના દિવસે આહાર અને પાણીની પાંચ-પાંચ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. અગિયારસના દિવસે આહાર અને પાણીની ચાર-ચાર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. બારસના દિવસે આહાર અને પાણીની ત્રણ-ત્રણ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. તેરસના દિવસે આહાર અને પાણીની બે-બે દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ચૌદસના દિવસે આહાર અને પાણીની એક-એક દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. અમાવાસ્યાના દિવસે તે એક ઉપવાસ કરે છે. આ રીતે આ યવમધ્યયંદ્ર પ્રતિમા સૂત્ર અનુસાર યાવત્ જિનાશ્શા અનુસાર પાલન કરાય છે.

૪ વઙ્ગરમજ્જ્ઞં ણં ચંદપડિમં પઢિવણ્ણસ્સ અણગારસ્સ માસં ણિચ્ચં વોસટ્ઠકાએ ચિયત્તદેહે જે કેઙ્ગ પરીસહોવસગ્ગા ઉપ્પજ્જંતિ જાવ અહિયાસેજ્જા । વઙ્ગરમજ્જ્ઞં ણં

ચંદપડિમં પડિવણ્ણસ્સ અણગારસ્સ, બહુલપક્ખસ્સ પાડિવે સે કપ્પઈ પણ્ણરસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, પણ્ણરસ પાણસ્સ જાવ એલુયં વિક્ખંભિત્તા દલયઈ એવં સે કપ્પઈ પડિગ્ગાહિત્તે । બિડ્યાએ સે કપ્પઈ ચઠ્ઠસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ચઠ્ઠસ પાણસ્સ । તડ્યાએ સે કપ્પઈ તેરસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, તેરસ પાણસ્સ । એવં એગુત્તરિયાએ હાણીએ જાવ અમાવાસાએ સે કપ્પઈ એગા દત્તી ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, એગા પાણસ્સ ।

સુક્કપક્ખસ્સ પાડિવે સે કપ્પઈ દો દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, દો પાણસ્સ । બિડ્યાએ સે કપ્પઈ તિણ્ણ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, તિણ્ણ પાણસ્સ । તડ્યાએ સે કપ્પઈ ચઠ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, ચઠ પાણસ્સ । ચઠ્ઠસમીએ સે કપ્પઈ પણ્ણરસ દત્તીઓ ભોયણસ્સ પડિગ્ગાહેત્તે, પણ્ણરસ પાણસ્સ । એવં એગુત્તરિયાએ વુઢ્ઢીએ જાવ પુણ્ણિમાએ સે ય અબ્બત્તે ભવઈ । એવં ખલુ એસા વરમજ્ઞા ચંદપડિમા અહાસુત્તં જાવ આણાએ અણુપાલિયા ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- વજ્રમધ્યચંદ્રપ્રતિમા- સ્વીકાર કરનાર અણગાર એક માસ સુધી નિત્ય શરીરના પરિકર્મથી તથા શરીરના મમત્વથી રહિત થઈને રહે છે અને જો કોઈ પરીષદ અને ઉપસર્ગ આવે તો શાંતિથી સમભાવપૂર્વક સહન કરે.

વજ્રમધ્યચંદ્રપ્રતિમા સ્વીકાર કરનાર અણગારને (સાધુને) કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાને દિવસે પંદર પંદર દત્તી આહાર અને પાણી લેવી કલ્પે છે **યાવત્** ડેલીની વચ્ચે પગ રાખીને આપે તો તેની પાસેથી આહાર લેવો કલ્પે છે. બીજના દિવસે ચૌદ-ચૌદ દત્તી આહાર અને પાણીની ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ત્રીજના દિવસે આહાર અને પાણીની તેર-તેર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. આ રીતે ક્રમશઃ એક-એક દત્તીને ઘટાડતાં **યાવત્** અમાવાસ્યાના દિવસે આહાર અને પાણીની એક-એક દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે.

શુકલપક્ષની એકમના દિવસે આહાર અને પાણીની બે-બે દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. બીજના દિવસે આહાર અને પાણીની ત્રણ-ત્રણ દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. ત્રીજના દિવસે આહાર અને પાણીની ચાર-ચાર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. આ રીતે એક-એક દત્તીની વૃદ્ધિ થતાં **યાવત્** ચૌદશના દિવસે આહાર અને પાણીની પંદર-પંદર દત્તી ગ્રહણ કરવી કલ્પે છે. પૂનમના દિવસે તે ઉપવાસ કરે છે. આ રીતે તે વજ્રમધ્યચંદ્ર પ્રતિમાનું સૂત્ર અનુસાર **યાવત્** જિનાજ્ઞા અનુસાર પાલન કરાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બે પ્રકારની ચંદ્ર પ્રતિમાની વિધિનું સવિસ્તાર પ્રતિપાદન છે.

ચંદ પડિમં :- શુકલપક્ષમાં ચંદ્રની કલા વધે છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ઘટે છે, તે રીતે જે પ્રતિમાઓમાં આહારની દત્તિઓની સંખ્યા તિથિઓના ક્રમથી વધે-ઘટે છે, તે પ્રતિમાઓને **ચંદ્ર પ્રતિમા** કહે છે.

તેના બે પ્રકાર છે- (૧) યવમધ્યચંદ્રપ્રતિમા અને (૨) વજ્રમધ્યચંદ્ર પ્રતિમા.

યવમધ્યચંદ્ર પ્રતિમા :- જવનો દાણો બંને છેડે પાતળો અને મધ્યમાં જાડો હોય છે, તેની જેમ જે

પ્રતિમાના પ્રારંભમાં એક દત્તી આહાર અને એક દત્તી પાણી ગ્રહણ થાય છે. ત્યારપછી પ્રતિદિન એક-એક દત્તી વધતાં મધ્યમાં પંદર દત્તી આહાર અને પંદર દત્તી પાણી તથા ત્યારપછી પુનઃ પ્રતિદિન એક-એક દત્તી ઘટતા અંતમાં એક દત્તી આહાર અને એક દત્તી પાણી ગ્રહણ કરાય અને અંતે ઉપવાસ કરવામાં આવે છે, તેને યવમધ્યચંદ્ર પ્રતિમા કહેવાય છે.

વજ્રમધ્યચંદ્ર પ્રતિમા :- વજ્રરત્ન અથવા ડમરુના કિનારાનો ભાગ વિસ્તૃત, મધ્યભાગ સંકુચિત અને બીજા કિનારાનો ભાગ વિસ્તૃત હોય છે તે રીતે જે પ્રતિમાના પ્રારંભમાં પંદર દત્તિ, મધ્યમાં એક દત્તિ અને અંતમાં પંદર દત્તી આહાર-પાણીને ગ્રહણ થાય છે અને અંતે ઉપવાસ કરવામાં આવે છે, તે વજ્રમધ્યચંદ્રપ્રતિમા કહેવાય છે.

આરાધકની યોગ્યતા :- સૂત્રકારે આરાધકની યોગ્યતા વિષયક કોઈ સ્પષ્ટતા કરી નથી પરંતુ ભાષ્યમાં તેનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. આ બંને પ્રતિમાઓ વિશિષ્ટ સંઘયણવાળા, વીસ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયવાળા અર્થાત્ દીક્ષા સ્થવિર પૂર્વધર મુનિઓ જ ધારણ કરી શકે છે. કોઈપણ પ્રકારના અપવાદના સેવન વિના સર્વ નિયમોનું એક માસ સુધી પાલન કરવાની ક્ષમતા હોય, તેવા સમર્થ સંતો જ તેની આરાધના માટે યોગ્ય છે.

કાલ મર્યાદા :- બંને પ્રતિમાની કાલ મર્યાદા એક માસની છે.

પ્રતિમાનો પ્રારંભ :- યવમધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમાનો પ્રારંભ શુકલ પક્ષની પ્રતિપદા-એકમથી થાય છે, ત્યારે એક દત્તી આહાર અને એક દત્તી પાણી ગ્રહણ થાય છે. ત્યારપછી ચંદ્રની કળાની જેમ ક્રમશઃ વધતા પૂનમના દિવસે પંદર દત્તી આહાર-પાણી ગ્રહણ થાય, ત્યારપછી કૃષ્ણપક્ષમાં ક્રમશઃ ઘટતા ચૌદસના દિવસે એક દત્તી આહાર-પાણી ગ્રહણ થાય અને અમાવાસ્યાના દિવસે ઉપવાસ થાય અને પ્રતિમા પૂર્ણ થાય છે.

વજ્રમધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમાનો પ્રારંભ કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા-એકમથી થાય છે ત્યારે પંદર દત્તી આહાર-પાણી ગ્રહણ થાય, ત્યારપછી ચંદ્રની કળાની જેમ ક્રમશઃ ઘટતા અમાવાસ્યાના દિવસે એક દત્તી આહાર-પાણી ગ્રહણ થાય છે. ત્યારપછી શુકલપક્ષમાં ક્રમશઃ વધતા ચૌદસના દિવસે પંદર દત્તી આહાર-પાણી ગ્રહણ થાય છે અને પૂનમના દિવસે ઉપવાસ થાય અને પ્રતિમા પૂર્ણ થાય છે.

આ રીતે જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે બંને પ્રતિમાઓમાં શુકલ પક્ષમાં દત્તીનું પ્રમાણ વધે છે અને કૃષ્ણ પક્ષમાં દત્તિનું પ્રમાણ ઘટે છે. આ પ્રતિમાઓને ધારણ કરનાર સાધુને નિમ્નલિખિત નિયમોનું પાલન કરવું આવશ્યક હોય છે.

(૧) **વોસટ્ઠકાણ-ચિયત્તદેહે :-** શારીરિક શુશ્રૂષા તથા મમત્વનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ નિયમિત પરિમિત આહાર સિવાય ઔષધ-ભેષજના સેવનનો અને બધા પ્રકારના શરીરપરિકર્મનો ત્યાગ કરવો. (૨) દેવ, મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ દ્વારા કરાયેલા ઉપસર્ગનો સામનો ન કરવો કે તેનાથી બચવાનો પણ પ્રયત્ન ન કરવો. (૩) કોઈ માર કૂટ કરે તો તેના પર દ્વેષ ન કરવો અને કોઈ આદર સત્કાર કરે તો પ્રસન્ન ન થવું પરંતુ સમભાવમાં લીન રહેવું. (૪) **સવ્વેહિં દુષ્પય...પઢિણિયત્તેહિં :-** જે રસ્તામાં ઘરની બહાર પશુ અથવા પક્ષીઓ ચરતા કે ચણતા હોય, તે પોત-પોતાનો ચારો ચરી લે કે દાણા ચણી લે ત્યાર પછી પડિમાધારીએ આહાર લેવા માટે ઘરમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ. (૫) **અણ્ણાય :-** પ્રતિમાધારી સાધુને પધારવાની સૂચના કે જાણકારી ન હોય અથવા કોઈ પ્રતિક્ષા ન કરતા હોય તેવા અજ્ઞાત ઘરોમાંથી આહાર ગ્રહણ કરવો. (૬) **ઝંઙ્ઙં- વિગયરહિત રુક્ષ આહાર ગ્રહણ કરવો.** (૭) **સુદ્ધોવહં -** શુદ્ધોપહત- ચણા, મમરા, ખાખરાદિ.

વાસણને જેનો લેપ ન લાગે, તેવા લેપ રહિત આહારાદિ ગ્રહણ કરવા. (૮) ણિજ્જૂહિત્તા બહવે સમણ...- અન્ય ભિક્ષુ, શ્રમણ આદિ જ્યાં ઊભા હોય, તે ઘરમાં પ્રતિમાધારીએ ભિક્ષા માટે (ગોચરી) જવું ન જોઈએ. (૯) કપ્પઙ્ગ સે એગસ્સ... - એક વ્યક્તિની માલિકીનો આહાર હોય તેમાંથી લેવો, વધારે વ્યક્તિઓની માલિકીના આહારમાંથી ન લેવું. (૧૦) ણો ગુવ્વીણીએ - કોઈ પણ ગર્ભવતી સ્ત્રી પાસેથી ભિક્ષા ન લેવી. (૧૧) ણો બાલવચ્છાએ - જે આહાર નાના બાળકો માટે બનાવેલો હોય તેમાંથી ભિક્ષા ન લેવી. (૧૨) ણો દારગં પેજ્જમાણીએ - જે સ્ત્રી બાળકને દૂધ પીવડાવતી હોય તેની પાસેથી ભિક્ષા ન લેવી. (૧૩) એગં પાયં અંતો કિચ્ચા - ડેલીની અંદર એક પગ અને ડેલીની બહાર એક પગ રાખીને બેઠેલા હોય અથવા ઊભા હોય તેવા દાતા પાસેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી. ઘરની ડેલી સિવાય અન્ય કોઈ કયાંય પણ ઊભા હોય તેની પાસેથી ભિક્ષા ન લેવી. તે જ રીતે એષણાના ૪૨ દોષ રહિત નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરવો.

આ બંને ચંદ્રપ્રતિમાઓની આરાધના એક એક મહિનામાં કરવામાં આવે છે. ઉક્ત નિયમો અનુસાર જો આહાર મળે તો ગ્રહણ કરે, ન મળે તો તે દિવસે ઉપવાસ કરે. પ્રતિમાધારી સાધુ ભિક્ષાના સમયે ઘરની સંખ્યા નક્કી કરી લે છે અને તેટલા જ ઘરોમાં ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરે છે. આહારાદિ ન મળે તો ઉત્કૃષ્ટ એક મહિનાની તપશ્ચર્યા પણ થઈ જાય છે પરંતુ તેઓ કોઈ પણ પ્રકારના અપવાદનું સેવન તે કરતા નથી. આ રીતે વિધિપૂર્વક આરાધના કરનાર આરાધક થાય છે.

ચંદ્ર પ્રતિમાઓમાં દત્તી સંખ્યા :-

યવમધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા		વજ્ર મધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા	
તિથિ	દત્તી સંખ્યા	તિથિ	દત્તી સંખ્યા
પ્રારંભ શુકલપક્ષ - એકમ	૧	પ્રારંભ કૃષ્ણપક્ષ - એકમ	૧૫
બીજ	૨	બીજ	૧૪
ત્રીજ	૩	ત્રીજ	૧૩
ચોથ	૪	ચોથ	૧૨
પાંચમ	૫	પાંચમ	૧૧
છઠ્ઠ	૬	છઠ્ઠ	૧૦
સાતમ	૭	સાતમ	૯
આઠમ	૮	આઠમ	૮
નોમ	૯	નોમ	૭
દસમ	૧૦	દસમ	૬
અગિયારસ	૧૧	અગિયારસ	૫
બારસ	૧૨	બારસ	૪
તેરસ	૧૩	તેરસ	૩
ચૌદસ	૧૪	ચૌદસ	૨
પૂનમ	૧૫	અમાવસ્યા	૧

યવમધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા			વજ્ર મધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા		
તિથિ	દત્તી સંખ્યા		તિથિ	દત્તી સંખ્યા	
કૃષ્ણ પક્ષ	એકમ	૧૪	શુક્લ પક્ષ	એકમ	૨
	બીજ	૧૩		બીજ	૩
	ત્રીજ	૧૨		ત્રીજ	૪
	ચોથ	૧૧		ચોથ	૫
	પાંચમ	૧૦		પાંચમ	૬
	છઠ્ઠ	૯		છઠ્ઠ	૭
	સાતમ	૮		સાતમ	૮
	આઠમ	૭		આઠમ	૯
	નોમ	૬		નોમ	૧૦
	દસમ	૫		દસમ	૧૧
	અગિયારસ	૪		અગિયારસ	૧૨
	બારસ	૩		બારસ	૧૩
	તેરસ	૨		તેરસ	૧૪
	ચૌદસ	૧		ચૌદસ	૧૫
અંત	અમાવાસ્યા	ઉપવાસ	અંત	પૂનમ	ઉપવાસ

પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર :-

૫ પંચવિહે વવહારે પળ્લત્તે, તં જહા- આગમે સુએ આળા ધારણા જીએ । જહા સે તત્થ આગમે સિયા, આગમેણં વવહારં પટ્ટવેજ્જા । ણો સે તત્થ આગમે સિયા, જહા સે તત્થ સુએ સિયા, સુએણં વવહારં પટ્ટવેજ્જા । ણો સે તત્થ સુએ સિયા, જહા સે તત્થ આળા સિયા, આળાએ વવહારં પટ્ટવેજ્જા । ણો સે તત્થ આળા સિયા, જહા સે તત્થ ધારણા સિયા, ધારણાએ વવહારં પટ્ટવેજ્જા । ણો સે તત્થ ધારણા સિયા, જહા સે તત્થ જીએ સિયા, જીએણં વવહારં પટ્ટવેજ્જા । ઇચ્છેએહિં પંચહિં વવહારેહિં વવહારં પટ્ટવેજ્જા, તં જહા- આગમેણં સુએણં આળાએ, ધારણાએ જીએણં । જહા-જહા સે આગમે સુએ આળા ધારણા જીએ તહા-તહા વવહારં પટ્ટવેજ્જા ।

સે કિમાહુ ભંતે ? આગમબલિયા સમણા ણિગંથા । ઇચ્છેયં પંચવિહં વવહારં જયા-જયા જહિં-જહિં, તયા-તયા તહિં-તહિં અણિસ્સિઓવરેસયં વવહારં વવહારામાણે સમણે ણિગંથે આળાએ આરાહએ ભવઙ્ઙ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વ્યવહારના કેટલા પ્રકાર છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! વ્યવહારના પાંચ પ્રકાર છે, યથા— (૧) આગમ વ્યવહાર (૨) શ્રુત વ્યવહાર (૩) આજ્ઞા વ્યવહાર (૪) ધારણા વ્યવહાર અને (૫) જીત વ્યવહાર. આ પાંચ વ્યવહારોમાંથી જ્યારે, જ્યાં આગમ વ્યવહાર (કેવળજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, ચૌદપૂર્વ, દસપૂર્વ અથવા નવપૂર્વનું જ્ઞાન) હોય, ત્યારે ત્યાં તેણે આગમ વ્યવહારથી વ્યવહાર (પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિરૂપ કાર્ય) કરવો જોઈએ. જ્યારે, જ્યાં આગમ વ્યવહાર ન હોય, ત્યાં શ્રુત વ્યવહારથી કાર્ય કરવું જોઈએ. જ્યારે, જ્યાં શ્રુત ન હોય, ત્યાં આજ્ઞા વ્યવહારથી કાર્ય કરવું જોઈએ. જો આજ્ઞા પણ ન હોય તો જે પ્રકારની ધારણા હોય, તે ધારણાથી વ્યવહાર કરવો જોઈએ. જ્યારે, જ્યાં ધારણા પણ ન હોય, ત્યાં જીત વ્યવહારથી કાર્ય કરવું જોઈએ. આ રીતે ક્રમશઃ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારથી વ્યવહાર કરવો જોઈએ, તે આ પ્રમાણે છે— આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત. આ વ્યવહારોમાંથી જ્યારે, જ્યાં જે વ્યવહાર હોય, તેનાથી કાર્ય કરવું જોઈએ.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ પ્રકારના ક્રમનું શું કારણ છે ? **ઉત્તર-** હે ગૌતમ ! શ્રમણોના વ્યવહારના નિર્ણયમાં તેમજ પ્રાયશ્ચિત્તમાં આગમ જ બલવાન છે. તેની બલવત્તાના કારણે જ તેને પ્રાથમિકતા આપી છે. આ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારોમાંથી જે સમયે જે વ્યવહાર હોય, ત્યાં, તેનાથી અનિશ્ચિતોપાશ્રિત એટલે રાગ દ્વેષ રહિત નિષ્પક્ષભાવથી યથાક્રમે પ્રમુખતા આપીને સમ્યક પ્રકારે વ્યવહાર કરતા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ તીર્થંકરોની આજ્ઞાના આરાધક થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સાધુ-સાધ્વીને માટે જીવનમાં ઉપયોગી પંચવિધ વ્યવહારો તથા તેની મર્યાદાનું નિરૂપણ કર્યું છે.

વવહારે :- વ્યવહાર. પ્રસ્તુત સૂત્રગત વ્યવહાર શબ્દના ત્રણ અર્થ થાય છે— (૧) પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વ્યવહાર (૨) સંયમ સંબંધી પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના નિર્ણયરૂપ વ્યવહાર. (૩) વિવાદાસ્પદ આગમ તત્ત્વોના નિર્ણયરૂપ વ્યવહાર.

(૧) આગમ વ્યવહાર :- જેનાથી વસ્તુ તત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય, તેને ‘આગમ’ કહે છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં કેવળજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, ચૌદપૂર્વ, દસપૂર્વ અને નવપૂર્વના જ્ઞાનનો સમાવેશ આગમમાં કર્યો છે. તે આગમજ્ઞાનથી સંયમી જીવનની પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિરૂપ વ્યવહારના નિર્ણયને આગમ વ્યવહાર કહે છે.

(૨) શ્રુત વ્યવહાર :- ઉપરોક્ત આગમ જ્ઞાન સિવાયના આચાર પ્રકલ્પ આદિ અગિયાર અંગશાસ્ત્ર તથા આઠ પૂર્વ સુધીના જ્ઞાનને અહીં ‘શ્રુત’માં સમાવિષ્ટ કર્યા છે. શ્રુતથી પ્રવર્તિત વ્યવહારના નિર્ણયને શ્રુત વ્યવહાર કહે છે. નવ, દસ અને ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ શ્રુતરૂપ જ છે પરંતુ તે અતીન્દ્રિય અર્થ વિષયક વિશિષ્ટ જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી તેનો સમાવેશ પ્રસ્તુત આગમમાં કર્યો છે. તે સિવાયનું જ્ઞાન શ્રુત કહેવાય છે.

(૩) આજ્ઞા વ્યવહાર :- આગમ અને શ્રુતના અભાવમાં દૂરસ્થિત ગીતાર્થ સાધુની આજ્ઞાથી કોઈ તત્ત્વનો કે પ્રાયશ્ચિત્તનો નિર્ણય કરવો તે “આજ્ઞા વ્યવહાર” કહેવાય છે. તે માટે વ્યાખ્યા-ગ્રંથોમાં આ પ્રમાણે સમજાવ્યું છે, યથા— બે ગીતાર્થ સાધુ પૃથક્ દેશમાં વિચરી રહ્યા હોય, તેમાંથી એકનું જંઘાબળ ક્ષીણ થઈ જવાથી વિહાર કરવામાં અસમર્થ હોય, તે દૂરસ્થ ગીતાર્થ સાધુની પાસે અગીતાર્થ સાધુના માધ્યમથી પોતાના દોષની આલોચના આગમની સાંકેતિક ગૂઢ ભાષામાં કહીને અથવા લખીને મોકલે છે

અને ગૂઢભાષામાં કહેલી અથવા લખેલી આલોચના સાંભળીને અથવા જાણીને તે ગીતાર્થ મુનિ પણ સંદેશવાહકના માધ્યમથી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આગમની ગૂઢભાષામાં કહીને અથવા લખીને આપે છે. આ પ્રકારે થતો પ્રાયશ્ચિત્તનો વ્યવહાર આજ્ઞા વ્યવહાર છે.

(૪) ધારણા વ્યવહાર :- કોઈ ગીતાર્થ મુનિએ અથવા ગુરુદેવે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ તથા પ્રકારના દોષોનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું હોય, તેની ધારણાથી, તેવા અપરાધને માટે તે પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ કરવો તે ધારણા વ્યવહાર છે.

ગચ્છના ઉપકારી વડીલ સાધુ જો સંપૂર્ણ છેદ સૂત્રના અભ્યાસને યોગ્ય ન હોય, તો ગુરુદેવ તેને દીર્ઘ દષ્ટિથી મહત્વના પ્રાયશ્ચિત્ત પદો શીખવે છે, તે સાધુ પ્રાયશ્ચિત્ત પદોને ધારણ કરી રાખે છે અને તે ધારણા અનુસાર વ્યવહાર કરે છે, તેને ધારણા વ્યવહાર કહે છે.

(૫) જીત વ્યવહાર :- દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, પુરુષ, પ્રતિસેવના, સંહનન, ધૃતિ આદિની હાનિનો વિચાર કરીને, જે પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે, તે જીત વ્યવહાર છે.

અથવા કોઈ ગચ્છમાં કોઈ વિશેષ પરિસ્થિતિમાં સૂત્ર સિવાયની પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રદાનની પ્રવૃત્તિ થઈ હોય અને અન્ય સંતો તેનું અનુકરણ કરે તે ‘જીત વ્યવહાર’ છે અથવા અનેક ગીતાર્થ મુનિઓ દ્વારા કરેલી મર્યાદાને “જીત વ્યવહાર” કહે છે. જે અનેક ગીતાર્થ દ્વારા આચરિત હોય, અસાવધ હોય અને આગમથી અબાધિત હોય, તે જીત વ્યવહાર છે.

પાંચ પ્રકારના વ્યવહારના ક્રમની સાર્થકતા :- મૂળ પાઠમાં જ સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે કે પાંચ પ્રકારના વ્યવહારમાંથી મુમુક્ષુ પાસે જો આગમ હોય તો તેણે આગમથી, તેમાં પણ કેવલજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન આદિ પૂર્વ-પૂર્વના જ્ઞાનના અભાવમાં ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનથી વ્યવહાર કરવો જોઈએ અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાની હોય, તો તેમના જ્ઞાનના આધારે સર્વ નિર્ણય કરવા જોઈએ. કેવળજ્ઞાની ન હોય અને મનઃપર્યવજ્ઞાની હોય, તો તેમના જ્ઞાનના આધારે નિર્ણય કરવા. આ રીતે ક્રમશઃ અવધિજ્ઞાની આદિને પ્રધાનતા આપવી. આગમના અભાવમાં શ્રુતથી, શ્રુતના અભાવમાં આજ્ઞાથી, આજ્ઞાના અભાવમાં ધારણાથી અને ધારણાના અભાવમાં જીત વ્યવહારથી સંયમ સંબંધી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિરૂપ વ્યવહારનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

અણિસ્સિઓવસિયં(અનિશ્ચિતોપાશ્રિત) :- જ્યારે, જે પરિસ્થિતિમાં, જે પ્રયોજન હોય અથવા જે ક્ષેત્રમાં જે જે વ્યવહાર ઉચિત હોય, તે વ્યવહારનો પ્રયોગ કરવો. અનિશ્ચિત એટલે સમસ્ત આશંસા, યશઃકીર્તિ, આહારાદિની લિપ્સાથી રહિત થઈને તથા અનુપાશ્રિત— એટલે વૈયાવચ્ચ કરનાર શિષ્યાદિ પ્રતિ સર્વથા પક્ષપાત રહિત થઈને વ્યવહાર કરવો જોઈએ અર્થાત્ રાગ દ્વેષ રહિત, સંપૂર્ણ રીતે તટસ્થપણે વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

તેમજ કોઈ પણ તત્ત્વના નિર્ણયમાં અથવા પ્રાયશ્ચિત્તમાં શ્રુત પ્રમાણ ઉપલબ્ધ હોય, તો ધારણા કે જીત વ્યવહારનો પ્રયોગ ન કરવો જોઈએ. પાંચે પ્રકારના વ્યવહારના ક્રમનો યથોચિત પ્રયોગ કરનાર સાધુ આજ્ઞાના આરાધક થાય છે. પક્ષપાત આદિને આધીન થઈ, યથોચિત ક્રમનું ઉલ્લંઘન કરી, નિર્ણય કરનાર પ્રભુની આજ્ઞાના વિરાધક થાય છે.

ગણની પૈયાવચ્ચ કરનાર સાધુના ચાર પ્રકાર :-

૬ ચત્તારિ પુરિસજાયા પણ્ણત્તા, તં જહા- અટ્ટકરે ણામં એગે ણો માણકરે,

માણકરે જામં એગે જો અટ્ટકરે, એગે અટ્ટકરે વિ માણકરે વિ, એગે જો અટ્ટકરે જો માણકરે ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુપુરુષ કહ્યા છે, જેમ કે— (૧) કેટલાક સાધુ કાર્ય કરે છે પરંતુ અભિમાન કરતા નથી. (૨) કેટલાક સાધુ અભિમાન કરે છે પરંતુ કાર્ય કરતા નથી. (૩) કેટલાક સાધુ કાર્ય પણ કરે છે અને અભિમાન પણ કરે છે. (૪) કેટલાક સાધુ કાર્ય પણ કરતા નથી અને અભિમાન પણ કરતા નથી.

૭ ચત્તારિ પુરિસજાયા પળ્લત્તા, તં જહા- ગણટ્ટકરે જામં એગે જો માણકરે, માણકરે જામં એગે જો ગણટ્ટકરે, એગે ગણટ્ટકરે વિ માણકરે વિ, એગે જો ગણટ્ટકરે જો માણકરે ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુ પુરુષ કહ્યા છે. જેમ કે— (૧) કેટલાક સાધુ ગણનું કામ કરે છે પરંતુ માન કરતા નથી. (૨) કેટલાક સાધુ માન કરે છે પરંતુ ગણનું કામ કરતા નથી. (૩) કેટલાક સાધુ ગણનું કામ પણ કરે છે અને માન પણ કરે છે. (૪) કેટલાક સાધુ ગણનું કામ કરતા નથી અને માન પણ કરતા નથી.

૮ ચત્તારિ પુરિસજાયા પળ્લત્તા, તં જહા- ગણસંગહકરે જામં એગે જો માણકરે, માણકરે જામં એગે જો ગણસંગહકરે, એગે ગણસંગહકરે વિ માણકરે વિ, એગે જો ગણસંગહકરે, જો માણકરે ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુપુરુષ કહ્યા છે, જેમ કે— (૧) કેટલાક સાધુ ગણને માટે સંગ્રહ કરે છે પરંતુ અભિમાન કરતા નથી. (૨) કેટલાક સાધુ અભિમાન કરે છે પરંતુ ગણને માટે સંગ્રહ કરતા નથી. (૩) કેટલાક સાધુ ગણને માટે સંગ્રહ પણ કરે છે અને અભિમાન પણ કરે છે. (૪) કેટલાક સાધુ ગણને માટે સંગ્રહ કરતા નથી અને અભિમાન પણ કરતા નથી.

૯ ચત્તારિ પુરિસજાયા પળ્લત્તા, તં જહા- ગણસોહકરે જામં એગે જો માણકરે, માણકરે જામં એગે, જો ગણસોહકરે, એગે ગણસોહકરે વિ માણકરે વિ, એગે જો ગણસોહકરે જો માણકરે ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુપુરુષ કહ્યા છે, જેમ કે— (૧) કેટલાક સાધુ ગણની શોભા વધારે છે પરંતુ અભિમાન કરતા નથી. (૨) કેટલાક સાધુ અભિમાન કરે છે પરંતુ ગણની શોભા વધારતા નથી. (૩) કેટલાક સાધુ ગણની શોભા પણ વધારે છે અને અભિમાન પણ કરે છે. (૪) કેટલાક સાધુ ગણની શોભા વધારતા નથી અને અભિમાન પણ કરતા નથી.

૧૦ ચત્તારિ પુરિસજાયા પળ્લત્તા, તં જહા- ગણસોહિકરે જામં એગે જો માણકરે, માણકરે જામં એગે જો ગણસોહિકરે, એગે ગણસોહિકરે વિ માણકરે વિ, એગે જો ગણસોહિકરે, જો માણકરે ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુપુરુષ કહ્યા છે, જેમ કે— (૧) કેટલાક સાધુ ગણની શુદ્ધિ કરે છે પરંતુ અભિમાન કરતા નથી. (૨) કેટલાક સાધુ અભિમાન કરે છે પરંતુ ગણની શુદ્ધિ કરતા નથી. (૩) કેટલાક

સાધુ ગણની શુદ્ધિ પણ કરે છે અને અભિમાન પણ કરે છે. (૪) કેટલાક સાધુ ગણની શુદ્ધિ કરતા નથી અને અભિમાન પણ કરતા નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન ગુણો તથા સ્વભાવની અપેક્ષાએ સાધુ પુરુષોની પાંચ ચૌભંગી કહી છે. તેના વિષયો આ પ્રમાણે છે—

(૧) અટ્ટકરે— અર્થ—ઈષ્ટ, પ્રયોજનભૂત કાર્ય કરવું. ગણના હિત માટેના સર્વ કાર્ય કરવા, તેમજ સહવર્તી સાધુઓમાં કોઈપણ સેવાનું કાર્ય કરનાર અર્થકર કહેવાય છે (૨) ગણટ્ટકરે— ગણની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા સંબંધી કાર્ય કરનાર ગણાર્થકર છે (૩) ગણસંગ્રહકરે— ગણમાં સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાની વૃદ્ધિ કરવી, સંતોને આહાર-પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ તમામ આવશ્યકતાઓ સુલભ હોય, તેવા ક્ષેત્રોની વૃદ્ધિ કરવી, લોકોમાં ધર્મરુચિ વધે, જ્ઞાન પ્રાપ્તિની જિજ્ઞાસા વધે, તેવી પ્રવૃત્તિ કરનાર ગણસંગ્રહકર છે (૪) ગણસોહકરે— ગણની શોભા વધારનાર. તપ, સંયમ, જ્ઞાન-ધ્યાન, ધર્મોપદેશ, વિદ્યા, સિદ્ધિ, વ્યવહાર કુશળતા વગેરે અનેક ગુણોની પરિપક્વતાથી ગણની શોભા વધારવી (૫) ગણસોહીકરે— ગણની શુદ્ધિ કરનાર. ચતુર્વિધ સંઘના આચારની તથા વ્યવહારની અશુદ્ધિઓને તથા સંઘ વ્યવસ્થાની ખામીઓને દૂર કરીને ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરવી.

સૂત્રકારે આ ગુણોને અને અભિમાનને સંબંધિત કરીને ચૌભંગીઓનું કથન કર્યું છે. કેટલાક સાધુ ગણને માટે ઉક્ત કાર્ય કરીને પણ અભિમાન કરતા નથી, તેવા પ્રથમ ભંગ પ્રમાણે વર્તનારા સાધુ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

બીજો ભંગ આત્માને માટે સંપૂર્ણ નિકૃષ્ટ અને હેય છે કારણ કે કાર્ય કર્યા વિના વ્યર્થ અભિમાન કરવું સર્વથા અનુચિત છે. ત્રીજો ભંગ મધ્યમ છે અર્થાત્ બીજા ભંગની અપેક્ષાએ ત્રીજો ભંગ આત્માનું અધિક અહિત કરનાર નથી તથા છદ્મસ્થ જીવોમાં તેમ થવું સ્વભાવિક છે. અધ્યાત્મસાધનામાં કામ કરીને તેનું અભિમાન કરવું તે એક અવગુણ છે, તેનાથી આત્મગુણોનો વિકાસ થતો નથી.

ચોથો ભંગ સામાન્ય સાધુઓની અપેક્ષાએ છે. તેમાં ગુણ નથી તેમ અવગુણ પણ નથી, તેવા સાધુ સંયમમાં સાવધાન હોય તો સ્વયંની સાધના કરી શકે છે પરંતુ તે ગણહિતના કાર્યોમાં સક્રિય હોતા નથી, આ કારણે આ ભંગવાળા સાધુ અધિક નિર્જરા પણ કરતા નથી તથા તેનો વિશેષ કર્મબંધ અને પુણ્યક્ષય પણ થતો નથી.

ધર્મદટતાની અપેક્ષાએ પુરુષના ચાર પ્રકાર :-

૧૧ ચત્તારિ પુરિસજાયા પણ્ણત્તા, તં જહા— રૂવં ણામમેગે જહઇ ણો ધમ્મં, ધમ્મં ણામમેગે જહઇ ણો રૂવં, ઇમે રૂવં વિ જહઇ ધમ્મં વિ જહઇ, ઇમે ણો રૂવં જહઇ, ણો ધમ્મં જહઇ ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુ પુરુષ કહ્યા છે, જેમ કે— (૧) કેટલાક સાધુ રૂપ (સાધુવેશ)ને છોડે છે પરંતુ ધર્મને છોડતા નથી. (૨) કેટલાક સાધુ ધર્મને છોડે છે પરંતુ રૂપ-સાધુવેશને છોડતા નથી. (૩) કેટલાક સાધુ રૂપ-સાધુવેશને પણ છોડે છે અને ધર્મ પણ છોડે છે. (૪) કેટલાક સાધુ રૂપ-સાધુવેશને પણ છોડતા નથી અને ધર્મને પણ છોડતા નથી.

૧૨ ચત્તારિ પુરિસજાયા પણ્ણત્તા, તં જહા- ધમ્મં ણામમેગે જહ્ઠ્ઠિં, ગણસંઠિં ણામમેગે જહ્ઠ્ઠિં ધમ્મં, એગે ગણસંઠિં વિ જહ્ઠ્ઠિં ધમ્મં વિ જહ્ઠ્ઠિં, એગે ણો ગણસંઠિં જહ્ઠ્ઠિં ધમ્મં જહ્ઠ્ઠિં ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુ પુરુષ કહ્યા છે, જેમ કે- (૧) કેટલાક સાધુ ધર્મને છોડે છે પણ ગણની સંસ્થિતિ અર્થાત્ ગણમર્યાદા છોડતા નથી. (૨) કેટલાક સાધુ ગણની મર્યાદા છોડે છે પણ ધર્મને છોડતા નથી. (૩) કેટલાક સાધુ ગણની મર્યાદા પણ છોડે છે અને ધર્મને પણ છોડે છે. (૪) કેટલાક સાધુ ગણની મર્યાદા છોડતા નથી અને ધર્મને પણ છોડતા નથી.

૧૩ ચત્તારિ પુરિસજાયા પણ્ણત્તા, તં જહા- પિયધમ્મે ણામમેગે ણો દઢધમ્મે, દઢધમ્મે ણામમેગે ણો પિયધમ્મે, એગે પિયધમ્મે વિ દઢધમ્મે વિ, એગે ણો પિયધમ્મે ણો દઢધમ્મે ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના સાધુ પુરુષ કહ્યા છે, જેમ કે- (૧) કેટલાક સાધુ પ્રિયધર્મી હોય છે પણ દઢધર્મી નથી. (૨) કેટલાક સાધુ દઢધર્મી હોય છે, પણ પ્રિયધર્મી નથી. (૩) કેટલાક સાધુ પ્રિયધર્મી હોય છે અને દઢધર્મી પણ છે. (૪) કેટલાક સાધુ પ્રિયધર્મી હોતા નથી અને દઢધર્મી પણ હોતા નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ચૌભંગીઓમાં સાધકની ધર્મદૃઢતા આદિની અપેક્ષાએ કથન છે.

(૧) **રૂવં-ધમ્મં :-** રૂપ અને ધર્મ. અહીં 'રૂપ' શબ્દથી સાધુ વેશનું કથન કર્યું છે અને ધર્મ શબ્દથી સાધુ ધર્મ અથવા શ્રાવકધર્મ કે જિનાજ્ઞાના પાલન રૂપ ધર્મનું ગ્રહણ કર્યું છે. ચારિત્ર મોહનીયકર્મના ઉદયે તેમજ અન્ય નિમિત્તોના સંયોગે જીવની વિભિન્ન સ્થિતિઓ થાય છે. તેમાં સાધકની ક્ષમતા અને ભાવની તરતમતાના આધારે થતા ચાર ભંગ અહીં બતાવ્યા છે. કેટલાક સાધકો ભાવોમાં મંદતા આવવા છતાં સાધુવેશ છોડતા નથી પણ સાધ્વાચારનો ભંગ કરે છે. કેટલાક સાધુ વેશ છોડીને પણ ધર્મભાવોને જાળવી રાખે છે. આ રીતે ચાર ભંગ સમજી લેવા જોઈએ.

(૨) **ગણસંઠિં ધમ્મં :-** ગણસંસ્થિતિ, ગણની મર્યાદા, આચારસંહિતા. ધર્મ અને ગણસ્થિતિની ચૌભંગીમાં ધર્મ એટલે પ્રભુઆજ્ઞા કે સંયમધર્મ, સંયમ મર્યાદા અને ગણસંસ્થિતિ એટલે ગુરુઆજ્ઞા કે સંપ્રદાયની વિશિષ્ટ મર્યાદા. ક્ષેત્રકાળને આશ્રિત ગચ્છ કે સંપ્રદાયના જે વિશેષ નિયમ હોય તે ગચ્છની સમાચારી, ગણસંસ્થિતિ કહેવાય. સાધકોની ભિન્ન-ભિન્ન મનોદશાના કારણે સૂત્રોક્ત ધર્મ અને ગણ સંસ્થિતિની ચૌભંગી ઘટિત થાય છે. (૧) કેટલાક સાધુ પ્રસંગાનુસાર સંયમ મર્યાદાને છોડે છે પણ ગચ્છ સમાચારીનું દૃઢતાથી પાલન કરે છે. (૨) કેટલાક સાધુ પરિસ્થિતિ આવતાં ગચ્છ સમાચારીને છોડે પણ સંયમ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. (૩) કેટલાક સાધુ બંને પ્રકારની મર્યાદાઓને સાચવીને વ્યવહાર કરે છે. (૪) કેટલાક સાધુ પરિસ્થિતિ આવતાં બંને મર્યાદાઓને છોડી દે છે.

(૩) **પિયધમ્મે-દઢધમ્મે :-** ધર્મપ્રિયતા-ધર્મદૃઢતા. પ્રીતિ ભાવથી, આનંદથી ધર્મને સ્વીકારવો અને ધૃતિ, સહનશક્તિ તથા ક્ષમતાના કારણે વિપત્તિમાં પણ ધર્મથી ચલિત ન થવું.

આ ત્રીજી ચૌભંગીમાં ધર્માચારણોની દૃઢતા અને ધર્મ પ્રત્યે અંતરંગ પ્રેમ આ બે ગુણોનું કથન છે.

ધર્મ દઢતાનો ગુણ સ્થિરચિત્તા તેમજ ગંભીરતાનો સૂચક છે અને ધર્મપ્રેમ, પ્રગાઢ શ્રદ્ધા અથવા ભક્તિ સૂચક શબ્દ છે. કેટલાક સાધકમાં આ બંને ગુણ હોય છે, કેટલાકમાં કોઈ એક ગુણ હોય છે અને કેટલાકમાં બંને ગુણોનો અભાવ હોય છે. જેનામાં આ બંને ગુણ હોય તે જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

આચાર્ય તથા શિષ્યોના ચાર પ્રકાર :-

૧૪ ચત્તારિ આચરિયા પણ્ણત્તા, તં જહા- પઘ્વાવણાયરિણે જામેગે જો ઉવઢ્ઢાવણાયરિણે, ઉવઢ્ઢાવણાયરિણે જામેગે જો પઘ્વાવણાયરિણે, એગે પઘ્વાવણાયરિણે વિ ઉવઢ્ઢાવણાયરિણે વિ, એગે જો પઘ્વાવણાયરિણે, જો ઉવઢ્ઢાવણાયરિણે ધમ્માચરિણે.

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના આચાર્ય કહ્યા છે, જેમ કે- (૧) કેટલાક આચાર્ય (કોઈ એક શિષ્યની અપેક્ષાએ) પ્રવ્રજ્યા આપે છે, પરંતુ મહાવ્રતોનું આરોપણ કરતા નથી. (૨) કેટલાક આચાર્ય મહાવ્રતોનું આરોપણ કરે છે પણ પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી. (૩) કેટલાક આચાર્ય પ્રવ્રજ્યા આપે છે અને મહાવ્રતોનું આરોપણ પણ કરે છે. (૪) કેટલાક આચાર્ય પ્રવ્રજ્યા પણ આપતા નથી અને મહાવ્રતોનું આરોપણ પણ કરતા નથી, તે ફક્ત ધર્મોપદેશ આપનારા હોય છે.

૧૫ ચત્તારિ આચરિયા પણ્ણત્તા, તં જહા- ઉદ્દેસણાયરિણે જામેગે જો વાયણાયરિણે, વાયણાયરિણે જામેગે જો ઉદ્દેસણાયરિણે, એગે ઉદ્દેસણાયરિણે વિ વાયણાયરિણે વિ, એગે જો ઉદ્દેસણાયરિણે જો વાયણાયરિણે- ધમ્માચરિણે ।

ભાવાર્થ :- ચાર પ્રકારના આચાર્ય કહ્યા છે, જેમ કે- (૧) કેટલાક આચાર્ય (કોઈ એક શિષ્યની અપેક્ષાએ) મૂળપાઠની વાચના આપે છે પરંતુ અર્થની વાચના આપતા નથી. (૨) કેટલાક આચાર્ય અર્થની વાચના આપે છે પરંતુ મૂળ પાઠની વાચના આપતા નથી. (૩) કેટલાક આચાર્ય મૂળપાઠની વાચના આપે છે અને અર્થની વાચના પણ આપે છે. (૪) કેટલાક આચાર્ય મૂળપાઠની વાચના આપતા નથી અને અર્થની વાચના પણ આપતા નથી, તે ફક્ત ધર્માચાર્ય હોય છે.

૧૬ ચત્તારિ અંતેવાસી પણ્ણત્તા, તં જહા- પઘ્વાવણંતેવાસી જામેગે જો ઉવઢ્ઢાવણંતેવાસી, ઉવઢ્ઢાવણંતેવાસી જામેગે, જો પઘ્વાવણંતેવાસી, એગે પઘ્વાવણંતેવાસી વિ ઉવઢ્ઢાવણંતેવાસી વિ, એગે જો પઘ્વાવણંતેવાસી, જો ઉવઢ્ઢાવણંતેવાસી-ધમ્મંતેવાસી ।

ભાવાર્થ :- અંતેવાસી શિષ્યો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, જેમ કે- (૧) કેટલાક શિષ્ય પ્રવ્રજ્યા-અંતેવાસી (દક્ષિત શિષ્ય) છે પરંતુ ઉપસ્થાપના-અંતેવાસી (વડીદીક્ષાના શિષ્ય) નથી. (૨) કેટલાક શિષ્ય ઉપસ્થાપના-અંતેવાસી છે પરંતુ પ્રવ્રજ્યા-અંતેવાસી શિષ્ય નથી. (૩) કેટલાક શિષ્ય પ્રવ્રજ્યા-અંતેવાસી પણ છે અને ઉપસ્થાપના-અંતેવાસી શિષ્ય પણ છે. (૪) કેટલાક શિષ્ય પ્રવ્રજ્યા-અંતેવાસી નથી અને ઉપસ્થાપના-અંતેવાસી શિષ્ય પણ નથી, પરંતુ ધર્મોપદેશથી પ્રતિબોધિત શિષ્ય છે.

૧૭ ચત્તારિ અંતેવાસી પણ્ણત્તા, તં જહા- ઉદ્દેસણંતેવાસી જામેગે જો વાયણંતેવાસી, વાયણંતેવાસી જામેગે જો ઉદ્દેસણંતેવાસી, એગે ઉદ્દેસણંતેવાસી વિ વાયણંતેવાસી વિ, એગે જો ઉદ્દેસણંતેવાસી, જો વાયણંતેવાસી-ધમ્મંતેવાસી ।

ભાવાર્થ :- અંતેવાસી શિષ્યો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, જેમ કે- (૧) કેટલાક શિષ્ય ઉદ્દેશન-અંતેવાસી (સૂત્ર ભણાવેલા શિષ્યો) હોય છે પરંતુ વાયના-અંતેવાસી (અર્થ ભણાવેલા શિષ્યો) નથી. (૨) કેટલાક શિષ્ય વાયના-અંતેવાસી હોય છે પરંતુ ઉદ્દેશન-અંતેવાસી હોતા નથી. (૩) કેટલાક શિષ્ય ઉદ્દેશન-અંતેવાસી પણ છે અને વાયના-અંતેવાસી પણ હોય છે. (૪) કેટલાક શિષ્ય ઉદ્દેશન-અંતેવાસી પણ હોતા નથી અને વાયના-અંતેવાસી નથી, પરંતુ ધર્મોપદેશથી પ્રતિબોધિત શિષ્ય હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં દીક્ષા અને વાયનાની અપેક્ષાએ આચાર્ય તથા શિષ્યની ચૌભંગીઓ દર્શાવી છે.

પવ્વાવણાયરિય :- પવ્વાયણા - નવી દીક્ષા, આચરિય- આચાર્ય. જે આચાર્ય કે વડીલ જે સાધુને નવીદીક્ષા- સામાયિક ચારિત્ર આપે છે, તે તેના પ્રવ્રજ્યાચાર્ય કહેવાય અને તે શિષ્ય તેનો પ્રવ્રજ્યા-અંતેવાસી શિષ્ય કહેવાય છે.

ઉવટ્ટાવણાયરિય :- ઉવટ્ટાવણા - વડી દીક્ષા, છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. જે આચાર્ય જે સાધુને વડીદીક્ષા આપે છે, તે તેના ઉપસ્થાપનાચાર્ય કહેવાય અને તે શિષ્ય તેનો ઉપસ્થાપના-અંતેવાસી શિષ્ય કહેવાય છે.

ધમ્માચરિય :- જે આચાર્યનો જે સાધુ સાથે દીક્ષા સંબંધ નથી પણ ધર્મપ્રેરણા, સંસ્કાર, સહવાસનો સંબંધ છે, તે પરસ્પર ધર્માચાર્ય અને ધર્માંતેવાસી શિષ્ય કહેવાય છે.

ઉદ્દેશણાયરિય :- જે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે વડીલ જે સાધુને સૂત્રપાઠ ભણાવે, તે તેના ઉદ્દેશનાચાર્ય કહેવાય અને તે શિષ્ય તેનો ઉદ્દેશન-અંતેવાસી શિષ્ય કહેવાય છે.

વાયણાયરિય :- જે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે વડીલ જે સાધુને સૂત્રાર્થ-પરમાર્થ ભણાવે છે, તે તેના વાયનાચાર્ય કહેવાય અને તે શિષ્ય તેનો વાયના-અંતેવાસી શિષ્ય કહેવાય છે.

અન્ય અપેક્ષાએ ધર્માચાર્ય :- જે ધર્મનો ઉપદેશ આપે, શિષ્યને પ્રથમવાર ધર્મમાં પ્રેરિત કરે તે ધર્માચાર્ય કહેવાય છે. આ અપેક્ષાએ ગૃહસ્થ પણ ધર્માચાર્ય હોઈ શકે છે અને કોઈ શ્રમણ પણ ધર્માચાર્ય હોઈ શકે છે.

ધર્માચાર્ય, પ્રવ્રાજનાચાર્ય અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય, આ ત્રણે અલગ-અલગ વ્યક્તિ પણ સંભવે છે અને એક જ વ્યક્તિ ધર્માચાર્ય, પ્રવ્રાજનાચાર્ય અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય હોઈ શકે છે. ઉદ્દેશનાચાર્ય, વાયનાચાર્ય અને ધર્માચાર્ય પણ એક વ્યક્તિ હોઈ શકે છે અને ભિન્ન-ભિન્ન વ્યક્તિ પણ હોઈ શકે છે. અંતેવાસીપણામાં પણ એક વ્યક્તિ ધર્માંતેવાસી, પ્રવ્રજ્યા-અંતેવાસી અને ઉપસ્થાપના-અંતેવાસી વગેરે સંભવી શકે છે.

ધર્માચાર્ય અને ધર્મ અંતેવાસી સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા કોઈપણ હોઈ શકે છે. જેના દ્વારા વ્યક્તિ પ્રથમ બોધ પામે તે ધર્મગુરુ અને જેને પહેલી વાર ધર્મ મળે તે તેનો ધર્મ અંતેવાસી કહેવાય છે. આ રીતે અહીં દીક્ષાગુરુ, વિદ્યાગુરુ અને ધર્મગુરુનું તથા દીક્ષાશિષ્ય, વિદ્યાશિષ્ય અને ધર્મ શિષ્યનું કથન છે.

સ્થવિરના ત્રણ પ્રકાર :-

૧૮ તઓ થેરભૂમીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- જાઈથેરે, સુયથેરે, પરિયાયથેરે।

સટ્ઠિવાસજાણે સમણે ણિગ્ગંથે જાઈથેરે । ઠાણ-સમવાયાંગધરે સમણે ણિગ્ગંથે સુયથેરે । વીસવાસપરિયાણે સમણે ણિગ્ગંથે પરિયાયથેરે ।

ભાવાર્થ :- સ્થવિરના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, જેમ કે— (૧) વયસ્થવિર (૨) શ્રુતસ્થવિર અને (૩) પર્યાયસ્થવિર. ૧. સાઠ વર્ષની ઉંમરવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ વયસ્થવિર છે. ૨. સ્થાનાંગ સૂત્ર અને સમવાયાંગ સૂત્રને ધારણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શ્રુતસ્થવિર છે. ૩. વીસ વર્ષની દીક્ષાપર્યાયના ધારક શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પર્યાયસ્થવિર છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ત્રણ પ્રકારના સ્થવિર મુનિઓનું કથન છે.

થેરભૂમિઓ :- ભૂમિ શબ્દ અહીં અવસ્થા અર્થમાં પ્રયુક્ત છે. જેના ચિત્તની ચંચળતા નાશ પામીને સ્થિર થઈ જાય, સંયમ ભાવમાં પરિપક્વ થઈ જાય, તેને **સ્થવિર** કહે છે.

(૧) વયસ્થવિર :- સૂત્રમાં ગર્ભકાળ સહિત ૬૦ વર્ષની ઉંમરવાળાને વયસ્થવિર કહ્યા છે અને વ્યવહાર ભાષ્ય ઉદ્દે. ૩ સૂ. ૧૧માં ૭૦ વર્ષની વયવાળાને સ્થવિર કહ્યા છે. ત્યાં તેની પહેલાંની અવસ્થાને પ્રોઢ અવસ્થા કહી છે. આ બંને કથન સાપેક્ષ છે. તેમાં વિરોધ ન સમજવો જોઈએ. વય સ્થવિરમાં ઉંમરની પરિપક્વતાથી સ્વભાવમાં પરિપક્વતા આવી જાય છે.

(૨) શ્રુતસ્થવિર :- સ્થાનાંગ સૂત્ર અને સમવાયાંગસૂત્રને કંઠસ્થ કરનાર અર્થાત્ આ બંને અંગ સૂત્રની પૂર્વના આચારાંગ આદિ ચાર અંગ સૂત્રો ઉપરાંત ચાર છેદ સૂત્રો અને ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકાલિક અને આવશ્યક સૂત્ર, આ અગિયાર શાસ્ત્રોને અર્થસહિત કંઠસ્થ કરનાર શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ શ્રુતસ્થવિર કહેવાય છે. શાસ્ત્ર જ્ઞાનથી અને તેના સ્વાધ્યાયથી તેની ચંચળતા નાશ પામતી જાય અને ક્રમશઃ તેના સમગ્ર વ્યવહારમાં સ્થિરતા આવતી જાય છે.

(૩) પર્યાયસ્થવિર :- વીસ વર્ષના સંયમપર્યાયવાળા સાધુ પર્યાયસ્થવિર કહેવાય છે. સંયમી જીવનના વિશાળ અનુભવથી તે સંયમમાં પરિપક્વ થઈ જાય છે. આ ત્રણે પ્રકારના સ્થવિર પરસ્પર નિરપેક્ષ છે અર્થાત્ સ્વતંત્ર છે.

ભાષ્યકારે સ્થવિરો સાથે કેમ વ્યવહાર કરવો જોઈએ. તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

(૧) વયસ્થવિરને કાળ-સ્વભાવ અનુસાર આહાર દેવો, તેને યોગ્ય ઉપધિ, શય્યા-સંસ્તારક દેવા અર્થાત્ ઋતુને અનુકૂળ હવાવાળું કે નિર્વાત સ્થાન અને કોમળ, મુલાયમ સંસ્તારક દેવા તથા વિહારમાં તેના ઉપકરણ અને પાણી ઉપાડવા આદિમાં અનુકંપા કરવી જોઈએ.

(૨) શ્રુતસ્થવિરનો આદર-સત્કાર, અભ્યુત્થાન, કૃતિકર્મ, આસનપ્રદાન, પગ પ્રમાર્જન કરવા, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષમાં તેમના ગુણકીર્તન, પ્રશંસા કરવી. તેના નિર્દેશ અનુસાર કાર્ય કરવું.

(૩) પર્યાયસ્થવિરનો આદર-સત્કાર, અભ્યુત્થાન, વંદન કરવા, તેના માટે દંડ આદિ ઉપકરણ ગ્રહણ કરવા અને ઉચિત વિનય કરવો.

આ ત્રણે પ્રકારના સ્થવિર સાધુઓ ગણની ઋદ્ધિરૂપ છે. તેનો તિરસ્કાર, અભક્તિ, આશાતના આદિ વિરાધનાનું કારણ બને છે આ પ્રમાણે કરવાથી ગુરુચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

શૈક્ષાની કાલમર્યાદા :-

૧૯ તઓ સેહભૂમીઓ પળ્લતાઓ, તં જહા- જહળ્ળા મજ્ઞિમા ઉક્કોસા

સત્તરાઈંદિયા જહણિયા, ચાઉમ્માસિયા મજ્ઝિમા, છમ્માસિયા ઉક્કોસાયા ।

ભાવાર્થ :- નવદીક્ષિત શિષ્યની ત્રણ શૈક્ષ ભૂમિઓ કહી છે. જેમ કે— (૧) જઘન્ય (૨) મધ્યમ અને (૩) ઉત્કૃષ્ટ. (૧) જઘન્ય સાત દિવસ રાતની (૨) મધ્યમ ચાર માસની અને (૩) ઉત્કૃષ્ટ છ માસ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં નવદીક્ષિત શૈક્ષ સાધુની શૈક્ષતાની કાલમર્યાદા દર્શાવી છે.

સેહભૂમિઓ:- શૈક્ષ — શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરનાર. યાવજજીવન સામાયિક ચારિત્ર અંગીકાર કરનાર નવદીક્ષિત સાધુને શૈક્ષ કહે છે. ચારિત્રના સ્વીકાર પછી નવદીક્ષિત સાધુના ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષાના અભ્યાસ કાલને શૈક્ષભૂમિ કહે છે. સામાયિક ચારિત્ર અંગીકાર કર્યા પછી તે સાધુને અમુક દિવસ પછી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર અર્થાત્ પાંચ મહાવ્રત અને છઠ્ઠું રાત્રિ ભોજન વિરમણ વ્રત ધારણ કરાવવામાં આવે છે, જેને વડીદીક્ષા કહે છે.

આગમની પરિભાષામાં તેને ઉપસ્થાપના અથવા મહાવ્રતારોપણ કહેવાય છે. આ ઉપસ્થાપનાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે નવદીક્ષિત શિષ્યને વિધિ સહિત આવશ્યક સૂત્ર, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિનું સામાન્ય જ્ઞાન, દશવૈકાલિક સૂત્રના ચાર અધ્યયનની અર્થ સહિત વાંચના પૂર્વક કંઠસ્થ કરાવવા, પ્રતિલેખનાદિ દૈનિક ક્રિયાઓનો બોધ પ્રાપ્ત કરાવવો વગેરે ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષાનો અભ્યાસ શૈક્ષ કાલમાં થાય છે, તેથી તે કાલમર્યાદાને શૈક્ષ ભૂમિ કહે છે.

વ્યક્તિની યોગ્યતા પ્રમાણે તે કાલ મર્યાદાના ત્રણ ભેદ છે.

સત્તરાઈંદિયા :- જઘન્ય કાલમર્યાદા સાત રાત્રિ-દિવસ છે. નવ દીક્ષિત સાધુ ઉપરોક્ત અભ્યાસ સાત દિવસમાં પૂર્ણ કરી લે, તેની યોગ્યતા કેળવાય જાય તો તેને સાત રાત્રિ-દિવસ વ્યતીત થાય ત્યારે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું આરોપણ કરાય છે.

ચઝમાસા :- જે નવદીક્ષિત સાધુ ચાર મહિનામાં ઉક્ત કર્તવ્યોને શીખે છે, તેના માટે મધ્યમ કાલમર્યાદા ચાર માસની છે.

છમાસા :- જે નવદીક્ષિત સાધુને કોઈપણ કારણોથી ઉક્ત કર્તવ્યોને શીખતા છ માસ વ્યતીત થાય અથવા તે સાધુના માતા-પિતા આદિ પૂજનીય પુરુષની વડીદીક્ષાને માટે રાહ જોવાની હોય, તો તેના માટે ઉત્કૃષ્ટ કાલમર્યાદા છ માસની છે.

પ્રચલિત વર્તમાનકાલીન પરંપરા પ્રમાણે સાતમે દિવસે પણ વડીદીક્ષા-મહાવ્રતનું આરોપણ થાય છે. નવદીક્ષિત શિષ્યમાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત થવા છતાં આચાર્ય વડીદીક્ષા આપવામાં ઉપરોક્ત કાલમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે, તો તે પ્રાયશ્ચિત્તના અધિકારી છે. તદ્વિષયક વિસ્તૃત વિવેચન ઉદે. ૪માં છે.

બાલ સાધુને ઉપસ્થાપનાનો નિષેધ :-

૨૦ જો કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથાણ વા ગિગ્ગંથીણ વા खुङ्गं वा खुङ्गियं वा ऊणट्ठवासजायं उवट्ठावेत्तए वा संभुंजित्तए वा ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓને આઠ વર્ષથી ઓછી ઉંમરવાળા બાળક-બાલિકાને વડીદીક્ષા આપી અને તેની સાથે આહાર કરવો કલ્પતો નથી.

૨૧ કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા खुङ्गं वा खुङ्गियं वा साइरेग
अट्ठवासजाय उवट्ठावेत्तए वा संभुजित्तए वा ।

ભાવાર્થ :- સાધુ-સાધ્વીઓને આઠ વર્ષથી વધારે ઉંમરવાળા બાળક-બાલિકાને વડી દીક્ષા આપવી અને તેની સાથે આહાર કરવો કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ક્ષુલ્લક-ક્ષુલ્લિકા અર્થાત્ નાની ઉંમરના બાલક-બાલિકાની ઉપસ્થાપનાનું કથન છે. જો માતા-પિતા આદિની સાથે કોઈ કારણે નાની ઉંમરના બાળકને દીક્ષા આપવામાં આવે તો પણ સાધિક આઠ વર્ષ અર્થાત્ ગર્ભકાળ સહિત નવ વર્ષ પહેલાં વડીદીક્ષા ન દેવી જોઈએ. તેટલો સમય પૂર્ણ થયા પછી વડી દીક્ષા દઈ શકાય છે.

સામાન્ય રીતે આ વય પહેલાં દીક્ષા પણ ન દેવી જોઈએ, તેથી સૂત્રોક્ત ઉપસ્થાપનાનું વિધાન અપવાદિક પરિસ્થિતિની અપેક્ષાએ છે, તેમ સમજવું જોઈએ અથવા ઉપસ્થાપના શબ્દપ્રયોગથી દીક્ષા અથવા વડીદીક્ષા બંને સૂચિત છે. તેમ પણ જણાય છે.

સૂત્રમાં સંભુજિત્તએ ક્રિયાપદ છે, તેનો અર્થ છે કે ઉપસ્થાપના-વડીદીક્ષા પહેલાં નવદીક્ષિત સાધુને એક માંડલે આહાર કરાવી શકાતો નથી, કારણ કે ત્યાં સુધી તે સામાયિક ચારિત્રવાળા હોય છે. વડીદીક્ષા પછી તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા થાય અને ત્યારપછી તેની સાથે એક માંડલે આહાર કરવાનું વિધાન છે.

બાલ સાધુને આચારપ્રકલ્પના અધ્યયનનો નિષેધ :-

૨૨ ણો કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા खुङ्गस्स वा खुङ्गियाए वा
अवंजणजायस्स आचारपकप्पे णामं अज्झयणे उद्दिसित्तए ।

ભાવાર્થ :- સાધુ અને સાધ્વીઓએ અવ્યંજનજાત અર્થાત્ અપ્રાપ્ત યૌવનવાળા બાલ સાધુ અથવા સાધ્વીને આચારપ્રકલ્પ નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પતુ નથી.

૨૩ કપ્પઙ્ગ ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા खुङ्गस्स वा खुङ्गियाए वा
वंजणजायस्स आचारपकप्पे णामं अज्झयणे उद्दिसित्तए ।

ભાવાર્થ :- સાધુ અને સાધ્વીઓને વ્યંજનજાત અર્થાત્ યૌવન પ્રાપ્ત સાધુ અથવા સાધ્વીને આચાર પ્રકલ્પ નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અવ્યંજનજાત સાધુ-સાધ્વીને આચારપ્રકલ્પના અધ્યયનનો નિષેધ કર્યો છે.

અવંજણજાયસ્સ :- અપ્રાપ્તષોડશવર્ષસ્ય ક્ષુલ્લકસ્ય, અપ્રાપ્ત યૌવનાયાઃ ક્ષુલ્લિકાયા વૈત્યર્થઃ । સોળ વર્ષથી ઓછી ઉંમરવાળા અથવા અપ્રાપ્ત યૌવનવયવાળા સાધુ-સાધ્વીને અવ્યંજનજાત કહે છે. અપરિપક્વ સાધુ-સાધ્વી આગમના ગંભીર ભાવોના, ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગના રહસ્યોને સમજી શકતા નથી, તેથી બાલ સાધુ-સાધ્વીને આચાર-પ્રકલ્પના અધ્યયનનો નિષેધ કર્યો છે.

દીક્ષાપર્યાય અનુસાર અધ્યયનક્રમ :-

૨૪ તિવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ આયારપકપ્પં ણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તે ।

ભાવાર્થ :- ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા (યોગ્ય) શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને આચાર પ્રકલ્પ નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પે છે.

૨૫ ચઠવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ સૂયગઢં ણામં અંગે ઉદ્ધિસિત્તે ।

ભાવાર્થ :- ચાર વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને સૂત્રકૃતાંગ નામનું (બીજું) અંગ સૂત્ર ભણાવવું કલ્પે છે.

૨૬ પંચવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ દસા-કપ્પ-વવહારં ણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તે ।

ભાવાર્થ :- પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને દશા-દશાશ્રુત સ્કંધ સૂત્ર, કલ્પ-બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્ર (અધ્યયન) ભણાવવું કલ્પે છે.

૨૭ અટ્ટવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ ઠાણ-સમવાયં ણામં (અજ્ઞયણં) ઉદ્ધિસિત્તે ।

ભાવાર્થ :- આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ નામના અંગ સૂત્ર ભણાવવું કલ્પે છે.

૨૮ દસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ વિયાહે ણામં અંગે ઉદ્ધિસિત્તે ।

ભાવાર્થ :- દશ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ-ભગવતી સૂત્ર નામના અંગ સૂત્ર ભણાવવું કલ્પે છે.

૨૯ એકકારસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ ખુહ્હિયા વિમાણપવિભત્તિ મહલ્લિયાવિમાણપવિભત્તી અંગચૂલિયા વગ્ગચૂલિયા વિયાહચૂલિયા ણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તે ।

ભાવાર્થ :- અગિયાર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને ક્ષુલ્લિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ, મહલ્લિકા, વિમાન પ્રવિભક્તિ, અંગચૂલિકા, વર્ગચૂલિકા અને વ્યાખ્યાચૂલિકા નામના અધ્યયન ભણાવવા કલ્પે છે.

૩૦ બારસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ અરૂણોવવાએ, વરૂણોવવાએ, ગરૂલોવવાએ, ધરણોવવાએ, વેસમણોવવાએ, વેલંધરોવવાએ, ણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તે ।

ભાવાર્થ :- બાર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને અરુણોપપાત, વરુણોપપાત, ગરુડોપપાત,

ધરણોપપાત, વૈશ્રમણોપપાત, વેલંધરોપપાત નામના અધ્યયન ભણાવવા કલ્પે છે.

૩૧ તેરસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ ઉટ્ટાણસુએ, સમુટ્ટાણસુએ, દેવિંદપરિયાવણિએ નાગપરિયાવણિએ નામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- તેર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથને ઉત્થાનશ્રુત, સમુત્થાનશ્રુત, દેવેન્દ્રપરિયાપનિકા અને નાગપરિયાપનિકા નામના અધ્યયન ભણાવવા કલ્પે છે.

૩૨ ચોદસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ સુવિણભાવણાણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- ચૌદ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને સ્વપ્નભાવના નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પે છે.

૩૩ પળ્લરસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ ચારણભાવણાણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- પંદર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને ચારણભાવના નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પે છે.

૩૪ સોલસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ તેયણિસગ્ગં નામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- સોળ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને તેજોનિસર્ગ નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પે છે.

૩૫ સત્તરસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ આસીવિસભાવણાણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- સત્તર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને આશીવિષભાવના નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પે છે.

૩૬ અઢારસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ દિટ્ઠિવિસભાવણાણામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- અઢાર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને દટ્ટિવિષભાવના નામનું અધ્યયન ભણાવવું કલ્પે છે.

૩૭ એગૂળવીસવાસ-પરિયાયસ્સ સમણસ્સ ણિગ્ગંથસ્સ કપ્પઇ દિટ્ઠિવાયં નામં અજ્ઞયણં ઉદ્ધિસિત્તએ ।

ભાવાર્થ :- ઓગણીસ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથને દટ્ટિવાદ નામનું બારમું અંગ સૂત્ર ભણાવવું કલ્પે છે.

૩૮ વીસવાસ-પરિયાય સમણે ણિગ્ગંથે સઘ્વસુયાણુવાઈ ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- વીસ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ સર્વશ્રુતને ધારણ કરી શકે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દીક્ષાપર્યાયની અપેક્ષાએ ક્રમશઃ આગમોના અધ્યયનનું કથન કર્યું છે. આ અધ્યયનક્રમ આ સૂત્રના રચયિતા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીના સમયે ઉપલબ્ધ શ્રુત અનુસાર છે. ત્યાર પછી રચાયેલા અને નિર્ચૂઢ સૂત્રોનો આ અધ્યયનક્રમમાં ઉલ્લેખ નથી, તેથી ઉવવાઈ સૂત્ર આદિ ૧૨ ઉપાંગસૂત્ર અને મૂળસૂત્રોની અધ્યયનક્રમમાં અહીં વિવક્ષા કરી નથી. તેમ છતાં આચારશાસ્ત્રનું અર્થાત્ છેદસૂત્રોનું અધ્યયન કર્યા પછી અને ઠાણાંગ, સમવાયાંગ, તથા ભગવતીસૂત્રના અધ્યયન પહેલાં અથવા પછી, ગમે ત્યારે શેષ સૂત્રોનું અધ્યયન કરવું, તે સમજી શકાય છે.

આવશ્યકસૂત્રનું અધ્યયન તો ઉપસ્થાપના પહેલાં જ કરાવાય છે તથા ભાષ્યમાં આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રની પૂર્વે દશવૈકાલિક સૂત્ર અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું અધ્યયન કરવાનો નિર્દેશ છે. તત્સંબંધિત વિસ્તૃત વિવેચન નિશીથ ઉ. ૧૮માં છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જે ત્રણ વર્ષના દીક્ષા પર્યાય આદિનું કથન છે, તેનો અર્થ બે રીતે કરી શકાય છે.

(૧) દીક્ષાપર્યાયના ત્રણ વર્ષ પૂરા થયા પછી આ આગમોનું અધ્યયન કરવું અને (૨) ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયમાં યોગ્ય સાધુએ ઓછામાં ઓછા આ આગમોનું અધ્યયન કરાવી દેવું જોઈએ.

દશવર્ષના દીક્ષાપર્યાય પછી અધ્યયન કરવા માટે કહેલા સૂત્રોમાંથી ક્ષુલ્લિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ આદિ પ્રાયઃ બધા સૂત્ર નંદીસૂત્રની રચના સમયે કાલિક શ્રુતરૂપમાં ઉપલબ્ધ હતા, પરંતુ વર્તમાને તે સૂત્રો ઉપલબ્ધ નથી ફક્ત તેજોનિર્ગ નામનું અધ્યયન ભગવતીસૂત્રના પંદરમા શતકરૂપે ઉપલબ્ધ છે.

જ્ઞાતાસૂત્ર આદિ અંગસૂત્રોનો પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં નિર્દેશ નથી કારણ કે તે સૂત્રોમાં ઘણું કરીને ધર્મકથાનું વર્ણન છે. જેમાં ક્રમની કોઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી. ગમે તે સમયે તેનું અધ્યયન કરાવી શકાય છે.

આ સૂત્રોમાં સૂચિત કરેલા આગમોના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧,૨) આચારાંગસૂત્ર અને નિશીથસૂત્ર (૩) સૂચગાંગસૂત્ર (૪,૫,૬) દશાશ્રુતસ્કંધસૂત્ર, બૃહત્કલ્પસૂત્ર, વ્યવહારસૂત્ર (૭,૮) ઠાણાંગસૂત્ર, સમવાયાંગસૂત્ર (૯) ભગવતીસૂત્ર (૧૦, ૧૪) ક્ષુલ્લિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ, મહલ્લિકા-વિમાન પ્રવિભક્તિ, અંગચૂલિકા, વર્ગચૂલિકા, વ્યાખ્યા ચૂલિકા (૧૫, ૨૦) અરુણોપપાત, વરુણોપપાત, ગરુડોપપાત, ધરણોપપાત, વૈશ્રમણોપપાત, વેલંધરોપપાત (૨૧-૨૪) ઉત્થાનશ્રુત, સમુત્થાનશ્રુત, દેવેન્દ્રપરિયાપનિકા, નાગપરિયાપનિકા (૨૫) સ્વપ્નભાવના અધ્યયન (૨૬) ચાર ભાવના અધ્યયન (૨૭) તેજનિર્ગ અધ્યયન (૨૮) આશીવિષભાવના અધ્યયન (૨૯) દષ્ટિ વિષભાવના અધ્યયન (૩૦) દષ્ટિવાદ અંગ

સૂત્રાંક ૧૦ થી ૧૯ સુધીના આગમ દષ્ટિવાદ નામના અંગના જ અધ્યયન હતા અથવા તેમાંથી જૂદા નિર્ચૂઢ કરાયેલા સૂત્રો હતા. આ બધા નામ નંદીસૂત્રમાં કાલિકસૂત્રની સૂચિમાં આપેલા છે.

વીસ વર્ષના દીક્ષાપર્યાય સુધી સંપૂર્ણશ્રુતનું અધ્યયન કરી લેવું જોઈએ, તે પ્રમાણે વર્તમાનમાં પણ પ્રત્યેક યોગ્ય સાધુએ ઉપલબ્ધ બધા આગમશ્રુતનું અધ્યયન વીસ વર્ષમાં પરિપૂર્ણ કરી લેવું જોઈએ.

પ્રસ્તુત આગમ સૂચિમાં ભગવતી સૂત્ર પછીના સૂત્રોના નામ વર્તમાનમાં અલ્પ પ્રસિદ્ધ છે. પૂ. શ્રી ઘાસીલાલજી મ.સા. એ તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે.

ક્ષુલ્લિકા વિમાન પ્રવિભક્તિમાં કલ્પોપપત્રક દેવ વિમાનોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે. મહલ્લિકા

વિમાન પ્રવિભક્તિમાં તે જ વિમાનોનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. **અંગયૂલિકા**— ઉપાસક દશા આદિ પાંચ આગમોની યૂલિકા અથવા નિર્યાવલિકા સૂત્રને પણ અંગયૂલિકા કહે છે. **વર્ગયૂલિકા**— મહાકલ્પ સૂત્રની યૂલિકા. **વિવાહ યૂલિકા**— વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની યૂલિકા. **અરુણોપપાત** થી વેલંધરોપપાત સુધીના અધ્યયનોમાં તે તે નામવાળા દેવોના ઉપપાત આદિ તથા ઋદ્ધિનું વર્ણન છે. જે શ્રમણ તે તે દેવોનું મનમાં ચિંતન કરીને તે અધ્યયનોનું પરાવર્તન કરે ત્યારે તે દેવો પ્રસન્ન થઈને પ્રગટ થાય છે. વિવિધ પ્રકારે દિવ્યતા ફેલાવે છે.

ઉત્થાન શ્રુત— કોઈ શ્રમણ એકાગ્ર ચિત્તે તે સૂત્રનું પરાવર્તન કરે ત્યારે તે ગ્રામ આદિમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાય છે અને સમુત્થાન શ્રુતનું પરાવર્તન કરે ત્યારે સર્વનું ચિત્ત સ્વસ્થ થઈ જાય છે.

દેવેન્દ્રોપપાત—નાગોપપાતના અધ્યયનના પરાવર્તનથી દેવેન્દ્ર તથા નાગદેવ-ધરણેન્દ્ર પ્રગટ થઈને શ્રમણની પર્યુપાસના કરે છે. **સ્વપ્નભાવના** અધ્યયનમાં ૭૨ પ્રકારના સ્વપ્નોના શુભાશુભ ફલનું કથન છે. **ચારણ ભાવના** અધ્યયનના અભ્યાસથી જંઘાયરણ અને વિદ્યાચારણ લબ્ધિ પ્રગટ થાય છે. **તેજોનિસર્ગ** અધ્યયનના પાઠથી તે સમયે શરીરમાંથી વિશેષ પ્રકારનું દિવ્ય તેજ-પ્રકાશ નીકળે છે. **આશીવિષ ભાવના** નામના અધ્યયનથી આશીવિષ લબ્ધિ, **દૃષ્ટિ વિષ ભાવના** અધ્યયનથી દૃષ્ટિ વિષ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

વૈયાવૃત્યના પ્રકાર :-

૩૯ દસવિહે વેયાવચ્ચે પળ્લત્તે, તં જહા- આચરિયવેયાવચ્ચે, ઉવજ્ઞાય વેયાવચ્ચે, થેરવેયાવચ્ચે, તવસ્સિવેયાવચ્ચે, સેહવેયાવચ્ચે, ગિલાણવેયાવચ્ચે, સાહમ્મિય વેયાવચ્ચે, કુલવેયાવચ્ચે, ગણવેયાવચ્ચે, સંઘવેયાવચ્ચે ।

આચરિય-વેયાવચ્ચં કરેમાણે સમણે ણિગ્ગંથે મહાણિજ્જરે, મહાપજ્જવસમાણે ભવઈ જાવ સંઘ વેયાવચ્ચં કરેમાણે સમણે ણિગ્ગંથે મહાણિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- વૈયાવચ્ચના દશ પ્રકાર છે, જેમ કે— (૧) આચાર્ય વૈયાવચ્ચ (૨) ઉપાધ્યાય વૈયાવચ્ચ (૩) સ્થવિર વૈયાવચ્ચ (૪) તપસ્વી વૈયાવચ્ચ (૫) શૈક્ષ વૈયાવચ્ચ (૬) ગ્લાન વૈયાવચ્ચ (૭) સાધર્મિક વૈયાવચ્ચ (૮) કુળ-એક ગુરુની પરંપરાના સાધુઓની વૈયાવચ્ચ (૯) ગણ-અનેક કુલનો સમૂહ અર્થાત્ એક આચાર્યની પરંપરાના શિષ્ય સમુદાયની વૈયાવચ્ચ (૧૦) સંઘ-અનેક ગણના સમૂહની વૈયાવચ્ચ

આચાર્યની વૈયાવચ્ચ કરનારા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ મહાનિર્જરા અને મહાપર્યવસાનવાળા થાય છે **યાવત્** સંઘની વૈયાવચ્ચ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથો મહાનિર્જરા અને મહાપર્યવસાનવાળા થાય છે.

વિવેચન :-

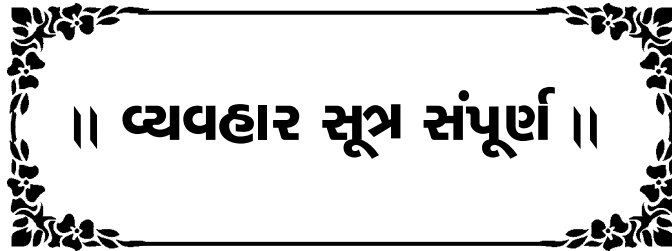
પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વૈયાવચ્ચના દશ પ્રકાર તથા તેના મહાફળનું કથન છે.

વૈયાવચ્ચ :- સેવા. તનથી, મનથી કે અન્ય પદાર્થો દ્વારા અન્યને અનુકૂળતા આપવી, બીજાને સહાયક થવું, તેને સેવા અથવા વૈયાવચ્ચ કહે છે. અન્ય કોઈ પણ પ્રકારની અપેક્ષા વિના એક માત્ર સંયમ સાધનામાં સહાયક બનનાર સાધુ મહાનિર્જરા અને અંતે મહાપર્યવસાન-સર્વ કર્મોનો અંત કરે છે. પાત્રના ભેદથી વૈયાવચ્ચના દશ પ્રકાર છે.

અહીં આચાર્ય આદિ દશના કથનમાં વૈયાવચ્ચને પાત્ર સર્વ સાધુઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ભાષ્યમાં તેર પ્રકારે વૈયાવચ્ચ કરવાનું વિધાન છે, જેમ કે—

(૧) **આહાર**—ઉક્ત આચાર્ય આદિને માટે યથાયોગ્ય શુદ્ધ અને નિર્દોષ આહાર લાવી આપવો
(૨) **પાણી**—પાણીની ગવેષણા કરવી, પાણી લાવી આપવું. (૩) **શયનાસન**—આચાર્યાદિના શયનાસનની નિયુક્તિ કરવી, તેમના માટે સંસ્તારક— આસન, પથારી આદિ પાથરવા અથવા ગવેષણા કરીને લાવવા તથા શય્યા ભૂમિનું પ્રમાર્જન કરવું. (૪) **પ્રતિલેખન**— આચાર્યાદિના ઉપકરણોનું પ્રતિલેખન કરવું અથવા આવશ્યકતા અનુસાર તે ઉપકરણોની શુદ્ધિ કરવી. (૫) **પાદ પ્રમાર્જન**— આચાર્યાદિ બહારથી ઉપાશ્રયમાં પધારે ત્યારે તેમના પગ પોંજવા. (૬) **ઔષધ**— ગ્લાન સાધુ માટે ઔષધ લાવવું. (૭) **માર્ગ**—વિહાર આદિમાં આચાર્યાદિની ઉપધિ વહન કરવી તથા તેમની સાથે સાથે ચાલવું આદિ. (૮) **રાજદ્વિષ્ટ**— રાજાદિના દ્વેષનું નિવારણ કરવું. (૯) **સ્તેન**— ચોર આદિથી રક્ષા કરવી. (૧૦) **પાત્રગ્રહણ**— આચાર્યાદિ સ્થંડિલ જતાં હોય, ત્યારે તેમનું પાત્રરૂપે ઉપાડવા. (૧૧) **દંડગ્ગહ**— આચાર્યાદિ ઉપાશ્રયની બહાર ગમનાગમન કરતા હોય ત્યારે તેમના હાથમાંથી દંડ, પાત્ર આદિ ગ્રહણ કરવા અથવા ઉપાશ્રયમાં આવે ત્યારે તેના દંડ આદિ ગ્રહણ કરવા. (૧૨) **ગ્લાન**— બીમાર સાધુની અનેક પ્રકારે સંભાળ લેવી, પૂછપરછ કરવી. (૧૩) **માત્રક**— ઉચ્ચાર, પ્રસવણ, ખેલ, માત્રકની શુદ્ધિ કરવી અર્થાત્ એ પદાર્થોને એકાંતમાં પરઠી દેવા.

ભાષ્યકારના કથન અનુસાર સૂત્રોક્ત આચાર્ય પદ્ધતી તીર્થકરનું પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે કારણ કે ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાનને માટે ધર્માચાર્ય શબ્દનો નિર્દેશ કરતા હતા. (ભગવતી સૂત્ર. શ. ૨ ઉ. ૧ સ્કંધક વર્ણન)



વિવેચિત પારિભાષિક શબ્દોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
અ	અગડસુયં-અકૃતશ્રુત	૩૧૬	એ	ઢવઢાળાયરિણ	૩૭૩
	અગિલાણ	૨૫૫		એક પાક્ષિક	૨૬૦
	અણિજ્જૂઢાઓ	૧૫૮		ઓ	૨૪૪
	અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૮૨		અં	૧૩૨
	અપારિહારિક સાધુ	૨૩૮		ક	૧૮૮
	અભાવગાસિયંસિ	૧૫૩		કપ્પાગં	૨૮૧
	અભિણિચારિયં ચારણ	૨૮૪		કુશીલ	૨૪૪
	અભિન્ન આચારવાન	૨૭૦		કૃત્સ્ન-અકૃત્સ્ન	૧૬૬
	અભિન્ન	૧૨૮		ગ	૨૬૪
				ગણધર	૨૬૪
	અવિભક્તાઓ	૧૫૮		ગણાવચ્છેદક	૨૬૪
	અવોગઢાઓ	૧૫૮		ગણિ	૨૬૪
	અલ્લોચ્છિણ્ણાઓ	૧૫૮		ચ	૧૩૨
	અવિહિભિણ્ણે - વિહિભિણ્ણે	૧૨૮		ચઢવ્કંસિ	૧૩૨
	અવંજણ જાયસ્સ	૩૭૬		ચલ્લરંસિ	૧૩૨
	અહાલ્લં	૨૪૪		ચર્યા નિવૃત્ત	૨૮૬
	અહાલહુસગં	૩૩૫		ચર્યા પ્રવિષ્ઠ	૨૮૬
	અશબલ આચારવાન	૨૭૦		જ	૩૧૦
	અસંકલિષ્ઠ આચારવાન	૨૭૦		જિનકલ્પીની સમાચારી	૩૧૦
	આર્કુચનપટ્ટક	૨૧૨		ણ	૨૫૬
આ	આગમણગિહંસિ	૧૫૩		ણિજ્જૂહિત્તણ	૨૫૬
	આચાર્ય	૨૬૪	ત	ળીહલં-અળીહલં	૧૫૬
	આચાર કુશળ	૨૬૮		તાલ પલંબ	૧૨૭
	આચાર વિનય	૩૨		તિયંસિ	૧૩૨
	આમ	૧૨૮		થ	૩૩૬
	આવણગિહંસિ	૧૩૨		થેરાણં થેરભૂમિપત્તાણં	૩૩૬
	ઉદિસાવિત્તણ	૧૮૬		દ	૩૩
	ઉદેસણાયરિણ	૩૭૩		દોષ નિર્ધાતના વિનય	૩૩
	ઉપગ્રહ કુશળ	૨૬૮		ધ	૩૭૩
	ઉપાધ્યાય	૨૬૪		ધમ્માયરિણ	૩૭૩
				પ	૧૨૮
ઉ				પરિહારઠાણં	૨૩૬
				પરિહાર તપ	૨૩૭
				પર્યાય સ્થવિર	૩૭૪
				પલિચ્છિણ્ણે	૨૬૭
				પલિમંથુ	૨૨૪

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
	પવ્વવણાયરિ	૩૭૩		વિક્ષેપણા વિનય	૩૨
	પ્રવચન કુશળ	૨૬૯		વેરજ્જ	૧૪૦
	પ્રવર્તક	૨૬૪		વંસીમૂલંસિ	૧૫૩
	પ્રજ્ઞાપ્તિ કુશળ	૨૬૯	શ	શય્યાતર પિંડ	૩૫૦
	પારાચિત પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૮૧		શુદ્ધોપહત	૩૫૭
	પારિહારિક સાધુ	૨૩૮		શ્રુત સ્થવિર	૩૭૪
	પાસત્થ	૨૪૪		શ્રુત વિનય	૩૨
	પુલાગભત્તે	૧૧૭	સ	સ્થવિર	૨૬૪
	પૂયાભત્તે	૧૬૦		સપરિક્ખેવંસિ અબાહિરિયંસિ	૧૩૦
ફ	ફલિતોપહત	૩૫૭		સપરિક્ખેવંસિ સબાહિરિયંસિ	૧૩૦
બ	બહુશ્રુત-બહુ આગમજ્ઞ	૨૪૯		સાગારિ	૧૫૪
ભ	ભિન્ન	૧૨૮		સસદ્દ-અસંસદ્દ	૧૫૬
મ	મિઓગ્ગહં	૨૯૬		સાગારિ ઉવસ્સ	૧૩૬
ય	યથાર્થ કાળ	૧૪૯		સિંઘાડગગિહંસિ	૧૩૨
	યવમધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા	૩૬૩		સીઓદગવિયડકુંભે	૧૫૦
૨	રયણીમુક્ક મઝઢે	૨૦૨		સુરા	૧૪૯
	રત્થામુહંસિ	૧૩૨		સે સંતરા છેવ વા પરિહારે વા	૨૬૭
	રુક્ખમૂલંસિ	૧૫૩		સેહભૂમિઓ	૩૭૫
વ	વજ્જમધ્ય ચંદ્ર પ્રતિમા	૩૬૪		સેહે	૨૯૭
	વય સ્થવિર	૩૭૪		સંગ્રહ કુશળ	૨૬૯
	વવહારે	૩૬૦		સંભોગ	૧૮૩
	વાયણાયરિ	૩૭૩		સંયમ કુશળ	૨૬૯
	વિરુદ્ધરજ્જ	૧૪૦		સંસત્ત	૨૪૪
	વિકરણ-અવિકરણ	૧૭૪		સંસુષ્ટોપહત	૩૫૭
	વિકાલ	૧૫૩	હ	હરિયાહડિયા	૧૪૩
	વિયડ ગિહંસિ	૧૪૩			



ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસીના શ્રુત સહયોગી દાતાઓ

: પ્રથમ આગમ વિમોચક :

માતૃશ્રી ચંપાબેન શાંતીલાલ પરપોત્તમદાસ સંઘવી તથા
માતૃશ્રી મૃદુલાબેન નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી ના સ્મરણ સાથે
સૌ. કુંદનબેન જયંતીલાલ શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી રાજીવ જયંતીલાલ, શ્રી શૈલેશ નવનીતરાય, શ્રી હિરેન નવનીતરાય સંઘવી

શ્રુતાધાર

- માતૃશ્રી કુસુમબેન શાંતિલાલ શાહ
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી ઈષ્તિ - ડો. નીતા શાહ, શ્રી ભાષિત - દર્શિતા શાહ મુંબઈ
- માતૃશ્રી સવિતાબેન ડો. નાનાલાલ શાહ (હેમાણી)
સુપુત્ર શ્રી સતીષ - રશ્મિ શાહ, સુપુત્રી શ્રીમતી ડો. ભારતી - ડો. રશ્મિકાંત શાહ U.S.A.
- સાધ્વી સુબોધિકા (ભદ્રા) જૈન ટ્રસ્ટ, માતૃશ્રી લલિતાબેન પોપટલાલ શાહ (હેમાણી)
બહેન-શ્રીમતી લતા શરદ શાહ, શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી આકોલા
- શ્રીમતી દત્તા ગિરીશ શાહ (પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ. ના ભાઈ-ભાભી) સુપુત્ર
શ્રી મુંજાલ - વિજયા, શ્રી ભાવિન - તેજલ, સુપુત્રી નિવિશા મનીષ મહેતા U.S.A.
- પૂ. આરતીબાઈ મ. ના બહેનો - શ્રીમતી સરોજબેન જશવંતરાય દોમડિયા
શ્રીમતી હર્ષાબેન વસંતરાય લાઠીયા હસ્તે - શ્રી અલકેશ, શ્રી પ્રિયેશ, શ્રી હેમલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી જયાબેન શાંતીલાલ કામદાર, માતૃશ્રી રમાબેન છોટાલાલ દફતરી
હસ્તે શ્રીમતી પ્રેમિલાબેન કિરીટભાઈ દફતરી U.S.A.
- ડો. ભરતભાઈ ચીમનલાલ મહેતા
સુપુત્ર-ચી. મલય, સુપુત્રી શ્રીમતી વિરલ આશિષ મહેતા રાજકોટ
- માતૃશ્રી વિજ્યાલક્ષ્મીબહેન માણેકચંદ શેઠ
સુપુત્ર શ્રી દિલસુખભાઈ શેઠ, શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ (શેઠ બિહડસી) રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- માતૃશ્રી હીરાગૌરી હરિલાલ દોશી, શ્રીમતી પૂર્ણિમાબેન નરેન્દ્ર દોશી
હસ્તે - નરેન્દ્ર - મીના દોશી, કું. મેઘના, કું. દેશના રાજકોટ

- માતૃશ્રી કાશ્મીરાબેન કાંતિભાઈ શેઠ
હસ્તે - શ્રીમતી હેતલ સંજય શેઠ, કુ. ઉપાસના, કુ. કીજલ રાજકોટ
- માતૃશ્રી જશવંતીબેન શાંતીલાલ તુરખીયા, શ્રીમતી ભાવના દિલીપ તુરખીયા
હસ્તે - દિલીપ એસ. તુરખીયા, સુપુત્ર - શ્રી પારસ - રિદ્ધિ તુરખીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી કિરણબેન પ્રવીણચંદ્ર દોશી
હસ્તે સુપુત્ર શ્રી નીરવ - તેજલ દોશી, કુ. પ્રિયાંશી, કુ. ઝીલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી મંજુલાબેન છબીલદાસ ચૂડગર
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી કેતન - આરતી ચૂડગર, કુ. ધ્રુવી મુંબઈ
- શ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈ જસાણી પરિવાર રાજકોટ
- શ્રી પ્રવિણભાઈ ગંભીરદાસ પારેખ મુંબઈ
- કુ. વિધિ ગિરીશ જોશી, કુમાર કુશાન ગિરીશ જોશી
હસ્તે - શ્રીમતી નીલાબેન ગિરીશભાઈ જોશી મુંબઈ
- શ્રી પરેશભાઈ સુમતીભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી કિશોરભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી રમેશભાઈ ગટલાલ કામદાર ચેમ્બુર
- માતૃશ્રી લીલાવતીબેન નીમચંદ નથુભાઈ દોશી, સ્વ. કિશોરકુમાર નીમચંદ દોશી,
સ્વ. મૃદુલા કુંદનકુમાર મહેતા. હસ્તે - હર્ષદ અને કુમકુમ દોશી કલકત્તા
- માતૃશ્રી તારાબેન મોદી કલકત્તા
- માતૃશ્રી મધુકાંતાબેન નંદલાલ ભીમાણી
હસ્તે - શ્રી રાજેશભાઈ ભીમાણી કલકત્તા
- માતૃશ્રી કીકીબેન દેસાઈ, હસ્તે - શ્રી શૈલેશભાઈ-મીનાબેન દેસાઈ મુંબઈ
- શ્રી અંજલભાઈ ઢાંકી મુંબઈ
- ગુરુભક્ત રાજકોટ
- શ્રી હેમેન્દ્રભાઈ પૂજાણી
- માતૃશ્રી ચંપકબેન શશીકાંતભાઈ મહેતા, હસ્તે - સુપુત્રી શ્રી કિરીટ-અરૂણા,
શ્રી અજય - નીતા, શ્રી કમલેશ - દિવ્યા, સુપુત્રી - નિરૂપમા - નિરંજન દોશી મુંબઈ
- માતૃશ્રી નર્મદાબેન રૂગનાથ દોશી, હસ્તે - શ્રી કાંતીભાઈ રૂગનાથ દોશી કલકત્તા
- શ્રી હેમલતાબેન નટવરલાલ મણીયાર વડોદરા
- માતૃશ્રી અમૃતબેન ભગવાનજી અવલાણી પરિવાર
હસ્તે - શ્રી રમણીકભાઈ ભગવાનજી અવલાણી કલકત્તા
- શ્રી કેશવજીભાઈ શાહ પરિવાર કલકત્તા

શ્રુત અનુમોદક

- શ્રીમતી ડો. ભારતીબેન - ડો. રશ્મિકાંત કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી લતાબેન - શ્રી શરદભાઈ કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી, શ્રીમતી જીમિતા હિરેન મોદી,
શ્રીમતી ડો. શ્રુતિ મહેશ વર્મા, શ્રીમતી ભવિતા જયંત ઈંગળે આકોલા
- શ્રી સૌરાષ્ટ્ર દશાશ્રીમાળી પ્રાણ મહિલા મંડળ, હસ્તે - અધ્યક્ષા સૌ. હર્ષાબેન મોદી આકોલા
- માતૃશ્રી નિર્મળાબેન લાલચંદ ભરવાડા કોલ્હાપુર
- શ્રી પરેશભાઈ રમેશચંદ્ર સુતરીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી સુશીલાબેન કાંતીલાલ પંચમીયા મુંબઈ
- શ્રી મીનાબેન હરીશભાઈ દેસાઈ કલકત્તા

શ્રુત સદસ્ય

- શ્રી પારિતોષ આર. શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી રાજુલ રજનીકાંત શાહ મુંબઈ
- જૈન જાગૃતિ સેન્ટર વાશી (મુંબઈ)
- શ્રી મુકુન્દ આર. શેઠ મુંબઈ
- શ્રી કેતનભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી ગુણવંતીબેન પ્રફુલ્લચંદ્ર દોમડીયા મુંબઈ
- શ્રી સુધીરભાઈ પી. શાહ મુંબઈ
- શ્રી રાજેશ કલ્યાણભાઈ ગાલા મુંબઈ
- શ્રીમતી મૃદુલાબેન નવનીતરાય સંઘવી
હસ્તે - સૌ. હીના શૈલેશ સંઘવી, સૌ. સોનલ હિરેન સંઘવી કલકત્તા

ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ

ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ

ଆମିନ ରୁଆ

ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ

ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ ଆମିନ ରୁଆ

ଆମିନ ରୁଆ





PARASDHAM

Vallabh Baug Lane, Tilak Road,
Ghatkopar (E), Mumbai - 400 077.

Tel : 32043232.

www.parasdham.org
www.jainaagam.org